

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**İNŞACI PERSPEKTİFTEN KİMLİK VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI:
KAFKASYA İLE İLİŞKİLER BAĞLAMINDA KARABAĞ
SAVAŞLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma Merve ULAŞER

Danışman: Doç. Dr. Sevil ŞAHİN

TOKAT-2025

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Sevil Şahin danışmanlığında hazırlamış olduğum “İnşacı Perspektiften Kimlik ve Türk Dış Politikası: Kafkasya İle İlişkiler Bağlamında Karabağ Savaşları” adlı Yüksek Lisans tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

.../.../...

Fatma Merve Ulaşer

JÜRİ KABUL VE ONAY

FATMA MERVE ULAŞER tarafından hazırlanan “**İnşacı Perspektiften Kimlik Ve Türk Dış Politikası: Kafkasya İle İlişkiler Bağlamında Karabağ Savaşları**” adlı tez çalışmasının savunma sınavı 22.04.2025 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından oy birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilimdalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Üye (Başkan): Doç. Dr. Sevil ŞAHİN

Üye : Doç. Dr. İtir ALADAĞ GÖRENTAŞ

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Mayada KAMAL ELDEEN

ONAY

...../...../.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında emeği geçen birçok değerli isme teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Öncelikle, bilgi birikimi ve yönlendirmeleriyle çalışmama önemli katkılar sağlayan, geri bildirimleriyle de çalışmamın akademik niteliğini geliştirmemde belirleyici rol oynayan saygıdeğer danışmanım Doç. Dr. Sevil ŞAHİN'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, değerlendirmeleriyle tezime katkı sunan, çalışmamın daha nitelikli bir hâl almasını sağlayan ve kıymetli zamanlarını ayırarak jüri üyeliğini üstlenen saygıdeğer hocalarım Doç. Dr. İtir ALADAĞ GÖRENTAŞ ve Dr. Öğretim Üyesi Mayada KAMAL ELDEEN'e teşekkür ederim.

Her zaman yanımda olan, sevgileri ve destekleriyle bana güç veren aileme; canım anneme, babama ve kıymetli kardeşime gönülden teşekkür etmek isterim. Varlığınız, yalnızca bu tez sürecinde değil, hayatım boyunca attığım her adımda en büyük dayanağım oldu. Yorulduğumda beni dinlendiren, vazgeçtiğimde yeniden cesaretlendiren o sarsılmaz desteğiniz, en zorlu anlarda bile yola devam etmemi sağladı. Sabrınız, dualarınız ve koşulsuz sevginiz için minnettarım.

Ayrıca, bu süreçte her an yanımda olan, moral ve motivasyon kaynağım hâline gelen değerli arkadaşlarıma içtenlikle teşekkür ederim. Özellikle bu zorlu süreçte birlikte yol aldığımız, aynı kaygıları, umutları ve hedefleri paylaştığımız sevgili Didem Burcu DURUK'a, yine bu süreci birlikte yürüttüğümüz ve her konuda desteklerini esirgemeyen Muhammed Veysel Kibar'a ve Selçuk Öztürk'e teşekkür ederim. Yanımda olduğunu her daim hissettiren, yalnızca dostluğuyla değil, tez sürecinde sunduğu destekle de bana güç veren sevgili Beyza ALTUN'a gönülden teşekkür ederim. Varlığınız bu yolculuğu kolaylaştırdı ve daha anlamlı kıldı.

ÖZET

İNŞACI PERSPEKTİFTEN KİMLİK VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI: KAFKASYA İLE İLİŞKİLER BAĞLAMINDA KARABAĞ SAVAŞLARI

Ulaşer, Fatma Merve

Yüksek Lisans, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Sevil Şahin

Ocak 2025, vi + 248 sayfa

Kimliğin, Türk dış politikasındaki yerinin inşacı yaklaşıma dayandırılarak analiz edildiği bu çalışmada, Türkiye'nin bilhassa Soğuk Savaş sonrası dış politika yönelimlerinin, Türkiye Cumhuriyeti kimliğinin değişmesi ve eksen kayması yaşamasına neden olduğuna dair argümanlar doğrultusunda Türk dış politikasını yapan kimliğin hangi kimlik olduğu ve belirlenen bu kimliğin zaman içerisinde yaşadığı düşünülen değişim ve dönüşüm süreçleri irdelenmiştir. Bu bağlamda analiz için ilk olarak, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kimliğinin ne olduğu belirlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda devleti kurtarma amacıyla başlatılan cumhuriyetin ilanıyla birlikte ise devleti kuran bir olguya dönüşen modernleşme ve Batılılaşma sürecinin etkisiyle Türk kimliğinin, Batılı bir şekilde inşa edildiği neticesine ulaşılmıştır. Bu çerçevede, Soğuk Savaş sürecinde bizi karşılayan Batılı kimliğin, Soğuk Savaş sonrasında yaşadığı dönüşüm ele alınmış ve bilhassa Adalet ve Kalkınma Partisi dönemi dış politika yönelimleri incelenmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin yeni dış politika arayışları çerçevesinde Kafkasya ve Karabağ Savaşları'nda gerçekleştirdiği pratiklere bakılmıştır. Bu analizin sonucunda ise devlet kimliğinin değişmediği ancak Batı'yı algılayışında bir değişim yaşandığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnşacılık, Kimlik, Modernleşme/Batılılaşma, Türk Dış Politikası, Karabağ Savaşı

ABSTRACT**IDENTITY AND TURKISH FOREIGN POLICY FROM A CONSTRUCTIVIST
PERSPECTIVE: THE KARABAKH WARS IN THE CONTEXT OF RELATIONS
WITH THE CAUCASUS**

Ulaşer, Fatma Merve

Master's Thesis Degree, Political Science and International Relations Scientific

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Sevil ŞAHİN

Ocak 2025, vi + 248 pages

In this thesis, which analyzes the place of identity in Turkish foreign policy based on a constructivist approach, the arguments suggesting that Turkey's foreign policy orientations, particularly after the Cold War, have caused changes in the identity of the Republic of Turkey and a shift in its axis, have been examined in terms of which identity shapes Turkish foreign policy and the processes of change and transformation that this identity is thought to have undergone over time. In this context, first, the identity of the Republic of Turkey was determined for analysis. It was concluded that Turkish identity was constructed in a Western manner under the influence of the modernization and Westernization process, which began as an effort to save the state in the Ottoman Empire and transformed into a phenomenon that established the state with the proclamation of the republic. Within this framework, the transformation of the Western identity that we encountered during the Cold War period in the post-Cold War era was addressed, and particularly the foreign policy orientations during the Justice and Development Party period were examined. In this context, Turkey's practices in the Caucasus and Karabakh Wars within the framework of its search for new foreign policy directions were analyzed. As a result of this analysis, it was observed that the state identity has not changed, but there has been a change in the perception of the West.

Key Words: Constructivism, Identity, Modernization/Westernization, Turkish Foreign Policy, Karabakh War

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Özet	i
Abstract.....	ii
İçindekiler.....	iii
Kısaltmalar	v
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	8
1.1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE İNŞACI YAKLAŞIM	8
1.1.1. Temel Önergeler	11
1.1.2. Onuf'un İnşacı Yaklaşımı	13
1.1.3. Wendt'in İnşacı Yaklaşımı	18
1.2. KİMLİK VE DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ.....	27
1.2.1. Kimlik	27
1.2.2. Ulusal Kimlik ve Devlet Kimliği.....	29
1.2.3. Kimlik ve Dış Politika İlişkisi	31
İKİNCİ BÖLÜM: KİMLİK VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI	37
2.1. TÜRK KİMLİK İNŞASI	37
2.2. OSMANLI DÖNEMİ KİMLİK İNŞASI.....	37
2.2.1. Yeni Osmanlılar Hareketi	42
2.2.2. II. Abdulhamit ve İslâmcılık	43
2.2.3. Jön Türkler	47
2.3. CUMHURİYET DÖNEMİ KİMLİK İNŞASI	56
2.3.1. Kemalist Kimlik.....	57
2.3.2. Soğuk Savaş Öncesi Dış Politika.....	66
2.3.3. Soğuk Savaş Dönemi Dış Politika	84
2.3.3.1. ABD ve NATO'yla İlişkiler	86
2.3.3.2. AB'yle İlişkiler	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SOĞUK SAVAŞ SONRASI YENİDEN TANIMLANAN KİMLİK VE DEĞİŞEN TÜRK DIŞ POLİTİKA DİNAMİKLERİ 105

3.1.	SOĞUK SAVAŞ SONRASI ULUSLARARASI SİSTEM.....	105
3.1.1.	1990’larda Kimlik Bunalımı.....	110
3.1.2.	Muhafazakâr Demokrat AK Parti.....	117
3.2.	1990-2002 ARASI TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GENEL ÇERÇEVESİ..	126
3.3.	AK PARTİ DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA ARAYIŞLARI: KİMLİĞE TANIMLANAN YENİ YÖNELİMLER.....	134
3.3.1.	Merkez Ülke	137
3.3.2.	Vizyon Odaklı Dış Politika.....	138
3.3.3.	Tutarlı ve Sistematik Çerçeve.....	139
3.3.4.	Yumuşak Güç	140
3.3.4.1.	Güvenlik ve Özgürlük Dengesi.....	141
3.3.4.2.	Proaktif ve Ön Alıcı Dış Politika.....	142
3.3.4.3.	Ritmik Diplomasi.....	143
3.3.4.4.	Çok Boyutlu/Kulvarlı Dış Politika	144
3.3.4.5.	Komşularla Sıfır Sorun Politikası	145
3.3.5.	2014 Sonrası Türk Dış Politikasında Ahlaki Realist Yönelim	149
3.3.5.1.	Dış Politikadaki Yeni Arayışlar: “Eksen Kayması Mı?”	153

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: SOĞUK SAVAŞ SONRASI KAFKASYA İLE İLİŞKİLER 161

4.1.	GÜRCİSTAN İLE İLİŞKİLER	162
4.2.	ERMENİSTAN İLE İLİŞKİLER	170
4.3.	AZERBAYCAN İLE İLİŞKİLER.....	181
4.3.1.	Birinci Karabağ Savaşı	190
4.3.2.	İkinci Karabağ Savaşı	194

SONUÇ 200

KAYNAKÇA..... 209

ÖZ GEÇMİŞ 251

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
AP	: Avrupa Parlamentosu
AT	: Avrupa Topluluğu
BBM	: Büyük Millet Meclisi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum
BTK	: Bakü-Tiflis-Kars
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DYP	: Doğruyol Partisi
ed.	: Editör
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Birliği
FETÖ	: Fetullahçı Terör Örgütü
FP	: Fazilet Partisi
GB	: Gümrük Birliği

GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
İHA	: İnsansız Hava Aracı
İİT	: İslâm İş Birliği Teşkilatı
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
KİP	: Kafkasya İstikra Paktı
KİİP	: Kafkasya İstikrar ve İş Birliği
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MC	: Milletler Cemiyeti
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
mlf.	: Müellif
MNP	: Millî Nizam Partisi
MSP	: Millî Selamet Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
RP	: Refah Partisi
SİHA	: Silahlı İnsansız Hava Aracı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TANAP	: Trans-Anadolu Boru Hattı Projesi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİKA	: Türk İş Birliği ve Kalkınma Ajansı
TÜDEV	: Türk Devlet Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Kurultayları
TÜRKPA	: Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi
TÜRKSOY	: Türkiye Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi
vb.	: Ve benzeri
YDSK	: Yüksek İş Birliği Konseyi
YTB	: Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler alanında, dünyanın sürekli olarak bir değişim içerisinde olan yapısını anlamak, tanımlamak ve geleceğe dair tahminlerde bulunmak için birçok teorik yaklaşım geliştirilmiştir. Başka bir ifadeyle, teorik yönden ortaya konan bu çeşitlilik, uluslararası sistemin devamlı olarak bir devinim içerisinde olmasından kaynaklanmıştır. Bu doğrultuda, dünya üzerinde meydana gelen olayların bir devinim içerisinde olması, olayların kendine özgü yapısı içerisinde incelenmesi gerekliliğini açığa çıkarmıştır. Bu amaçla geliştirilen teorik yaklaşımlar, uluslararası ilişkiler alanını tıpkı bir deney alanı gibi kullanarak birbirinden benzersiz olayların araştırılması ve açıklanması için birbirinden farklı düşünlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu da tabii olarak, alan içerisinde teorik tartışmaların yaşanmasına yol açmıştır.

Bu çeşitlilik içerisinde disiplinde üç büyük tartışma olagelmıştır. Bu tartışmaların ilki, iki savaş arası dönemde idealizm ve realizm çerçevesinde uluslararası barışın, ne şekilde sağlanacağı ve korunacağı noktasında yaşanmıştır. İkinci tartışma ise 1960'lı yıllarda gelenekselcilik ve davranışsalcılık arasında yaşanmıştır. Tartışmanın odak noktası disiplinin metodolojisi yani yöntemi üzerine olmuş ve pozitivist çalışmalar yapılmıştır. Üçüncü tartışma ise 1980'lerde başlayan ve günümüze kadar süregelen pozitivism ve post-pozitivism arasında yaşanmıştır. Disiplinde daha önce yaşanan epistemoloji (bilgiye ulaşma metodolojisi-bilgi felsefesi) tartışmasına karşı geliştirilen bu post-pozitivist eleştirisi, pozitivismin öne sürdüğü bilginin gözlemlenebilir ve nesnellik vurgusuna karşı olmuş ve bu yaklaşımın sınırlı kaldığını, insan algılarının bilgi üzerinde etkili olduğunu diğer bir ifadeyle, bilginin sosyal olarak öznelerarası anlamlar yoluyla inşa edildiğini öne sürmüştür.

Disiplinde bu gibi tartışmalar yaşanırken yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkan inşacılık (constructivism), disiplini kavrama konusunda yeni bir bakış açısı sunmuş pozitivism ve post-pozitivism arasında bir 'orta yol' oluşturmuştur. Bu yolu pozitivist yaklaşım gibi toplum ve doğayı birbirinden ayırmayarak, post-pozitivist olarak ise toplumların kendine özgü ontolojik karakterinin olduğunu varsayarak inşa etmiştir. Bu bağlamda inşacı yaklaşım, eden ve yapının birbiriyle etkileşim içerisinde bulunduğu, birbirini karşılıklı olarak inşa ettiği ve herhangi birinin bir diğerinden üstün olmadığı tezi üzerine kurulmuştur.

Eden ve yapı arasındaki bu etkileşimin ise öznelerarası anlamlar yoluyla kurulduğunu öne süren inşacı yaklaşım, bu şekilde kimlik unsurunu yaklaşımının odağına yerleştirmektedir. Bu çerçevede uluslararası ilişkiler alanı, öznelerarası anlamlarca oluşan edenlerin, karşılıklı etkileşimlerinin yaşandığı bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Edenlerin dış politika davranışları ise öznelerarası anlamlar yoluyla kurulan etkileşimlerin bir sonucudur. Neticede eden ve yapı arasındaki etkileşimi öznelerarası anlamlara dayandıran inşacılık, kimliğin dinamik bir yapısı olduğu ve sürekli olarak bir değişim ve dönüşüm içerisinde bulunduğunu öne sürmektedir.

Tüm bu teorik anlatıların ışığında, Osmanlı döneminde Tanzimat fermanıyla birlikte başlayan modernleşme/Batılılaşma süreci, Osmanlı'nın Batı karşısında hayatta kalma amacıyla başlatılmıştır. Bu süreç kimlik inşa edici bir etkiye neden olmuş ve cumhuriyetin ilanıyla beraber devleti kuran bir olguya dönüşmüştür. Batılılaşma ve modernleşme çerçevesinde kimlikler inşa edilmiştir. Çalışmamızın edeni olan Türkiye Cumhuriyeti devleti kimliği ise Batılı olarak belirlenmiştir. İnşa edilen kimliklerin anlam bulabilmesi için ise öteki olarak belirlenen aktörler tarafından bu kimliklerin tanınması gerekmektedir. Bu bağlamda, içsel süreçte Batılılıkla açıklanan devletin kimliğinin içerisinde Batı'nın belirleyici unsur olarak yer alması Batı'yla beraberliği getirmiş (AB ve NATO gibi) ve dış politika pratikleri bu kimlik çerçevesinde belirlenmiştir. Kimlikler inşa edilirken dışsal ötekilerin yanı sıra içsel öteki de belirlenmiş ve bastırılmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin inşa ettiği kimliğinde içsel öteki olarak belirlenen Osmanlı'nın dolayısıyla İslâm'ın, çok partili hayata geçişle birlikte geri dönmesi ve bunun yanı sıra sistemde yaşanan değişimlerin etkisi, kimliklerin yeniden yorumlanmasına neden olmuştur. Bu sebeple Soğuk Savaş döneminde zaman zaman, Soğuk Savaş sonrasında ise sık sık (özellikle de Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde) Türkiye'ye birtakım eleştiriler yöneltilmiştir. Bu eleştiriler ise genel olarak "Türkiye Batılı devlet kimliğinden sapma mı yaşıyor? Yeni bir kimlik arayışı mı? Eksen kayması mı yaşanıyor?" şeklinde gündeme gelmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dünya düzeninde değişim yaşandığı aşikârdır. Bu anlamda sıkça tartışma yaratan Türk dış politikasını yapan kimliğin de dönüşümler yaşaması kaçınılmaz olmuştur. Bu yeni düzende Türkiye'nin tehdit algılamaları değişmiş ve yeni fırsatlar ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş sonrasında Türkiye hem içeride hem de dışarıda kimliklerini yeniden yorumlamış ve çeşitlendirmiştir. Bu çeşitliliğin en fazla artış

gösterdiği dönem ise Adalet ve Kalkınma Partisi dönemi olmuştur. Bu sebeptendir ki Batı, sürekli olarak bir kimlik değişiminden ve eksen kaymasından bahsetmiştir. Türkiye'nin Kafkasya'da izlediği politikalar, özelde ise İkinci Karabağ Savaşı'na verdiği açık destek gibi dış politika da inisiyatif alabilen bir ülke görünümü sergilemesi bu eleştirilerin gelmesine neden olan konulardan biri olmuştur. Bu bağlamda bu çalışmanın;

Amacı:

İnşacı perspektif çerçevesinde kimliğin merkeze alınarak Türk dış politikasının analiz edildiği bu çalışmada amaç; Türk dış politikasını belirleyen kimliğin ne olduğu, nasıl şekillendiği ve bu kimliğin süreç içerisinde değişime uğrayıp uğramadığı, uğradıysa ne gibi bir değişim yaşadığı sorularına inşacı perspektif çerçevesinde cevap aramaktır. Bu cevap ise Osmanlı modernleşmesinden günümüze kadar geçen sürecin analiz edilmesiyle verilmeye çalışılacaktır. Bilhassa çalışmanın son aşamasını oluşturan Kafkasya ile ilişkiler özelde ise Karabağ Savaşları çerçevesinde verilmeye çalışılan bu yanıt, Türkiye Cumhuriyeti Devleti kimliğinin değişip değişmediğini ortaya koyabilmek için önemli bir aşama olacaktır. Tabii bunun yanı sıra Birinci Karabağ Savaşı ile İkinci Karabağ Savaşı arasında karşılaştırmalı bir analizin yapılması da kaçınılmaz olacaktır.

Araştırma Soruları:

Çalışmanın amacına uygun olacak bir şekilde saptanan araştırma soruları ise aşağıdaki gibidir;

Soru 1: Kimlik kavramının Türk dış politikasındaki yeri nedir ve dış politikayı nasıl şekillendirmektedir?

Bu bağlamda, Türk dış politikası üzerindeki kimliğin etkisini açıklayabilmek için ihtiyacımız olan analiz birimi yani eden ise Türkiye Cumhuriyeti devleti olarak belirlenmiştir.

Soru 2: Türkiye'nin devlet kimliği nedir ve nasıl inşa edilmiştir?

Soru 3: Türkiye'nin devlet kimliği süreç içerisinde herhangi bir değişim yaşad mı yaşıyorsa ne gibi bir değişim yaşadı?

Soru 4: Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin kimliği Batı'dan uzaklaşan bir seyir mi izlemiştir? Türkiye, eksen kayması mı yaşıyor?

Soru 5: Türkiye'nin Kafkasya ve Karabağ Savaşları'ndaki pratikleri hangi kimlikle açıklanabilir? Özellikle bu süreç Batılı kimlikten bir sapma olarak değerlendirilebilir mi?

Hipotezleri:

Hipotez 1: Kimlikler, dış politikayı etkilemekte ve şekillendirmektedir.

Hipotez 2: Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle AK Parti dönemindeki dış politika ilkeleri çerçevesinde ortaya konulan yeni arayışlar, Türkiye'nin devlet kimliğini dönüştüren unsurlar olmuştur.

Hipotez 3: Yeni yönelimler, Batılı kimliğe alternatif olmaktan ziyade Batılı kimliğin tamamlayıcısı olmuştur.

Hipotez 4: Türkiye'nin yeni dış politika yönelimlerinin, Batılı devlet kimliğinin değiştiği algısını yaratsa da böyle bir değişimden bahsedebilmek olanaklı değildir. Esasen, Türkiye'nin bu yönelimlerinin, değişen ve belirsiz olan sisteme uyum sağlama ve kimliğini güvence altına alma çabasının sonuçlarından biri olduğunu söylemenin yerinde olacağı varsayılmaktadır.

Yöntemi:

Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada birincil kaynak olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tutanakları, hükûmet programları, gazete arşivleri, Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü; ikincil kaynak olarak ise tezin konusuna yönelik kitaplar, makaleler, tezler, konferans ve sempozyum metinleri, gazete köşe yazıları, internet kaynakları ve resmî internet siteleri kullanılmıştır.

Literatüre Katkısı:

Bu tezin temelini teşkil eden iki çalışma dikkate alınmıştır. Bunlardan ilki Yücel Bozdağlıoğlu'nun 2003 yılında kaleme aldığı "Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach" çalışması, diğeri de Fulya Ereker'in 2010 yılında kaleme almış olduğu "Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi" adlı doktora tezidir. Bu iki çalışma da Türk dış politikasını, inşacı perspektif ve

kimlik-dış politika ilişkisi üzerinden analiz etmesi açısından önemli bir çalışma sunmaktadır.

Bu çerçevede literatür taraması sonucu elde edilen bilgiler ışığında, yola çıktığımız hipotezlerle yola çıkan ve belirtildiği üzere Türk dış politikasını inşacı perspektiften ele alan birçok çalışmanın mevcut olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Ancak bu çalışmanın, benzer çalışmalardan farkını ortaya koyacak en spesifik konusu Kafkasya'yla ilişkiler ve Karabağ Savaşları olacaktır. Literatürde kimlik temelli analizler daha çok Avrupa ya da Ortadoğu'ya odaklanmaktadır. Oysa hem kuramsal analiz için anlamlı hem de uygulamalı olarak güncel bir vaka sunan Kafkasya, bu anlamda yeterince incelenmemiştir. Bu çalışmanın özgünlüğü, tam da bu noktada Kafkasya'yı merkeze alarak hem teoriye hem de literatüre katkı sunmasında yatmaktadır.

Kafkasya ile ilişkilerin diğer çalışmalarda sınırlı bir şekilde ele alınması ve çalışmaların güncel olmamasının yanı sıra özel olarak bölgeyle ilgilenilmemesi, bunun yanı sıra İkinci Karabağ Savaşı'na dair inşacı perspektiften herhangi bir analizin bulunmaması bu çalışmanın özgünlüğünü ve literatüre katkısını artırmaktadır. Ayrıca bu çalışmayla birlikte Türkiye'nin bölgede yürüttüğü politikaların, Türkiye devlet kimliğinde bir değişim olmadan yapıldığı gösterilerek Türkiye'ye yönelik sıkça yapılan eleştirilere ışık tutulacaktır. Neticede, inşacı perspektif çerçevesinde ve kimliğin merkeze alınarak yapıldığı Türk dış politikası analizlerine, Kafkasya ve Karabağ Savaşları özelinde yeni ve güncel bir analiz eklemek literatüre derinlik kazandıracaktır.

Bu bağlamda tez dört ana bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde, teorik ve kavramsal çerçeve verilmeye çalışılacaktır. İlk olarak, kimlik unsurunu analizinin merkezine yerleştiren inşacı yaklaşımın uluslararası ilişkiler disiplini içerisindeki yeri ele alınacak olup temel önermeleri verilecektir. İnşacı yaklaşım, bu yaklaşımı uluslararası ilişkiler disiplinine kazandıran ve tanıtan Nicholas Onuf ve Alexander Wendt'in argümanları çerçevesinde açıklanmaya çalışılacaktır. Birinci bölümün 'Kimlik ve Dış politika' adını taşıyan ikinci başlığında kimlik kavramı ele alınacak olup uluslararası ilişkiler alanındaki yerinden bahsedilecektir. Daha sonra ise dış politika çalışmalarına konu olan ulusal kimlik ve devlet kimliği arasındaki ayrım net bir şekilde ortaya koyulacaktır. Sonrasında ise çalışmanın anlaşılmasına dayanak olacak kimlik ve dış politika ilişkisi inşacılık çatısı altında ele alınacaktır. Dış politika

pratiklerinde kimliğin yerine değinilecek ve devletlerin çıkarlarındaki, kimlik unsurunun etkisi analiz edilecektir.

Bu bağlamda devletlerin dış politika davranışlarını analiz edebilmek, çıkarlarını anlayabilmek ve ileriye dönük adımlarını tahmin edebilmek için devletlerin kendilerini “kim” olarak tanımladıkları ve diğer devletlerle etkileşimi sırasında hangi kimliği ile eyleme geçtiğini anlamak gerekmektedir. Bu çerçevede ‘Kimlik ve Türk Dış Politikası’ adını taşıyan ikinci bölümde, Türk dış politikası analizinden önce Türkiye’nin “kim” olduğuyla ilgilenilecektir. Devletlerin kimliğini kavrayabilmek ise geçmişe bakma gerekliliğini doğurmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’nin kimliğini anlayabilmek ve açıklayabilmek için ilk olarak Osmanlı modernleşme sürecinden başlamak doğru bir adım olacağından Osmanlı İmparatorluğunun modernleşme ve Batılılaşma süreci ele alınacaktır. Bu bölümün ikinci başlığında ise cumhuriyet dönemi kimlik inşası ele alınarak, Kemalist reformların kimlik inşa sürecine etkisi analiz edilecektir. Türkiye Cumhuriyeti devlet kimliğinin ne olduğu ortaya konulduktan sonra ise diğer devletlerle olan etkileşimleri ele alınarak Soğuk Savaş öncesi ve Soğuk Savaş dönemi dış politika pratikleri incelenecektir. Böylece bu dönem Türkiye devlet kimliğinin bir değişiklik yaşayıp yaşamadığına, yaşadıysa neden ve nasıl bir değişim yaşadığına bakılacaktır. Özellikle bu süreç içerisinde ABD, NATO ve AB’yle ilişkiler ayrı şekilde ele alınacaktır.

Özellikle Soğuk Savaş sonrasında dış politika davranışlarında gözlemlenen tüm değişim unsurlarının kimlik değişiminden daha çok var olan uluslararası sistemin belirsizliği nedeniyle kendini dolayısıyla kimliği güvence altına alma arayışının bir sonucu olduğu hipoteziyle hareket edilecek olan üçüncü bölümde ise ilk olarak, uluslararası sistemin yapısı ele alınarak Türkiye devlet kimliği üzerindeki etkisine bakılacaktır. Yapının yaşadığı değişim ortaya koyulduktan sonra bu değişimin etkisiyle 1990’lı yıllarda yaşanan kimlik bunalımına değinilecektir. Sonrasında ise İslâmcılar, muhafazakârlar ve laikçiler çerçevesinde devlet kimliğindeki değişim unsurları irdelenecektir. 90’lar dönemi dış politika davranışları ele alındıktan sonra ise bu davranışlar çerçevesinde kimlikte bir değişim olup olmadığı analiz edilecektir. ‘AK Parti Dönemi Dış Politika Arayışları: Kimliğe Tanımlanan Yeni Yönelimler’ başlığı ile ise siyasi elitler ve karar alıcıların söylemlerinin kimlik üzerindeki etkisine değinilerek, AK Parti dönemi dış politika arayışları ve yeni prensipler çerçevesinde eksen kayması tartışmaları yürütülecektir.

Bu analiz ise tezin son bölümünde Kafkasya'yla ilişkiler bağlamında Karabağ Savaşları üzerinden ele alınacak olup Birinci Karabağ Savaşı ile İkinci Karabağ Savaşı'nın karşılaştırmalı analizinden ardından Türkiye'nin dış politikayı yapan kimliğinin diğer bir ifadeyle devlet kimliğinin değişime uğrayıp uğramadığı, uğradıysa ne gibi bir değişiklik yaşadığı incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM: TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın teorik zeminini oluşturabilmek için bu bölümde teorik ve kavramsal çerçevenin verilmesi gerektiği düşüncesinden hareket edilmiştir. İlk olarak uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde inşacı yaklaşımın yerine değinilecek olup inşacı yaklaşımın ne olduğu üzerinde durulacaktır. Daha sonra da tezin merkezi unsuru olacak kimlik kavramı irdelenecek ve ulusal ve devlet kimliklerinin farkı ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

1.1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE İNŞACI YAKLAŞIM

Uluslararası ilişkiler disiplininin çalışma alanı, içinde yaşadığımız dünyada devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini anlamak ve çözümlemek üzerine belirlenmiştir. Uluslararası ilişkiler disiplininde üç büyük tartışma yaşanmıştır.¹ İlk olarak iki savaş arası dönemde idealizm ve realizm tartışmaları uluslararası ilişkiler disiplininde kendini göstermiş, alanın terimleri ve sınırları bu açıdan belirlenmiştir. 1930'lı yılların sonuna kadar disipline hâkim düşünce, realistlerin ismini verdiği idealizm olmuş ancak İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte idealizmin öne sürdüğü paradigma yerine realizmin paradigmalarının üstün geldiği kabul edilmiştir.² Daha sonra 1960'lı yıllarda ortaya çıkan ikinci tartışma bilimsel temele dayandırılarak gelenekselcilik ve davranışsalcılık arasında yaşanmıştır. Bu tartışmanın odağı ise disiplin analizinin metodolojisi (yöntemi) üzerine olmuş ve yoğun olarak pozitivist çalışmalar yapılmıştır. Disiplinde yaşanan üçüncü tartışma ise 1980'lerde başlayan günümüze kadar devam eden pozitivism ve post-pozitivism karşıtlığı üzerine yaşanmıştır.³

¹ Uluslararası ilişkiler disiplininde yaşanan büyük tartışmalar üç ya da dört temel eksenle ele alınmaktadır. Bunlardan ilk ikisi yukarıda belirtildiği gibi realizm-idealizm ve gelenekselcilik-davranışsalcılık arasında yaşanan tartışmadır. Üçüncü ve dördüncü tartışma ise iki eksen üzerinde ilerleyen ve paradigmalar arası tartışma olarak ele alınan neo-realizm ve neo-liberalizm kuramları üçüncü tartışma, pozitivist ve post-pozitivist teoriler ise dördüncü büyük tartışma olarak görülmektedir. Disiplinde yaşanan tartışmalarla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Tayyar Arı, "Uluslararası İlişkilerde Büyük Tartışmalar ve Post-Modern Teoriler", *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel yaklaşımlar*, mlf. Tayyar Arı (Bursa: Dora Yayınları, 2014). Bu tezde ise disiplindeki tartışma "üç ana tartışma" olarak ele alınacaktır.

² Şaban Çalış – Erdem Özlük, "Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm-Realizm Tartışması." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0/18 (Ağustos 2007), 226.

³ Bilgehan Emeklier, "Uluslararası İlişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Postpozitivist Kuramlar", *Bilge Strateji* 3/4 (Bahar 2011), 152-159.

Pozitivizm eleştirilerinin yoğunluk kazandığı dönem olan 1980’li yıllarda disiplinde derin bir ayrışma yaşanmıştır. Bu dönemde disiplinin bir tarafında neo-realizm ve neo-liberalizm gibi rasyonalist ana akım kuramları, diğer tarafında ise rasyonalizmi eleştiren post-pozitivist yaklaşımlar (eleştirel kuram, inşacı yaklaşım, post-modern kuram, feminizm vb.) kendini göstermiştir.⁴ İnsan rasyonelliğinin ön kabulünü taşıyan pozitivizmin aksine rasyonelliğin sınırlarının belirlenmesini olanak dışı sayan post-pozitivist yaklaşım, dünyada şahit olduğumuz ilişkilerin öznelarasası (intersubjective) olduğunu ileri sürmektedir.⁵

Bu gibi gelişmeler sırasında disiplinde yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkan inşacılık (constructivism),⁶ disiplini anlama konusunda yeni bir bakış açısı önermiş, pozitivizm ile post-pozitivizm arasında bir ‘orta yol’ inşa ettiği iddiası gütmüştür. Bu iddiayı, pozitivist olarak toplum ve doğayı birbirinden ayırmayarak, post-pozitivist olarak ise toplumların kendilerine özgü ontolojik karakterinin olduğunu varsayarak gütmektedir.⁷ Günümüze kadar yapılan tartışmaların içinde etkin bir yer elde eden inşacılık, bu süreçte birçok tartışmaya konu olmuştur. Bu tartışmalar genel olarak, inşacılığın bir kuram olup olmadığı ve uluslararası ilişkileri anlama ve anlatmada ne derece işe yarayacağı gibi konular üzerinedir. Ancak inşacılar, yine de devletlerarası ilişkileri kavramsallaştırmada önemli çalışmalar yapmıştır. İnşacı yaklaşımın, ana akım kuramları gibi bir statü elde etme çabası, onu zaman içinde pozitivizme yakınlaştırmıştır. Bu da inşacılığın, bir kuram olmadığına dair iddiaları güçlendirmiştir.⁸

⁴ Davut Ateş, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (Haziran 2008), 214-215.

⁵ Davut Ateş, *Uluslararası Politika: Dünyayı Anlamak ve Anlatmak* (Bursa: Dora Yayınları, 2014), 94.

⁶ Disiplinde inşacılık kavramı ilk olarak ABD’li akademisyen Nicholas Onuf tarafından 1987 yılında kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Nicholas Onuf, “Rules in Moral Development”, *Human Development* 30/5 (October 1987). Ayrıca bkz. Nicholas Onuf, “Worlds of Our Making: The Strange Career of Constructivism in International Relations”, *Visions of International Relations*, mlf. Donald J. Puchala (Columbia: University of South Carolina Press, 2002), 126. Ayrıca kafa karışıklığı oluşması ihtimaline karşı; Türkçe çeviride birçok anlamı bulunan ‘constructivism’, akademik çalışmalarda farklı Türkçe kullanımlarıyla karşımıza çıkabilmektedir. Bunlar; konstrüktivizm, yapısalcılık, inşacılık, oluşturmıcılık, yapılandırmıcılıktır. Bu çalışmada ise ‘inşacılık’ tercih edilecektir. Türkçe çevirisi için bkz. Tureng, “constructivism”, (Erişim 18.01.2024).

⁷ Kübra Karakaş, “Sosyal İnşacılık Perspektifinden Post Sovyet Dönemi Rus Dış Politikasının İncelenmesi: Sırbistan ve Ermenistan Örneği”, *Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi* 2/1 (Haziran 2022), 2.

⁸ Ateş, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm”, 215.

İnşacı yaklaşımın entelektüel temeli, üçüncü tartışmaya (Third Debate)⁹ ve eleştirel teorinin ikonik isimleri arasında yer alan Anthony Giddens, Jurgen Habermas ve Michel Foucault gibi isimlere dayanmaktadır. İnşacı yaklaşımın, kurucu düşünürleri kendilerini eleştirel teoriye dâhil etmekte herhangi bir sakınca görmezler. Ancak eleştirel teori, inşacı yaklaşıma karşı birçok eleştiri geliştirmiştir. Bu eleştiri genel itibarıyla inşacı yaklaşımın, rasyonalizm ve pozitivizmi maskeleyiği düşüncesine dayanmaktadır. Eleştirel bir tavır sergilemedikleri dönemlerde ise inşacı yaklaşımı pek önemsememiş ve dışlayıcı bir tavır sergilemişlerdir. Eleştirel teori, her ne kadar dışlayıcı olsa da inşacı yaklaşımla ortak varsayımlardan yola çıktıkları göz ardı edilmemelidir. Aslına bakılırsa inşacı yaklaşım, eleştirel teorisyenlerin ilgilenmediği alanlardaki boşluğu doldurmaya niyetlenmiştir. İnşacı yaklaşım, üçüncü tartışma teorisyenlerinin ilgilendikleri meta-teorik ve disiplinler arası eleştirilerin aksine daha çok ontolojik, metodolojik ve kavramsal çerçevede çalışmalar geliştirerek, eleştirel teorinin gelişimi için bir dayanak hâline gelmiştir.¹⁰

İnşacı yaklaşım, Soğuk Savaş sonrası dönemde ana akım kuramların yaşanan yeni değişimleri açıklamada yetersiz kalmasıyla disiplin içerisinde daha etkin bir yer edinmeye başlamıştır. İki kutuplu sistemin ve Soğuk Savaşın bitimini öngöremeyen başka bir deyişle uluslararası sistemin değişme ihtimalini bile tanımayan rasyonalizmi eleştirerek uluslararası ilişkiler disiplinine giren inşacılık, uluslararası ilişkiler disiplininin değişebilir olduğunu, uluslararası ilişkilerin doğa bilimleri gibi sabit olmadığını, insanın kavrayışına ve eylemlerine bağlı bir dünyanın varlığını ortaya koymuştur.¹¹ Bu sebeple olsa gerek, ilerleyen dönemlerde disiplindeki ana tartışma ekseninin rasyonalizm ve inşacılık arasında yaşanacağına dair görüşler öne sürülmektedir. Ancak inşacılık ve rasyonalizm arasında farklar olmasına karşın uzlaşa sağladıkları birçok alan mevcuttur. Uzlaşa sağlayamadıkları zamanlarda ise birbirleri için tamamlayıcı olmuşlardır.¹²

⁹ Aslına bakılırsa yaşadığımız dünyanın sosyal olarak inşa edildiği düşüncesinden yola çıkan Alexander Wendt, bu açıdan tüm eleştirel teorilerin aslında inşacı olduklarını kabul etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Alexander Wendt, "Constructing International Politics", *International Security* 20/1 (Summer 1995), 71.

¹⁰ Price Richard ve Christian Reus-Smith, "Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism", *European Journal of International Relations* 4/3 (September 1998), 260-264.

¹¹ Stefano Guzzini, "A Reconstruction of Constructivism in International Relations", *European Journal of International Relations* 6/2 (June 2000), 154-155.

¹² James Fearon – Alexander Wendt, "Rationalism v. Constructivism: A Skeptical View", *Handbook of International Relations*, mlf. Walter Carlsnaes, Beth Simmons ve Thomas Rise (London: SAGE Publications, 2002), 52-53.

Tüm bu tartışmalar ışığında inşacılık, neo-realizm ve neo-liberalizmin rasyonalist yaklaşımlarının aksine disiplinde sosyolojik bir perspektifi ön plana çıkarmış, materyalist yaklaşımların yanı sıra aktörlerin çıkar ve eylemlerinin oluşumunda kimliklerin rolüne ve eden-yapının (agent-structure)¹³ birbirlerini karşılıklı olarak inşa etmelerine dikkat çekmiştir.¹⁴ İnşacılara göre uluslararası ilişkiler, sosyal ilişkiler ağı olarak; kolektif bilinç, ortak anlayışlar ve gelecek hayalleri, öznelerarası anlamlar, sosyal etkileşim ve pratikler yoluyla hem anlam hem de süreklilik kazanmakta ayrıca disiplinde kullanılan kavramları, aktörleri, olguları ve kurumları (devlet, anarşi, uluslararası kurumlar, ittifaklar, güçler dengesi, ulusal çıkarlar, güvenlik, tehdit, barış vb.) maddi ve sabit olmayan sosyal inşalar olarak görmektedir. Kısacası inşacılık, sosyal ilişkileri çalışan ‘bütüncül’ ve ‘idealist’ bir yaklaşımdır.¹⁵

1.1.1. Temel Önergeler

İnşacılar arasında ortak bir görüş birliği bulunmadığı için kendi aralarında ayrışmaktadırlar. Bu ayrışma birden fazla şekilde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Ruggie inşacılığın sosyolojik, feminist, hukuksal, yumuşak veya katı gibi varyantları bulunduğunu ve bu tür ayrışmaların keyfi olduğunu söyleyerek inşacılığı, üç varyant üzerinden; neo-klasik, post-modernist ve doğalcı inşacılar olarak sınıflandırmayı tercih etmiştir. Tüm bu ayrışmalara rağmen inşacıların yola çıktıkları üç temel ontolojik argümanı mevcuttur.¹⁶ Bu argümanlar şöyledir:

Öncelikle inşacı yaklaşım, daha önce disiplinde kimsenin ilgilenmediği eden-yapı ilişkisi ile özel olarak ilgilenmiş ve sosyal ontolojik önermeler üzerine inşa edilmiştir. Uluslararası ilişkiler disiplininin bugüne kadar yaşanan epistemolojik problemlere sıkışıp kalınmasını eleştiren inşacılar, üçüncü büyük tartışmanın arasında süregelen tartışmanın

¹³ “Agent” kavramı, birçok çalışmada farklı Türkçe çevirileriyle (fail, ajan, yapan, eden vb.) karşımıza çıkmaktadır. Bu tezde ise “agent” yerine “eden” kavramı kullanılacaktır. bkz. Tureng, “agent,” (Erişim 18.02.2024).

¹⁴ Önder Arı – Abdullah Kıran, “Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık”, *Ekev Akademi Dergisi* 15/46 (Kış 2011), 50.

¹⁵ Mustafa Küçük, “Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, mlf. Ramazan Gözen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 325.

¹⁶ John Gerard Ruggie, “What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge”, *International Organization* 52/4 (Autumn 1998), 880-882. Farklı sınıflandırma örnekleri için bkz. Ted Hopf, “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, *International Security* 23/1 (Summer 1998). Ayrıca bkz. Price ve Reus-Smith, “Dangerous Liaisons?,” 266-270. Başka bir sınıflandırma için bkz. Ronen Palan, “A World of Their Making: An Evaluation of the Constructivist Critique in International Relations”, *Review of International Studies* 26/4 (October 2000).

disipline ekstra bir katkı sağlamadığını bu şekilde disiplinin ileri gidemediğini öne sürerler.¹⁷ İnşacıların ontolojik olarak çıkış noktası, dünyanın sosyal olarak inşa edildiği düşüncesidir. Sosyal inşa tezi, gerçekliğin öznelarası anlamlarca inşa edildiği sonucuna götürür. Ancak inşacılar, bu noktada gerçekliğin inşasında materyal unsurları tamamıyla reddetmeyerek, sosyal inşanın materyal yapı ve unsurlarla oluşabileceğini öne sürmektedirler. Çünkü onlara göre materyal unsurlar, edenlerin düşüncelerine bağlı olarak gelişim göstermekte ve anlam kazanmaktadır.¹⁸

İkincil olarak inşacılar, diğer yaklaşımların aksine kimlik politikalarına ayrıca önem vermekte ve sosyal ilişkilerin temelinde, aktörlerin kimlikleriyle ilgilenmektedirler. Kimliklerin, çıkar ve pratikleri anlamada önemli bir yeri olduğunu öne sürerler. Pozitivist yaklaşımlar gibi kimlikleri verili ele almazlar. İnşa edilen kimliklerin değişimi ise olasıdır. Sosyal aktörlerin çıkarlarını ve tercihlerini kimlikler belirlemektedir. Öyle ki, aktörlerin kendilerinin kim olduklarını bilmeden çıkarlarının ne olduğunu bilemezler. Kim olduklarını bilmeleri ise ancak sosyal ilişkiler vasıtasıyla öğrenilir.¹⁹

Son olarak inşacı yaklaşım, eden-yapı tartışmasının zeminini hazırlayan eden ve yapının birbirlerini karşılıklı olarak inşa ettiğini kabul eder.²⁰ Bu açıdan inşacılık, ne bireyci yaklaşımlar (idealizm, realizm ve dış politika analizi) gibi edene ne de bütüncü yaklaşımlar (neo-realizm ve dünya sistem analizi) gibi yapıya öncelik vermiştir. Ontolojik eşitlik üzerine kurulan teoride, eden ve yapıya eşit statü tanınmıştır. Başka bir deyişle, yapıların inşasında edenlerin pratikleri ve anlamlandırmaları etkili olurken edenlerin çıkarları da yapılar tarafından inşa edilir ve açıklanır.²¹

Yukarıda da belirtildiği gibi inşacılar kendi aralarında temel önermeler dışında ayrışmaktadırlar. Bu ayrışmayı yaklaşımda daha iyi anlamak ve açıklayabilmek için

¹⁷ Fulya Ereker, *Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 37.

¹⁸ Emanuel Adler, "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", *European Journal of International Relations* 3/3 (September 1997), 332-333.

¹⁹ Jülide Karakoç, "Konstrüktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 28/2 (Haziran 2013), 142-143.

²⁰ Bu önermenin kökenine Anthony Giddens'in 'yapılanma (structuration) teorisi'nde rastlamaktayız. Eden ve yapıya ontolojik eşitlik sağlayan yapılanma teorisine göre, sosyal sistemlerdeki düzen ve insan davranışları birbirlerine karşılıklı olarak bağımlıdır. Ne bütüncüler gibi edeni direkt olarak yapıya bağlar ne de bireyciler gibi yapıyı edene indirger. Etkileşimin karşılıklı olarak yürütüldüğünü ileri sürer. Detaylı bilgi için bkz. Anthony Giddens, *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*, (Londra: Macmillan, 1979), 69-73.

²¹ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 38.

inşacılığın öncü isimlerinin görüşlerini ele almak gerekmektedir. Çalışmanın bu aşamasında inşacılığı, uluslararası ilişkiler literatürüne kazandıran Nicholas Onuf ve disiplinde inşacılığı daha çok gündeme getiren Alexander Wendt'in görüşleri irdelenecektir.

1.1.2. Onuf'un İnşacı Yaklaşımı

Nicholas Onuf'un 1989 yılında *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*²² kitabını kaleme almış ve uluslararası ilişkiler disiplinine inşacılık (constructivism) kavramını²³ kazandırmıştır. Kitabın amacını ise uluslararası ilişkiler disipliniyi yeniden inşa etmek olarak belirlemiştir.²⁴

Onuf, çoğu uluslararası ilişkiler düşünürlerinin geriye gidip başlangıçta olanı bulmak yerine sosyal bilimcilerin genel yorumlarını benimsediklerini ve verili bir gerçekliği kabul ettiklerini düşünür. Onuf, başlangıçta bir edim olduğunu öne sürer ve bunu inşacılık (constructivism) olarak adlandırır. Ona göre, başlangıçta bir edim olması bireylerin ve toplumların birbirlerini karşılıklı olarak inşa ettikleri veya oluşturdukları sonucuna götürür. Ancak yine de karşılıklı inşa süreci sadece zihinsel olarak gerçekleşmez. Materyal ve sosyal gerçekler üzerinde keskin bir ayrım yapmayan Onuf, sosyal gerçekliği daha baskın olarak ele almış ancak yine de bireyin bağımsız ve doğal gerçekliğini yadsımamıştır. Buradan da anlaşılabileceği gibi Onuf teorisini, verili bir gerçekliği kabul eden teoriler ile söylemi ve düşünceleri başlangıç olarak ele alıp her şeyi dile bağlayan teoriler arasında kendini tam ortada konumlandırır.²⁵

Onuf'un inşacılığını geliştiren yapılanma teorisinin öncü ismi olan Giddens'a göre, sosyal bilimlerin çalışma alanı ne bireysel aktörün tecrübesi ne de herhangi bir toplumsal bütünlüğün varlığıdır. Sadece mekân ve zaman süresince sıralanan sosyal pratiklerdir. Bireylerin sosyal eylemleri, doğadaki bazı üreyen unsurlar gibi tekrarlanır. Ancak bu

²² Nicholas Greenwood Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations* (London: Routledge, 2013).

²³ İnşacılığı bir kavramlar ve önermeler sistemi olarak tanımlayan Onuf; insanların neler yaptıkları, toplumların neden farklılaştıkları veya dünyanın nasıl değiştiğine dair genel bir açıklama sunmadığı için teori olarak görmemiş bir yaklaşım olarak ele almıştır. Detaylı bilgi için bkz. Nicholas Onuf, "Constructivism: A User's Manual", *International Relations in A Constructed World*, mlf. Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf ve Paul Kowert (Newyork: Routledge, 2015), 58.

²⁴ Onuf, *World of Our Making: Rules*, 1.

²⁵ Onuf, *World of Our Making: Rules*, 35-40.

tekrar, sosyal aktörlerce var edilmezler. Aksine aktörler tarafından tekrar anlam kazanıp sürekli olarak yeniden yaratılırlar. Yani eylemler aracılığıyla edenler, bu eylemleri olanaklı kılan durumları yeniden üretirler. Bu açıdan Giddens'ın projesi, Onuf'un sosyal inşacı teori olarak ele aldığı yaklaşımı geliştirmektedir.²⁶

Giddens'ın “yapının ikiliği” adını verdiği teorisi, eden ve yapının birbirine karşılıklı bağımlılığını ve sosyal hayatın sürekliliği ile yaşanan değişimleri açıklamak için kullanılmıştır. Öyle ki, eden ve yapı birbirinden bağımsız şekillenmemekte, birbirlerini sosyal olarak inşa etmektedir. Bu süreç ise dil ile oluşan kurallar aracılığı ile gerçekleşir.²⁷ Onuf da tam bu noktada “World of Our Making: Rules and Rule...” kitabında insanların yaşadıkları dünyayı anlamlandırma sürecinde dil ve kuralların önemini ele almış ve yaklaşımının esas analiz araçları dil ve kurallar²⁸ olmuştur. Söz edimi (speech acts)²⁹ teorisinin, inşacı yaklaşımın önermeleriyle uyumlu olduğunu ileri süren Onuf'a göre; insanların, eylemlerini temsil etmesi için kullandığı sözcükler, aynı zamanda eylemleri gerçekleştirmek için de kullanılmaktadır.³⁰ Nitekim insanlar, karşılıklı yaptıklarını yaparak ve birbirlerine söylediklerini söyleyerek, doğanın sunduğu hammaddeleden dünyayı olduğu şey durumuna getirmektedir. Yani Onuf'a göre, söylemek ya da konuşmak dünyayı olduğu duruma getirmenin önemli bir yoludur. Başka bir deyişle ise “söylemek yapmaktır.” Eğer ki, belirli bir konuşma edimi aynı genel etkiyle sıkça tekrarlanırsa ilgili kişiler tekrarın önemli bir hâle geldiğini düşünecek ve böylece sıkça tekrarlanan konuşma edimi bir konvansiyon hâline gelecektir. Bu konvansiyon, edenlerin düzenli yaptığı bir şeyi yapmaya devam etmesi gerektiğini düşündürüyorsa o konvansiyon artık bir kurala dönüşmüştür. Bu bağlamda edenler, sürekli davrandıkları gibi davranmaları gerektiğini anladıkça, konvansiyon bir kural olarak etki kazanmaya

²⁶ Onuf, *World of Our Making: Rules*, 57-59.

²⁷ Ateş, “Uluslararası İlişkilerde Konstruktivizm”, 218-223.

²⁸ Kurallar, bir toplumun faal katılımcılarını belirler. İnşacılık ise bu katılımcıları eden olarak ele alır. İnsan edendir, fakat kuralların oluşturduğu durumlara katılım sağlandığı sürece. Onuf, “Constructivism: A User's”, 59.

²⁹ Söz edimi, J. L. Austin tarafından geliştirilen anlam problemlerinde dilin kullanım şekillerini inceleyen ve söz aktarımlarıyla ilgilenen bir kuramdır. Edim, eylemi; söz ise dili temsil etmektedir. bkz. Vedat Çelebi, “Gündelik Dil Felsefesi ve Austin'in Söz Edimleri Kuramı”, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 4/1 (June 2014), 74. Ayrıca bkz. Didem Arzu Öney, “Söz Edimi Kavramı Çevresinde Searl'ün Austin Eleştirisi”, *Kualia*, (5 Ağustos 2021). <https://kualiafelsefedergisi.com/2021/08/soz-edimi-kavrami-cevresinde-searlun-austin-elestirisi-didem-arzu-ozay/>.

³⁰ Onuf, *World of Our Making: Rules*, 82.

başlar ve böylece edenler kurallara, kural olduğu için yani başka herhangi bir sebebe ihtiyaç duymadan uyulması gerektiğini bilirler.³¹

Bu bağlamda, insanlar ve toplumlar birbirlerini kurallar yoluyla devamlı olarak inşa ederler ve aslına bakılırsa kurallar aracılığıyla da birbirlerine bağlanırlar. Çünkü kurallar, insanlara ne yapmaları gerektiğini söylemekte ve davranışlarını anlamlı kılmaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere kuralların, kurucu ve düzenleyici etkileri vardır.³²

Kurallar, edenlere seçenekler sunmakta, edenler ise bu seçenekler üzerinden seçim yapmaktadırlar. İlk seçeneği kurallara uymak olan edenlerin diğer bir seçeneği ise kurallara uymamaktır.³³ Bu seçimler sadece, Onuf'un edenleri olan insanlar tarafından yapılabilmektedir. Çünkü sadece insanlar, olası sonuçları değerlendirebilecek bir yetiye sahiptir. Her ne kadar insanlar, olası sonuçları ölçerek ve rasyonel davranarak seçim yapsalar da bu seçimlerin beklenmedik sonuçları olabilmektedir. Nitekim bu kurallar ve tüm niyetler (ister niyet edilmiş isterse edilmemiş olsun) çoğunlukla, edenlerin amaçlarına uygun, istikrarlı ancak dinamik olan kalıplar olarak, kurumları oluşturmaktadır. Sonuçta ise kurallar, kurumlar ve edenlerin pratiklerinin beklenmedik sonuçları topluma bir yapı kazandırır.³⁴

Bu yapı, edenlerin inşa ettikleri dünyada, eylemlerini sınırlandıran birçok materyal ve sosyal unsuru bünyesinde bulundurmaktadır. Bu bağlamda, kuralların getirdiği haklar ve sınırlar bireylere dünya üzerinde hareket etme imkânı vermektedir. Edenler, eylemler

³¹ Onuf, "Constructivism: A User's", 66-67.

³² Onuf, *World of Our Making: Rules*, 51-52.

³³ Bir kuralın işlevi, anlamı bilinmeden tanımlanamayacağı gibi bir kuralın anlamı da bilinmeden işlevi tanımlanamayacaktır diyen Onuf, kuralları işlevsel olarak üç kategoriye ayırmıştır. İlk kategoriye 'öğretici kurallar' (*instruction-rules*) olarak belirlemiştir. Öğretici kurallar, eylemi gerçekleştirmesi beklenen dinleyiciye talimat vermektedir (X, Y'dir ya da yemekten önce ellerinizi yıkayın). Öğretici kuralların göz ardı edilmesinin olası sonuçları vardır. Öğretici kurallar faydalı kurallardır ki talimatlara uyulursa bundan fayda görülür. İkinci işlevsel kategoriye yönlendirici kurallar (*directive-rules*) olarak ele alan Onuf, bu kuralların eylemi gerçekleştirmesi beklenen dinleyiciyi yönlendirdiğini belirtmektedir. "Yemekten önce ellerini yıka!" cümlesinde konuşmacı, dinleyiciyi yönlendirir.³³ Son kategori ise taahhüt kuralları (*commitment-rules*)'dır. Bu kurallar dinleyicinin, talimat ve yönlendirmeleri yerine getirmeyi kabul etmesi, konuşmacı açısından bir taahhüt teşkil etmekte ve verilen taahhütler ise kural adayı olmaktadır.³³ Örneğin egemenlik ilkesini, devletlerin öğretici kuralları olarak ele alan Onuf, devletliğin mümkün olabilmesi için öğretici kuralların taahhüt kurallarıyla desteklenmesi gerektiğini öne sürmektedir. Edenler ise, bu kuralları yasal hâle getirmeye ve onlara uymaya meyillidir çünkü kurallara uymamanın olası sonuçlarını bilirler. Böylece ortaya çıkan kurallar kurumsallaşmış olur. Onuf, *World of Our Making: Rules*, 81-88. ve Nicholas Onuf, "The Constitution of International Society", *European Journal of International Law* 5/1 (February 1994), 11. ve Onuf, "Constructivism: A User's", 69.

³⁴ Onuf, yapı yerine sosyal düzenleme kavramının kullanılmasını tavsiye etmiştir. Onuf, "Constructivism: A User's", 60-63.

vasıtasıyla materyal dünyayı kendileri için toplumsal bir gerçeklik hâline getirmekte ve ister yalnız isterse birlikte bir hedef doğrultusunda hareket etmektedirler. Hedeflerine ulaşabilmek için çeşitli araçlar kullanan edenler bu araçları; kuralların, dünyanın materyal unsurlarını edenlerin kullanımı için erişilebilir hâle getirmesiyle sağlamaktadır. Ancak edenler, inşa ettikleri dünyada diledikleri gibi hareket etmekte özgür değildirler. Nitekim Onuf'a göre edenlerin sahip olduğu özgürlük, kendilerini sınırlandıran unsurların farkına varmasıyla artacaktır.³⁵

Bu kapsamda Onuf, uluslararası ilişkileri kendine yeten toplumların inşa ettiği kendi başına ve sınırlı bir dünya olarak ele almaktadır. Uluslararası ilişkiler, her ne kadar kendi başına bir dünya olsa da hukuki bir ortamdır. Uluslararası ortamın, ulusal ortama nazaran daha az sayıda resmî yönlendirici kuralı olmasına rağmen birbirini destekleyen ve birbirine bağlı çok sayıda resmî kuralı mevcuttur. Edenler ise uluslararası ortamda bu kurallara göre hareket etmektedir.³⁶

Uluslararası ortamda edenler, gönüllü olarak kuralların getirdiği yükümlülük (antlaşmalar) ve kurumlar (uluslararası örgütler) ile karşılaşır. Devletler, birbirleriyle kurdukları resmi ilişkileri edenler sayesinde kurmaktadır.³⁷ Uluslararası ilişkiler ortamının edenleri ise sosyal topluluklardır. Ancak sosyal topluluklar, bazı uluslararası ilişkiler yaklaşımlarındaki gibi verili devlet olarak görülmemelidir. Aksine sosyal topluluklar da bireylerin kural yönelimli hareket etmesiyle sosyal olarak inşa edilmiştir. Onuf, uluslararası ilişkilerde eden ve yapıyı birbirine bağlayan araçların, kurallar olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde Onuf'un, uluslararası ilişkilerdeki anahtar kavramı da kurallar olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁸ Örneğin Onuf, uluslararası sistemin yapısı olarak görülen anarşi³⁹ kavramını kuralların beklenmedik sonuçları olarak ele almıştır. Yani

³⁵ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 42. ve Onuf, "Constructivism: A User's", 64-65.

³⁶ Onuf, "Constructivism: A User's", 59-69.

³⁷ Onuf, "Worlds of Our Making: The Strange Career of Constructivism in International Relations," 122.

³⁸ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 42.

³⁹ Geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımlarında genel olarak uluslararası ortam, anarşik olarak görülmektedir. Devletlerin güç mücadelesini insan doğasında arayan geleneksel teorisyenlere göre anarşi, uluslararası ortamda devletlerin güvenliğini sağlayacak merkezi otorite yoksunluğunun bir sonucu olarak ele alınmaktadır. Bu yoksunluk sebebiyle devletler kendi güvenliklerini kendisi sağlamak (*self-help*) durumunda kalmakta ve kendi çıkarlarına göre hareket etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İş Birliği* (Bursa: MKM Yayıncılık, 2011), 163. Realizmi sistemik olarak yeniden yorumlayan Kenneth Waltz'a göre ise anarşi, uluslararası sistemin düzenleyici ilkesidir. Waltz, uluslararası ilişkilerin yapısını anarşik olarak ele almakta ve uluslararası yapıda hiyerarşik bir sistem olmadığından dolayı devletlerin kendi bekası ile ilgilenmeye başladığını ve böylece devletlerin kendine yardım (*self-help*) sistemi oluşturduğunu ileri sürmektedir. Böylece kendine yardım

anarşi, onun için kuraldan öte bir husus olmamakla birlikte değişebilir sosyal bir düzenlemedir (hatta kurumdur).⁴⁰

Bu değişim, kuralların söz edimiyle oluşturulmasından dolayı mümkün olmaktadır. Ancak kurumlaşan kuralların değişimi pek kolay olmamaktadır. Böylesi bir durumda edenlerin, sınırlılıklarının farkına varması gerekmektedir. Ancak sınırlılıklarının farkına vararak kendilerini sınırlayan durumlardan kaçınır ve eden olarak inşa ettikleri dünyayı değiştirmeleri mümkün olur.⁴¹

Onuf'un inşacılığında, dış politika analizine dair özel bir çatı oluşturulduğu söylenemez. Ancak yine de yaklaşımında ilgilendiği kavramlarla bir dış politika analizi yapılması olası görünmektedir. Öyle ki, inşacı teorinin ileri sürdüğü sosyal inşa süreci, aktörlerin kendi dünyalarını oluşturduğu düşüncesinden hareketle yola çıkmaktadır. Bu varsayım ise çoğu dış politika analizlerinin temelinde olan bir durumdur. Aktörlerin; yorumları, aldıkları kararlar, söylem ve uygulamaları dış politikada kendilerine bir seçim alanı bulduğuna işaret etmektedir. Bu açıdan dış politika kısmen de olsa bir inşa eylemidir.⁴² Onuf'un öne sürdüğü sosyal dünyanın dil, kurallar ve seçimler yoluyla yönetildiği düşüncesi aslına bakılırsa dış politikaya bir rol veren sosyal inşacılık biçimidir.⁴³ Tam da bu noktada Onuf'un yaklaşımındaki temel kavramlar (dil, kurallar, kurumlar ve bireyler) çoğu dış politika analizleriyle uyumlu görünmektedir. Ancak yine de Onuf'un, söz edimiyle ilgilenmesi ve "söylemek yapmaktır" görüşüyle hareket etmesi dış politika analizi için yeterli olmamaktır. Çünkü söz edimi teorisiyle, yalnızca söz ediminin nasıl ortaya çıktığına ulaşılabilmektedir. Meydana gelen eylemi açıklamada yani dış politikayı analiz etmede Onuf'un inşacı yaklaşımı bu anlamda yeterli görünmemektedir.⁴⁴

(*self-help*), uluslararası sistemin düzenleyici ilkesi hâline gelir. Gelenekselciler ile arasındaki temel fark da burada kendini gösterir. Gelenekselciler anarşiyi insan doğasına bağlarken Waltz, uluslararası sistemin yapısının zaten anarşik olduğunu ve devletlerinde buna göre hareket etmek zorunda kaldığını ileri sürmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (United States of America: Addison-Wesley, 1979).

⁴⁰ Onuf, "Constructivism: A User's", 63-77.

⁴¹ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 42-43.

⁴² Steve Smith, "Foreign Policy Is What States Make of It: Social Construction and International Relations Theory", *Foreign Policy in A Constructed World*, mlf. Vendulka Kubalkova (Newyork: Routledge, 2015), 38.

⁴³ Smith, Foreign Policy Is What States Make Of It: Social Construction and International Relations Theory," 52.

⁴⁴ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 43.

1.1.3. Wendt'in İnşacı Yaklaşımı

Uluslararası ilişkiler disiplininde inşacı yaklaşımı daha çok tartışılır konuma getiren Alexander Wendt, Kenneth Waltz'un kurucu ismi olduğu neo-realizme karşı yürütmeye başladığı çalışmalarıyla disiplinde sosyal bir teori kurmayı amaçlamıştır. Wendt, kaleme almış olduğu “Social Theory of International Politics” kitabında amacını, devletler sisteminin ontolojisini açıklamak olarak belirlemiştir.⁴⁵

Wendt, inşacılığın düşüncelere yaptığı vurgu nedeniyle idealist bir yaklaşımı temsil ettiğini öne sürmektedir. Çünkü ona göre insan topluluklarına dair yapılar, maddi güçlerden çok sosyal olarak inşa edilmiştir.⁴⁶ Bununla birlikte sosyal yapıları, bireylere indirgenemeyeceği düşüncesinden dolayı “bireyci” bakışa karşı çıkmakta olan Wendt inşacılığı, bireyci yaklaşımların aksine bütüncü ve yapısalcı bir yaklaşım olarak görmektedir. Tüm bu nedenlerden ötürü inşacılık, onun için bir tür “yapısal idealizm” olarak görülmektedir. Wendt, bir taraftan Onuf gibi yaklaşımını yapılanma teorisine dayandırırken bir taraftan ise bilimsel realizme dayandırmaktadır.⁴⁷ Wendt'in inşacı yaklaşımını tartışmalı konuma getiren tam da bu noktadır. Çünkü Wendt, ontoloji tartışmasını, post-pozitivist bir duruşla yürütürken epistemoloji tartışmasını, (bilimsel realizme dayandırıyor olmasından dolayı) pozitivist bir duruşla yürütmüştür.⁴⁸

Bilimsel realizmin tanımına geçmeden önce onu, bir örnekle açıklamanın işimizi kolaylaştıracağını düşünüyorum. Örneğin yer çekimi, insanlar olmadan da var olan ve insanlar olmasaydı da var olacak bir bilgi nesnesidir. Yani onun var olması insan bilgisine bağlı değildir. Ayrıca yerçekimini gözlemleyemsek de etkisini gözlemlememiz onu gerçek yapmaktadır. Tabii yine de bilginin nesneleri, insanlar tarafından yapılan anlamlandırmalar tarafından bilinebilir. Wendt için bilimsel realizmi önemli kılan da bu nokta olmuştur. Her ne kadar yapıları göremesek de etkisini gözlemleyebildiğimiz için gerçektir. Örneğin, Wendt'e göre devlet ve devletler sistemi gözlemlenemiyor olmasına rağmen gerçek yapılar olup bu yapıların doğaları bilim yoluyla birbirine

⁴⁵ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge Press, 2003), 6-7.

⁴⁶ Palan, “A World of Their Making”, 576.

⁴⁷ Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, çev. Helin Sarı Ertem ve Suna Gülfer İhlamur Öner (İstanbul: Küre Yayınları, 2021), 15-16.

⁴⁸ Çağla Gül Yesevi, “Uluslararası İlişkiler Bilim Dalında Sosyal İnşacılık Yaklaşımının İncelenmesi”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi* 12/1 (Ocak 2021), 54-55.

yaklaşabilmektedir. Bu nedenledir ki bahsettiği önerme “bilimsel gerçeklik” (bilimsel realizm) teorisini gerektirmektedir.⁴⁹

Bilimsel realizm, bilgi ve dünya doğasının insanlardan bağımsız bir gerçekliği olduğunu ve gözlem yapılamadığı zamanlarda bile olmaya devam edeceğini söylemektedir.⁵⁰ “Şeyler bizim betimlemelerimizden bağımsız olarak var olur ve hareket ederler, ancak biz onları sadece belirli betimlemeler altında bilebiliriz.”⁵¹ diyen Bhaskar’ın da düşüncesinden anlaşılacağı gibi gerçeklik algımız teorilerle karşılık bulmaktadır. Başka bir deyişle, gerçeklik teorileri oluşturur, teoriler gerçekliği değil.⁵² Bu noktada bilgi nesnesi olmadan bilgi üretiminin mümkün olamayacağı düşüncesinden yola çıkan bilimsel realistler ontolojiyi, epistemolojinin önüne koymaktadırlar.⁵³ Bilimsel realizmin epistemolojiyi, ontolojiye bu şekilde eklemesi, Wendt’in yaklaşımı için bilimsel realizmi seçmesinde önemli bir etkisi olmuştur. Çünkü Wendt, yukarıda da belirtildiği üzere, disiplinde epistemoloji kaynaklı yaşanan anlaşmazlıkları ontolojiyle çözebileceğini düşünmektedir.⁵⁴

Buna göre, gerçekliğin sosyal olarak inşa edildiği görüşünü ontolojik olarak benimseyen Wendt, yapılanma teorisinin, yapı ve edene eşit ontolojik statü verdiği ve birbirlerini karşılıklı olarak inşa ettiği görüşünü de benimsemiştir.⁵⁵ Bu görüş, sosyal gerçekliğin etkileşim içinde geliştiği düşüncesini ima etmesi sebebiyle Wendt’in, inşacı yaklaşımının altyapısını hazırlamıştır. Ancak Wendt’in eden ve yapıya yaklaşımı, yapılanma teorisinden biraz farklılık göstermektedir. Wendt eden ve yapıyı açıklamada, yapılanma teorisine nazaran bilimsel realizme daha fazla dayandığından yapıları, “gerçek” olarak ele almaktadır. Ona göre yapıların, gözlemlenememesine rağmen etkileri edenler üzerinde gözlemlenebilmektedir. Bu sebeple yapılar, gerçek olarak analiz edilebilir ve böylece bilimsel analizlere de dâhil edilebilir.⁵⁶ Sonuçta Wendt, düşüncelerimizden ve

⁴⁹ Wendt, *Uluslararası Siyasetin*, 69-75.

⁵⁰ Roy Bhaskar, *A Realist Theory of Science* (Newyork: Routledge, 2008), 11-12.

⁵¹ Bhaskar, *A Realist Theory*, 242.

⁵² Klevis Kolasi, “Uluslararası İlişkiler Teorisinde Bilimsel Realizm ve Yapı Kavramı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 73/4 (Eylül 2018), 943.

⁵³ Bhaskar, *A Realist Theory*, 12-13.

⁵⁴ Wendt, *Uluslararası Siyasetin*, 58-60.

⁵⁵ Alexander E. Wendt, “The Agent-Structure Problem in International Relations Theory”, *International Organization* 41/3 (Summer 1987), 360.

⁵⁶ Wendt’e göre yapılanma teorisinin felsefi temeli bilimsel realizme dayanmaktadır. Ayrıca yapılandırma kavramı her ne kadar Anthony Giddens’a ait olsa da Wendt, analizini Roy Bhaskar’ın çalışmalarına dayandığını söylemektedir. Bhaskar, Giddens’a nazaran daha fazla bilimsel gerçekçidir. Giddens yapıyı

dilden bağımsız bir toplumsal gerçekliğin var olduğunu kanıtlamak istemiş ve bunu da bilimsel realizme dayanarak yapmaya çalışmıştır.⁵⁷

Wendt, yapı ve edenlerin öznelarası (intersubjective) anlamlar tarafından üretilen sosyal pratikler aracılığıyla inşa edildiğini öne sürmektedir. Devlet sistemi içerisindeki yapılar, maddi olarak değil öznelarası anlamlar tarafından inşa edilmiştir.⁵⁸ Ama bu durum edenlerin ne sosyal pratiklerine ne de düşünsel unsurlarına indirgenmekte aksine materyal koşulları da içermektedir. Materyal koşullar ise anlamlar sayesinde oldukları şey hâline gelir ve ancak bu şekilde etkisini gösterebilir. Başka bir deyişle Wendt, güç ve çıkar gibi materyal koşulların daha önce oldukları gibi önemli ve belirleyici olduklarını ancak yine de önemini ve belirleyiciliğini anlamlar sayesinde kazandığını söylemektedir.⁵⁹

Yapılarda olduğu gibi edenlerin, kimliklerinin de öznelarası anlamlar yoluyla inşa edildiğini öne süren Wendt, doğrudan kimliklere atıf yapmaktadır.⁶⁰ Edenlerin, birbirleriyle etkileşime geçtikçe, sahip oldukları kimlikleri birbirleriyle paylaştıkça, bilgi dağılımı yaşanacağını ve bilgiler yaygınlaştıkça sosyal bir boyuta ulaşacağını düşünmektedir. Böylece, devletlerin paylaştığı bilgiler, öznelarası sosyal bir yapı inşa edecektir.⁶¹ Bu bağlamda Wendt'e göre, nasıl ki toplumun edenleri insanlarsa, uluslararası toplumun edenleri de devletlerdir. Başka bir deyişle, devletler, uluslararası toplumun “insanları”dır. Bu şekilde devletlere insani nitelikler atfeden Wendt, devletleri de insanlar gibi arzuları, inançları, amaçları olan, yani benlik bilinçleri olan gerçek aktörler olarak ele almıştır. Böylece Wendt, devletlerin parçalarına indirgenemeyeceğini

kurallar ve kaynaklarla açıklarken Bhaskar, yapının gözlemlenemediğini nedensel realist terimlerle açıklamaya çalışmıştır. Harry D. Gould, “What Is at Stake in the Agent-Structure Debate?”, *International Relations in A Constructed World*, mlf. Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf ve Paul Kowert (Newyork: Routledge, 2015), 84-86. ve Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, 45.

⁵⁷ Maja Zehfuss, *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 13.

⁵⁸ Alexander Wendt, “Collective Identity Formation and the International State”, *American Political Science Review* 88/2 (June 1994), 385.

⁵⁹ Wendt, *Uluslararası Siyasetin*, 175-176. ve Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, 46.

⁶⁰ Wendt, “Constructing International Politics,” 71-72. ve Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, 46.

⁶¹ Yücel Bozdağlıoğlu, “Konstruktivizm ve Rol Teorisi: Kimlik, Rol ve Dış Politika Analizi”, *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1: Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika*, mlf. Tayyar Arı (Bursa: MKM Yayıncılık, 2012), 130-131.

ileri sürmüş ve devlete bir “beden” atfetmiştir. Bu bağlamda Wendt’in devletleri, insanlar gibi görmesi devleti verili ve sosyal öncesi ele almasına sebep olmuştur.⁶²

Aynı şekilde Wendt, toplumu oluşturan insanların kimlikleri olduğu gibi uluslararası sistemin ana aktörü olan devletlerin de kimlikleri olduğunu ileri sürmektedir. Zira Wendt’in inşacı yaklaşımının anahtar kavramı, kimliklerdir. Wendt kimliği, “Bir şeyi olduğu şey yapan her ne ise odur.”⁶³ şeklinde tanımlamaktadır. Wendt bu tanıımı yaparken, sadece amaçsal ve davranışsal eğilimi olan aktörlerin kimlikleri olabileceğini belirterek bir aktörün kendine dair yerleşmiş öznel veya birim seviyesinde bir algılayışı olduğunu ileri sürmektedir. Ancak, bu kimlik algılayışları anlamını, diğer aktörlerle paylaşabilmesi durumunda kazanabilmekte ve bu şekilde kimlikler öznelerarası bir niteliğe sahip olabilmektedir. Örneğin, A kişisi kendini uzman olarak düşünmektedir. Ama bu düşünce, B kişisi tarafından paylaşılmazsa A kişinin uzman kimliği etkileşimlerinde işlevsiz kalacaktır. Eğer bu kimlik her iki aktör tarafından da paylaşılabilirse öznelerarası niteliğe sahip olacaktır. Bu bağlamda Wendt’e göre iki tür düşünce, kimliği tanımlayabilir: Bunlar, ben ve ötekine ait düşüncelerdir. Kimlikler bu şekilde, iç ve dış yapılar tarafından inşa edilmektedir. İç ve dış ilişkileri niteleyen, kuramsal (veya kişisel), tip, rol ve kolektif olmak üzere dört tür kimlikten bahseden Wendt, her aktörün sadece bir kuramsal kimliği olabileceğini öne sürmektedir. Bu bağlamda aktörlerin kendileri hakkında ortak bir anlatıya sahip olması gerekmektedir. Devletler de aynı şekilde ortak anlatıları (kolektif kimlik) olması sebebiyle kuramsal kimliğe sahiptir. Ancak kuramsal kimlikler öteki gerektirmemekte, sadece “farklılığı” öngörmektedir. Çünkü, bir bedene sahip olmak başka bir bedenden farklı olduğunu anlamına gelmektedir. Ayrıca kuramsal kimlikler, diğer kimlikler için bir alan sağlamaktadır. Bu bağlamda tip kimliği, (davranışsal nitelikler, bilgi, görüşler, deneyimler gibi) etiket için kullanılan sosyal bir anlama ve kültürel niteliğe sahip kimliklerdir. Tip kimliklerine, devletler sisteminde de rastlamaktayız. Kapitalist devletler, faşist devletler, sosyalist devletler, demokratik devletler vb. devletlerin varlıkları diğer devletlere bağlı değildir. Bu kimlikler iç ilkelere oluşturulmaktadır. Kısacası tip kimliği, öteki tarafından bir anlam bulsa da bulmasa da tek başına var olabildiği için aktörlere içkindir. Rol kimlikleri ise, tip kimliklerinden farklı olarak sosyal öncesine

⁶² Wendt, *Uluslararası Siyasetin*, 243-249.

⁶³ Wendt, *Uluslararası Siyasetin*, 279.

dayanmamaktadır. Bu açıdan rol kimlikleri doğuştan gelen özelliklere dayanmamakta ve öteki ile var olmaktadır. Böylece, herhangi bir rol kimliğini kolektif olarak benimseyen birden fazla aktör, bazı tip kimliklerini de kolektif olarak paylaştıklarında kolektif kimlik oluşturmaktadır.⁶⁴ Buradan da anlaşılabacağı üzere Wendt, yukarıda bahsettiğimiz ilk iki kimlik türünü özcü bakış açısıyla, diğer iki kimlik türünü ise inşacı bir perspektifle ele almıştır.⁶⁵

Bu bağlamda, aktörler kimliklerini roller sayesinde edinmekte ve bir aktör, çeşitli toplumsal rollerin getirmiş olduğu birden fazla kimliğe aynı anda sahip olabilmektedir. Bu durum devletler için de böyledir. Bir devlet, aynı anda birçok kimliğe sahip olabilmekte ve kimliklere olan bağlılık veya önem değişebilmektedir. Ancak yine de kimlikler, aktörleri sosyal olarak tanımlar ve sosyal dünyanın yapısını meydana getirir. Bu bağlamda Wendt'in, neo-realizmin uluslararası sistemin yapısı hakkındaki düşüncelerinin aksini ispat ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Neo-realistler tarafından uluslararası sistemin yapısı olarak betimlenen ve verili olarak ele alınan anarşi, Wendt'e göre öznelerarası pratiklerden oluşmaktadır. Wendt, kimlik veya çıkar yapısını oluşturan ve somutlaştıran pratiklerin haricinde bir anarşi mantığı olmadığını ileri sürmektedir. Çünkü Wendt, yapının hem süreç dışında var olmadığını hem de nedensel güçlerinin bulunmadığını düşünmektedir. Yani Wendt, yapıyı meydana getirenin kolektif anlamlar olması sebebiyle anarşiyi, devletlerin yaptığı şey olarak ele almıştır.⁶⁶ Aktörler ise kolektif anlamları birbirleriyle paylaştıkça kimlikler kazanmaktadır. Kimlik ve kolektif anlamlar karşılıklı olarak birbirlerini inşa ederler. Bu durumsa bizi, ben ve ötekine yönlendirir. İnşacı sosyal teorinin temel ilkesi olan insanlar (ki diğer aktörler de buna dâhildir), nesnelere karşı kendilerine ifade ettiği anlama göre davranmaktadır. Yani ben ve öteki ilişkileri öznelerarası anlamlar yoluyla inşa edilmektedir. Anarşik bir sistemde aktörlerin kimlik oluşturma süreçleri benliğin korunması yani güvenliği ile ilgilidir. Güvenlik kavramı, ben ve öteki kavramsallaştırmasının tanımına göre değişiklik

⁶⁴ Wendt, *Uluslararası Siyasetin*, 279-286.

⁶⁵ Dale C. Copeland, "The Constructivist Challenge to Structural Realism: A Review Essay", *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics*, mlf. Stefano Guzzini ve Anna Leander. (Newyork: Routledge, 2006), 13.

⁶⁶ Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization* 46/2 (Spring 1992), 395.

gösterebilmektedir. Çünkü ben ve öteki tanımlamasının değişmesi çıkarlarında değişmesine sebep olacaktır.⁶⁷

Tüm bu anlatıların bağlamında Wendt, bu dört tür kimliğin bizi çıkarlara götürdüğünü belirtmekle birlikte kimliklerin onlara indirgenemeyeceğini söylemektedir. Wendt'in meşhur "Kimlikler, çıkarları belirler." savı buradan hareketle ortaya çıkmaktadır. Çıkarlar, aktörlerin ne istediği ile alakalıdır ve ne istediklerini de ancak kim olduklarını tanımlayarak bilebilirler.⁶⁸ Bu çerçevede çıkarları belirleyen kimlikler olduğunu söyleyen Wendt, kimliklerin de öznelerarası anlamlar yoluyla inşa edildiğini söyleyerek değişmez kabul edilen uluslararası sistemin değişimini olanaklı kılmıştır. Başka bir deyişle Wendt, uluslararası sistemin anarşik yapısının dönüşebileceğini öne sürmüştür. Burada, yapının inşası tamamıyla edene bırakılmış olarak görülebilir ancak öyle değildir. Yapının da eden üzerinde kurucu etkisi olduğunu söyleyen Wendt, bu etki sebebiyle değişimin kolay olamayacağının altını çizmiştir. Çünkü kimlik ve çıkarlar, yapıyı bir kez inşa ettikten sonra bu sosyal yapı, aktörler için sosyal bir gerçeklik olarak görülmeye başladığında değişimleri kolay olmayacaktır. Yapının içselleştirildiği oran, değişimin kolay ya da zor olacağının göstergesidir. Yani yapıyı, taşa kazınmış olarak görmez.⁶⁹ Wendt, yapının değişebilmesi için aktörlerin kimliklerini, kolektif kimlik oluşturacak şekilde yeniden inşa etmeleri gerektiğini, ayrı ayrı kimliklerini değiştirmelerinin uluslararası sistemin yapısına etki etmeyeceğini ileri sürmektedir.⁷⁰

Bu çerçevede yapısal değişimi, anarşi kültürleri arasındaki geçiş olarak tanımlayan Wendt, anarşik yapıların kendi parçalarını inşa ettiğini ve yaşanacak değişimin ise makro-düzeyde olduğunu düşünmektedir. Yani anarşi, onun için boş bir araçtır ve içine konulan şeylerle yapıların bir parçası olarak mantık kazanır. Wendt, makro-düzey değişimin ise yukarıda da belirttiğimiz gibi kolektif kimliklerle mümkün

⁶⁷ Wendt, "Anarchy is What States Make of It," 394-399.

⁶⁸ Wendt, *Uluslararası Siyasetin*, 287.

⁶⁹ Maja Zehfuss, "Constructivism and Identity: A Dangerous Liaison", *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics*, mlf. Stefano Guzzini ve Anna Leander (Newyork: Routledge, 2006), 94-98. Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 47.

⁷⁰ Wendt, *Uluslararası Siyasetin*, 443-444.

olabildiğini söylemektedir. Bu bağlamda Wendt'in, üç anarşi kültüründen bahsederken atıfta bulunduğu kimlik, kolektif kimlikler ile ilgili görünmektedir.⁷¹

Devletlerin karşılıklı etkileşimlerinde farklı anarşi kültürlerinin nasıl inşa edildiği ile ilgili tartışma yürüten Wendt, yukarıda da belirtildiği gibi aktörlerin sahip olduğu güvenlik anlayışlarına ve kimlik yorumlamalarına göre anarşi türlerinin inşa edildiğini ileri sürmüştür. Güvenlik anlayışının, ben ve ötekinin ne ölçüde ve nasıl özdeşleştiği ile ilişkili olarak değişebileceğini söyleyen Wendt, anarşiye yüklenen anlamın ve güç dağılımının bilişsel çeşitliliklere bağlı olduğunu öne sürmüştür. Ben, öteki ve güvenlik çıkarları etkileşim sırasında gelişme göstermektedir. Bu sebeple kimlik, güvenlik alanlarının yani anarşi kültürlerinin gelişimi için önemli olarak görülmektedir.⁷² Bu çerçevede, anarşiyi üç kültür üzerinden ele alan Wendt; bunları Hobbesçu, Lockeçu ve Kantçı kültürler olarak belirlemiştir. Bu kültürler, her devlet için sosyal kimlikler ve roller tanımlamış ve bu roller sırasıyla düşman, rakip ve dost olarak belirlenmiştir. Bu kültürler, sırasıyla şöyle açıklanmaktadır:

Wendt'e göre devletler, sistemi ilk kez meydana getirdiklerinde kuramsal sınırlamaların olmadığı bir ortamda bunu gerçekleştirmişlerdir. Saldırgan ve egoist kimliklere sahip olan devletlerin hiçbir sınırlamayla karşılaşmaması öteki devletlerin aleyhine olmaktadır. Bu da hiçbir caydırıcı engelle karşılaşmayan sistemin, en çıkarıcı olanın seviyesine doğru hareket etmesine sebep olmaktadır. Bir devletin başka bir devlete karşı beslediği ego ve manipülatif durumun bir cevap bulması olası görünmektedir. Düşmanca etkileşimler sürdükçe ve sistem içerisinde baskın hâle geldikçe düşmanlık oyunu, devletlerden çok sistemin kendisinin bir niteliği hâline gelir. İşte uluslararası sistemin, Hobbesçu kültürü bu şekilde oluşmaktadır.⁷³

Devletlerin rolleri, rakip olarak belirlenmiş Lockeçu kültürde ise, devletler birbirlerinin egemenlik haklarını tanıdıkları gibi şiddet kullanma tekeline de sahiptirler. Buna rağmen, birbirlerini yok etme amacı bulundurmazlar.⁷⁴ Öne sürdüğü tezde Wendt,

⁷¹ Wendt, *Uluslararası Siyasetin*, 305-309. Wendt yapıyı, iki analiz düzeyde ele almaktadır. Bunlar mikro ve makro düzeylerdir. Mikro-yapı, edenler düzeyini makro-yapı da sistem düzeyini açıklamak için kullanılmıştır.

⁷² Zehfuss, "Constructivism and Identity: A Dangerous Liaison," 94-95.

⁷³ Hidemi Suganami, "Wendt, IR, and Philosophy: A Critique", *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics*, mlf. Stefano Guzzini ve Anna Leander (Newyork: Routledge, 2006), 57-58.

⁷⁴ Wendt, *Uluslararası Siyasetin*, 344-346.

Hobbesçu kültürden Lockeçu kültüre geçişin nasıl sağlandığı ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamış ancak, Lockeçu kültürden Kantçı kültüre nasıl geçilebileceğine dair birkaç öneride bulunmuştur. Çünkü ona göre, daha önce uluslararası sistem Hobbesçu kültürden sıyrılmayı başarmıştır (ki Vestfalya'dan günümüze sisteme Lockeçu kültür hakimdir). Bu sebeple, günümüz uluslararası sisteminin asıl sorunu Kantçı kültüre nasıl geçebileceği ile ilgilidir. Ancak Wendt, Lockeçu kültürden Kantçı kültüre geçiş için yaptığı araştırmada varsayımsal hareket etmiş ve bu geçiş için birkaç unsura işaret etmek dışında herhangi bir geçiş olayını açıklama niyetinde olmamıştır. Yaptığı araştırmada Wendt, kolektif kimlik oluşturabilmek adına birkaç değişken unsura dikkat çekmiştir. Bunlar; karşılıklı bağımlılık, ortak kader ve homojenliktir. Bu kavramlar, devletlerin iş birlikçi davranışını ve devletlerin kimliklerini ve rolünü 'rakip'ten 'dost'a doğru yeniden üretmeye yardımcı olmaktadır. Devlet etkileşimlerinin yoğun olduğu karşılıklı bağımlılık durumunun kolektif kimlikler üzerinde daha fazla etkisinin olduğunu ileri süren Wendt, sömürülme endişesinin yoğun olmadığı Lockeçu kültürde karşılıklı bağımlılığın, iş birliğine dayalı davranışları sergilemesine katkıda bulunma ihtimalinin daha yüksek olduğunu ileri sürmüştür. Sömürü endişesinin belirgin olmadığı durumlarda, ortak kaderin de "Beraber çalışması gereken biz"⁷⁵ meydana getirmesinde yardımcı olacağını söyleyen Wendt, homojenliğin ise ben ve ötekinin, kendilerini benzer topluluğun üyesi olarak görmelerine katkı sağlayacağını düşünmektedir. Sonuçta ise bu üç değişken unsur aracılığıyla tetiklenen iş birliği ve kolektif kimliğin hâkim olmaya başladığı ve devletlerin endişelerini yenip kendilerini sınırlamayı (Dördüncü değişken unsur olarak ele alınmaktadır.) başardığı sistemde, yeni bir dönüm noktası yaşanacak ve rekabet yerini dostluğa bırakarak sistemin kendi niteliği olarak görülecektir. Sistem böylece Kantçı kültür altında yaşamaya başlayacaktır.⁷⁶ (Bu kültüre günümüzde, demokrasiler arasında rastlamamız mümkündür.)

Sonuç olarak, aynı yaklaşımda farklı düşüncelere sahip olan Onuf ve Wendt'in birbirlerinden en temel farkı yapı anlayışlarında karşımıza çıkmaktadır. Yapıların, sosyal olarak öznelerarası anlamlarla inşa edildiği noktasında hemfikir olmalarına rağmen verilen anlam noktasında farklılık göstermektedir. Wendt, anlamlandırmaları zihinsel eylemlerin bir sonucu olarak görmekte ve devletleri insan gibi ele almaktadır. Yani

⁷⁵ Wendt, *Uluslararası Siyasetin*, 428-429.

⁷⁶ Hidemi Suganami, "Wendt, IR, and Philosophy: A Critique," 58-59.

Wendt'in analiz birimleri devletler olmakta ve öznelerarası anlamlar ile yapının, devletlerin birbirleri ile etkileşimleri sırasında inşa edildiğini ileri sürmektedir. Onuf ise, devletlerin kendisinin anlam inşa edemeyeceğini onların zaten birer inşa süreci olarak ortaya çıktıklarını ve devletleri, açıklanması gereken bir problem olarak görmesi sebebiyle açıklama için bir kaynak olamayacağını öne sürmektedir. Bu nedendir ki Onuf, kural ağırlıklı inşacı yaklaşımında analiz birimi olarak insanı ele almaktadır.⁷⁷ Ayrıca Wendt, eden ve yapıya eşit ontolojik statü verirken Onuf, bunlara kuralları da (bu sayede dili de) dâhil etmektedir.⁷⁸

Wendt'in, inşacı yaklaşımında devleti (insan olarak görmesi sebebiyle) bütüncü ve verili bir aktör olarak ele alması (kendi analizini, Onuf'un yaklaşımından ayırmaktan çok) inşacı yaklaşımın temel anlatısı olan kimliklerin öznelerarası anlamlar yoluyla inşa edilmesi argümanı ile yola çıkıldığında edenin verili olarak ele alınmaması gerektiği anlayışıyla çelişmektedir. Wendt, devleti bütüncül bir aktör olarak ele alabilmek için hükûmetlerin, insanlar tarafından meydana getirildiğini göz ardı etmiştir. Belki de devlete edenlik yüklemenin, bütüncü bir yaklaşımı gerekli kıldığını düşünen Wendt, yaklaşımına içsel etkenleri dâhil etmemiştir. Bu bağlamda Wendt'in analizi, dış politika açısından yeterli olamayacaktır. Aslına bakılırsa kendisi de amacının dış politika analizi olmadığını ve devletlerin değil, devletler sisteminin nasıl inşa edildiğini anlamamız gerektiğiyle ilgilendiğini öne sürmüştür.⁷⁹ Fakat yine de iç etkenleri çalışmasına eklememesi analizinin eksik kalmasına sebep olmuştur.

Bu çerçevede kimlik kavramını, disiplin içerisinde önemli konuma getiren ve yaygınlaşmasına sebep olan inşacı yaklaşımın, bu konudaki önemli çalışmaları disiplinde yerini almıştır. Özellikle çıkarların kimlik temelli inşa edildiği görüşü inşacı yaklaşımın temel önermeleri arasında bulunmaktadır. Kimliklerin, inşacı yaklaşımda bu denli yerinin olması, dış politika analizinin yapılabilmesini olanaklı kılmaktadır. Bu bağlamda tezde, inşacı yaklaşımın göz ardı ettiği devlet kimliklerinin nasıl inşa edildiği konusu da çalışmaya dâhil edilerek inşacı perspektiften bir analiz yapılacaktır.

⁷⁷ Palan, "A World of Their Making," 581-584.

⁷⁸ Vendulka Kubalkova, "A Constructivist Primer", *Foreign Policy In A Constructed World*, mlf. Vendulka Kubalkova (Newyork: Routledge, 2015), 64.

⁷⁹ Alexander Wendt, "On the Via Media: A Response to the Critics", *Review of International Studies* 26/2 (Ocak 2000), 174. ve Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 50.

1.2. KİMLİK VE DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ

Kimlik ve dış politika ilişkisini ele almadan önce genel bir kimlik tanımı, özelde ise ulusal ve devlet kimliklerine değinmenin doğru olacağı kanısındayım. Kimlik ve dış politika ilişkisini anlatırken, bu başlıklara değinmek, anlaşılır bir zemin oluşturmakla beraber uygun bir yöntem olacaktır.

1.2.1. Kimlik

Uluslararası ilişkiler literatürüne 1960'lı yıllardan itibaren dâhil edilen kimlik kavramı, davranışsalci devrimle disiplinde kendini göstermeye başlamıştır. Ancak devletin siyasi gelişimi içerisinde çalışılan kavram, nicel birkaç çalışmayla sınırlı kalmıştır.⁸⁰ Uluslararası ilişkilere hâkim konuma gelen neo-realizm, kültür ve kimlik üzerine yapılan sınırlı çalışmaların daha da kenara itilmesine sebep olmuştur.⁸¹ 1980'li yıllarda yaşanan inşacı dönüşümle birlikte kültür ve kimlik kavramı gereken önemi görmüş ve bu önem günümüze kadar artarak devam etmiştir.

“Kimlik nedir?” sorusuna birçok bilim dalının aynı kavrama kendi bakış açısıyla cevap vermesi sebebiyle kavrama dair, herkesin kabul edebileceği bir tanım yapmak pek de kolay değildir. Yine de en sade hâliyle kimliği tanımlayacak olursak, birey veya toplulukların “Ben kimim?” “Kimsiniz veya kimlersiniz?” sorularına verdikleri cevaplardır. Bu cevaplar zaman ve mekâna, bireyin ya da toplumun kültürüne ve yapısına bağlı olarak değişiklik göstermektedir.⁸² Geçmişte insanın belirli bir kimliğe (verili ve statik bir kimliğe) sahip olduğu görüşü yaygın olarak kabul görmüştür. Ancak günümüzde kimliğin etkileşim yoluyla inşa edildiği (bu sebeple verili olarak alınmaz) ve dinamik bir yapıya sahip olduğu görüşü de kabul görmeye başlamıştır. Kimlik inşası bir etiketleme sürecidir. İnsanlar diğerine bir etiket yapıştırır ve bu etiketler genellikle bir etki meydana getirir. Benlik kavramını, içsel ve dışsal olmak üzere iki faktör üzerinden tanımlamak

⁸⁰ Kuniko Ashizawa, “When Identity Matters: State Identity, Regional Institution-Building, and Japanese Foreign Policy”, *International Studies Review* 10/3 (September 2008), 571-572.

⁸¹ Yosef Lapid, “Culture’s Ship: Returns and Departures in International Relations Theory”, *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, mlf. Yosef Lapid and Friedrich Kratochwil (Boulder Co: Lynne Rienner Publishers, 1996), 3.

⁸² Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995), 3.

yanlış olmayacaktır. İçsel faktör, kendimizi nasıl gördüğümüzle ilgiliyken dışsal faktör diğerlerinin bizi nasıl gördüğüyle (yani nasıl tipleştirdiği) ile ilgilidir.⁸³

Sosyal bir olgu olan kimlik, kimlerden farklı olduğunu tanımlayarak inşa edilmektedir. Kimlik bilincine, farklı olan kimliklerle karşılaştırma yaparak ulaşılan bilgiyle varılmaktadır.⁸⁴ Buradaki “farklılık”, “öteki” ile eş anlamlı olarak kullanılmamaktadır. Kimlik kavramı, bireye aidiyet hissi veriyor olmasından dolayı aynılığı temsil etmektedir. Ancak yine de kimlikler benzerliklerin beraberinde farklılıkları da kapsamaktadır. Burada ele alınan farklılık kimliğe içkindir.⁸⁵ Toplumsal kimlik de bir dizi farklılığı kabul ederek oluşturulur. Kimlikler farklılık olarak beraber var olmasaydı kimlik de o farklılık yoluyla inşa edilemezdi. Çünkü bir kimlik, var olabilmek için farklılığa ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda kimlik, kendini güvence altına alabilmek için farklılığını öteki hâline getirmektedir.⁸⁶ Buradan da anlaşıldığı üzere “öteki” içerisinde olumsuz bir anlam içermektedir. Ancak “farklılık”ta bu olumsuz anlam bulunmamaktadır. Uluslararası ilişkiler ve dış politika analizi söz konusu olduğunda ise öteki kullanımının tercih edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.⁸⁷

Kimlik inşa sürecinde kim olduğumuzu belirtirken isteyerek veya istemeyerek kim olmadığımızı da belirtiriz. Böylece “öteki”ni de inşa etmiş oluruz. Yani yukarıda da belirttiğimiz gibi kendi kimliğini kesinleştiren birey ya da toplum farklı olanı ötekileştirmektedir.⁸⁸

Kimlik kavramı karşımıza iki şekilde çıkmaktadır. İlk kimlik bireye ait olan bireysel kimlik, ikinci kimlik ise kolektif kimlik ve kolektif bellek⁸⁹ üzerinden biçimlenen topluma ait olan kimliktir.⁹⁰ Bu tür kimlikler “aidiyet olgusunu” şekillendirerek bir

⁸³ Madan Sarup, *Identity, Culture and the Postmodern World* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011), 14.

⁸⁴ Güvenç, *Türk Kimliği*, 3.

⁸⁵ David Buckingham, “Introducing Identity”, *Youth, Identity, and Digital Media*, mlf. David Buckingham (Cambridge: The MIT Press, 2008), 1.

⁸⁶ William E. Connolly, *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, çev. Ferma Lekeşizalın (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 103-104.

⁸⁷ Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, 57-58.

⁸⁸ Güvenç, *Türk Kimliği*, 3.

⁸⁹ Toplumlarda bulabileceğimiz ve geçmişin bilinciyle oluşan kolektif bellek, kimliğin bir unsurudur. Bkz. Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası* (İzmir: Aşina Kitaplar, 2007), 236.

⁹⁰ Craig Calhoun, “The Virtues of Inconsistency: Identity and Plurality in the Conceptualization of Europe”, *Constructing Europe's Identity: The External Dimension*, mlf. Lars-Erik Cederman (Boulder Co: Lynne Rienner Publishers, 2001), 39.

kimseyi veya toplumu belli bir kimse veya toplum yapmaktadır.⁹¹ Kolektif kimlik, bir süreci yansıtmakla birlikte bir topluluk, kimliğini başka topluluklarla ilişkisi bağlamında geliştirir ve zamanla değiştirebilir. Bu sebeple topluluk kimliği, zaman ve mekân dışı bir töze dayanmamaktadır.⁹² Kimliğe dair psikoloji alanındaki bir görüşe göre “İnsanlar devamlı olarak diğer insanlarla ortak bir kimlik arayışında olup bunu muhafaza etmeye çalışmaktadır.” Devletler ise siyasi yapıyı sürdürebilmek için bu psikolojik ihtiyaçtan faydalanmaktadır. Kimlik inşa sürecinin ve insan toplulukları arasındaki ilişkilerin ayrılmazlığını ileri süren diğer bir görüşe göre ise bir insan topluluğu bir çeşit ortak kimlik oluşturmak istiyorsa, bu kimliği diğeriyle karşılaştırmak durumundadır.⁹³ Kolektif kimlikler, benliğin hudutlarını belirlemekte ve “bizi” tanımlamakla birlikte ötekine karşı uygun davranış normları tanımlamaktadır. Bu şekilde inşa edilen kolektif kimlikler, uluslararası sistemde ben ve ötekinin algılarını belirlemekte önemli bir unsur olarak görülmektedir. Buradan da anlaşılabileceği üzere uluslararası ilişkiler disiplini için çoğunlukla kolektif kimlik kullanılmaktadır.⁹⁴ Sosyal kimliğin, topluluk düzeyindeki yansıması olan kolektif kimlik, siyasetin konusu olan ulusal kimlikleri ve uluslararası ilişkilerin konusu olan devlet kimliklerini de bünyesinde bulundurmaktadır.⁹⁵ Çalışmanın bu aşamasında, bahsedilen iki kimlik ele alınacaktır.

1.2.2. Ulusal Kimlik ve Devlet Kimliği

Ulus, betimlemelerde önem verilen unsura göre çeşitlilik ve değişkenlik gösteren, dinamik ve çok boyutlu bir fenomendir. Ulus kavramı, Batı’da yaşanan toplumsal ve siyasal değişim süreçlerinin neticesinde ortaya çıkmıştır. Avrupa’da feodalizmin çöküşüyle birlikte oluşan yeni siyasal düzende ulusun oluşturulabilmesi için insanlar, ortak aidiyetler üzerinden bir araya getirilmeye çalışılmıştır. İngilizcede “nation” kelimesine karşılık olarak kullanılan ulus kavramı, kan ve soy bağı bulunan başka bir deyişle, ortak kökten gelen insan topluluğunu belirtmektedir. Fakat 17. yüzyıl itibarıyla soy bağı haricinde aynı toprak parçası üzerinde yaşayan insan topluluğunu betimlemek

⁹¹ Carlos Thiebaut, “The Logic of Autonomy and the Logic of Authenticity: A Two-Tiered Conception of Moral Subjectivity”, *Philosophy and Social Criticism* 23/3 (May 1997), 96.

⁹² Bilgin, *Kimlik İnşası*, 14.

⁹³ Geir Honneland, “Identity Formation in the Barents Euro-Arctic Region”, *Cooperation and Conflict* 33/3 (September 1998), 281.

⁹⁴ Yücel Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach* (Newyork: Routledge, 2003), 23.

⁹⁵ Bilgin, *Kimlik İnşası*, 13. ve Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, 58.

için kullanılmaya başlamıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere insanların geçmişten bu yana toplu hâlde yaşıyor olmalarına rağmen toplulukların, ulus kimlikleriyle anılması ancak yakın çağda mümkün olmuştur.⁹⁶

19. yy. dan beri Avrupa’da kontrata ve kolektif ruha dayalı (romantik) iki ulus anlayışı benimsenmiştir. Kontrata dayalı ulus anlayışında, ortak bir yasa etrafında eşit vatandaşların iradeleriyle katılım sağladıkları insanlar bütünü olup inşacı bir perspektif söz konusudur. Buna göre uluslar, insanların sözleşmeyle bağlı oldukları inşa edilmiş bir yapı olarak görülmektedir. Romantik anlayışta ulus, organik doğal bağları (ırk, dil vb.) bulunan tarihin bir ürünü olarak ele alınmaktadır.⁹⁷ Tabii, kimlik kavramında olduğu gibi birçok bakış açısına bağlı olarak değişkenlik gösteren ulus tanımı karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Anderson ulusları, “Kendilerine egemenlik ve sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir siyasi topluluk”⁹⁸ olarak görmektedir. Çünkü ona göre, küçükten büyüğe her ulusun bireylerinin birbirlerini tanıma ihtimalinin bulunmamasına rağmen kendi zihinlerinde toplumlarının hayali var olmaya devam etmektedir.⁹⁹ Renan, birliklerin acımasızca oluşturulduğunu söyleyerek ulusun temelini, “Bireylerin ortak pek çok şeye sahip olması ve bununla birlikte birçok şeyi de unutmuş olması”¹⁰⁰ olarak ele almaktadır. Son olarak, Smith ise ulusu, “Tarihi bir toprak parçası, ortak mit, tarihi bellek, ekonomi, yasal hak ve görevleri benimseyen ve toplumsal kamu kültürü bulunan insan topluluğu”¹⁰¹ olarak nitelemiştir.

Bu bağlamda ulusal kimlik, ulus tanımlamalarına göre değişiklik gösterebilen, kolektif kimliklerin diğer türlerine dair faktörleri de içerisinde bulunduran bir kavram olarak görülmektedir.¹⁰² Öyle ki ulusal kimlik, sadece sınıfsal, etnik, dinsel vb. faktörlerle değil aynı zamanda milliyetçilik, liberalizm, komünizm gibi ideolojilerle de şekillenmektedir. Özellikle milliyetçilik, sadece siyasal bir öğreti olarak değil, bünyesinde bir ideoloji, mitoloji, dil, sembolizm ve bilinç bulunduran kültürel bir fenomen olarak ele alınmaktadır. Keza Smith’e göre ulus ve ulusal kimlik, bu kültür

⁹⁶ Y. Furkan Şen, *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik ve Ulus-Devletin Konumu*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 5-6.

⁹⁷ Bilgin, *Kimlik İnşası*, 258-269.

⁹⁸ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 20.

⁹⁹ Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, 20.

¹⁰⁰ Ernest Renan, *Ulus Nedir?*, çev. Gökçe Yavaş (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016), 37-38.

¹⁰¹ Anthony Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 32.

¹⁰² Smith, *Milli Kimlik*, 32.

tarafından anlam ve öncelik kazanmakta olup milliyetçiliğin bir yarattısı olarak görülmektedir.¹⁰³

Tüm bu anlatıların ışığında ulusal kimlik, bir ulusun kalıcı özellikleri ve temel değerlerine, güçlü ve zayıf yönlerine, umut ve korkularına, kurum ve geleneklerine, tarih ve gelecek beklentilerine bağlı ortak noktaları baz alan bir fenomen olarak görülmektedir.¹⁰⁴

Kimliğin, uluslararası ilişkilere aktarımında karşımıza çıkan kimlik türü ise, devlet kimliği olarak anılmaktadır. Ulusal kimliğin çeşitli ulus tanımlamalarını temsil etmesi gibi devlet kimliği de çeşitli devlet tanımlamalarını temsil etmektedir. Bu süreçte ulusal ve devlet kimliğinin birbiri yerine kullanıldığı bazı çalışmalar karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁵ Ancak her ne kadar birbiri yerine kullanılıyor ve ikisi arasında ayırım yapmakta zorlanılıyor olsa da bu iki kimlik aynı olarak görülmemelidir. Çünkü devlet kimliği, bir devletin uluslararası sistemde sahip olduğu şahsi ve farklı olma tutumunu tanımlayan bir kimlik türü olarak ele alınmaktadır. Başka bir ifadeyle, bir ülkenin kendisini nasıl tanımladığı ve dışarıya karşı neyi temsil ettiği ile ilgili bir anlayışı betimlemektedir. Uluslararası arenadaki sorumluluklar, yükümlülükler gibi unsurları tanımlamaktadır. Ulusal kimlik ise, ulus olmakla ilgili toplumsal bir olgudur. İki kimlik arasındaki bu farklılığa rağmen birbirini karşılıklı olarak inşa ettiğini söylemek ise yanlış olmayacaktır.¹⁰⁶ Devlet kimliği, uluslararası sistemdeki diğer devletlerle olan etkileşimlerinden önce iç unsurlarca inşa edilmektedir. Ulusal kimliklerin değişime uğraması durumunda devlet kimliklerinin de değişime uğraması muhtemeldir. Aynı şekilde devletlerin diğer devletlerle etkileşimi sırasında attığı adımlar da ulusal kimliklerde bir değişim yaşanmasını mümkün kılmaktadır.

1.2.3. Kimlik ve Dış Politika İlişkisi

Kimlik ve dış politika ilişkisini açıklayabilmek için devletlerin davranışlarını analiz etmek gerekmektedir. Nasıl ki bireylerin eylemlerine bakılarak isteklerinin ne

¹⁰³ Smith, *Millî Kimlik*, 147.

¹⁰⁴ Herbert C. Kelman, "Nationalism, Patriotism and National Identity: Social-Psychological Dimensions", *Patriotism in the Lives of Individuals and Nations*, mlf. Daniel Bar-Tal ve Ervin Staub (Chicago: Nelson-Hall Publishers, 1997), 171.

¹⁰⁵ Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy*, 29.

¹⁰⁶ Ashizawa, "When Identity Matters," 575. ve Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 60.

olduğunu anlayabiliyor ve çıkarların eylemleri şekillendirdiğini söyleyebiliyorsak, aynı şekilde bunu devletler düzeyi için de söyleyebiliriz. Devletlerin eylemleri, çıkarların bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, bir devletin kendi kimliğine tanımladığı barışçılık anlayışı çıkarlarını dolayısıyla dış politika davranışlarını belirleyecektir. Ayrıca devletlerin, uluslararası sistem içerisinde öteki aktörlerle ilişkilerinde hangi araçları kullanacağı kimlik ve çıkar algılamalarına göre değişim göstermektedir. Devletlerin, kendilerini tanımladığı kimliği ve diğer aktörleri dost veya düşman olarak tanımlaması, onlarla iş birliği yapmasını veya sert güç araçlarına başvurmasını belirleyecek bir etkiye sahiptir. Yukarıda da belirtildiği gibi çıkarların oluşumunda kimlikler etkili olmakta ve kimlikler çıkarlara yön verirken çıkarlar da kimliklere güdüleyici bir güç sağlamaktadır.¹⁰⁷ Buradan da anlaşıldığı üzere inşacı yaklaşım, devletlerin dış politikada eylemlerini açıklayabilmek için çıkarlarını dolayısıyla kimliklerini anlamak gerektiğini savunmaktadır.

Peki, kimlik ve çıkarlar nasıl inşa edilmektedir? İnşacı yaklaşım içerisinde sistemikçi, aktör merkezci ve bütüncüllerin ayrılık yaşadığı bu konu üzerine sistem odaklı yaklaşım sergileyen Wendt, kimlik ve çıkarların etkileşim sürecinde inşa edildiğini varsaymaktadır. Bu yaklaşıma göre aktörlerin, etkileşime girmeden önce kendilerinin farkında olamayacağını, bu farkındalığın ve dolayısıyla “ben”lik ve ötekilerin ancak diğer aktörler ile girilen etkileşim sonucunda kazanılacağını öne sürmektedir.¹⁰⁸ Ancak bu yaklaşım çıkar ve tercih oluşumuna dair doyurucu bir açıklama ortaya koyamamaktadır. Bunun sebebiyse Wendt’in, realistler gibi devletleri verili, sabit, benzer kimlik ve çıkarlara sahip aktörler olarak görmesidir.¹⁰⁹ Hatta daha da ileri giderek neo-realistlerin yeterince yapısal olmamalarını eleştirir.¹¹⁰ Bu bağlamda aktör merkezci yaklaşım, iç dinamiklerden bağımsız, devletler arası etkileşim yoluyla üretilen devlet kimlik ve çıkarlarının sınırlı kaldığını öne sürmekte ve aktörlerin eylemlerini merkeze

¹⁰⁷ Wendt, *Uluslararası Siyasetin*, 288. ve Birgül Demirtaş, “İnşacılık”, *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, mlf. Şaban Kardaş ve Ali Balcı (İstanbul: Küre Yayınları, 2022), 173.

¹⁰⁸ Wendt, “Anarchy is What States Make of It,” 401-402.

¹⁰⁹ Jutta Weldes, “Constructing National Interest”, *European Journal of International Relations* 2/3 (September 1996), 280. Wendt’in sosyal etkileşimden bağımsız tüm devletler için aynı gördüğü dört temel çıkar mevcuttur. Bunlar sırasıyla; fiziksel olarak varlığını devam ettirmek, özerkliği, ekonomik refahı ve kolektif kendine saygıyı korumak. Detaylı bilgi için bkz. Wendt, *Uluslararası Siyasetin*, 291-294.

¹¹⁰ Wendt, “Constructing International Politics,” 72.

almaktadır.¹¹¹ Bununla beraber, Wendt'in öne sürdüğü gibi aktörlerin "ben"lik ve öteki algısını etkileşim sonrasında kazanıyor olması akıllara pek çok soru getirmektedir. Ben ve öteki nasıl bir araya gelmişlerdir? Wendt'in yaklaşımında ben ve öteki rastlantısal olarak temas etmektedir.¹¹² Ancak yine de aktörlerin, birbirleri ile temasa geçmeden önce hem kendine hem de ötekine karşı bir anlayış inşa etmiş olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bir aktör, diğer bir aktörle etkileşime geçmesi gerektiğini nereden biliyor sorusunun cevabı ise burada gizlidir. Nitekim o aktörleri bir araya getiren bazı motivasyonlar mevcuttur. Wendt ise bu motivasyonları (niyetler, hedefler, imgeler, fikirler vb.), etkileşim sonrası yaklaşımından dolayı incelemeyip, göz ardı ederek keşfedilmeden bırakır.¹¹³ Bu bağlamda bütüncül yaklaşım ise sistemik ve aktör merkezci yaklaşımları bir araya getirmeye çalışmış ve hem iç dinamiklerin hem de sistem dinamiklerinin kimliğin inşa edici etkisi üzerinde durmuştur.¹¹⁴

Buradan da anlaşılacağı üzere devletlerin, etkileşim öncesinde kendi adına hareket eden bireylerin, sahip olduğu anlamlar sayesinde bulundukları dünya, uluslararası sistem ve bu sistem içerisindeki yerine dair kapsamlı ve ayrıntılı fikirleri mevcuttur.¹¹⁵ Bu fikirler ise iç dinamikler sayesinde oluşturulmuş anlamlara dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle, aktörler kimliklerini diğerleriyle etkileşim sırasında dönüştürebilir ancak Wendt'in iddia ettiği gibi devlet kimliğinin tek kaynağı yapısal etkileşim olmamaktadır. Devletler çıkarlarını, yani dış politika pratiklerinin kaynağı olan kimliklerini aynı zamanda devlet altı aktörler ile içsel süreçte inşa etmektedir.¹¹⁶

Birinci bölümde belirtildiği üzere aktörler, etkileşim sırasında paylaştıkları öznelerarası anlamlar doğrultusunda hareket etmektedir. Kimlik ve çıkarlar ise bu anlamların izdüşümünde ortaya konan pratikler aracılığıyla değişime uğramaktadır.¹¹⁷

¹¹¹ Christian Reus-Smit, "Konstruktivizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, mlf. Scot Burchill vd., çev. Muhammed Ağcan ve Ali Aslan (İstanbul: Küre Yayınları, 2015), 298-299.

¹¹² Bozdağhoğlu, *Turkish Foreign Policy*, 24-25.

¹¹³ Naeem Inayatullah ve David L. Blaney, "Knowing Encounters: Beyond Parochialism in International Relations Theory", *The Return of Culture and Identity in International Relations Theory*, mlf. Yosef Lapid ve Friedrich Kratochwill (Boulder Co: Lynne Rienner Publishers, 1996), 72-73. ve Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 62.

¹¹⁴ Reus-Smit, "Konstruktivizm", 299-300.

¹¹⁵ Weldes, "Constructing National Interest", 279-280.

¹¹⁶ Bill McSweeney, *Security, Identity, and Interest: A Sociology of International Relations*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 127-128. ve Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 62.

¹¹⁷ Alexander Wendt, "Identity and Structural Change in International Politics", *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, mlf. Yosef Lapid and Friedrich Kratochwil (Boulder Co: Lynne Rienner Publishers, 1996), 55.

Her ne kadar aktörler kendi ve diğerleriyle alakalı anlayışlarını devam ettirmeye çalışsalar da bu değişimin sebeplerinden biri de onların bilinçli çabalarıdır. Wendt'e göre aktörler, kendine dair eleştirel yaklaşımlarda bulunabilir ve rollerini değiştirebilir.¹¹⁸ Ancak Wendt bu değişim isteğinin nedenini açıklayamamaktadır. Bunu açıklayabilmenin yolu ise yine içsel süreçte saklıdır. Bu bağlamda, devlet kimliği temelde içeride kimlik inşa etme pratiklerinin bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimlik inşa etme pratikleri yani ulus inşası, hem devletlerin siyasi bir varlık olarak kurulması hem de ulus arasında birlik, beraberlik ve ulusal kimlik hissini yaratma süreçlerini kapsamaktadır.¹¹⁹

Bu sürecin kolektif bellek ile olan ilgisi çok önemlidir. Yukarıda bahsedildiği gibi kimlik, kolektif belleğin unsurları olan tarihsel süreç, anı, sembol, mit, töre, alışkanlık, inanç ve bilgiler sayesinde temellendirici değer ve anlamlarla inşa edilir.¹²⁰ Bir kimlik inşa edildikten sonra, devletler bir taraftan bu kimlikleri ulusal ve uluslararası ortamda kurumsallaştırır, başka bir taraftan da bu ulusal ve uluslararası ortamın meydana getirdiği etkiler, kimlikleri şekillendirmeye başlar.¹²¹ Diğer bir ifadeyle, her devlet varlığını devam ettirebilmek için belli başlı ilkeler ve tekrara dayalı davranış kalıpları geliştirerek varlığını muhafaza etmeye çalışır ve zamanla inşa ettiği kimliği kurumsallaştırır. Neticede, iç unsurların etkisiyle devlet kimlikleri şekillenmeye başlar. Ancak bu demek değildir ki devlet kimliğinin şekillenmesinde uluslararası sistemin etkisi yoktur. İçsel ve dışsal unsurlar birlikte devlet kimliğini inşa eder.¹²² Böylece devletler, uluslararası alandaki herhangi bir aktörle etkileşim kurarak uluslararası toplum tarafından kabul edilmeye çalışır. Özellikle kimliklerin değişim yaşamaya başladığı veya yeniden inşa edildiği dönemlerde dış politika daha önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²³

Bu doğrultuda ulusal ortamda sürekli olarak kimlikler dinamik tutulmaya ve bu şekilde devletlerin içerideki meşruiyeti sağlanmaya çalışılır. Kimlikleri dinamik tutmanın araçlarından biri olan dış politika ise, dâhil olunan uluslararası sistemin barındırdığı tehlike ve belirsizliklere karşı ulusal kimliği koruyucu bir rol üstlenir. Böylece devletler,

¹¹⁸ Zehfuss, "Constructivism and Identity: A Dangerous Liaison", 99.

¹¹⁹ William Bloom, *Personal Identity, National Identity and International Relations*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 55. ve Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 62-63.

¹²⁰ Bilgin, *Kimlik İnşası*, 218-219.

¹²¹ Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy*, 26.

¹²² Emre Utku Gökçe – Ömer Çaha, "Politik Kimlik ve Dış Politika: Kemalist ve Liberal-Muhafazakâr Kimliklerin Türk Dış Politikasındaki Öteki Algısı ve Uluslararası Yapıyla Uyumu", *İnsan ve Toplum* 9/2 (Haziran 2019), 62.

¹²³ Demirtaş, "İnşacılık", 173.

halka güvenlik vaadi sunarak hem konumunu güçlendirir hem de meşruiyetini sağlar. Başka bir deyişle, ben ve öteki arasındaki gerilimler üzerinden meşruluğunu sağlayan devletler, bu söylemler vasıtasıyla toplumsal bir kolektif kimlik inşa eder.¹²⁴ Bu bağlamda, kimliğin dış politikayı etkilemesi ve oluşturması gibi dış politika aracılığıyla da devlet kimliği inşa edilip dönüştürülebilir. Buradan da anlaşılacağı üzere kimlik ve dış politika arasında karşılıklı inşa edici bir ilişki bulunmaktadır.¹²⁵ Örneğin, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğe ehil olmadığını normlar üzerinden tartışan Avrupa ülkeleri, bu tartışmanın yanı sıra Avrupa kimliğini de yeniden üretmektedir.¹²⁶

Bu bağlamda kimliklerin bir parçası olarak karşımıza çıkan normlar ise disiplinde aktörlerin davranışlarını belirlemekte ve sınırlandırmakta¹²⁷ ve öznelerarası anlamlarla eylemleri anlamlı hâle getirmektedir.¹²⁸ Başka bir deyişle norm, belirli bir kimliğe uygun görülen ve söz konusu kimlikten beklenen davranıştır.¹²⁹ Bu nedenle normlar, aktörlerin belirli kimliklerini ve bu kimliklerin politika çıktılarını etkileyerek aktörlerden beklenen uygun davranış şekillendirir ve dolayısıyla devletlerin çıkarlarını ve dış politika pratiklerini sınırlandırır.¹³⁰ İnşacı yaklaşıma göre normlar, düzenleyici ve oluşturucu olmak üzere ikiye ayrılır. Düzenleyici normlar, kurallar koyup sınırlandırırken (örneğin Dünya Ticaret Örgütü'nün ortaya koyduğu kurallar) oluşturucu normlar, doğrudan inşa sürecine dâhil olabilir. Örneğin egemenlik ilkesi, devletlerin pratiklerini belirlemekle kalmayıp devletlerin, devlet olma statülerini etkileyerek kimliklerini inşa eder.¹³¹ Bu bağlamda kimliği şekillendirici etkisi bulunan normlar, devletlerin içerideki algılayışına

¹²⁴ David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992), 55-56.

¹²⁵ Yakup Şahin, "Dış Politika, Kimlik ve İç Politika İlişkisi: 2002-2016 Türkiye Örneği", *İdealkent Dergisi* 13/37 (Kasım 2022), 2253-2254.

¹²⁶ Demirtaş, "İnşacılık", 174.

¹²⁷ Paul Kowert ve Jeffrey Legro, "Norms, Identity and Their Limits: A Theoretical Reprise", *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, mlf. Peter J. Katzenstein (New York: Columbia University Press, 1996), 468.

¹²⁸ Friedrich V. Kratochwil, *Rules, Norms, and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs*, (New York: Cambridge University Press, 1989), 24.

¹²⁹ Ronald L. Jepperson, Alexander Wendt ve Peter J. Katzenstein, "Norms, Identity, and Culture in National Security", *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, mlf. Peter J. Katzenstein (New York: Columbia University Press, 1996), 54.

¹³⁰ Paul Kowert ve Jeffrey Legro, "Norms, Identity and Their Limits: A Theoretical Reprise", 468.

¹³¹ Demirtaş, "İnşacılık", 175.

göre deęerlendirilmelidir.¹³² Nitekim bu değerlendirme, devletlerin dış politikadaki hareketini önceden tahmin edebilmek için önem arz etmektedir.

¹³² Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, 64.

İKİNCİ BÖLÜM: KİMLİK VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Çalışmanın ilk bölümünde dış politika analizi için uygun teorik yaklaşımın inşacı perspektif olduğu düşüncesinden hareket edilmiştir. Bu bölümde ise, inşacı yaklaşımın temel kavramlarından olan kimliğin Türk dış politikasındaki etkisini gösterebilmek için Türkiye devleti kimliğinin inşa süreci analiz edilecektir. Bu analiz ise Osmanlı modernleşmesi ve Cumhuriyet dönemi Kemalist kimlik inşa süreci aralığını kapsayacak şekilde yapılacaktır. Daha sonra ise inşa edilen yeni kimliğin dış politika pratiklerindeki yeri irdelenecektir.

2.1. TÜRK KİMLİK İNŞASI

Bu bölümde Türkiye Cumhuriyeti Devleti kimliği, ulusal kimlikten ayrı olarak ele alınacaktır. Bunun sebebiyse yukarıda belirttiğimiz gibi ulusal ve devlet kimliklerinin her ne kadar çıkış noktaları benzer olsa da ifa ettiği anlam itibarıyla birbirlerinden farklı olmasıdır. Devlet kimliğinin inşa edilmesi üzerine yapılacak bir analizin, tarihsel geçmişe değinmeden yapılması çalışmanın eksik kalmasına sebep olacaktır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Devleti kimliğinin analizi için Osmanlı geçmişine değinilecek ve bu analiz, modernleşme/batılılaşma hareketleri çerçevesinde yapılacaktır.

2.2. OSMANLI DÖNEMİ KİMLİK İNŞASI

Latince kökenli olan “Modern” kelimesi, yaşanan çağa ‘ait’ ya da ‘uygun’ anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, şu anki zamana ait. “Modernleşme” ise eski toplum modelinden günümüz toplum modeline doğru gelişme sürecini kapsamakta olup¹³³ Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da başlatılan sosyal, ekonomik ve siyasi sistemlere doğru ilerleyen değişim sürecini anlatmaktadır.¹³⁴

Batılılaşma ise daha çok Batı medeniyetinin gelişmişlik düzeyinin Batı dışı toplum ve ülkeler tarafından benimsenerek siyasal, kültürel ve sosyal yönde gerçekleştirdiği hareketleri açıklamak için kullanılmaktadır. Bu açıdan modernleşme ve Batılılaşma kavramlarını birbirinden ayrı olarak değerlendirmek gerekir. Batılılaşma daha çok biçimsel bir durumu ifade ederken modernleşme, teknik ve teknolojik gibi daha

¹³³ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004), 228.

¹³⁴ S. N. Eisenstadt, *Modernization: Protest and Change* (New Jersey: Prentice Hall Inc., 1966), 1.

maddi gelişmelerle ilgilidir. Bu bağlamda modernleşme, bütün devletler ve toplumlarda görülebilecek bir olgudur.¹³⁵ Ancak ilk modernleşen medeniyetin Batı olması ve diğer devletlerin bunu kabul etmesi Batı kültürünün evrensel olarak kabul görülmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda Batı'nın bu konumu Batı dışı devletler ve toplumların hem modernleşmesine hem de Batılılaşma sürecine girmesine katkı sağlamıştır. Ancak modernleşme sürecinin tam bir Batılılaşmayı gerekli kılmadığını da belirtmek gereklidir. Samuel Phillips Huntington, Batı dışı devletlerin, modernleşme ve Batılılaşma olgularına yaklaşımlarını; bu olguların ikisini birden reddeden, bunlardan ilkinin benimseyen ikincisini reddeden ve bu iki olguyu da benimseyenler olarak üç yöntem çerçevesinde ele almıştır.¹³⁶ Türkiye ise ilk olarak bu yöntemlerden ikincisini, devleti muhafaza etme amacıyla 18. yüzyıldan 19. yüzyıl Tanzimat Fermanı'na kadar, üçüncüsünü ise yine aynı amaç doğrultusunda Tanzimat Fermanı'ndan II. Meşrutiyet'e kadar (kısmi düzeyde Batılılaşma) benimsemiştir. II. Meşrutiyet'ten sonra da iki olgunun birleştiği, Kemalizm ile ise devletin bu olgular üzerine inşa edildiği bir yönelim başlamıştır.

Bu bağlamda ele alacağımız ve temelini 18. yüzyıl itibarıyla atılmaya başlandığı Osmanlı modernleşmesi, ilk olarak Lale Devri olarak andığımız dönemin padişahı olan III. Ahmet (1703-1730) dönemiyle gündeme gelmiştir. Bu zamana kadar Batı medeniyetinden kendi medeniyetini üstün gören Osmanlı, Kutsal İttifak olarak anılan Avusturya, Rusya, Lehistan (bugünkü Polonya) ve Venedik'le yaşadığı savaşlarda yenilgiye uğraması sonucunda 1699'da Karlofça Antlaşması imzalamış ve Macaristan ile Transilvanya; Avusturya'ya, Podolya ile Ukrayna; Lehistan'a, Mora ve Dalmaçya kıyıları; Venedik'e verilmiş, Azak Kalesi'nde burayı ele geçirmiş olan Rusya'ya bırakılmıştır. Bu antlaşma uzun süreli bir istikrar sağlayamamış, Rusya, Avusturya ve Venedik'le yeni bir savaş dönemi başlamıştır. Rusya'yı Prut Savaşı'nda yenilgiye uğratan Osmanlı, Venedik'ten de Mora'yı geri almıştır. Ancak Avusturya'yla olan savaş, Osmanlı'nın Pasarofça Antlaşması imzalamasına ve Belgrad'ı, Macaristan'dan elinde kalan Banat ve Temeşvar'ı Avusturya'ya bırakmasına neden olmuştur. Böylece Osmanlı'nın, savaşlar sebebiyle ekonomik yönden zayıflaması ve toprak kayıpları yaşaması bir de Batı'nın askerî, teknolojik yöndeki gelişimi Batı karşısında üstünlüğün kaybedilmesine neden

¹³⁵ M. Şükrü Hanioğlu, "Batılılaşma", *Türk Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, ed. Mustafa Rahmi Balaban ve Morali Beşir Ağa (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/148.

¹³⁶ Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev. Elif Berktaş (Ankara: Panama Yayınları, 2021), 88-94.

olmuştur.¹³⁷ Bu bağlamda, 18. yüzyıla kadar götürebileceğimiz Türk modernleşmesi, önceleri Batılılaşma çabasından ziyade Osmanlı Devleti'nin, Batı'ya karşı kendini savunma ve ona rağmen var olma mücadelesiyle ilgili olmuştur.¹³⁸ Modernleşme sürecinin devleti muhafaza etme amacıyla başlatılmasından da anlaşılacağı üzere Osmanlı ilk olarak, güvenliğin sağlanmasıyla alakadar olmuştur. Ancak Batılı bu yönelimler sadece güvenliğin sağlanmasıyla sınırlı kalmamış ve kimlik inşa edici bir etkiye dönüşmüştür.¹³⁹

Yukarıda da anlatıldığı gibi yaşanan askerî başarısızlıklar sonrası III. Ahmet döneminde, askerî kurum ve teknolojinin geliştirilmesi, devlet sorunu olarak görülmüş ve bu şekilde Osmanlı'nın, savaşların sonucunu kısmen de olsa Tanrı'ya bırakılması yönündeki inancı tartışılmaya başlanmıştır. Modernleşmenin bu ilk adımlarını matbaanın Osmanlı'ya getirilmesi (1726) takip etmiş ve böylece askerî eğitim ve teknoloji konusundaki bilgiler önemli hâle gelmiştir. Ayrıca yine o dönemlerde Avrupa'dan bilgi almak amacıyla çeşitli başkentlere elçiler gönderilmiştir. Askerî kurumların Batılılaşmasına yönelik reformlar; I. Mahmut, I. Abdulhamit ve özellikle III. Selim dönemiyle birlikte hız kazanmıştır. Bu sürecin hız kazanmasındaki en büyük etken ise 1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi olmuştur. Devrimin etkileri Osmanlı'da daha çok hissedilir hâle gelmiş ve Batı'dan alınan fikirler yeni kimlik ve sadakat kalıpları (özgürlük, eşitlik ve milliyetçi akımın etkisiyle ulus kimliklerinin ortaya çıkışı gibi durumlar örnek verilebilir) oluşmasına neden olmuştur. III. Selim'in tahta çıkmasıyla başlattığı Nizam-ı Cedid reformları genel itibarıyla merkezi devlet yöntemini güçlendirmek, askerî alanda eğitimler için Batı'dan uzmanlar getirmek, modern tekniklerin öğretildiği askerî okullar açmak ve bu tekniklerle oluşturulmuş modern ordu kurmakla ilgili olmuştur.¹⁴⁰ Ancak bu reformlar, Osmanlı kimliğine ve İslâmi değerlere uygun görülmemesi, Nizam-ı Cedid ordusu gibi askerî düzenlemelerin var olan yapıya karşı tehdit olarak algılanması ve Batılılaşmanın sadece yönetici sınıfta görülmesine

¹³⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 38-42

¹³⁸ Alper Kaliber, "Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 107.

¹³⁹ İhsan D. Dağı, "Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and Westernization", *Turkish Studies* 6/1 (Mart 2005), 22.

¹⁴⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2013), 76-77.

yönelik tepkiler sebebiyle kesintiye uğramıştır. Bu kesinti uzun sürmemiş, II. Mahmut dönemiyle birlikte bu reformlar daha kararlı bir şekilde devam ettirilmiştir. Yeniçerilerin ortadan kaldırıldığı ve din ulemasının denetim altına alındığı bu dönemde de idari, mali, yargı ve eğitim sistemlerine yönelik reformlar, elçiler aracılığıyla Batı'dan alınan bilgilere göre tasarlanmıştır. Bu gibi reformlar, Osmanlı modernleşmesinin ilk resmî belgesi olan Tanzimat Fermanı'na giden sürecin çakıl taşları olmuştur.¹⁴¹

II. Mahmut'un 1839 yılında vefat etmesi üzerine oğlu Abdülmecit tahta geçmiştir. Babasının izinden giden Abdülmecit, reformların kaldığı yerden devam etmesine ön ayak olmuş ve iktidara geldiği ilk sene, Hariciye Nazırı Reşit Paşa tarafından kaleme alınan Tanzimat Fermanı'nı bir diğer adıyla Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu ilan etmiştir.¹⁴²

Avrupa tarzı devlet anlayışı taşıyan bu fermanın ön gördüğü reformlar, idari, mali ve askerî alanları kapsamıştır.¹⁴³ Ancak bu dönemde farklı olarak yeni bir inkılabın temeli atılmıştır. Osmanlı içerisinde bulunan her sınıf tebaanın (veya cemaatin), eşit haklar elde etmesi ile ilgili olan bu ilke sayesinde, özellikle Balkanlar'da başlayan milliyetçi hareketlerin önüne geçilip Osmanlı'da bulunan farklı kültürlerin eritilebileceği ve bir "Osmanlılık" şuurunun oluşturulabileceği düşünülmüştür. Nitekim bütünleştirici bir siyasi kimlik olarak karşımıza çıkan Osmanlıcılığın, Osmanlı elitlerinin tebaayı "ulus"a dönüştürmek ve toplumun devletle bütünleşmesini sağlayarak devlete karşı olan sadakatlerini kazanmak amacıyla inşa edildiğini söylemek yerinde olacaktır.¹⁴⁴

¹⁴¹ Lale Devri dönemindeki Batılılaşmanın refaha yönelik nitelikleri, sadece Osmanlı idare sınıfında gözlemlenmesi sebebiyle toplumu rahatsız etmiş ve bundan rahatsız olan İstanbul'un alt ve orta sınıfları bu durum karşısında ayaklanmış (Patrona Halil İsyanı). Batılılaşmayı, yarattığı etki sebebiyle halkın yararının unutulması olarak gören toplumun bu tavrı, cumhuriyet dönemine kadar devam edecek olan Batılılaşma tartışmalarının da zeminini hazırlamıştır. Bkz. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), 10-12. ve Erik J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 64-70. Ayrıca Tanzimat dönemini, Osmanlı modernleşmesinin başlangıcı olarak görülmesini eleştiren İlber Ortaylı, kesin bir tarihlendirmenin yapılamayacağını, eğer böyle bir tarihlendirme yapılacaksa bile II. Viyana bozgunundan itibaren yapılabileceğini belirtmiş ve Osmanlı'nın modernleşme mecburiyetini ise sistem tarafından ortaya çıktığını öne sürmüştür. Detaylı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yılı* (İstanbul: Kronik Kitap, 2018), 30.

¹⁴² Lewis, *Modern Türkiye'nin*, 149.

¹⁴³ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin*, 88.

¹⁴⁴ Halil İnalçık, "Tanzimat Nedir?", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, mlf. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006), 29. ve Kemal H. Karpat, "Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, mlf. Kemal H. Karpat, çev. Sönmez Taner (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 24.

Buradan da anlaşılacağı üzere modernleşme süreci toplumda başlamamış, devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Yani, toplumu bütünleştirmek için ortaya konulan Osmanlıcılık kimliği yukarıdan aşağıya olacak şekilde biçimlenmiştir. Bu sebeple toplumsal tecrübeden yoksun olarak karşımıza çıkan bu kimliği, devlet kimliği olarak ele almak yerinde olacaktır. Ancak imparatorluğun dağılmasını engelleyeceği, toplumu bütünleştireceği ve devlete olan sadakati artıracacağı düşünülen bu kimlik, toplumun tamamı tarafından benimsenmemiştir.¹⁴⁵ Türkler dışında kabul görmeyen Osmanlıcılık, gayrimüslimler tarafından ilgi görmediği gibi Araplar tarafından da ilgi görmemiş aksine etnik-kültürel kimlik bilincini kazandırmaya yardımcı olmuş ve sadece kültürlerine saygı gösterildiği sürece Osmanlı ile arası iyi olmuştur. Başka bir deyişle, Araplar ve diğer Müslümanlar, içinde İslâmi öğeleri bulundurmeyen herhangi bir kimliği kendi etnik ve İslâmi kimliklerine dayatılan bir yaklaşım olarak görmüştür.¹⁴⁶

Osmanlıcılık kimliğinin açıkça resmiyet kazanacağı ve Tanzimat Fermanı'nın devamı niteliğinde olan Islahat Fermanı (1856) ise Mustafa Reşid Paşa'nın izinden giden Ali ve Fuad Paşalar tarafından ilan edilmiştir. Tanzimat'ın ikinci aşaması olan bu fermanla ise kapsam genişletilerek devletin içerisinde bulunan çeşitli din ve ırkların, Osmanlıcılık çatısı altında eritilebilmesi amaçlanmıştır.¹⁴⁷ Direkt olarak gayrimüslim tebaayı ilgilendiren bu fermanla daha önce Müslümanlara sağlanan “milleti-i hâkime” (hâkim millet) ayrıcalığı kaldırılarak tebaa arasında herhangi bir fark gözetmeksizin “Osmanlı” vatandaşlığı oluşturulmaya çalışılmıştır.¹⁴⁸ II. Mahmut gibi tebaanın, “Bir kişi kilisede Hristiyan, camide Müslüman, toplum içerisinde ise benim uyruğumdur.” şeklinde formüleştirmesi din üzerinden gerçekleştirilen kimikleştirme ve aidiyetlik anlayışının geride bırakıldığını ve bir vatandaşlık anlayışının oluşturulmaya çalışıldığını göstermektedir. Müslüman ve gayrimüslimler arasında her açıdan eşitliği sağlayacak olan bu anlayış, 1869 yılında vatandaşlık hukukunun düzenlendiği “Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi”yle, ortak aidiyet ve vatandaşlık oluşturularak Osmanlı sınırları içerisinde

¹⁴⁵ Süleyman Seyit Ögün, *Politik Kültür Yazıları: Süreçler, Kişiler* (Bursa: Asa Kitabevi, 1997), 81-82.

¹⁴⁶ Karpat, “Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak”, 32.

¹⁴⁷ Şerif Demir, “Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 0/29 (Aralık 2011), 339.

¹⁴⁸ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 14.

yaşayan herkes Osmanlı vatandaşı sayılmış ve böylece Osmanlılık kimliği somut hâle getirilmiştir.¹⁴⁹

Tüm bu reformlar, dışsal birçok etken sebebiyle ki özellikle milliyetçilik fikri sebebiyle başlayan isyanların önlenmesi için Avrupa'nın desteğini almak, dış müdahaleyi engellemek ve Avrupa karşısındaki “hasta adam” algısını değiştirmek amacıyla yapılmış olsa da asıl amacın devleti kurtarmak olduğunu yeniden belirtmek gerekmektedir. Devleti kurtarmak amacıyla başlatılan modernleşme süreci ise içsel etkenlerle beraber yönlendirilmiştir. Bu doğrultuda ise Osmanlı'nın önde gelenleri ve aydınları, devletin varlığını korumak ve Avrupa karşısındaki konumunu güçlendirebilmek için modernleşme sürecini ve bu reformları bir zorunluluk olarak görmüştür.

2.2.1. Yeni Osmanlılar Hareketi

Islahat Fermanı'yla, gayrimüslim tebaanın konumu güçlenmiş ve Osmanlı içerisinde bulunan farklı cemaatler kendi uluslarının özelliklerini göstermeye başlamıştır. Müslümanlar ise, Tanzimat dönemi reformlarından fayda görememişler, özellikle ticari konuda Hristiyan tüccarlarıyla rekabet edememeleri onların, ticaret ve üretimi bırakmalarına sebep olmuştur. Böylece, devlet memuriyeti ve askerlik gibi alanlara yönelen Müslümanlar, 1860'lı yıllara gelindiğinde bürokratik kadroların doyuma ulaşmasıyla iş bulmakta zorlanmaya başlamışlardı. Nitekim, reformlardan olumsuz etkilenenler hem kendi kötü durumlarının hem de Osmanlı'nın zayıflamasının sebebini verilen tavizler olduğunu ileri sürerek, Tanzimatçıları sorumlu tutmuşlardır.¹⁵⁰

Toplumun yaşadığı bu hoşnutsuzluğun sonucu olarak, “Yeni Osmanlılar” adında bir hareket ortaya çıktı.¹⁵¹ Tanzimat reformlarına karşı yapılan ilk sistematik ve modern eleştiri hareketi olan Yeni Osmanlılar, Tanzimatçıların yeni bir üst sınıf meydana getirdiklerini, Batı'ya verilen tavizlerin Osmanlı ekonomisini zayıflattığını, yapılan anlaşmalarda devlet menfaatlerini koruyamadıklarını ve Batı'nın günlük kültürünün Osmanlı içerisine girmesiyle kendi kültürlerinin geri plana atılıp, kültür taklitçiliği

¹⁴⁹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 18. Şükrü Mutlu Karakoç, “Ulus Devlete Doğru: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e “Millet-i Hâkime”, *Türkleşme ve Ulusal Kimlik*”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 8/2, (Aralık 2023), 24.

¹⁵⁰ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, çev. Sedat Cem Karadeli (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2022), 38.

¹⁵¹ Enver Koray, “Yeni Osmanlılar”, *Belleten* 47/186 (Nisan 1983), 564.

yapıldığını öne sürmüş ve bu gibi sebeplerden dolayı Tanzimatçılara karşı eleştirilerde bulunmuşlardır.¹⁵² Tüm bu eleştirilere rağmen, Yeni Osmanlılar da o dönemin bir eseriydiler. Tanzimat dönemi eğitiminin ve basınının etkisi ile ortaya çıkan¹⁵³ bu aydın sınıf, temelde anayasal ve parlamenter sistem önerisiyle Tanzimat reformlarına karşı muhalefet etmişlerdir.¹⁵⁴

Aslına bakılırsa anayasa projesini, toplumun ihtiyacından çok devletin ihtiyacı olarak ele alan Yeni Osmanlılar, anayasacılığı bir araç olarak görmüş ve devletin kurtuluşunu, anayasaya bağlamışlardı. Bu da Batı'dan ithaldi. Ancak bu kurum, önceki ithal kurumlardan farklı görülmüştü. Çünkü bir anayasa, taklitten daha çok toplumun özünü yansıtabilecekti.¹⁵⁵ Öte yandan, anayasayı çıkarabilmek için parlamento gerekiyordu. Temsili bir hükûmet istediler. Bu sayede, halkın katılımının sağlandığı, sultanın ise hukuka bağlı olduğu bir yönetim kurulacaktı. Ancak Yeni Osmanlılar, devrim niteliği oluşturacak bir değişiklik istememişlerdi. Onlar sadece daha etraflı ve Avrupa'nın genişlemesine daha güçlü karşılık verebilecek bir düzen istiyorlardı. Bu yüzden asıl değişiklik, fikirlerine yakın olan bir hükümdarın tahta çıkmasıyla mümkün olacaktı.¹⁵⁶

2.2.2. II. Abdulhamit ve İslâmcılık

30 Mayıs 1876 tarihinde gerçekleştirilen hükûmet darbesi sonrası Sultan Abdulaziz tahtan indirilmiş ve yerine veliaht Sultan V. Murat geçmiştir. V. Murat, tahta geçmeden önce Yeni Osmanlılar'ın hayali olan anayasanın sözünü vermiştir. Fakat, saltanatı süresince bu konuda ihtiyatlı davranmış ve anayasa sözü için somut bir adım atmamıştır. Tahta geçtikten kısa bir süre sonra hastalığı ortaya çıkan V. Murat,

¹⁵² Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 86-87.

¹⁵³ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde*, 39.

¹⁵⁴ Şerif Mardin, "Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, ed. Murat Belge (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 6/1700. Sadece bu konuda hem fikir olan Yeni Osmanlılar, ideolojik olarak birbirinden ayrılmaktaydı. Anayasacı liberalizm, modernist İslâmcılık, Türkçülük hatta sosyalizm olmak üzere çeşitli görüşleri bünyesinde bulundurmaktaydı. Bu üç fikir akımının temsilcileri ise laik-ulusçu fikrine sahip İbrahim Şinasi, modernleşmeci-İslâmcı olan özgürlükçü Namık Kemal ve İslâmcılıkla laiklik, Türkçülükle Osmanlıcılık arasında gidip gelen, Avrupa'da çıkarılan ilk gazete olan "muhibir" in öncüsü Ali Suavi idi. Detaylı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, "Bir Aydın Grubu: Yeni Osmanlılar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, ed. Murat Belge (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 6/1702. Ayrıca bkz. Ortaylı, *İmparatorluğun En*, 268.

¹⁵⁵ Cemil Koçak, "Osmanlı/Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi: Yeni Osmanlılar ve I. Meşrutiyet", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekin (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 80-81.

¹⁵⁶ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde*, 40.

hastalığının ilerlemesi sebebiyle tahtan inmiş ve yerine, kardeşi Sultan II. Abdulhamit (1876-1909) geçmiştir.¹⁵⁷ II. Abdulhamit de aynı V. Murat gibi anayasa sözü vermiştir. Ancak, onun aksine bu süreci ağırdan almayan II. Abdulhamit, hemen bir anayasa hazırlanmasını emretmiştir. Böylece, 23 Aralık 1876 tarihinde gerçekleştirilen Tersane Konferansında “Kanun-i Esasi” ilan edilmiştir.¹⁵⁸ Yeni Osmanlı’nın anayasa hayali o güne tesir etmiş ve I. Meşrutiyet dönemine önemli bir etkisi olmuştur. Yeni Osmanlı’nın o döneme etkilerinden bir diğeri ise İslâmcılık görüşüdür.

Ancak İslâmcılık, Yeni Osmanlılar’ın anayasal düzen arzusu gibi liberal yaklaşımlarının aksine fermanlar sebebiyle kültürel kimliklerini yitirdiği düşüncesine dayanmıştır. Kültürel kimliklerin yeniden önem kazanabilmesi için ise gizli olarak inkâr edilen Şeriat değerlerinin topluma yeniden kazandırılmasının gerektiği öne sürülmüştür.¹⁵⁹ II. Abdülhamit ise, Tanzimat’ın lâik anlayışının aksine İslâm medeniyetini geri getirmek istemiştir.¹⁶⁰ Bu sebeple İslâmcılık II. Abdulhamit’in tahtta kaldığı süre zarfında başvurduğu yönelimlerden biri olmuştur.

Ayrıca Osmanlıcılık anlayışı, milliyetçi hareketleri engelleyememişti.¹⁶¹ Bu başarısızlık karşısında İslâmcılık, Osmanlı’nın hem birleştirici unsuru olabilecek hem de Batı karşısındaki geri kalmışlıktan, taklitçilikten kurtulabileceği ve böylece tekrar parlak ve güçlü dönemine dönebileceği düşüncesine dayanmaktaydı.¹⁶² Aslında İslâmcılık, Osmanlıcılığın tamamlayıcı unsuru olarak ortaya çıkmış ve ilk kez II. Abdulhamit döneminde Osmanlı’yı bir arada tutacak bir ideoloji olarak görülmüş ve araç olarak kullanılmıştır. Ayrıca İslâmcılık ideolojisini padişahın mutlak otoritesini yeniden gün yüzüne çıkarabilecek bir araç olarak gören II. Abdulhamit, halifelik makamının padişahlıktan daha üstün bir yeri olduğunu belirtmiştir. Ancak bunu padişahlığın

¹⁵⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin*, 112-113.

¹⁵⁸ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde*, 43.

¹⁵⁹ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 90-91.

¹⁶⁰ Oral Sander, *Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme* (İstanbul: İmge Kitabevi, 2007), 353.

¹⁶¹ Osmanlıcılığın savunulamaz hâle geldiği 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası gayrimüslim tebaanın çoğunluğunu yitiren Osmanlı, Tanzimat döneminde ihmal ettiği Müslüman tebaayı esas almıştır. Ama bu, Osmanlıcılığın tamamen terk edildiği anlamına gelmemelidir. Gökhan Çetinsaya, “İslami Vatanseverlikten İslam Siyasetine”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekin (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 270-271.

¹⁶² Kemaleddin Taş – Betül Göksuçukur, “Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslâmcılık, Türkçülük Fikir Akımları ve Din”, *Dini Araştırmalar* 22/56 (Aralık 2019), 477-478.

üstünlüğünü pekiştirmek için yapmıştır. Yani, halifeliğin bu şekilde yüceltilmesi hem uluslararası konjonktürün durumuna hem de içerideki aydın sınıfın anayasal yönetim gibi isteklerine karşı, padişahın mutlak otoritesini meşru kılma ve güçlendirme ihtiyacından kaynaklanmıştır. Özellikle bu yüceltme, Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) sonrası Balkanlardaki Osmanlı varlığının zayıflaması ve bağımsız devletlerin kurulmasının ardından etnik temelli ulus-devlet anlayışının güçlenmesi sebebiyle artmıştır. Bunun üzerine padişah, Osmanlı'nın nihai parçalanışının önüne geçmek, ülkenin bağımsızlığını ve bütünlüğünü muhafaza etmeye yönelmiştir. Yine o dönemlerde Arap toplumu da ayrı bir devlet arayışında olduğu izlenimi vermiştir. Bunun üzerine II. Abdulhamit, Filistin, Suriye, Irak ve Anadolu'da; Rus, İngiliz ve Fransız emperyalizmine ve Arapların milliyetçilik arayışlarına karşı İslâm inancına sahip Osmanlı vatandaşlarının, ulus olduklarına dair adımlar atmıştır. Bu adımlar ise bu ulusların dini, kültür ve kimliğini koruma zorunluluğu olduğuna yönelik yeni bir Osmanlıcılık anlayışı benimsenmesinin sağlanmasıyla atılmıştır. Müslümanların İslâmi anlayışına politik bir çehre kazandırmak için Osmanlı'nın tüm olanaklarını kullanıma sunan II. Abdulhamit, Fransa'nın 1881'de Tunus'u, İngiltere'nin de 1882'de Mısır'ı işgali sırasında halifelik makamını Müslüman toplumun haklarını ve bağımsızlıklarını korumada araç olarak kullanmıştır. Abdulhamit'in Müslüman dünyada prestijini artırmasına yardımcı olan bu durum, Avrupalı devletler tarafından pan-İslamist bir tutum olarak görülerek eleştirilmiştir.¹⁶³

Ancak Avrupalı devletlerin eleştirdiği pan-İslamizm anlayışı diğer “pan”¹⁶⁴ hareketler gibi yayılmacı ve saldırgan bir politika olmamış, tüm dünya Müslümanlarını Osmanlı tabiiyetine sokmak için kullanılmamıştır. Asıl amaç, dış dünyada yer alan Müslümanlar üzerinde nüfuz alanını genişletmek olmuştur. Bu ise tehlikeye düşen devletin meşru varlığını savunmak ve Osmanlı'nın imajını dünyaya yeniden göstermek için yapılmıştır.¹⁶⁵ Tabii, Abdulhamit'in dünya Müslümanları üzerinde otorite sahibi olarak çizmeye çalıştığı görüntü, büyük Batı ülkelerini rahatsız etmiştir. Müslüman

¹⁶³ Karpas, “Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak”, 34-36. Abdulhamit dönemi İslâmcılığın araç olarak kullanıldığına dair derin bir çalışma için bkz. Selim Deringil, *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909* (London: I.B. Tauris, 1999). Ayrıca bkz. Selim Deringil, “The Invention of Tradition as Public Image in the Late Ottoman Empire, 1808 to 1908”, *Comparative Studies in Society and History* 35/1 (January 1993).

¹⁶⁴ pan-Slavizm, pan-Cermenizm, pan-Helenizm vs.

¹⁶⁵ Selim Deringil, *Simgeden Millete: II. Abdulhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 29-30.

sömürgelelere sahip Batılı devletlere (Fransa, İngiltere, Rusya vs.) karşı bir diplomatik hamle olarak kullanılmaya çalışılan pan-İslâmizm sayesinde, Batı devletleriyle pazarlık olanakları artırılmaya çalışılmıştır.¹⁶⁶

Bunun yanı sıra Abdulhamit, Tanzimat döneminde başlayan ve ciddi bir şekilde ilerleyen Batılılaşma sürecine bağlı kalmış ve yoğun bir şekilde bu sürece devam etmiştir. Tanzimat döneminin mirasçısı olan II. Abdulhamit, Batılılaşma sürecini daha faydacı ve akıllıca seçimler yaparak sürdürmüştür. Özellikle Abdulhamit döneminin ilk zamanları, Tanzimat reformları mahsulünü vermeye başlamış ve doruk noktasına ulaşılan bir süreç yaşanmıştır. Bu dönemde de eğitim, hukuk, iletişim, ulaşım, basın ve yayın gibi alanlarda reformlar gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁷

Tabii Abdulhamit'in Batılılaşma sürecine bağlı kalması hatta başta anayasal düzeni kabul etmesi ve bunu müteakip Kanuni Esasi'yi ilan etmesi hem kendi hem de Osmanlı'nın konumunu garanti altına almasıyla ilgili olmuş, Batılılaşmayı bunun için bir araç olarak kullanmıştır. Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında alınan borcu ödemekte zorlanan Osmanlı, ödeme süresini uzatmak ve borcun faizini düşürmek için çaba harcıyordu. Ayrıca Rus baskısının artması ve İngiltere'nin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruması için verdiği desteği kesme ihtimali Abdulhamit'in hem içeride kendi konumu hem de dışarıda Osmanlı'nın konumu için desteğe ihtiyaç duymasına neden olmuş ve bu doğrultuda anayasal yönetim isteğini bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Ancak 1876 Anayasası, Abdulhamit'in yetkilerini sınırlandırmamış, yasama, yürütme, meclisi feshetme ve kanun yapma yetkisini padişahın denetiminde bırakmıştır. Keza çok geçmeden meclisi feshetme yetkisini kullanan II. Abdulhamit, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yaşanan başarısızlığı ileri sürerek Meclis-i Mebusan'ı süresiz olarak tatil etmiştir. Tabii olarak bu durum yeni bir muhalefetin doğmasına neden olmuştur.¹⁶⁸

¹⁶⁶ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berkay (İstanbul: Homer Kitabevi, 2006), 243-244. Osmanlı-Rus Savaşında yaşanan bozguna rağmen Osmanlı İmparatorluğu, hâlâ son Müslüman devlettir. Bu sebeple, Osmanlı'ya hem tebaa olma hem de himaye talepleri gelmiştir. Bu durum, II. Abdulhamit'in büyük devletlere karşı kullanabileceği bir koz elde etmesini sağlamıştır. Ancak Sultan Abdulhamit, bu kozu sadece isyanları engellemek amacıyla kullanmıştır. Tabii bu yine de önemli bir güç göstergesidir. Çünkü bir isyanı engellemek, ileri zamanlarda bir isyanı teşvik etme ihtimalinin de işaretidir.

¹⁶⁷ Lewis, *Modern Türkiye'nin*, 242-243.

¹⁶⁸ Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, 354-355.

2.2.3. Jön Türkler

Abdulhamit'in eğitim reformlarını sürdürmek amacıyla açtığı ve geliştirdiği okullardan mezun olan asker ve bürokratlar, muhalif sesler yükseltmeye başladı. Yeni Osmanlılar'ın artlarında bıraktıkları liberal ve anayasa içerikli kitapları gizliden gizliye okuyan ve ileride “Jön Türkler” olarak anılacak yeni nesil, Abdulhamit'in 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşını bahane ederek meclisi süresiz tatil etmesi ve anayasayı askıya almasından rahatsız olmuştur.¹⁶⁹ Böyle bir ortamda ortaya çıkan Jön Türklerin Yeni Osmanlılar gibi anayasacı oluşu, dönemin modernleşme anlayışının anayasa ile bir tutulmasından kaynaklanmaktaydı. Söz konusu dönemde yaşanan milliyetçilik akımının (1789) tebaa arasında yayılması ve artık kendilerini milliyetlerine göre tanıtmaları, Osmanlı'nın yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Jön Türkler de bu sorunun çözümü için bir üst-kimlik oluşturmayı amaçlamış ve bunun anayasa ile mümkün olabileceğini ancak bu sayede “Osmanlı vatandaşı” yaratılabileceğini öne sürmüşlerdi. Böylelikle devletin kötü gidişatı engellenebilecekti. Buradan da anlaşılacağı gibi anayasa, modernleşme için bir araç olarak kullanılmış ve bu çerçevede yaratılan kimlik, devleti kurtarma fikriyle ilgili olmuştur.¹⁷⁰

Askerî Tıbbiye Mektebi öğrencileri olan İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûfî ve Mehmet Reşit tarafından Jön Türk hareketinin farklı muhalif gruplarını bünyesinde bulunduran İttihad-ı Osmanî (1889) adında bir örgüt kurulmuştur. Bu örgütün başlarda sadece toplantı yapmak, üye sayısını artırmak, Namık Kemal ve bazı arkadaşlarının kitaplarını çoğaltıp dağıtmak dışında faaliyeti olmamıştır. Ancak ilerleyen zamanlarda yurtdışında bulunan Osmanlı aydınları ile temasa geçilmeye gayret edilmiştir. O dönemde Paris'te bulunan ve katı bir pozitivist¹⁷¹ olan Ahmed Rıza ile iletişim kurulmuştur. Örgüt konusunda uzunca görüşmeler yapıldıktan sonra Ahmed Rıza, örgütün amacı ve izleyeceği siyasette kendi fikirlerinin kabul edilmesini ve örgütün isminin İttihad-ı Osmanî'den “Nizam ve Terakki” olarak değiştirilmesini istemiştir. Ancak daha sonra örgütün ismi “İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)” olarak

¹⁶⁹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin*, 130.

¹⁷⁰ Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasi Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 69-70.

¹⁷¹ Ahmed Rıza'nın pozitivist yaklaşımı, modernleşmenin bilimsel ve rasyonel yollarla yapılmasına yönelik olmuştur.

belirlenmiştir.¹⁷² Az önce de belirttiğimiz üzere Jön Türkler için asıl amaç II. Abdulhamit'in istibdat dönemini sonlandırıp anayasal ve parlamenter sisteme geçilmesiyle özgürlüğün elde edilmesi olmuştur. Ancak, İTC bu amacını hemen gerçekleştirememiş, 1908'de gerçekleştireceği devrime kadar faaliyetlerini tabir yerindeyse yeraltında sürdürmüştür.¹⁷³ Bunun sebebi ise Abdulhamit döneminde katı bir denetimin uygulanıyor olmasıdır.¹⁷⁴

Mutlakiyetçi rejimden rahatsız olan Jön Türkler, bu rahatsızlıklarına rağmen mutlakiyetçiliğin hakkında net bir tanımlama yapmayı ihmal etmiş ve mutlakiyetçiliği sadece modernleşmenin ve ilerlemenin önündeki bir engel olarak görmüşlerdir. Onların genel olarak ilgilendiği sorun ise kitlelerin bilinçsiz olduğuna dair konu olmuştur. Onlara göre bilinçsiz kitlelerin yönlendirilmesi gerekmektedir. Yine onlara göre mevcut yönetimin mutlakiyetçi tutumundan kitleler sorumludur. Bu sebeple olsa gerek ilkin, bir seçkinler topluluğu yaratılmak istenmiştir. Yaratılan bu topluluk, kitlelere fikirlerini devamlı yineleme yoluyla benimseterek yönlendirebilecektir. Eğer böyle bir topluluk yaratılmazsa kitleler yanlış yönlendirilebilir ve bu durumda da istenmeyen sonuçlar ortaya çıkabilirdi. Sonuç olarak toplumun yönlendirilmesi gerekmektedir. Bu durum ise cumhuriyet döneminde “halk için halka rağmen” anlayışının temelini oluşturacaktı. Jön Türkler, bu topluluğu Hanioglu'nun deyimiyle İslâmi bir cekete diktikleri bilimsel seçkinci bir teori yoluyla inşa etmişlerdi. Bundan sonra ise geriye kalan tek sorun parlamentoyu devrim olmadan yeniden açmaktır. Bunun için ise bilhassa eğitimle ilgilenilmiş ve birçok eğitim yolu kullanılarak halk eğitmeye ve dönüştürülmeye çalışılmıştır. Ancak, eğitimle olacak dönüşüm fikrini yeterli görmeyen cemiyet içerisindeki Bahaeddin Şakir ve Ahmed Rıza gibi bazı isimler devrimci bir yol izlemeye başlamıştır.¹⁷⁵ Neticede bu devrimci grup 1908 yılında Sultan II. Abdulhamit'in 30 yıl önce askıya aldığı anayasayı tekrar yürürlüğe koymuş ve II. Meşrutiyeti ilan etmiştir.¹⁷⁶

¹⁷² M. Şükrü Hanioglu, “İttihat ve Terakkî Cemiyeti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ed. Tufan Buzpınar (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/476-477.

¹⁷³ M. Şükrü Hanioglu, *The Young Turks in Opposition* (New York: Oxford University Press, 1995), 4.

¹⁷⁴ Erik Jan Zürcher, “Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, mlf. Kemal H. Karpat, çev. Sönmez Taner (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 263.

¹⁷⁵ Hanioglu, *The Young Turks*, 205-208.

¹⁷⁶ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2020), 44.

Jön Türkler derin bir pozitivizm etkisinde olsa da entelektüel olarak sınırlı bir görüntü çizmiştir. Hatta etkilendikleri Yeni Osmanlılar'dan bile daha sınırlı kalan Jön Türkler, ideoloji ve fikirleri dağınık bir şekilde kullanmışlardır.¹⁷⁷ Bu sebeple Jön Türkler, yüzeysel bir ideolojiden daha ileri gidememişlerdi. Tüm çabalarında temel aldıkları “özgürlük” ise asıl arzuları olmamış, onunla doğrudan ilgilenmemişlerdi. Bunun yanı sıra, siyasal muhalefetin çok zor olduğu o dönemde etkin olabilmek adına bu gibi hareketlerin arkasına geçen farklı muhalif gruplar da vardı. Bu gibi sebeplerden olsa gerek gelişigüzel bir özgürlükçülükten öteye gidememişlerdi.

Jön Türkler'e göre, özgürlüğün ve adaletin olduğu bir sistemde ayrılıkçı hareketler azalacak ve bu sayede parçalanmanın önüne geçilip devlet kurtulabilecekti.¹⁷⁸ Bu şekilde Osmanlı'da ortaya çıkan Tanzimatçılar ve Yeni Osmanlı'ların paylaştığı devletin bekası ideolojisini paylaşan Jön Türkler¹⁷⁹ ilk olarak, devleti üzerine inşa edebileceği bir dayanak noktası belirlemiş ve bu da Osmanlılık olmuştur. Bu fikir akımını, devleti kurtaracak bir araç olarak görmüşlerdir. İslâmcılık ise Osmanlı himayesinde bulunan Müslümanlar arasındaki ilişkiyi pekiştirmek için kullanılan bir araç olmuş ve bu doğrultuda Kur'an, pozitivist ve materyalist bir şekilde yeniden yorumlanmış ancak herhangi bir İslâmi program geliştirilmemiştir.¹⁸⁰ Yani İslâmcılık, Jön Türkler'in propaganda için kullandığı bir araç olmaktan öteye gidememiştir.¹⁸¹ Buradan da anlaşılacağı üzere bu iki fikir akımı da devleti kurtaracak bir araç olarak görülmüştür.

Jön Türkler'in, Yeni Osmanlılar'dan etkilendiği aşıkârdı.¹⁸² Ancak yine de onlar kadar eleştirel ve seçici olamamış, hayatın her alanına etki edecek bir Batılılaşma gayreti içerisine girmişlerdi. Ahmad'a göre, özellikle Abdulhamit dönemi kaybedilen yılları telafi etme amacıyla girilmedik alan bırakmayan Jön Türkler, Batılılaşma yoluyla toplumu baştan şekillendirmeye çabaladılar.¹⁸³ Özellikle, meşrutiyetin ilanından sonra Jön Türkler'in içerisinde “Garpçılar” denen bir hareket çıkmıştı. Onlar, Tanzimat dönemindeki ılımlı Batılılaşma yöntemi yerine topyekûn bir Batılılaşmanın olması

¹⁷⁷ Şerif Mardin, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, çev. Elçin Gen ve Murat Bozluolcay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 26-27.

¹⁷⁸ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 305.

¹⁷⁹ Mardin, *Türkiye, İslam*, 26.

¹⁸⁰ Zürcher, “Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938”, 264-265.

¹⁸¹ Mardin, *Türkiye, İslam*, 27.

¹⁸² Mardin, *Jön Türklerin*, 305.

¹⁸³ Ahmad, *Modern Türkiye'nin*, 44.

gerektiği üzerinde durmuş Batıyı bir bütün olarak ele almıştır. Hatta onlara göre “Biz Avrupa’ya gitmezsek, Avrupa bize zaten gelecektir.” Yani bu tarz bir Batılılaşma tercihten öte bir zorunluluktur.¹⁸⁴ Ancak, dönemin savaş şartları bu süreci sekteye uğratmıştır.¹⁸⁵

Ayrılıkçı hareketler sonucunda Balkan Savaşları baş göstermiş¹⁸⁶ ve o zamana kadar yaratılmaya çalışılan üst-kimlik yani Osmanlılık fikrinin uygulanabilirliği sorgulanmaya başlamıştır. Bu süreçte ise önemli bir değişim yaşanmış, çok daha yeni olan Türkçülük fikri, İTC’nin resmi politikası hâline gelmiştir.¹⁸⁷ Yani Türkçülük, Osmanlılık anlayışını geride bırakmıştır.¹⁸⁸ Aslına bakılırsa Osmanlılık ve Türkçülük, bazı isimler tarafından bir olarak ele alınmıştır. Nitekim, Türkçülük anlayışı henüz Türk milliyetçiliği çerçevesinde ele alınmamıştır. Her ne kadar bu fikir yaygınlaşmaya başlasa da onların amacı ilk etapta Türk milliyetçiliğini inşa etmek değil, daha önce de bahsettiğimiz gibi devleti kurtarmak olmuştur.¹⁸⁹

Türkçülük fikrinin doğuşunda iki ana dinamikten söz edilebilir. Bunlardan ilki, Türkçe konuşan halkların tek bir çatı altında birleşmesini öngören ve Rusya’dan göç eden Türkler vasıtasıyla imparatorluğa getirilen pan-Türkizm, diğeri ise Osmanlı Türkleri arasında başlayan Türkçülüğe dönük hareket.¹⁹⁰ Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali gibi sığınmacılar arasında yayılan ve ancak Balkan Savaşlarından sonra resmiyet kazanabilen pan-Türkizm, bu tasvibe rağmen somut bir siyaset sunamamış, romantik bir hayal olmaktan öteye gidememişti.¹⁹¹ Pan-Türkizmin en önemli düşünsel öncüsü olan Yusuf Akçura’nın kaleme aldığı ve Türk milliyetçiliğinin ilk manifestosu olarak kabul edilen “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı yazısında,¹⁹² Osmanlı’nın güçlenmesi ve

¹⁸⁴ Hanioğlu, “Batılılaşma”, 5/150-151.

¹⁸⁵ Çağlar Keyder, *Memâlik-i Osmaniye’den Avrupa Birliğine* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 185-186.

¹⁸⁶ Ahmad, *Modern Türkiye’nin*, 51.

¹⁸⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin*, 188-189. Yaşanan savaşlar sonunca Osmanlı Devleti önemli ölçüde küçülmüş ve Osmanlı nüfusu neredeyse homojen bir hale gelmişti. Osmanlı’nın nüfusu ezici bir şekilde Müslümanlaştı. Ancak, söz konusu dönemde Müslüman Arapların ayrılıkçı hareketleri karşısında Türkçülük fikri daha çok konuşulur hâle gelmişti. Detaylı bilgi için bkz. Ahmad, *Modern Türkiye’nin*, 52. Ayrıca bkz. Lewis, *Modern Türkiye’nin*, 473.

¹⁸⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, çev. Dilek Özdemir (Ankara: İmge Kitabevi, 2006), 52.

¹⁸⁹ Hanioğlu, *Bir Siyasi Örgüt*, 632-633.

¹⁹⁰ Lewis, *Modern Türkiye’nin*, 464-475.

¹⁹¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin*, 189.

¹⁹² Ernur Genç, “Fuat Köprülü’nün Milliyetçilik Anlayışı ve Onun Türkçülük’e İlişkin Yaklaşımı”, *Folklor/Edebiyat Dergisi* 18/71 (Ekim 2012), 54.

ilerlemesi için siyasi, dini ve soya dayalı politikalarından hangisinin uygulanabilir olduğu sorusuna cevap aramıştır. Osmanlı milleti yaratma amacıyla yürütülen Osmanlıcılığı devlet için yararlı gören Akçura, çeşitli nedenlerden dolayı eyleme geçirilmesinin olanaksız olduğunu düşünmektedir. Çünkü artık onun için Osmanlı milleti yaratma çabası, anlamsız bir çabadan başka bir şey değildir. Yine ona göre İslâmcılık politikasının, devletin güçlenmesinde önemli bir etkisi olacaktır. Ancak bu politikaya da öncelik vermeyen Akçura, özellikle Müslüman sömürgeciliği yapan Batılı devletlerin, kendi tabiiyetlerinde bulunan Müslümanların başka bir siyasi merkeze bağlı olmasını istemeyeceğini ve bu sebeple İslâm birliğinin kurulmasına karşı koyacaklarını düşünmektedir.¹⁹³ Son olarak Türkçülüğü ise, Osmanlı'nın bilinçlendirilmesiyle başlayan ve Türk dünyasını kapsayacak bir Türk birliği kurulmasıyla devam edecek bir politika olarak gören Akçura, pan-Türkizmi uygulanabilir bir politika olarak görmüştür.¹⁹⁴ Özellikle Osmanlı içerisinde yaşayan ve yalnızca İslâm çatısı altında birleşen Türkler, Türkçülük fikriyle birlikte etnik ve kültürel anlamda da bir birliktelik sağlayabilecek ve aralarındaki bağ daha da güçlenecektir. Tabii bu sayede dünya üzerindeki Türklerin de bir çatı altında toplanması mümkün olabilecek ve Osmanlı, inşa edilecek Türk dünyasının en önemli rolünü oynayabilecektir. Ayrıca dünya üzerindeki Hristiyan devletlerden yalnızca Türk nüfusu bulunduran ülkenin Rusya olması diğer Batılı ülkelerin avantajına bile olabilecektir.¹⁹⁵

Osmanlı Türkleri arasında başlayan Türkçülük hareketi ise Yeni Osmanlı vatanseverliğinden “Osmanlı milleti” düşüncesini üstlenmişti. Osmanlı ulus-devleti kurma amacı olan bu hareket,¹⁹⁶ Osmanlıcılığın sorgulanmaya başlamasıyla Türkçülüğe yönelmiştir. Türk milliyetçiliği ve cumhuriyet ideolojisinin önde gelen ismi Ziya Gökalp Türkçülüğü, “Türk milletini yükseltmek” biçiminde tanımlamıştır.¹⁹⁷ Gökalp, millet mefhumunu kültür birliğine yaslamış ve milleti, ortak bir dili, dini, ahlakı, duyguları, idealleri ve estetik duyarlılığı paylaşan yani aynı eğitimi almış fertlerden oluşan bir

¹⁹³ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976), 26-33.

¹⁹⁴ François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, çev. Alev Er (İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 135.

¹⁹⁵ Akçura, *Üç Tarz-ı*, 33-35.

¹⁹⁶ Masami Arai, “Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 195.

¹⁹⁷ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019), 10-13.

topluluk olarak tasvir etmiştir.¹⁹⁸ Yine ona göre tüm bu duygular dil aracılığı ile alınmış, bu sebeple onun için temel birleştirici, dil olmuştur.¹⁹⁹ Onun için dil, çağın ruhunu yansıtan bir araçtır. Çünkü her çağ kendi mefhumlarını ve fikirlerini yaratır ve bu çerçevede başlayan etkileşim, toplumsal dönüşümler meydana getirir. Bu şekilde de dil dönüşür ve gelişir.²⁰⁰ Bununla birlikte İslâm'ı da birleştirici unsur olarak ele alan Gökâlp, gayenin “Türkleşmek, İslâmlaşmak ve Muasırlaşmak” olduğunu düşünmektedir.²⁰¹ Kültür ve medeniyet arasında ayırım yapan Gökâlp, topyekûn batılılaşma yerine daha ihtiyatlı bir batılılaşmanın daha iyi olacağını öne sürmüştür. Bir milletin, ulusal kimliğini ve kültürünü koruyarak Avrupa medeniyetine dâhil olabileceğini öne süren Gökâlp, Batı'nın bilim ve teknolojisini almakta herhangi bir sıkıntı görmemiştir. O sadece kültür ve kimliklerin yozlaşmasına karşı çıkmıştır.²⁰²

Yukarıda anlatılardan da anlaşılacağı üzere tüm bu fikir akımları, modernleşme ve Batılılaşma sürecinin bir sonucudur, demek yanlış olmayacaktır. Bu süreç beklenmedik bir şekilde kimlik inşa edici pratiğe dönüşmüş ve Osmanlı'nın her alanına yansımaları olmuştur. Devlet kimlikleri olarak karşımıza çıkan üç fikir akımı da farklı zamanlarda birbirlerini tamamlayacak şekillerde karşımıza çıkmıştır. Bu yüzden bu üç kimliği net bir şekilde birbirinden ayırmak pek mümkün değildir.²⁰³ Neticede, bu kimlikler farklı yollardan da olsa aynı şeye yani devletin varlığını korumaya hizmet etmek için inşa edilmiştir. Ancak, modernleşme sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu kimlikler, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını önleyememiştir.

1908'den 1918 yılına kadar Osmanlı siyasetine yön veren ve kısa dönemler dışında hâkim siyasi grup olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendilerini Osmanlı'nın son savaşı olacak Birinci Dünya Savaşının içerisinde ve Batılı büyük güçlerden biri olan Almanya'nın müttefiki olarak buldu. Dört yıl süren bu savaşın ardından çok dilli hanedan ve imparatorluklar yok oldu.²⁰⁴

¹⁹⁸ Gökâlp, *Türkçülüğün*, 18.

¹⁹⁹ Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 75.

²⁰⁰ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2010), 19-22.

²⁰¹ Genç, “Fuat Köprülü'nün Milliyetçilik”, 57.

²⁰² Gökâlp, *Türkleşmek*, 29-34.

²⁰³ Karpat, “Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi,” 47-49.

²⁰⁴ Lewis, *Modern Türkiye'nin*, 321.

İttifak devletleriyle birlikte Birinci Dünya Savaşını kaybeden Osmanlı, 30 Ekim 1918’de İngiltere temsilcisi Amiral Calthorpe ile Osmanlı Devleti temsilcisi Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey başkanlıklarında imzalanan Mondros Mütarekesi ile silah bırakmıştır.²⁰⁵ Osmanlı aleyhinde olumsuz şartlar içeren mütareke, Osmanlı devletinin bir nevi bağımsız devlet anlayışına darbe olmuştur. İçerdiği şartlar²⁰⁶ sebebiyle itilaf devletlerinin Osmanlı’yı işgal edebilmesinin önünü açmıştır. Böylece mütareke, savaş sırasında Osmanlı topraklarının paylaşımı için yapılan gizli antlaşmalara hukuki bir zemin oluşturmuştur.²⁰⁷

Mütareke sonrası işgal edilmesi beklenen bölgelerde ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında örgütlenen ulusal direniş hareketleri baş göstermiştir. Aslına bakılırsa, Müslüman Türklerin haklarını savunmak için örgütlenen ulusal direniş hareketleri İTC desteği ile kurulmuştur.²⁰⁸ Ulusal direniş hareketlerinin Millî Mücadele’deki yeri ise çok önemli olmuştur. Özellikle 15 Mayıs 1919’da Yunanistan’ın İzmir’i işgali, ulusal direniş örgütlerinin harekete geçmesini sağlamıştır. İslâmi gayretle başlayan bu direniş ise Türk ulusal bilincinin ilk örneği olarak ele alınmıştır.²⁰⁹ İzmir işgalinden yalnız dört gün sonra Samsun’a geçen Mustafa Kemal, ulusal direniş hareketlerinin arasındaki bağlantıyı kurma, yeni direniş hareketleri oluşturma ve işgale karşı silahlı savunma için hazırlık yapmaya başlamıştır.²¹⁰ Samsun, İngilizler tarafından işgal edilmeye başlayınca Mustafa Kemal güvenlik açısından 25 Mayıs 1919’da Samsun’dan ayrılıp Havza’ya geçmiş, orada Havza genelgesini yayınladıktan²¹¹ bir süre sonra ise 12 Haziran 1919 tarihinde daha rahat hareket edebileceği Amasya’ya geçmiştir. Amasya’ya geçer geçmez halkı, Amasya’da açılacak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hakkında bilgilendirmiştir. Bunun sebebi ise Millî Mücadele’yi yürütecek halkın bir arada

²⁰⁵ Mustafa Turan, *Millî Mücadele’de Siyasi Çözüm Arayışları (30 Ekim-20 Ekim 1921)* (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Basımevi, 1999), 11-12.

²⁰⁶ 7. Madde: İtilaf devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durum söz konusu olduğunda herhangi bir stratejik noktayı işgal edebileceklerdir.

24. Madde: Vilâyet-i sitte adı verilen altı ilde; Erzurum, Van, Harput (Elazığ), Diyarbakır, Sivas ve Bitlis’te herhangi bir karışıklık çıkması durumunda itilaf devletleri buraları işgal hakkını ellerinde bulunduracaklardır. Detaylı bilgi için bkz. Antlaşmalar, “Mondros Ateşkes Antlaşması Maddeleri, Tarihi ve Sonuçları” (Erişim 8 Şubat 2025).

²⁰⁷ Mehmet Kılıç, “Millî Mücadele Döneminin Siyasi ve Stratejik Açısından Değerlendirilmesi”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/1 (Mart 2019), 49.

²⁰⁸ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin*, 198.

²⁰⁹ Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 92.

²¹⁰ Lewis, *Modern Türkiye’nin*, 333.

²¹¹ Kılıç, “Millî Mücadele Dönemi”, 58.

bulunması ve bu şekilde kendi kaderini tayin etmesini sağlamak olmuştur. Havza’da olduğu gibi Amasya’da da bir genelge yayınlanmış²¹² ve ilk defa yürütülecek olan Millî Mücadele’nin çerçevesi çizilmiştir. Vatanın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü için Millî irade ve şahsiyet aranmış ve alınan kararlar bütün yurda duyurulmuştur. Nitekim alınan kararlar halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Amasya Genelgesi’nin son maddesi ile Erzurum ve Sivas’ta kongrenin toplanması kararı alınmış ve bunun için gerekli çalışmalar başlatılmıştır.²¹³

Amasya’nın ardından 3 Temmuz 1919’da Erzurum’a geçen Mustafa Kemal ve arkadaşları çalışmalara aynı hızla devam etmiştir. İlk olarak merkezi İstanbul’da bulunan Vilâyat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti yönetimi ile görüşmelere başlayan Mustafa Kemal, memleketin kurtulması hedefiyle kurulan cemiyetleri birleştirerek bir merkezden idare edilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu temaslardan sonra Erzurum’daki ilk gece bir toplantı gerçekleştirilmiş ve Mustafa Kemal söz alarak yurdun, içinde bulunduğu genel vaziyeti anlatmış ve “Arkadaşlar, tek tedbir: Hâkimiyet-i Millîyeye müstenit, bilâkaydû şart müstakil bir Türk Devleti teşkil etmek ve bu hedefe behemal vasıl olmaktır.”²¹⁴ diyerek başlatılan Millî Mücadele’nin asıl hedefini ortaya koymuştur.

Amasya Genelgesinde Erzurum’da tertip edilmesi planlanan kongre, Vilâyat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Doğu vilayetlerinin temsilcileri ile 23 Temmuz 1919 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu kongrede, Doğu vilayetlerinde bulunan cemiyetler, “Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı altında birleştirilmiş ve Heyet-i Temsiliye oluşturulmuştur.²¹⁵ Erzurum kongresinin ardından Sivas’ta düzenlenecek kongre için yola çıkılmış ve 2 Eylül 1919 akşamı Sivas’a ulaşılmıştır. 4 Eylül 1919’da toplanılan kongrenin gündem maddeleri Erzurum Kongresi kararlarını genişleterek tüm yurdu kapsayacak hâle getirmek ve mandaterlik tekliflerini görüşmek olarak belirlenmiştir. Ancak, kongrenin ilk üç günü, particilik faaliyetlerinin olup olmayacağına dair tartışmalar ve edilecek yeminin içeriğine dair konuşmalar ile geçmiştir.

²¹² Mehmet Evsile, “Millî Mücadele Döneminde Amasya”, *Amasya İl Yıllığı*, mlf. Yavuz Bayram (Amasya: Amasya Valiliği Yayınları, 2007), 235-237.

²¹³ Selim Özcan, “Amasya Genelgesi’nin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/1 (Aralık 2013), 76.

²¹⁴ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber I. Cilt* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022), 28-32.

²¹⁵ Nilüfer Zırh, “Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum’daki Son Günleri ve Sivas Yolculuğu”, *Atatürk Dergisi* 2/1 (Şubat 2010), 123.

Nitekim, “Hilâfete, saltanata, İslâmiyet’e, devlete, millete ve memlekete hizmet edeceğime, kongrenin müzakeresi süresince politikayla uğraşmayacağıma, İttihat ve Terakkî Cemiyeti’nin ihyasına çalışmayacağıma, mevcut fruku siyasiden hiçbirinin emeli siyasiyesine hâdim olmayacağıma yemin ederim.”²¹⁶ şeklinde bir yemin metni hazırlanmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere toplumu bir arada tutacak harcın, İslâm olduğu çok rahatlıkla söylenebilir.

Neticede, Amasya ile başlayıp Erzurum ve Sivas kongreleriyle devam eden Millî Mücadele süreci, Misâk-ı Millî Beyannamesinin ilan edilmesi ve Büyük Millet Meclisinin (BMM) açılmasıyla sonuçlanmıştır. Misak-ı Millînin ilan edilmesinden rahatsızlık duyan itilaf devletleri Mart 1920’de İstanbul’u işgal etmiştir.²¹⁷ Bu işgal, farklı gruplaşmalarda yer alan Türk milliyetçilerini bir araya getirmiş ve 23 Nisan 1920’de açılan BMM’nin yasal bir zemin kazanmasını sağlamıştır.²¹⁸

29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanıyla sonuçlanan Millî Mücadele sürecinde, Müslüman ve Türk kimlikleri henüz ayrıştırılmamıştır. Hatta Millî Mücadeleyi yürüten lider kadro, toplumsal grupları birleştirici unsur olarak İslâmi söylemi sıkça kullanmıştır. Özellikle bu süreçte Türklük ve Türk milliyetçiliği gibi kavramların dile getirilmemesi hususunda dikkatli davranılmıştır. Mustafa Kemal, “Türk” kavramını bir kez Samsun’a çıktığında kullanmış sonrasında ise kullanmamaya özen göstermiştir. Söz konusu süreçte toplumun dine dayalı yaklaşımının farkında olan Mustafa Kemal’in milliyetçi söylemden kaçınmasını, dönemin gerekliliğinin bir parçası olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.²¹⁹

Neticede ise 19 Mayıs 1919 tarihinde başlayan 30 Ağustos 1922 tarihiyle ise galibiyetle sonuçlanan ulusal direniş hareketinin lideri olarak ise tek bir isim ortaya çıkmış ve bu lider Mustafa Kemal olmuştur.²²⁰

²¹⁶ Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne*, 203-219.

²¹⁷ Türk Tarih Kurumu, *Misâk-ı Millî ve Misâk-ı Millî Haritası* (Ankara: Türk Tarih Kurumu), 1-2.

²¹⁸ Eren Deniz (Tol) Göktürk, “1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 110.

²¹⁹ Erzurum belgeleri arasında birkaç yerde Türklük kavramı geçmiştir. Ancak burada da Türklük ve İslâm bir arada algılanmıştır. Coşkun Türkan, “Millî Mücadele Dönemi Söyleminde Millet ve Milliyetçilik (1919-1923)”, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi* 0/8 (Ocak 2021), 170-179.

²²⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin*, 228.

2.3. CUMHURİYET DÖNEMİ KİMLİK İNŞASI

Millî Mücadele sürecinde askerî ve siyasal alandan galip çıkan Kemalist güçler hedefini, ‘doğru’ yolu ortaya koymak olarak belirlemiştir. Onlar için ‘doğru’ yol ise Batılılaşma ve modernleşmeden geçmektedir.²²¹ Osmanlı’da başlayan Batılılaşma hareketlerinin devamı olarak karşımıza çıkan Kemalizm, o zamana kadar olan Batılılaşma girişimlerinin en başarılı örneği olarak görülmüştür.²²²

Aslında başlarda (Osmanlı’dakine benzer bir şekilde) uygulanacak Batılılaşmanın ne dereceye kadar benimsenilmesi gerektiğine dair farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bir kısım Batı’nın belirli yönlerinin seçici bir şekilde ele alma taraftarı olurken bir kısım da tamamının alınması gerektiği düşüncesini savunmuştur. Mustafa Kemal ise Batılılaşmanın her alanda olması gerektiği görüşünün öncü ismi olmuş ve medeniyetin ayrılmaz bir bütün olduğunu ve bu bağlamda Batı’nın üstünlüğünü sadece bilim ve teknolojisini değil kültüründen düşün boyutuna kadar her şeyinin alınması gerektiğini düşünmüştür.²²³ Bu çerçevede yukarıda da belirtildiği üzere Kemalizm, modernleşme ve Batılılaşma olgularını bir olarak ele almış ve Osmanlı’nın geride bıraktığı kalıntılardan hem modernleşme hem de Batılılaşma yoluyla yeni bir Türkiye inşa etmiştir.²²⁴ Bu doğrultuda Kemalist elit tarafından ilan edilen cumhuriyet sürecinde birincil hedef, bağımsız ulus-devlet kurmak, modern bir ulusal kimlik inşa etmek ve muasır medeniyet seviyesine ulaşmaktır. Bu bağlamda, Batılı emperyalist güçlere karşı yürütülen istiklâl mücadelesine rağmen modern Türkiye’yi inşa etme yolunda Batı modernitesi kullanılmıştır.²²⁵

²²¹ Nur Betül Çelik, “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 76.

²²² Mesut Yeğen, “Kemalizm ve Hegemonya?”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 56. 1930 yılında nihai biçimini alan Kemalizm, 1922’den 1930’a kadar Ziya Gökalp’in hars ve medeniyet ayrımından etkilenmiş, topyekûn ve ödünsüz bir Batılılaşma benimsemiştir. Detaylı bilgi için bkz. Kerem Ünüvar, “İttihatçılıktan Kemalizme: İhya’dan İnşaya”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 138.

²²³ Enver Ziya Karal, “The Principles of Kemalism”, *Atatürk Founder of a Modern State*, mlf. Ali Kazancıgil and Ergun Özbudun (London: C. Hurst & Company, 1981), 31-32.

²²⁴ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 96.

²²⁵ E. Fuat Keyman ve Ziya Öniş, *Turkish Politics in a Changing World: Global Dynamics and Domestic Transformations* (İstanbul: İstanbul Bilgi University Press, 2007), 11-12. Çünkü, bağımsızlık mücadelesi Batı’nın değerlerine değil emperyalist tutumuna karşıydı.

2.3.1. Kemalist Kimlik

Zamanında “devleti kurtarma” projesi olarak kullanılan modernleşme, Cumhuriyet döneminde Batı ailesine dâhil olmayı amaçlayan bir biçime doğru evrilmiştir.²²⁶ Bu bağlamda, devleti kurtarmak için bir araç olarak kullanılan Batılılaşma, Kemalizm düşün ile ideolojik bir boyut kazanmış ve devletin varlık temelini ve mantığını ifade edici bir ideoloji olarak kullanılmıştır.²²⁷ Bilhassa Batılılaşma hareketleri, Türk devrimlerinin ideolojik temelini oluşturmuştur.²²⁸ Bu bağlamda yeni insan yaratmak için kullanılan ve kimlik inşa edici pratiğe dönüşen bu ideoloji, kimliği güvence altına almak için kullanılan bir unsur olarak da görülmüştür.²²⁹

İnşacı perspektifte kimliklerin, “öteki” tarafından tanınmadığı sürece anlam kazanamadığı ileri sürülmektedir.²³⁰ Öte yandan Wendt, kimlik ve çıkarların öznelarası anlamlar yoluyla inşa edildiğini öne sürmektedir.²³¹ Bu süreç ise sosyal öğrenme ve taklit yoluyla şekillenmektedir.²³² Yani, kimlik inşa sürecinde kim olduğumuzu belirtirken isteyerek veya istemeyerek kim olmadığımızı belirttiğimiz²³³ gibi taklit etmek istediğimiz diğer bir deyişle başarılı görüp benzemek istediğimiz bir “öteki” den de bahsedebiliriz. Türkiye’nin ise benzemek istediği “öteki” olarak karşımıza çıkan Batı, kimliği kesinleştirmek için kullanılmıştır. Batı tarafından kabul edilmek, yeni inşa edilen kimliğin güvence altına alınabilmesi için önemli olmuştur. Ayrıca kimlikler, varlığını devam ettirebilmek için ihtiyaç duyduğu farklılıkları, kimlikleri güvence altına alabilmek için ötekiliğe dönüştürmektedir. Cumhuriyet Türkiye’sinin ise kendi içindekini farklılaştırarak ötekileştirdiği kimlik Osmanlı geçmişi olmuştur. Bu süreçte İslâm da aynı şekilde ötekileştirilmiştir. İslâm’ın, Osmanlı medeniyeti içerisinde önemli bir yeri olması bu konuma itilmesine sebep olmuştur.²³⁴

²²⁶ Kaliber, “Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine,” 107.

²²⁷ Ünüvar, “İttihatçılıktan Kemalizme: İhya’dan İnşaya,” 139-140.

²²⁸ Karal, “The Principles of Kemalism,” 12.

²²⁹ Ereker, “Dış Politika ve Kimlik” 78.

²³⁰ Wendt, *Uluslararası Siyasetin*, 279.

²³¹ Wendt, “Constructing International Politics,” 71-72.

²³² Wendt, *Uluslararası Siyasetin*, 396

²³³ Güvenç, *Türk Kimliği*, 3.

²³⁴ Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, 78-79. Connolly, *Kimlik ve Farklılık*, 104. Zehfuss, *Constructivism in International Relations*, 84-86. Tanıl Bora, “Cumhuriyetin İlk Döneminde Millî Kimlik”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, mlf. Nuri Bilgin (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997), 58. ve R. Saim Dalbay – Nazmi Avcı, “Kimlik İnşasına İlişkin Temel Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türkiye’ye Yansımalar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 23/1 (Ocak 2018), 34.

Anlaşılabacağı üzere, Kemalist elitler için medeniyetin adresi Avrupa'ydı. Bu doğrultuda gerçekleştirilecek modernleşme, bu medeniyetin bir bütün olarak ele alındığı her alanda uygulanması gereken bir olgu olmuştur. Bu da Kemalist elitler için geleneksel toplumun geride bırakılarak Batılı modern bir toplum inşa edilmesi anlamına gelmekteydi. Doğal olarak bu da hem Osmanlı'nın hem de imparatorluğun meşruiyet kaynağı olan İslâm'ın devlet tanımının dışında bırakılmasına neden olmuştur.²³⁵ Batılılaşma aracılığıyla modernleşme düşüncesini özümseyen Kemalist elit,²³⁶ bunun için bir dizi reform programını hayata geçirmeye başlamıştır. Ancak bu süreç II. Meşrutiyet dönemiyle bir benzerlik taşımaktadır. II. Abdulhamit tarafından askıya alınmış anayasayı geri getirme mücadelesine girmiş olan ITC'nin, 1913 BâbıÂli Baskını'yla iktidarı ele geçirmesinin ardından devletin kurtarılması için gerekli gördüğü topyekûn modernleşme için kurduğu otoriter rejimle, Kemalist elitlerin millî mücadelenin zaferle sonuçlanmasının ardından kesintisiz ve hızlı modernleşme için gerekli gördüğü otoriter rejim, benzerlik taşımaktadır. Bu çerçevede köklü bir modernleşme için hayata geçirilecek reformların ancak devlet eliyle (Osmanlı modernleşme süreciyle benzer şekilde) gerçekleştirilebileceği düşünülmüştür, demek yanlış olmayacaktır.²³⁷ Bunun nedeni ise toplumun modernleşme konusunda herhangi bir talebinin bulunmamasıdır. Çünkü Osmanlı toplumu, herhangi bir siyasi süreç içerisinde yer almamış ve hep yönetilen grup olmuştur. Neticede modernleşme sürecinin yukarıdan aşağıya olacak şekilde gerçekleşmesi gerekmiş ve bu süreç için bir taban yani toplum yaratılmaya çalışılmıştır.²³⁸ Bunun için ise eden konumunda olan devlet aracılığıyla bir dizi reformlar gerçekleştirilmiştir.²³⁹

Öncelikle, halifelik kurumuna dokunulmadan 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmış ve egemenlik ulusa verilmiştir.²⁴⁰ Bunun en büyük nedeni ise devletin iki başlı görünümünün sonlandırılmak istenmesidir. Örneğin, müttefik devletlerin 13 Kasım 1922'de toplanılması ön görülen Lozan Konferansına iki hükûmeti beraber çağırmasının

²³⁵ Yücel Bozdağlıoğlu, "Modernity, Identity and Turkey's Foreign Policy", *Insight Turkey* 10/1 (Winter 2008), 60-61.

²³⁶ Çelik, "Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem", 84.

²³⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin*, 251-252.

²³⁸ Mehmet Ali Kılıçbay, "Atatürkçülük ya da Türk Aydınlanması", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, mlf. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 158-159.

²³⁹ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 79-80.

²⁴⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 127.

temel nedeninin yapılacak görüşmelerde Türkiye’yi ikiye bölüp zayıflatmaya yönelik planlarının olduğundan kuşku duyulmaması bu süreci hızlandırmıştır.²⁴¹ Saltanatın kaldırılmasının ardından yaklaşık bir yıl sonra daha önceleri açıkça dile getirilmekten çekinilen cumhuriyet ilan edilmiştir. Böylece rejim değişikliği de yapılarak eskiyi temsil eden Osmanlı, geride bırakılmıştır. Bu süreçten sonra ise halifeliğin kaldırılması konusu gündeme gelmiştir. Aslında halifelik makamına herhangi bir yetki verilmemiş ve halifeye de “hükümlerlik hakları olmayan devlet başkanı” sıfatı verilmiş olsa da cumhurbaşkanlığın yanında artık öyle bir makama gerek olmadığı kararına varılmıştır. Peki, neden saltanatla birlikte bu makam da kaldırılmamıştır? Halifelik makamının kaldırılmamasının en önemli nedeni devlet ve toplumun henüz hilafetsiz bir sisteme geçişe hazır olmamasıdır. Diğer neden ise, dış politikadaki tedirginlikler ve İslâm toplumlarını gözetme niyetidir. Ancak daha sonra bu makamın yarattığı tedirginlik (gelenekçiler saltanattan sonra bu makama umut bağlamışlardı) 3 Mart 1924’te kaldırılmasına neden olmuştur.²⁴² Geriye Lewis’in deyimiyle İslâmi kimliğin son kalesi olan fes kalmış, o da 1925’te çıkarılan “Şapka ve Kıyafet Kanunu”yla yasaklanmıştır.²⁴³ Daha sonra 30 Kasım 1925’te “Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanun” çıkarılmıştır.²⁴⁴ Hukuki reformlar gerçekleştirilmiş ve Batı’nın hukuk sistemleri ve kanunları alınmış, toplumun ihtiyacına göre yeniden yorumlanmıştır. Şüphesiz bu kanunlardan en önemlisi ise 17 Şubat 1925’te İsviçre’den alınmış “Medeni Kanun” olmuştur. Devlete ve topluma daha fazla laik, millî ve modern karakter kazandırabilmek için daha farklı projeler de hazırlanmıştır. Bu doğrultuda, 1924 Anayasası’nda yer alan “Türk Devleti’nin dini İslâm’dır.” ifadesi 10 Nisan 1928’de kaldırılmış ve böylece din ve devlet tamamen birbirinden ayrılmıştır. Ancak, Türkiye’nin Batılı milletlere tamamen yaklaşabilmesi için önünde son bir engel kalmıştı, alfabe. Aslında Tanzimat döneminden bu tarafa alfabenin geliştirilmesi için birçok çalışma yürütülmüş fakat bir sonuç alınmamıştı. Gerekli çalışmalar yürütüldükten bir süre sonra 3 Kasım 1928’de yeni Türk alfabesinin kabulüne ve bir yıl sonra da eski alfabenin kamuda yasaklanmasına dair kanun onaylanmıştır.²⁴⁵ Aslında büyük bir öneme sahip bu reform Huntington’a göre yeninin

²⁴¹ Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 212-215.

²⁴² Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 407-408.

²⁴³ Lewis, *Modern Türkiye’nin*, 360-362. Kalabalığa karşı yaptığı bir konuşmada Atatürk, geleneksel kıyafetlerin ne milli ne de beynelmilel olduğunu söylemiş ve daha medeni bir kıyafet tasviri yapmıştır.

²⁴⁴ Ateş, *Türk Devrim*, 256.

²⁴⁵ Lewis, *Modern Türkiye’nin*, 365-373.

geçmişten tamamen koparılmasını sağlamış ve yeni nesillerin geleneksel yazına ulaşımını zorlaştırmıştır.²⁴⁶ Bu gibi reformlar, bir yandan Batı'nın aidiyet formlarını, ritüellerini ve sembollerini topyekûn bir bakış açısıyla ve kısa bir zaman içerisinde Batılı yeni insanı yaratmada kullanılırken diğer yandan da eski olan Osmanlı'nın ötekiliğini pekiştirmeye yardımcı olmuştur, denilebilir.

Reformlar sayesinde bireysel ve toplumsal aidiyet biçimleri değişse de Osmanlı hâlâ yaşamaktadır. Osmanlı'nın etki ve tecrübesi toplumun yanı sıra ulus-devletin kurucu elitleri tarafından da paylaşılmaktadır. Bu durum iç ve dış politikada rahatlıkla gözlemlenebilmektedir.²⁴⁷ Örneğin, güç dengesini gözeterek, işgal tehdidi olmadığı durumlarda farklı devletler arasındaki savaşlara katılmama gibi dış politika davranışları gözlenmektedir.²⁴⁸ Yani, topluma ait olan kolektif kimlik ve kolektif bellek tarihle olan bağını tamamıyla koparamamış, toplumun belleğinde hâlâ Osmanlı varlığı devam etmiştir. Çalış'a göre bu durum fark edilmiş olacak ki tarihin yeniden inşası üzerine çalışılmış ve bu bağlamda 1930'lı yıllarda Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi kongreleri düzenlenmiştir.²⁴⁹

O dönemlerde pan-Türkizm ve pan-İslâmizm taleplerinin önüne geçebilmek için Türk milletinin anayurduna yönelik yeni bir bağlılık fikri oluşturulmaya çalışılmıştır. "Tarih" ise bunun için araç olarak kullanılmış ve bu doğrultuda Türk Tarih Tezi oluşturulmaya çalışılmıştır.²⁵⁰ Tarih tezi için düzenlenen Türk Ocakları Kurultayı'nda Afet İnan Türk medeniyeti üzerine şunları söylemiştir;

Beşeriyetin en yüksek ve ilk medeni kavmi, vatani Altaylar ve Orta Asya olan Türklerdir. Çin medeniyetinin esasını kuran Türklerdir. Mezopotamya'da, İran'da milattan en aşağı 7000 sene evvel beşeriyetin ilk medeniyetini kuran ve beşeriyette ilk tarih devrini açan Sümer, Elam, Akat isimleri verilmekte olan Türklerdir. Mısır'da otokton sakinleri, Mısır medeniyetinin kurucuları Türklerdir. Mezopotamya'da milattan önce 2300 tarihinde şöhret bulan Sami Hamurabi, tarihte mevki alan Asurlular tarih içinde tarihtirler. Grek namını alan Doryenlerin, Anadolu'nun otokton ahalisi, ilk ve hakiki sahipleri, ataları Eti'leri başlarında olan Türklerdir.²⁵¹

²⁴⁶ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 196.

²⁴⁷ William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, çev. Petek Demir (İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003), 1.

²⁴⁸ Baskın Oran, "TDP'nin Kuramsal Çerçevesi", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 19.

²⁴⁹ Şaban H. Çalış, *Hayaletbilimi ve Hayali Kimlikler: Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2015), 58-61.

²⁵⁰ Lewis, *Modern Türkiye'nin*, 486.

²⁵¹ İsmail Beşikçi, *Türk Tarih Tezi "Güneş-Dil Teorisi" ve Kürt Sorunu: Bilim Yöntemi Türkiye'deki Uygulama II* (İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, 2013), 20.

Buradan da anlaşılacağı üzere Türk Tarih Tezi'yle Türklerin, beşeriyet tarihinin ilk ve en büyük medeni kavmi olduğunu ileri sürerek onların Anayurdunu, Orta Asya'ya dayandırmıştır.

Yaratılmaya çalışılan Türk Tarih Tezi, hatırlaması mümkün olmayan bağlantılar üzerinden sürdürülmüştür. Ögün'e göre ise Kemalistler, unutmaya ve unutturmadan yana hareket etmiştir. Bu sebeptendir ki tarih tezinde Osmanlı siyasi varlığı görmezden gelindiğini ve toplumun hâkim inancı olan İslâm da aynı şekilde unutturulmaya çalışıldığını öne sürmüştür.²⁵² Neticede bu tez, Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasıyla resmîyet kazanmış ve bu çatı altında araştırmalar sürdürülmüştür.²⁵³

Birinci kongrenin hemen ardından düzenlenen ikinci kongre, Türk dili tarihi üzerine olmuştur. Bu bağlamda geliştirilen Güneş-Dil Teorisi, Türk dilinin yeryüzü dillerinin birincil kaynağı olduğu tezine dayanmaktadır. Ayrıca Türk dilini, Arapça ve Farsça kelimelerden arındırıp saf Türkçe kelimelerle değiştirilerek sadeleştirilmek istenmiş²⁵⁴ ve bu sürece katkı sağlayacak Türk Dil kurumu kurulmuştur.²⁵⁵

Ortaya atılan Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi ile yeni ulusa, tarihleriyle gurur duyacakları bir hediye verilmek istenmiştir. Bu şekilde o zamana kadar var olan barbar Türk imajı yıkılmaya çalışılmış²⁵⁶ ve Osmanlı'nın üst üste yenilgiye uğramasının verdiği moral bozucu etkinin giderilerek Türk milletinin öz saygısının yeniden kazandırılması arzu edilmiştir.²⁵⁷ Ayrıca bu iki tez, kimlik inşa etme sürecine eşlik etmiş mit, anı, değer ve semboller aracılığıyla topluma yeni bir kolektif bellek oluşturulmak için kullanılmıştır.²⁵⁸

Aslına bakılırsa tüm bu reformlar, var olan düzenin değişiminin yanı sıra Kemalizm ilkeleri bağlamında yeni bir ulus-devlet anlayışının yaratılması için hayata

²⁵² Süleyman Seyfi Ögün, "Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü", *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, mlf. Nuri Bilgin (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997), 226. Ayrıca Ögün, Kemalist kadronun Osmanlı ve İslâmî bağların unutulmasında ısrarlı olduklarını, hatta tarihçi olan Fuad Köprülü'den istenen Türk Tarih Tezi'nin, Selçuklu ve İslâmî temellendirmeler içermesi nedeniyle yaratılmak istenen tez için uygun görülmemiştir.

²⁵³ Lewis, *Modern Türkiye'nin*, 486.

²⁵⁴ Abdülkadir İnan, *Güneş-Dil Teorisi Üzerine Ders Notları* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1936), 56. ve Soner Çağaptay, "Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 250-257.

²⁵⁵ Beşikçi, *Türk Tarih Tezi "Güneş-Dil Teorisi"*, 129.

²⁵⁶ Çalış, *Hayaletbilimi ve Hayali Kimlikler*, 61.

²⁵⁷ Lewis, *Modern Türkiye'nin*, 487.

²⁵⁸ Smith, *Milli Kimlik*, 164.

geçirilmiştir. Neticede reformların her biri cumhuriyetin dayandırıldığı ilkelerin hayata geçirilmesine katkı sağlamıştır. Kemalizm ilkeleri yalnızca reformların temel çerçevesini belirlemekle kalmamış anayasaya dâhil edilerek devletin ve toplumun yapısını da biçimlendiren bir unsur olarak güvence altına alınmıştır.

Bu bağlamda, 1927’de Cumhuriyet Halk Fırkası’nın (CHF) parti tüzüğünde formüle edilen ve Altı Ok’unu temsil eden; cumhuriyetçilik, halkçılık, laiklik, milliyetçilik, devletçilik ve devrimcilik (inkılapçılık) ilkeleri 1937 yılında anayasa değişikliğine gidilerek sadece partinin ana vasıfları olmaktan çıkarılmış ve devletinde vasıfları olarak sayılmıştır²⁵⁹ (ta ki 1960 anayasasına kadar).²⁶⁰

Yeni Türkiye’nin temeli niteliği olan cumhuriyetçilik ilkesi, muasır medeniyet seviyesine ulaşmış bir Türkiye inşa etmek için oluşturulacak sistemin öncelikli ilkesidir. Ancak cumhuriyetçilik, halkçılık ve milliyetçilik ilkesiyle ayrılmaz bir bütündür. Bu sayede anlam ve kimliğini kazanan cumhuriyetçilik, diğer iki ilkeyle beraber millet olma ve halkın iradesinin esas alındığı demokratik bir yönetim inşa edilmesine katkı sağlamaktadır.²⁶¹

Bu bağlamda halk iradesi manasına gelen cumhuriyet, halkın egemenliğine dayandırılmış bir hükûmet ön görmüş bu da halkçılık fikriyle destek bulmuştur.²⁶² Halkçılık anlayışı çoğu zaman milliyetçilik ile örtüşmekteydi. Bu durum, halk ve millet kavramının da birbiriyle özdeşleşmesine neden oldu.²⁶³ Ancak bu iki kavramı birbirinden ayırmak gerekir. Halk, sınıfsal bir yapıya dayandırılmadığında, belirli zaman ve mekân içerisinde yaşamakta olan bir insan topluluğunu tanımlarken millet, dil, tarih, kültür birliği düşüncesine dayanan ve aynı toprakta yaşayan, yaşamış ve yaşayacak olan insanları kapsayan soyut bir kavramdır. Bu bağlamda, Kemalist ideolojide halkçılık ile

²⁵⁹ 1927 yılında Cumhuriyet Halk Fırkasının ana vasıflarının sadece dördü (cumhuriyetçilik, halkçılık, laiklik ve milliyetçilik) belirlenmiş, devrimcilik ve devletçilik ise 1931 yılında tüzüğe dâhil edilmiştir. Taha Parla, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 31-35 ve 138.

²⁶⁰ İnönü Vakfı, ““Altı Ok” Anayasa Hükmü Hâline Geldi” (Erişim 3 Ağustos 2024).

²⁶¹ Türk Tarih Kurumu (TTK), “Atatürk İlkeleri” (Erişim 15 Şubat 2025).

²⁶² Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 137.

²⁶³ M. Asım Karaömerlioğlu, “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 275-276.

belirtilen sınıf farklılıklarının yokluğu düşüncesi, milliyetçilikteki siyasal hukuki eşitlik düşüncesiyle tamamlanmaya çalışılmıştır.²⁶⁴

Türkiye Cumhuriyeti devlet kimliği bileşenlerinden biri olarak karşımıza çıkan milliyetçilik ²⁶⁵ için ilk önemli adım Erzurum Kongresi'nde ulusal sınırların belirlenmesiyle atılmıştır. Kurtuluş Savaşı, TBMM'nin açılması ve Osmanlı'ya ait kurumların yerine yeni olan modern ve ulusal kurumların konulması, tümü uluslaştırma hareketinin önemli bir parçası olmuştur. Reformlarla birlikte başlayan millet olma süreci, o dönemlerde öteki uluslarda gerçekleşen süreçlerden daha farklı olmuştur. Bu farklılıklar ise tarihsel, kültürel ve hümanizm olmak üzere üç ayrı alanda gözlemlenebilmektedir. Bu farklılıkları gözlemleyebileceğimiz ilk alan tarih alanıdır.²⁶⁶ Mustafa Kemal Atatürk'ün "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkına Türk milleti denir." şeklindeki millet tanımı, etnisiteye ve dine dayandırılmadan ortak tarih ve yurttaşlığa atıfta bulunmaktadır.²⁶⁷

Türk milliyetçiliğinin diğer yönü olan kültürel alanla ırkla ilişkilendirilmeyen bir anlayış oluşturulmaya çalışılmıştır. Öyle ki, ırka dayandırılmış bir milliyetçilik anlayışında birey, bir millete aidiyet hissetmekte özgür olamayacaktır.²⁶⁸ Bazı akademik çalışmalarda Kemalist milliyetçiliğin ırkçı olmadığı, fakat etnisist bir yaklaşım benimsediği öne sürülmüştür. Bunun sebebi olarak ise ulus inşası sırasında ulusun, etnik topluluğa yani Türklüğe dayandırılmış olması gösterilebilir. ²⁶⁹ Ancak, 1924 Anayasasının "Türk kimdir" bölümünde, "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur" şeklinde tanım yapılmış ve Türklük, vatandaşlık temelinde ele alınmıştır.²⁷⁰

CHF'nin 1935 parti programında Türk milleti için en kapsamlı tanım yapılmış²⁷¹ ve bu doğrultuda Türk milleti, "Dil, kültür ve ülkü birliğiyle birbirine bağlı olan yurttaşların meydana getirdiği siyasi ve sosyal bir topluluk" olarak tanımlanmıştır.²⁷²

²⁶⁴ Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 158.

²⁶⁵ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 82.

²⁶⁶ Karal, "The Principles of Kemalism", 18.

²⁶⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Medeni Bilgiler: Türk Milletinin El Kitabı* (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2010), 40-45.

²⁶⁸ Karal, "The Principles of Kemalism", 18.

²⁶⁹ Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, 18. Yine bu duruma, Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi örnek olarak gösterilebilir.

²⁷⁰ Tanör, *Osmanlı-Türk*, 444-445.

²⁷¹ Köker, *Modernleşme, Kemalizm*, 151.

²⁷² Atatürk, *Medeni Bilgiler*, 40.

Yani, Türkçe konuşan, Türk kültürü ile büyümüş, Türk ülküsünü benimsemiş ve ülke sınırları içerisinde yaşayan bireyler, ırk ve din farkı gözetilmeksizin “Türk” sayılmıştır.²⁷³ Böylece milliyetçilik düşün, dil, kültür ve ülkü birliği mefhumları ile sarmalanmıştır.²⁷⁴ Milliyetçilik bağlamında dil, hem kolektif kimliğin ve “biz”lik bilincinin göstergesi olmuş hem de kimlik inşa sürecinin de aslî bir aracı olarak kabul edilmiştir.²⁷⁵ Atatürk’ün, ulusun en önemli özelliğinin dil olduğunu vurgulaması ve kendini Türk ulusunun bir üyesi olarak gören her bireyin Türkçe konuşması gerektiği düşüncesi,²⁷⁶ dilin inşa edici işlevinin bir göstergesidir.²⁷⁷

Böylece Türk dili, Türk milletinin temel bileşenlerinden biri olarak belirlenmiştir. Bu bileşenlerden diğerleri ise siyasi varlıkta birlik, yurt birliği, dil birliği, tarihi ve ahlaki yakınlık olarak belirlenmiştir. Bu bileşenlerin arasında din (İslâm) yer almamış²⁷⁸ ve milliyetçilik, İslâmî değerlerden ayrı bir değerler sistemi olarak inşa edilmeye çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle, Kemalizm, toplumun o zamana kadar kendilerini tanımladıkları İslâmî kimliklerinin yerine alternatif bir kimlik sunmuştur.²⁷⁹

Son olarak, Türk milliyetçiliğinin üçüncü yönü ise hümanizm yani insanları sevmek ülküsüdür. “Türk milleti kendisini insanlık ailesinin değerli ve onurlu bir üyesi olarak görmektedir. Türkler, tüm insanları sever ve ülkenin ulusal gururu veya çıkarları ihlal edilmediği sürece düşmanlık duygusu taşımazlar.” Bu çerçevede Türk milliyetçiliği, ırkçılığın emperyalizmle ilişkilendirildiği bir zamanda barışın sembolü hâline gelmiş ve Atatürk’ün “Yurtta sulh, cihanda sulh” sözüyle vücut bulmuştur.²⁸⁰

Neticede Atatürk, ırkçılığa ve sınıf kavgasına karşı, millî dayanışmadan yana, millî birlik ve bütünlüğe önem veren, gerçekçi, ilerici, vatan kavramına dayanan, barışçı, laik, çağdaş ve uygarlıkçı bir anlayışa yönelik²⁸¹ millet tanımı yaparak Türkiye’yi dini,

²⁷³ Karal, “The Principles of Kemalism”, 18.

²⁷⁴ Cemil Koçak, “Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 38.

²⁷⁵ M. Berk Balçık, “Milliyetçilik ve Dil Politikaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 777.

²⁷⁶ Çağaptay, “Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde İrk, Dil ve Etnisite,” 247.

²⁷⁷ Ayrıca, 1928 yılında başlatılan “Vatandaş Türkçe Konuş Kampanyası” da dilin inşa edici işlevinin bir göstergesi olmuştur. Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, 84.

²⁷⁸ Çağaptay, “Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde İrk, Dil ve Etnisite,” 247.

²⁷⁹ Köker, *Modernleşme, Kemalizm*, 153.

²⁸⁰ Karal, “The Principles of Kemalism”, 19.

²⁸¹ Turhan Feyzioğlu, “Atatürk ve Milliyetçilik”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 1/2 (Mart 1985), 381-410.

mezhep ve bölgesel farklılıklara göre ayrılmasını bertaraf etmiş ve Türk milliyetçiliğini inşa etmiştir.²⁸²

Türk milliyetçiliğinin inşasında dinin bu şekilde dışarıda bırakılması, Kemalizm ilkelerinden bir diğeri olan laiklik anlayışıyla ilgili görünmektedir. Kemalizm'in temel özelliklerini şekillendiren ve yeni Türkiye'nin toplumsal ve siyasal temellerini inşa eden en önemli ilke olarak karşımıza çıkan laiklik, modernleşmenin olmazsa olmaz bir unsurudur. Bir taraftan toplumsal ve kuramsal dönüşümler için ortam hazırlanmasını sağlayan laiklik, diğer taraftan modern kimliği inşa etmenin bir unsuru olmuştur.²⁸³ Bu çerçevede laiklik, yasama, yürütme ve yargının dinin etkisinden kurtarılmasını ve toplumsal ve bireysel faaliyetleri kısıtlayan tüm geleneklerin kaldırılmasını sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak ele alınan laiklikte, dinin siyasete alet edilmemesi özellikle vurgulanmıştır. Bu vurgu ise birçok kültürel değişikliğe gidilmesiyle desteklenmiştir.²⁸⁴

Neticede Kemalist elitler, toplumu laikleştirmek ve modernleştirmek için 1922 sonrası gerçekleştirilen reformları hem meşru bir temele oturtabilmek hem de sürdürebilmek için eskiyi temsil eden Osmanlı'nın geride bırakıldığını ve zaten var olan yeni ihtiyaçlara da cevap veremeyeceğini vurgulamışlardır. Bu şekilde Osmanlı'nın yerini yeni olan "Türk" almış ve ulus-devlet yaratılmıştır.

Osmanlı ve cumhuriyet dönemi kimlik inşa sürecinde de görülebileceği üzere kimlikler, tarihsel süreç içerisinde içsel ve dışsal etkileşim yoluyla şekillenen dinamik bir yapıya sahiptir. Bu nedenle kimlikler, yeniden üretilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan modernleşme ve Batılılaşma çabası, her ne kadar devleti kurtarmaya yönelik pragmatik bir süreç olsa da zamanla kimlik inşa edici bir pratik olmuş ve devlet kimliğini, laik ve Batılı normlara uygun olacak şekilde inşa etme gayretine dönüşmüştür. Osmanlı döneminde çok uluslu yapıyı korumaya yönelik adımlar atılmış ve bu çerçevede yeni fikir akımları (Osmanlıcılık, İslâmcılık) geliştirilmiştir. Devlet kimliği olarak karşımıza çıkan bu fikir akımları, Fransız

²⁸² Karal, "The Principles of Kemalism", 18.

²⁸³ Nuray Mert, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 203-206.

²⁸⁴ Detaylı bilgi için bkz. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin*, 271-273.

Devrimi'nin etkisi olan milliyetçilik akımının imparatorluk içerisinde yayılmasını engelleyememiş ve başarısız olmuştur. II. Meşrutiyet döneminden sonra ise gelişmeye başlayan Türkçülük akımı ise aynı şekilde devleti kurtarma amacıyla geliştirilmiştir. Aslında bu kimliklerin hepsi birbirini tamamlayıcı işlev görmüştür. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ise “Türklük”, ulus-devlet inşasında önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz üzere ırka dayalı bir anlayış olmamış, laik ve kültürel bir milliyetçilik anlayışı geliştirilmiştir.

2.3.2. Soğuk Savaş Öncesi Dış Politika

Öznelerarası anlamlar yoluyla inşa edilen yapı ve edenler, öznelerarası anlamlar yoluyla inşa edilen pratikler aracılığıyla etkileşim içerisindeyler.²⁸⁵ Dış politika pratikleri aracılığıyla yürütülen etkileşim sürecinin devlet kimliklerinin inşasında önemli bir yeri vardır. Bu başlıkta ise Türkiye devletinin kimlik inşa sürecinde etkileşim sürecinin yeri irdelenecektir. Ancak öncelikle Türk dış politikasının kapsamlı bir biçimde analizinin yapılabilmesi, uluslararası sistemin yapısına değinilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle eden-yapı ilişkisini ortaya koyabilmek ve Türkiye devlet kimliğinde uluslararası sistemin kurucu etkisine bakabilmek açısından önemli görülmektedir. Uluslararası sistemin tarihsel gelişim sürecine odaklanarak yapılacak bu analiz, kavramsal ve kuramsal çerçeve bölümünde ele aldığımız Wendt'in anarşi kültürleri çerçevesinde yapılacaktır.

19. yüzyıl uluslararası sistemin belirleyici faktörü Avrupa Ahengi olmuştur. Avrupa Ahengi, Fransız Devrimi sonrası Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart tarafından başlatılan ve Avrupalı büyük devletlerin ise milliyetçi fikirlerinin yayılmasını engellemeye çalışması üzerine yaşanmış Napolyon Savaşları ardından 1815'te düzenlenen Viyana Kongresi'yle kurulmuştur. Viyana Kongresi savaş sonrası Avrupa'da bozulan düzeni (Fransız Devrimi'nin yarattığı değişimleri) restore etmek amacıyla düzenlenmiş ve devrim öncesi düzene geri dönmek istenmiştir. Ayrıca kongre, birbirinden farklı çıkarlara sahip olan Avrupa devletleri arasındaki ahengi sağlamaya yönelik olması nedeniyle Avrupa Ahengi kavramının temelini oluşturmuştur.²⁸⁶ Diğer bir

²⁸⁵ Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, 88.

²⁸⁶ Deniz Ülke Arıboğan, “Pandemi Sonrası Dönemde Küresel Güvenlik ve İş Birliği: 19. Yüzyıl Avrupa Ahenginden 21. Yüzyılın Küresel Ahengine”, *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği*, mlf. Muzaffer Şeker, Ali Özer ve Cem Korkut (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2020), 352-354.

ifadeyle, Avrupa Ahengi, bölgede barış ve güvenliği sağlamak amacıyla birbirine rakip güçleri; İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya'yı ortak noktada buluşturmuş ve güç dengesi esas alınarak inşa edilmiştir.²⁸⁷ Birçok antlaşma üzerine kurulan bu sistem temelde, Avrupa dışı devletleri dışarıda bırakarak Avrupa'nın dört büyük gücünün çıkarlarının muhafazasını ön görmüş ve toplumsal barış veya dünya genelinde adaleti sağlamak için tasarlanmamıştır.²⁸⁸ Avrupa Ahengi, büyük güçlerin kendi aralarındaki ve boyunduruğu altındaki devletlerle ilişkilerini, düzenli bir uluslararası sistemi sürdürürken sağladıkları kazanımlara zarar vermeyecek şekilde uzlaştırma gayreti olarak görülmektedir.²⁸⁹

Sistem, birbirine rakip büyük güçlerin, belli ilkelere sadık kalarak dengeyi ve barışı koruma bağlılığına dayanmaktaydı. Böylece uluslararası antlaşmalar ve bağlayıcı belgeler uluslararası sistemde daha kurumsal bir hâle gelmiştir.²⁹⁰ Ayrıca sistem, dört kurucu ilke üzerine inşa edilmiştir. İlk olarak, büyük güçlere özel bir statü verilmiştir. Bu statünün amacı ise büyük güçlerin farklı olduklarını kanıtlamak için gereksiz çabalara girmelerini engellemektir. 19. yüzyıldaki istikrarın nedeni ise burada yatmaktadır. Savaş sonrası bir araya gelen büyük güçlerin kendilerine sağladıkları özel statü, bütün kıtanın kaderini tayin etmeyi ve barışı inşa edip muhafaza etmelerini, yani rakiplerin iş birliği yapmalarını sağlamıştır. Sistemde sağlanacak kalıcı güç dengesinin türetileceği ilişkiler, dört büyük gücün belirlediği ilkeler tarafından kurulacaktır. Ahengin ikinci ilkesi, Avrupa'nın siyasi ve sınır statüsünün yalnızca bu güçler tarafından belirlenip savunulması ile ilgili olmuştur. Böylece hegemonik teşebbüslere ve devrimci akımlara karşı engel olunabilecektir. Büyük güçlerin attıkları ilk adım olan kolektif hareket etme sorumluluklarının tamamlayıcısı olacak üçüncü ilke, düzenli olarak toplantılar düzenlenmesini öngörmektedir. Toplantılar vasıtasıyla danışma ve sorunların çözümü için gevşek bir mekanizma oluşturulmuştur. Son kurucu ilke ise devrimci ve özgürlükçü hareketlere karşı statükonun korunmasını öngörmüştür. Ancak, başarılı olunamamış ve

²⁸⁷ Adam Watson, *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis* (Londra & New York: Routledge, 1992), 240-241.

²⁸⁸ Matthias Schulz, "Cultures of Peace and Security from the Vienna Congress to the Twenty-First Century: Characteristics and Dilemmas", *Securing Europe after Napoleon: 1815 and the New European Security Culture*, mlf. Beatrice de Graaf, Ido de Haan and Brian Vick (London: Cambridge University Press, 2019), 27.

²⁸⁹ Watson, *The Evolution of International Society*, 240-241.

²⁹⁰ History Extra (HE), "Peaceful War: Was the 19th Century a Time of Relative Peace?", (Erişim 22 Şubat 2025).

Avrupa değişim yaşamaya (1860 İtalya birliği, 1871 Alman Birliği kurulması ve Britanya'nın aşırı güç elde etmesi gibi) devam etmiştir.²⁹¹

Avrupa Ahengi, o zamana kadar Avrupa içerisinde yapılmış hiçbir barış antlaşmasına benzemeyerek büyük bir başarı göstermiştir. Bunun nedeni ise sistemde, karşılıklı olarak hakların tanınması ve hukuki kurallarla sınırlandırılmış bir düzen oluşturmastır. Bu bağlamda sistemin, devletlerarası iş birliği, kolektif güvenlik anlayışı, diplomatik ilişkiler ve barış temelinde inşası, birinci bölümde değindiğimiz Alexander Wendt'in üç anarşi kültürü çerçevesinde ele aldığı Kantçı kültürü anımsatıyor olsa da özünde Lockeçu kültürdür. Çünkü sistemin temel unsuru güç dengesi olmakla beraber bazı normlar da oluşturduğu ve büyük güçlerin bu normlar üzerinde uzlaştıkları ölçüde uyum içinde kalmalarının kolaylaştığı söylenebilir.²⁹² Yani, Ahengin büyük güçleri birbirlerini dost olmaktan çok rakip olarak görmüşlerdir. Ancak, rekabetlerinin özünde üstünlük sağlama değil, uluslararası koşullardan en fazla avantajı sağlama isteği bulunmuştur.²⁹³ Neticede, büyük güçlerin birbirlerini yok etmek yerine belirli normlar çerçevesinde rekabet etmeyi tercih ediyor olması, Wendt'in Lockeçu kültürüne benzer bir nitelik taşımaktadır.

Avrupa Ahengi'yle birlikte (ki özellikle 1815-1853 arası dönem) siyasi sınırlar çok az değişmiş ve sistemin büyük güçleri toprak fırsatçılığından kaçınmışlardır. Böylece, birlikte hareket etmeleri daha da kolaylaşmıştır.²⁹⁴ Örneğin Rusya, en güçlü dönemini yaşamasına karşın yanı başındaki “hasta adam”dan yararlanmaktan uzun süre kaçınmıştır.²⁹⁵

Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu büyük güçler arasındaki dengeyi korumanın önemli aktörlerinden biri olmuştur, demek yanlış olmayacaktır. Henüz Avrupa Ahengi'ne dâhil edilmeyen Osmanlı, aslında Avrupa devletler sisteminin şekillenmeye başladığı 15. yüzyıldan itibaren güç dengesinin önemli aktörlerinden biri olmuş²⁹⁶ ve 19.

²⁹¹ RAND Corporation, *The Concert of Europe and Great-Power Governance Today* (USA: RAND Corporation, 2017), 5-7.

²⁹² Tim Chapman, *The Congress of Vienna: Origins, Processes and Results* (London: Routledge, 1998), 16-19.

²⁹³ Paul W. Schroeder, “The 19th-Century International System: Changes in the Structure”, *World Politics* 39/1 (October 1986), 15.

²⁹⁴ Robert Jervis, “From Balance to Concert: A Study of International Security Cooperation”, *World Politics* 38/1 (October 1985), 59.

²⁹⁵ Matthew Rendall, “Russia, the Concert of Europe, and Greece, 1821-29: A Test of Hypotheses About Vienna System”, *Security Studies* 9/4 (June 2000), 53.

²⁹⁶ Roderic H. Davison, “Ottoman Diplomacy and Its Legacy”, *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, mlf. L. Carl Brown (New York: Columbia University Press, 1996), 175.

yüzyılda da Avrupa sisteminin güç dengesi üzerinde etkili bir aktör olmaya devam etmiştir. Öyle ki, Avrupa'daki güç dengesini ciddi bir şekilde sarsan Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı²⁹⁷ ve Kırım Savaşı, Avrupa Ahenginin çöküşünü netleştiren bir semptom olmuştur.²⁹⁸ Osmanlı devleti ise 1856 yılında Kırım Savaşı'nı sonlandırmak için imzalanan Paris Barış Antlaşması'yla Avrupa devletler sistemine üye olarak kabul edilmiştir.²⁹⁹

Osmanlı, Avrupa devletler sistemine dâhil edilmiş olsa da bu sistemin toplumuna dâhil edilmemiştir. 16. yüzyıldan itibaren savaş ve ittifaklara katılarak Avrupa sisteminin bir parçası hâline gelen Osmanlı'nın, Avrupa'yla ortak çıkar, değer ve normlarının olmadığı kabul edilmiştir.³⁰⁰ Diğer bir ifadeyle, Osmanlı devletinin, Avrupa devletler sistemine dâhil edilmesi, sistemin öznelarası anlamlar yoluyla inşa edilmiş kültürünün bir parçası olduğunu düşündürüyor olsa da Osmanlı'nın, bu sisteme kabul edilmesi onun eşit egemen bir ülke olarak görüldüğü anlamına gelmemektedir. Avrupalı güçlerin paylaştığı ortak çıkar, değer ve normların, Osmanlı tarafından paylaşılamayacağı düşüncesi, onun eşit görülmemesine neden olmuştur. Osmanlı'nın "öteki" olarak algılandığının göstergesi olan bu durum, Wendt'in öne sürdüğü gibi sadece yapı düzeyinde gözlemlenmez. Yine de Avrupalı devletlerin inşa ettiği uluslararası sistemin, güç dengesi endişeleri haricinde belirli bir değerler sistemine dayandırılması, bu değerler sisteminin bir parçası olamayacağından kuşku duyulmayan Osmanlı'nın, öteki konumunu sağlamlaştırmıştır. Özetle Osmanlı, Avrupa sistemine dâhil olmakla beraber sistemin kültür mantığına eşit görülmemiştir.³⁰¹

Avrupa devletler sistemi, ekonomik ve siyasi olmasının yanı sıra kültürel bir boyutu da içermekteydi. Belirli bir medeniyet standardı inşa edilmişti. Bu medeniyet içerisinde normlarla beraber değer ve yaşam şekilleri de yer almaktaydı. Bu sisteme dâhil

²⁹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Kocaoğlu, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841)", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 6/6 (Temmuz 1995).

²⁹⁸ Richard N. Rosecrance, *Action and Reaction in World Politics: International Systems in Perspective* (Boston, Toronto: Little, Brown and Company, 1963), 8 ve 117. ve RAND Corporation, *The Concert of Europe*, 16.

²⁹⁹ Togay Seçkin Birbudak, "1853-1856 Kırım Harbi'nde Osmanlı-Avusturya İlişkileri", *Belleten* 82/293 (Nisan 2018), 255.

³⁰⁰ Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (New York: Palgrave, 2002), 13-14.

³⁰¹ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 174. ve Neumann Iver B. – Jennifer M. Welsh, "The Other in European Self-definition: an Addendum to the Literature on International Society", *Review of International Studies* 17/4 (October 1991), 345.

olmak isteyen devletlerin ise bunları da benimsemesi gerekmekteydi.³⁰² Osmanlı'nın, "devleti kurtarma" amacıyla başlattığı modernleşme süreci de bu yoldan geçmiş ve Avrupa değer ve normlarını benimsemek durumunda kalmıştır. Nitekim, inşacı yaklaşımın temel argümanı olan eden-yapı ilişkisinin birbirini karşılıklı inşa edici etkisi burada açık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Kırım Savaşı, Avrupa Ahengi'nin büyük güçleri arasında yer alan İngiltere ve Rusya'yı karşı karşıya getirmiş ve sistem temelden sarsılmıştır. Her ne kadar savaş Avrupa Ahengi'ni sonlandıran bir gelişme olsa da sistemin, diplomasi ve normlarla denge sağlandığı uzlaşî düzeni devam etmiştir.³⁰³ Ancak, artan milliyetçi hareketler ve nüfuz alanını genişletmeye çalışan devletler (Alman Birliği kurulması vb.) gibi nedenlerden ötürü uzlaşî zemini işlevsiz hâle gelmiş ve büyük güçler arasındaki rekabet derinleşmiştir. Diplomatik denge arayışları yerini ittifaklara bırakmış ve neticede Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrası yeni bir düzen inşa edilmeye çalışılmış ve bu doğrultuda Versay Barış Antlaşması imzalanmıştır. Ancak bu antlaşma diğer barış antlaşmalarının (Vestfalya Antlaşması, Viyana Antlaşması gibi) sağladığı düzenden daha farklı olmuş ve Avrupa'nın ihtiyaçlarına yönelik olmamıştır. Savaşı kazanan devletler, sınırları belirlemiş, imparatorlukların dağılmasına neden olmuş ve yeni devletler kurmuştur. Ancak kurulmaya çalışılan yeni sistem yeteri kadar esnek olmamış ve sert bir kolektif güvenlik anlayışı benimsenmiştir. Bu doğrultuda, kolektif hareket edilerek küresel düzeni korumak için kurulan Milletler Cemiyeti, barışı Kantçı düşünle korumaya kararlı bir yapı olarak inşa edilmiştir. Ancak cemiyetin, savaşı kazanan devletler tarafından kurulması onların kontrolü altında kalmasına ve çıkarları doğrultusunda kullanılmasına neden olmuştur. Bu da cemiyetin etkinliğinin tartışılmasını sağlamıştır. Öte yandan cemiyetin içerisinde yer almayan ABD ve esasında kurulmaya çalışılan düzenden memnun olmayan ve haksızlığa uğradığını düşünen Almanya ve İtalya'nın yayılmacılığı MC'nin başarısız bir girişim olduğunu gösterir niteliktedir.³⁰⁴

³⁰² Ayrıca, Avrupalı olmayan ama sisteme dâhil olmak isteyen devletler, yalnızca dış ilişkilerini nasıl yürüttükleriyle değil, kendilerini nasıl yönettiklerine göre de değerlendirilmekteydi. Watson, *The Evolution of International Society*, 273.

³⁰³ Watson, *The Evolution of International Society*, 246-248.

³⁰⁴ Henry Kissenger, *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History* (New York: Penguin Press, 2014), 82-86. ve Watson, *The Evolution of International Society*, 282-287.

Az önce de bahsedildiği üzere Birinci Dünya Savaşı sonucunda imparatorluklar dağılmış, yeni ulus-devletler ortaya çıkmış ve Türkiye de savaş sonrası inşa edilmeye çalışılan bu sistem içerisine doğmuştur. Almanya gibi sistemden dışlanmayan Türkiye, MC'ye de hemen dâhil edilmemiştir. Türkiye ise Batılı devletlerle güvenlik odaklı dengeli bir ilişki kurmaya gayret ederek uluslararası sisteme uyum sağlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede Türkiye, ancak 1932 yılında cemiyete üye olmuş, üyeliği süresince aktif politika izlemiş ve barışçı çizgide olan tüm normları destekleyici bir tutum benimsemiştir. Almanya veya İtalya gibi revizyonist bir çizgide ilerlemeyerek statükocu bir tutum benimseyen Türkiye'nin, sistemin gevşek yapısına rağmen bilhassa barışın her türlü ihlaline yönelik normlarını destekleyici tavrı ve bu normlara kendi isteğiyle bağlı oluşu aşağıda ele alınacak dış politika ilkelerinden ve davranışlarından çıkarsanabilir. Ayrıca, Türkiye'nin içeride yeni bir kimlik inşa etmesi ve bu kimliğe meşru bir zemin kazandırabilmesi, dışardaki ortamın güvenilir ve barışçıl olmasını gerektirmekteydi. Yeni sistemin de bu hedefleri olanaklı kılan normlarının olması, Türkiye'nin bu normlara kendi isteğiyle bağlanmasına neden olmuştur.³⁰⁵

Neticede, MC'yle her ne kadar Kantçı düşünceye bağlı kalarak bir sistem inşa edilmeye çalışılmış olsa da sistem hâlâ Lockeçu bir kültür içerisinde olmuştur. Wendt'in de öne sürdüğü gibi uluslararası sistemin anarşik yapısı taşa kazınmış olmadığından dönüşüme açıktır, ancak bu dönüşüm kolay olmayacaktır.³⁰⁶ Bu yeni sistem içerisinde de bu dönüşüm kolay olmamış ve galip devletlerin kurduğu MC'yi kendi çıkarlarına göre kullanması, yine bu sistemden dışlanan devletlerin olması ve bu devletlerin tatmin edilmemiş arzuları bulunması devletlerin birbirini dost olarak gör(e)memelerine neden olmuştur.

Tatmin edilmemiş arzuların uluslararası sistemi yeni bir dünya savaşına sürüklediği bu dönemde Atatürk, Türk dış politikasını barışçı, statükocu ve dengeli bir anlayış üzerine temellendirmeye gayret etmiştir. Bu temel ise 24 Temmuz 1923'te Lozan (Lausanne) Barış Antlaşmasıyla savaş dönemini kapatan, bağımsızlığını kazanarak uluslararası arenada resmen tanınan Türkiye'nin, 29 Ekim 1923'te cumhuriyeti ilan etmesi ve modern bir devlet olarak uluslararası sistemdeki yerini almasıyla atılmıştır.³⁰⁷

³⁰⁵ Baskın Oran, "TDP'nin Temel İlkeleri", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 47.

³⁰⁶ Zehfuss, "Constructivism and Identity: A Dangerous Liaison", 94-98.

³⁰⁷ Mehmet Gönlübol – Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 1/2 (Mart 1985), 457-458.

Bağımsızlık mücadelesiyle kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinde, kazanılan bağımsızlığın muhafazası, yeni devletin inşası ve inşa için gerçekleştirilen reformların güvenliği öncelikli hedefler olmuştur. Bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için içeride ve dışarıda barışçı bir ortam olması gerekmektedir. Nitekim dönemin dış politika ilkelerinden biri hâline gelen “Yurtta sulh cihanda sulh” şiarı da bunun için ortaya konmuştu.³⁰⁸ Kısacası bu yaklaşım, içeri ve dışarıda barışın sağlanması, güvenli bir çevre oluşturmak ve yeni devletin inşasına odaklanabilmeyi sağlamak için bir araç olarak görülmüştür.

Türkiye bağımsızlık savaşını, Batılı fikirlerle Batı’ya karşı vermiştir.³⁰⁹ Türkiye’nin Batı’ya karşı verdiği savaş sonucunda kurulan devlette, Batı ile iyi ilişkiler kuracak bir yol izlenmiştir. Bunda yeni devletin inşasında modernleşme amacıyla takip edilen ve uygulanan politikaların da etkisi vardır. Yani kendisine gaye olarak muasır medeniyetler seviyesine ulaşmayı seçen Türkiye Cumhuriyeti, dış politikada da Batılı devletlerle ilişkilerin geliştirilmesi yönünde hareket etmiştir.³¹⁰ Batı’ya karşı verilen savaşa rağmen Batı yönelimli bir dış politika seçilmesi tezat gibi görünmektedir.³¹¹ Ancak Türkiye Cumhuriyeti devletin kimlik inşa sürecinde, Batılılaşma aracılığıyla modernleşme ilk günden beri amaç olarak belirlenmişti. Bu yüzden kendisine Batılı bir dış politika belirlemiş olması da olağandı. Çünkü, verilen bağımsızlık savaşı Batı anlayışı ve değerlerine karşı değil, Batılı devletlere karşıydı.³¹²

Yeni ulus-devlet inşa etme, inşa edilen kimliğin uluslararası ortamda kabul edilmesi ve Batı ile ilişkilerin geliştirilmesi yönündeki çalışmalar devam ederken bir yandan da bağımsızlıktan taviz verilmediğini belirtmek gerekir. Türkiye, iç politikada olduğu gibi dış politikada da irade ortaya koymuş ve Lozan’da görüşülen fakat çözülemeyen Musul, Osmanlı borçları, nüfus mübadeleleri, Boğazlar gibi sorunların

³⁰⁸ Oran, “TDP’nin Temel İlkeleri”, 47.

³⁰⁹ A. Halûk Ülman ve Oral Sander, “Türk Dış Politikasına Yöne veren Etkenler (1923-1968) II”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 27/1 (Ocak 1972), 3.

³¹⁰ Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâpları Enstitüsü, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası I (1923-1930)” (Erişim 11 Ağustos 2024).

³¹¹ Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, 127.

³¹² Ülman ve Sander, “Türk Dış Politikasına Yöne veren Etkenler (1923-1968) II”, 2-3.

çözümüyle uğraşmıştır. Bu süreçte Batı ile etkileşim, gergin bir ortamda gelişmiş ve güvenlik endişesi doğurmuştur.³¹³

Öncelikle, Türkiye ve Yunanistan arasında gerginlik yaratan sorunlardan biri olan nüfus mübadelesi, Türkiye'nin Lozan Konferansı'nda önem verdiği konulardan birisi olmuştur. Daha konferansa giderken mübadelenin başlıca konulardan biri olduğunu bildiren Türkiye, beklenmedik şekilde itilaf devletlerin de desteğini almış ve mübadele için bir alt komisyon oluşturulması kararı alınmıştır. Komisyonun çalışmaları ardından konunun aciliyeti üzerine Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından altı ay önce 30 Ocak 1923'te "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalanmıştır.³¹⁴ Fakat sözleşmenin pratiğe dökülmesi yazıldığı kadar kolay olmamış, Yunanistan'ın İstanbul'daki Rumları mübadele dışı bırakmaya çalışması, Batı Trakya'da bulunan Müslümanları göçe zorlaması ve oralara göçmen Rumları yerleştirmesi, Türkiye ile ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Bu konunun çözülmesi için 1 Aralık 1926'da yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak bu anlaşma da tüm sorunların çözümü için yeterli olmamış, iki ülke arasında yaşanan gerginlik 1928'de yeniden başlayan görüşmelerle yumuşamaya başlamıştır. Aslına bakılırsa Türkiye ve Yunanistan arasında kurulacak dostluk ilişkisinin bu sorunun çözümüne bağlı olduğunun farkında olan iki ülke, 10 Haziran 1930 tarihinde imzalanan "Ankara Sözleşmesi"yle nüfus mübadelesine dair sorunu çözüme kavuşturmuştur.³¹⁵ Bu anlaşma sonrası ise Türk ve Yunan ilişkileri ilk kez normalleşme süreci içine girmiş ve yakınlaşma dönemi başlamıştır.

Türkiye ve Batı arasında büyük bir gerginliğe sebep olan bir diğer sorun ise Musul konusuydu. 1926 yılına kadar sürecek bu gerginlik başta İngiltere olmak üzere diğer Batı ülkeleriyle de ilişkilerin gelişmesini büyük oranda etkilemiştir. Lozan Konferansında, Türkiye ve İngiltere karşılıklı tezler ileri sürmüş ancak bir uzlaşma sağlanamamıştır. Bu yüzden bu konu Lozan antlaşmasının 3/2 maddesinde özet olarak; Türkiye ve Irak arasındaki sınırın belirlenmesinin, dokuz aylık bir süre içerisinde çözülmesini eğer bu süre içerisinde herhangi bir anlaşmaya varılmazsa konunun Milletler Cemiyeti'ne (MC)

³¹³ Yusuf Sarınoy, "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 16/48 (Kasım 2000), 860-861.

³¹⁴ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 325-332.

³¹⁵ İbrahim Erdal, *Mübadele: Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan (1923-1925)* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2012), 64-69.

götürülmesi kararına bağlanmıştır. Nitekim, Türkiye ve İngiltere arasında görüşmelerin gerçekleştirilmesi için 19 Mayıs 1924 tarihinde Haliç'te bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferansta Lozan'dan farklı olarak Türk heyeti, Süleymaniye, Kerkük ve Musul'un Türkiye'ye bırakılması hâlinde İngiltere'nin bölgede bulunan petrole ortak olabileceği önerisinde bulunmuştur. İngiliz heyeti ise yeni olarak Musul'un yanı sıra Hakkâri'yi de istemiştir. Bu isteğin Türkiye tarafından kabul edilmeyeceğini bilen ve Musul'u Türkiye'ye bırakma niyetinde olmayan İngiltere, konuyu MC'ye götürebilmek için bir taktik uygulamıştır. Böylece, Haliç konferansında da bir sonuç elde edilmemesi üzerine İngiltere, konuyu MC'ye götürmüş ve 20 Eylül 1924 tarihinde görüşmelere başlamıştır.³¹⁶

MC, görüşmelerin sonucunda tarafsız devletlerden oluşacak üç kişilik bir komisyon kurulmasına karar vermiştir. Bölgedeki incelemesini tamamlayan komisyon 1925 yılında bir rapor sunmuştur. Raporda, Musul'un Irak'a bırakılması ve Irak'ın 25 yıl daha MC mandası altında kalması gerektiği önerilmiştir. Bu sonuca itiraz eden Türkiye, raporu tanımadığını ayrıca MC'nin konuyu Milletlerarası Daimî Adalet Divanı'na götürme kararını da kabul etmeyeceğini bu yüzden Divan çalışmalarına da katılmayacağını belirtmiştir. Divan ise MC kararının bağlayıcı olduğunu öne sürmüş ve Musul'un, Irak'a bırakılması yönünde karar vermiştir. Bu kararı tanımayan Türkiye, Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Musul için savaşıma noktasına kadar gelmiştir. Ancak, savaştan yeni çıkmış bir ülke olması ve ulus-devlet inşa etmek için uygulamaya alınan reformları halka benimsetmek istemesi Türkiye'nin yeni bir savaştan kaçınmasına neden olmuştur. Bu sebeple Türkiye, İngiltere'yle anlaşılacağına dair bir izlenim vermiş ve bu doğrultuda müzakereler yürütülmüştür. En nihayetinde 5 Haziran 1926 yılında Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında "Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk Antlaşması" imzalanmıştır. Anlaşmada, Musul resmen Irak'a bırakılmış ve 25 yıl boyunca Irak'ın petrol gelirlerinin %10'unu Türkiye'ye ödenmesi kararı alınmıştır.³¹⁷

Musul sorununun, Türkiye'nin arzu etmediği şekilde sonuçlanmasının ardından başta İngiltere olmak üzere Batı'yla ilişkilerin normale dönmesi pek kolay olmamıştır.

³¹⁶ İlhan Uzgel ve Ömer Kürkçüoğlu, "İngiltere'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 259-263.

³¹⁷ Emine Kısıklı, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 6/24 (Nisan 1999), 518-523.

Ayrıca Batılı devletlerin, Türkiye’yi Lozan Barış Antlaşmasıyla bağımsız ve egemen bir devlet olarak tanımış olması, Türkiye’nin inşa etmeye çalıştığı Batılı ve modern kimliğini kabul ettiği anlamına gelmemelidir. Musul sorununda da gözleyebileceğimiz bu durum, konunun MC’ye götürülmesiyle anlaşılabilir. Türkiye söz konusu dönemde henüz MC’ye üye değildi. İngiltere’nin ise MC içerisinde güçlü ve etkin bir yeri vardı. Buradan da anlaşılacağı üzere Musul sorununun İngiltere lehine sonuçlanmış olması tezlerinin haklı ve yerinde olduğu anlamına gelmemektedir.³¹⁸

Yaşanan bu gibi sorunlar nedeniyle Batı tarafından yalnız bırakılan ve içeride de Şeyh Sait İsyanı’yla zor durumda kalan Türkiye, denge politikası yürütmek amacıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile yakınlaşma içerisine girmiştir. Benzer bir durumda olan SSCB’de güvenliğini sağlayacak adımlar atmış ve 1921 Antlaşmasını³¹⁹ geliştirerek, ilişkileri düzenleyecek yeni bir antlaşma yapılması tavsiyesinde bulunmuştur. Bu tavsiye, 17 Aralık 1925’te “Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması” ile sonuçlanmış, ancak 26 Haziran 1926 tarihinde yürürlüğe girebilmiştir.³²⁰

Musul sorununun çözümü itilaf devletlerinin genelini ilgilendirse de bu konuyla özellikle Fransa yakından ilgilenmiştir. Bu süreçte İngiltere’yle birlikte hareket eden Fransa’nın da Türkiye ile ilişkileri gergin bir seyir izlemiştir. Fransa’nın, Lozan Konferansı sırasında kapitülasyonlar ve Osmanlı borçları konusundaki tavrı Türkiye’yi rahatsız etmişti. Osmanlı borçları konusu, başta Fransa olmak üzere birçok devleti ilgilendirmiştir. Bunun sebebiyse Fransa’nın, Osmanlı’nın en çok borçlandığı ülke konumunda olmasıdır. Lozan Konferansından sonra 1928 yılına kadar süren bu sorunla alakalı devletlerle yapılan görüşmeler sonucunda Türkiye, 1912 öncesi borçların %62’sini, bu yıldan sonra alınan borçların ise %73’ünü üstlenmek durumunda kalmış ve 13 Haziran’da bir sözleşme imzalanmıştır. Esasen güvenlik arayışında olan Türkiye, Musul’dan sonra Osmanlı borçları konusunda da yeni bir bedel ödemiş ve ilk ödemesini bir sonraki yıl yapmış ve borçları 25 Mayıs 1954 tarihinde tamamen

³¹⁸ Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, 131.

³¹⁹ 1921 Moskova Antlaşması, Türkiye’nin Doğu sınırlarını belirleyen bir antlaşmadır. Antlaşma maddeleri için bkz. Muharrem Selçuk Ünal, “Türk Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet Yakınlaşması ve Moskova Antlaşması”, *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2023), 34-35.

³²⁰ Erel Tellal, “SSCB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 315.

temizlemiştir.³²¹ İnşacılık, uluslararası ilişkiler disiplininde maddi unsurlardan çok kimlik, söylem ve sosyal yapıların önemine dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, Musul Sorunu ve Osmanlı borçları konusu, karşımıza sadece ekonomik veya siyasi sorunlar olarak çıkmamakta olup Türkiye Cumhuriyeti devletinin kimlik inşasında önemli bir noktada bulunmaktadır. Osmanlı'yla tüm bağlantıyı kesmek için uğraşan Türkiye, Batılı devletler tarafından Osmanlı'nın mirasçısı olarak görülmüştür. Bu durumun ise Türkiye'nin henüz tam anlamıyla Batılı bir devlet olarak görülmediğinin göstergesi olduğu söylenebilir. Bu durumu pekiştirmesi ihtimaline rağmen Türkiye, Osmanlı borçlarını ödemeyi kabul etmiştir. Türkiye'nin borçları kabul etmesini, Osmanlı'yla arasında kalan son bağı da kesmek istemesiyle alakalı görmek yanlış olmayacaktır. Bunun yanı sıra borçların ödenmesi ve Musul sorununun çözülmesi Batılı devletlerle kurulacak ilişkiler için de büyük önem arz etmiştir. Bu sayede Türkiye, hem uluslararası sistemde yerini alabilecek hem de ihtiyacı olduğu güvenli çevreyi yaratıp bağımsız bir devlet kurabilecektir.

Güvenli çevreyi inşa edebilmek için Türkiye'nin, Fransa'yla yaşadığı diğer bir sorun olan Suriye sınırı konusunu da çözümlemesi gerekmektedir. 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması'nda sınırların belirlenmesi için bir komisyon oluşturulması kararı alınmış ama komisyon 1925 yılının eylül ayında ancak toplanabilmişti. Komisyonun çalışmaları bir sonuca ulaşamamasının üzerine ikili görüşmeler devam ettirilmiş ve 18 Şubat 1926 yılında bir sözleşme parafe edilmiştir. Ancak Türkiye ve İngiltere arasında yaşanan Musul sorunun çözülmemiş olmasından dolayı Fransa, İngiltere ile ilişkilerini bozmamak adına sözleşmeyi imzalamayı geciktirmiş ancak Musul sorununun çözüme kavuşturulacağı noktasında emin olduktan sonra 30 Mayıs 1926'da Ankara'da imzalamıştır. Böylece Türkiye ve Fransa arasında gerginlik yaratan konulardan biri daha geride bırakılmıştır.³²²

Fransa ile ilişkilerde gerginlik yaratan sorunlardan bir diğeri ise yabancı okullar konusudur. Aslında bu konuda Batılı devletlerin çoğunluğuyla sıkıntılar yaşanmıştır. Yabancı okullarda verilen tarih ve coğrafya derslerinin, Türk öğretmenler tarafından

³²¹ A. Halûk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) I", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 23/3 (Mart 1968), 248-249. ve İlhan Uzel, "Batı Avrupa'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 279.

³²² Uzel, "Batı Avrupa'yla İlişkiler", 277-278.

Türkçe verilmesi ve okulların laikleştirilmesi konusunda ısrar eden Türk hükûmetine, İngiltere, Fransa ve İtalya karşı çıkmıştır. Lozan'dan itibaren üç yıl kadar süren bu tansiyon sırasında bazı yabancı okullar kapanmış ya da kapatılmıştır. İtilaf devletlerinin tüm baskılarına rağmen Türkiye, bu konudaki kararlı duruşundan vazgeçmemiş, sonuçta ise Türk hükûmetinin kararları kabul edilmiştir.³²³

Yabancı okullar konusunda yaşanan sorunların bir benzeri boğazlar konusunda da yaşanmış, itilaf devletlerinin Sevr Antlaşması'nı hatırlatan istekleri Türkiye'nin tam bağımsızlık anlayışını zedelemiştir. Lozan'la birlikte kurulan Boğazlar Komisyonu'na özgü bir bayrağın olması konusunda ısrarcı davranan itilaf devletlerine karşı Türkiye, bunun millî egemenliğine aykırı bir karar olması sebebiyle karşı çıkmış ve bu konuda da başarılı olmuştur.³²⁴

Türkiye için güvenlik endişesi yaratan bir diğer sorunsal İtalya'nın 1922 sonrası yayılmacı politikası olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından haksızlığa uğradığını düşünen İtalya'nın dış politikasında, iktidara Mussolini'nin gelmesiyle yayılmacı emareler görülmeye başlanmıştır. İtalya'nın savaş sonrası tatminsizliği Millî Mücadele döneminde Türkiye'nin yararına olmuş ancak sonraki dönemlerde bu durumdan endişe duymaya başlanmıştır. Her ne kadar İtalya, Lozan'ı imzalayan ilk Batılı devlet olsa da Atatürk dönemi dış politika İtalya'ya endeksli belirlenmiştir. İtalya'nın özellikle yayılma alanı olarak belirlediği bölgenin Akdeniz ve Balkanlar olması Türkiye'nin güvenliği için sorun teşkil etmiştir. İtalya'nın bu bölgeleri özellikle seçmesi, Rodos ve on iki ada sebebiyle komşu olduğu Türkiye'nin, devlet inşa sürecinde başarısız olmasına yönelik beklentisi olmasıdır. Türkiye'nin bu konuda başarısız olması demek iç karışıklığın çıkması ve bu sayede İtalya'nın Anadolu'yu kolaylıkla işgal etmesi demektir. Bilhassa, Musul sorununda Türkiye ve İngiltere'nin yaşadığı anlaşmazlık artıkça Mussolini'nin yakın arkadaşı, Türkiye'ye karşı yayılmacı söylemlerini artırmış, hatta Anadolu'ya çıkartma yapmaktan bahseden bir konuşma yapmıştır. Bu durumdan rahatsız olan Türkiye'nin, İtalya ile ilişkileri ancak Musul sorunu çözüldükten sonra normalleşmeye

³²³ Sezen Kılıç, "Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 21/61 (Mart 2005), 271-277.

³²⁴ Abdurrahman Bozkurt, "Boğazlar Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936)", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni* 37/1 (Haziran 2017), 6-13.

başlamış ve İtalya ile ilişkiler 1928 yılında “Tarafsızlık, Uzlaşma ve Yargısal Çözüm Antlaşması” imzalayacak kadar ilerletilmiştir.³²⁵

Millî Mücadele dönemi sonrası yeni bir devlet kuran Türkiye’nin, bir yandan içteki reformlarını gerçekleştirmek için çaba harcaması diğer yandan da uluslararası ilişkilerde sorunlar yaşaması ve yayılmacı devletlerin yarattığı endişeler Türkiye’yi, uluslararası alanda ortak güvenlik arayışına itmiş ve bu yönde yapılan çalışmalara kayıtsız kalmayarak destek olmuştur. Türkiye savaşın yarattığı yıkımın tekrar yaşanmaması amacıyla ortaya atılan fikir ve düzenlemelerin arasında yer alan hatta önde gelenlerinden³²⁶ biri olan Milletler Cemiyeti’ne kabul edilmemiştir.³²⁷ Savaşı kaybeden ülkeler arasında yer alması sebebiyle cemiyete kabul edilmeyen Türkiye, sonraki yıllarda da yaşadığı sorunlar sebebiyle üyeliği kendi istememiştir. Özellikle Musul sorununun Türkiye aleyhine çözümlenmesi Türkiye’nin, MC’yi savaşın kazananları olan İngiltere ve Fransa’nın kontrolünde kalan ve çıkarlarına hizmet eden bir örgüt olarak görmesine sebep olmuştur. Yine de MC’nin silahsızlanma çalışmalarını destekleyen Türkiye, Lozan’dan kalan sorunların çözülmesiyle 1930’lu yıllarda MC üyeliğine sıcak bakmaya başlamıştır. İngiltere ile yakınlaşmaya başladıkça üyeliğe sıcak bakan Türkiye, MC’ye üye olmamanın dezavantajlarına Musul sorununda bizzat şahit olmuştur.³²⁸ Ayrıca MC’ye yapılacak üyeliğin henüz çözümlenmemiş Hatay ve Osmanlı borçlarının yeniden yapılandırılması gibi sorunların çözümü için avantaj sağlayacağı düşüncesi etkili olmuştur. Yine, söz konusu dönemde revizyonist ve statükocu devletlerin arasındaki ayrımının netleşmeye başlaması üzerine Türkiye, uluslararası sistemde statükocu devletler yanındaki yerini belirlemek ve güvenliğini sağlamak için MC’yi araç olarak görmüştür. Uluslararası alanda yaşanan bu gibi gelişmeler sonucunda İngiltere’nin, Türkiye’ye tavsiye ve telkinlerde bulunması ve SSCB’nin de bu üyeliği desteklemesi MC üyeliğini gündeme getirmiştir. Bu konunun gündem olmasıyla Mustafa Kemal, gerçekleşecek üyeliğin davet yoluyla olmasını arzu etmiş ve bu doğrultuda Türkiye, 6

³²⁵ Mevlüt Çelebi, “Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 31/91 (Mayıs 2015), 104-108.

³²⁶ Önde gelen fikir ve düzenlemeler arasında, savaşı ulusal politikanın bir aracı olarak kullanılmasını yasaklayan tek belge olan “Briand-Kellog Pakti” ve SSCB’nin komşularıyla ortak güvenlik sistemi oluşturan “Litvinov Protokolü” de yer almaktadır. Kolektif güvenlik arayışında olan Türkiye, bu iki anlaşmayı da imzalamıştır.

³²⁷ Uzgel, “Batı Avrupa’yla İlişkiler,” 307-308.

³²⁸ Hüseyin Taşkın, *Türkiye’nin Milletler Cemiyetine Girişi ve Türk Basınındaki Yansımaları (1930-1932)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 58-63.

Temmuz 1932’de MC’ye davet edilmiştir. Türkiye’nin ise bu daveti kabul etmesi üzerine MC Genel Kurul, 18 Temmuz 1932’de oy birliği ile Türkiye’yi cemiyete kabul etmiştir. Daha öncede belirtildiği üzere MC’ye üyeliği süresince aktif politika yürüten Türkiye, 1935-37 yılları arasında Çin’in üyelik süresinin dolmasıyla geçici konsey üyeliği yapmış ve başkanlığı ise Tefvîk Rüştü Aras yapmıştır. Aktif politikasını ise özellikle İtalya’nın Habeşistan’ı işgali sırasında alınan yaptırım kararlarına gecikmeden katılarak yürütmüştür. MC’nin Habeşistan’a yardım için kurulan komisyona üye olmuş hatta Türk Kızılay’ı aracılığıyla doğrudan kendi yardımında bulunmuştur.³²⁹

İtalya’nın diğer yandan Balkanları tehdit etmesi Türkiye’nin, bölgede güvenliğini sağlayacak adımlar atmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Balkanlar’a yönelen Türkiye, Balkanlar’ın kendi aralarındaki çekişmelerini önlemek, dış tehditlere karşı (İtalya gibi) bölgeyi yalıtma ve bölgedeki revizyonist Bulgaristan’ın çıkaracağı olası bir savaşı bölgeden uzak tutmak istemiştir.³³⁰ Bu sebeple bölgede güvenlik amacıyla oluşturulacak herhangi bir ittifak Türkiye için önemli olmuştur. Böylece 1934 yılında Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya’nın katılmasıyla Balkan Paketi imzalanmıştır. Ayrıca Türkiye, bölgesel güvenlik amacıyla imzalanan Balkan Paketi’nı, Birinci Dünya Savaşı’nı göz önünde bulundurarak yavaş yavaş savaşa doğru giden Batı devletleri arasındaki herhangi bir ittifaka katılmayı erteleyebilmek için de kullanmıştır.³³¹ Çünkü bir ittifaka katılmak demek, o devletlerin yörüngesine girmek demektir.³³²

Söz konusu dönemde Türkiye, güvenliğini sağlayacak başka adımlar da atarak Trakya ve Çanakkale’deki askerî konumunu güçlendirmek istemiştir. Türkiye, boğazların askerlerden arındırılmasını hem devlet egemenliğini kısıtlayan hem de İtalyan tehdidine karşı elini kolunu bağlayan bir karar olarak görmüş ve kararın değiştirilmesi için talepte bulunmuştur. 1923’te Boğazlar için alınan bu kararın değiştirilmesine sıcak bakan İngiltere, boğazlara yerleştirilecek Türk askerlerinin faydalı olacağını anlamıştır. Bununla beraber, Almanya’nın tek taraflı bir karar alarak, Ren bölgesini silahlandığı

³²⁹ Uzgel, “Batı Avrupa’yla İlişkiler,” 310-312.

³³⁰ Brock Millman, “Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-42”, *Middle Eastern Studies* 31/3 (July 1995), 489-490.

³³¹ Hale, *Türk Dış Politikası*, 66. ve Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, 134-135. İtalya’nın Habeşistan’ı işgali üzerine Akdeniz Paketi da imzalanmıştır.

³³² Baskın Oran, “Dönemi Bilançosu”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 253.

gibi Türkiye'nin de kimseye danışmadan bölgeyi silahlandırma ihtimalini fark etmiştir.³³³ Tüm bu ihtimallere rağmen Türkiye, yasal yollarla uluslararası bir antlaşma yapmak istemiş ve 1936'da Lozan Boğazlar Sözleşmesine taraf olan devletlere, boğazlar statüsünü yeniden düzenlemek adına bir konferans toplanmasını öneren nota göndermiştir. Bu nota üzerine 22 Haziran 1936'da İtalya hariç taraf devletlerin katılımıyla İsviçre'nin Montreux şehrinde bir konferans toplanmıştır. On iki yıl önce boğazların silahsızlandırılmasını ön gören maddenin değişikliği için toplanan konferansta Türkiye,³³⁴ Boğazlar Komisyonunun kaldırılmasını ve ticaret ve savaş gemilerinin statüsünün de yeniden düzenlenmesini istemiştir. Bu doğrultuda boğazlardan geçecek ticaret gemilerinin Lozan konferansında belirlenen düzenlemeye göre geçebileceğini ileri süren Türkiye, savaş gemilerinin boğazlardan geçişi için gemilerin tonajı ve kalış sürelerinin sınırlandırılmasını önermiştir. Tabii bunu yaparken Karadeniz'e kıyıdaş olan ve olmayan devletler arasında ayırım yapmış, kıyıdaş devletlere önceden haber vermesi şartıyla daha fazla tonaj hakkı tanımıştı. Savaş zamanında ise Türkiye'nin tarafsız olma durumunda savaş gemileri yukarıdaki esaslara uyarak boğazlardan serbestçe geçebilecek eğer Türkiye savaşan taraftaysa savaş gemilerinin geçişi, Türkiye'nin izni doğrultusunda gerçekleşecekti. Ayrıca Türkiye, kendini savaş tehdidi altında hissederse yine savaş gemilerinin geçişine kendi karar verecekti.³³⁵ Türkiye'nin bu tasarısı özellikle İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında tartışılmıştır. İngiltere, savaş gemilerinin geçişinin sınırlandırılmasını Sovyetler'i düşünerek kabul etmiş ancak Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin tonaj miktarının biraz daha fazla olmasını arzu etmiştir. Sovyetler Birliği ise Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere uygulanan sınırlamaları desteklemiş ve kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan serbestçe geçmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Görüşmeler bir ay kadar sürmüş ve 20 Temmuz 1936 tarihinde Türkiye, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Yunanistan arasında Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Konferansa katılmayan İtalya ise 2 Mayıs 1938'de sözleşmeye taraf olmuştur.³³⁶ Sözleşme,

³³³ Hale, *Türk Dış Politikası*, 56-57.

³³⁴ Aptülâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 288-294.

³³⁵ Mehmet Gönlübol – Cem Sar “1919-1939 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, mlf. Mehmet Gönlübol ve Diğerleri (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969), 133.

³³⁶ Mehmet Gönlübol – Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990), 124.

ekseriyetle Türkiye'nin öne sürdüğü komisyonun kaldırılması, boğazların askerileştirilmesi ve kendini tehdit altında hissetmesi hâlinde ön gördüğü koşulların ve yanı sıra İngiltere'nin savaş gemilerinin sınırlandırılması konusundaki görüşlerinin kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır.³³⁷

Neticede Türkiye'nin Batı'ya karşı verdiği savaş ve sonrasında kendini Batılı devletlere eşit egemen bir devlet olarak kabul ettirme çabası sonunda meyvesini vermiş ve inşa etmeye çalıştığı Batılı kimliğini “öteki” olarak tanımladığı devletlere kabul ettirmiştir. Tabii bunu bilhassa MC üyeliği sayesinde başarabilmiştir. Başka bir deyişle kimlikler, öteki tarafından anlam bulduğuna göre Türkiye'nin inşa etmeye çalıştığı kimliği MC'ye üye olmasıyla anlam bulmuş ve bu sayede kendini Batılı devletlerin arasında konumlandırarak kimliğini güvence altına alabilmiştir.³³⁸ Nitekim uluslararası sistemde, yeni kimliği ile kendine yer bulan Türkiye, hareket alanının biraz daha artırmasını sağlayan Boğazlar sözleşmesiyle ciddi bir başarı elde etmiştir. Bu başarı, güvenliğin sağlamanın yanı sıra bağımsız ulus-devlet inşasında önemli bir gelişme olmuştur. Türkiye'nin boğazlar konusundaki kazanımı ki özellikle Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasını sağlaması, inşa ettiği kimliğin ve bağımsızlığının Batılı devletler tarafından tanınmasını pekiştirmiştir.

Benzer bir başarıyı da Hatay sorununda elde eden Türkiye, 1921 yılında Fransa ile yapılan bir anlaşma üzerine Misak-ı Millî sınırları içerisinde yer alan Hatay'dan geçici olarak vazgeçmek durumunda kalmıştır. 1936 yılına gelindiğinde ise Fransa'nın, manda altında tuttuğu Suriye'nin bağımsızlığını tanımak amacıyla harekete geçmesi ve bunun üzerine Suriye ile antlaşma imzalaması, Hatay sorununun tekrar gündeme gelmesine neden olmuştur. Fransa'nın antlaşmayla birlikte o zamana kadar Suriye adına yapılan tüm antlaşma, sözleşme gibi metinlerden doğan hak ve sorumlulukları Suriye'ye devretmesi, Hatay üzerindeki hak ve sorumlulukların da Suriye'ye devredilmesi demektir. Bu durumu hoş karşılamayan Türkiye, Fransa'ya bir nota göndermiş ve Suriye'ye tüm haklarını devreden anlaşmanın bir benzerinin Hatay ile yapılmasını istemiştir. Ancak Fransa, manda anlaşmasını gerekçe göstererek buna yetkili olmadığını belirtmiş ve konunun

³³⁷ Sözleşmenin maddeleri ve detayları için İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), 501-526.

³³⁸ Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, 134.

MC'ye götürülmesini teklif etmiştir. Türkiye'nin ise bu teklifi kabul etmesi üzerine Hatay sorunu, 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında MC'de görüşülmeye başlanmıştır. Görüşmede ilk olarak bölgeye dair rapor hazırlanması için bir görevli atanmış ve gözlemci heyet oluşturulmuştur. Bu süreçte, Türkiye ve Fransa da ikili görüşmelere devam etmiş, ancak görüşmelerde olumlu bir sonuç elde edilememiştir.³³⁹

Türkiye ve Fransa arasında yaşanan anlaşmazlıklar sonucunda Hatay'da da çatışmalar çıkmış, Türkiye ve Fransa ilişkileri daha da gergin bir hâl almaya başlamıştır. Bu sırada MC duruma el koymuş ve 20 Ocak 1937'de tekrar toplanılmıştır. Bu toplantılar esnasında İngiltere'nin arabuluculuğu ile Türkiye ve Fransa ikili görüşmeler yapmış ve bu görüşmeler sonucunda Hatay için yeni bir statü kabul edilmiştir. Buna göre Hatay içişlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı ve kendine has bir anayasası olan 'ayrı' bir varlık olacaktı. Ancak bu statü de sorunları tam olarak çözememiş ve bölgedeki kargaşanın da devam etmesiyle Türk ve Fransız görüşleri alınarak hazırlanan anayasa 29 Mayıs 1937'de MC tarafından kabul edilmiştir.³⁴⁰ Bundan sonra ise 1938 yılında yapılacak seçimleri düzenlemek ve denetlemek üzere MC tarafından bölgeye Seçim Komitesi gönderilmiştir. Komitenin yürüttüğü çalışmalar esnasında da birtakım gerginlikler yaşanmıştır. Türkler aleyhine kararlar alınması ve Ankara'ya danışılmadan seçim yönetmeliği hazırlanıp MC'ye gönderilmesi gerginliği daha da artırmış hatta Türkiye'nin 1930 yılında Fransa ile imzaladığı dostluk antlaşmasını feshetmesine kadar gitmiştir. Gerek Avrupa'da yaklaşan savaşın etkisiyle Türkiye'nin öneminin artması gerekse de İngiltere'nin Fransa'ya uyarılarda bulunması Fransa'nın, Hatay sorunu karşısında daha yumuşak bir tutum sergilemesine neden olmuştur. Bunun üzerine, Türkiye ve Fransa Seçim Komitesi'nin feshedilmesi için MC'ye başvurmuş ve yapılan başvuru sonucu MC Komitesi bölgeden çekilmiştir. Hatay'da yapılacak seçimlerin uluslararası denetimden çıkarılmasının ardından 24 Ağustos 1938 tarihinde seçimler gerçekleştirilmiş, yirmi ikisi Türk kırk üyeli meclis oluşturulmuş ve 2 Eylül 1938'de ilk toplantısını yapan meclis tarafından bağımsız Hatay Cumhuriyeti adı kabul etmiştir.³⁴¹

³³⁹ Gönlübol – Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin*, 127-129.

³⁴⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995* (İstanbul: Kronik Kitap, 2018), 265-266.

³⁴¹ Melek Fırat – Ömer Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 287-289.

Hatay Devleti, Türkiye'nin medeni ve ceza kanunlarını birbiri ardına kabul etmeye ve giderek Türkiye yörüngesine girmeye başlamıştır. Avrupa'nın ise hızla savaşa gitmesi ve 15 Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesi ve 22 Mayıs'ta İtalya ile Çelik Paktın imzalanması başta İngiltere olmak üzere statükocu devletleri endişelendirmiştir. Bu süreçte Akdeniz'in güvenliği için ittifak arayışına başlayan İngiltere, Türkiye ile bir ortak demeç yayınlamış ve böylece ileride kurulabilecek ittifakın temeli atılmıştır. Fakat, Türkiye bu ortak demecin bir benzerinin Fransa'yla yayınlamak hatta üçlü bir ittifakı gerçekleştirmek için Hatay'ın kendi ülkesine katılma şartını ileri sürmüştür. Fransa ise sunulan şartları kabul etmek zorunda kalmış ve nihayet Hatay 29 Haziran 1939'da Hatay Meclisinin oy birliği ile Türkiye'ye katılmıştır.³⁴² Uluslararası konjonktürün içinde bulunduğu durumu kendi için fırsata çeviren Türkiye, bir kez daha diplomatik bir başarı elde etmiştir.

Hatay ve Musul sorunu, her ikisinin de Misak-ı Millî sınırları içerisinde yer almasına rağmen Lozan'da geri adım atılmış olması, konuların yeniden gündeme geldiğinde MC çerçevesinde çözülmeye çalışılması ve doğrudan güç kullanılmaması açısından benzerlik göstermektedir. Ancak bu benzerliklere karşın yalnızca Hatay Türkiye topraklarına katılabiliştir. Atatürk'ün “şahsi meselem” olarak belirttiği Hatay'da, Musul'daki gibi bir petrol bulunmaması, Hatay konusundaki isteklerin daha ulaşılabilir olmasını sağlamıştır.³⁴³ Hatay'ın Türkiye'ye dâhil olmasını göremeyen Atatürk'ün, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurucu lideri olması devletin dış politikasının da belirleyici unsuru olmasını sağlamıştır. Daha devletin kuruluşunda belirlenen ideal kimlik, Batılılaşma ve modernleşme yoluyla inşa edilmiştir. Devletin dış politikası ise aynı bu yönelimle belirlenmiş ve arzu edileni gerçekleştirmede araç olarak görülmüştür.³⁴⁴

Bu başlıkta da görüldüğü gibi Türkiye'nin kendine referans olarak aldığı Batı'yla etkileşimi de Batılılaşma çerçevesinde şekillenmiş ve etkileşimlerde güvenlik kaygısıyla hareket edilmiştir. Bu bağlamda Türk dış politikasının temel ilkelerini oluşturan Batıcı, statükocu, barışçı, dengeci, maceraperestlikten uzak, realist, faydacı ve bağımsızlık gibi

³⁴² Armaoğlu, 20. Yüzyıl, 267. ve Fırat – Ömer Kürkçüoğlu, “Sancak (Hatay) Sorunu”, 290.

³⁴³ Fırat – Kürkçüoğlu, “Sancak (Hatay) Sorunu”, 291-292.

³⁴⁴ Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, 139.

unsurlar bu doğrultuda ortaya çıkmıştır.³⁴⁵ Türkiye'nin dış politikada güvenlik endişesiyle hareket etmesi kimliğine tanımlamış olduğu bağımsız olma algısıyla da alakalı görünmektedir. Türkiye'nin, yer aldığı uluslararası sistem içerisinde güvenlik endişelerini en aza indirgemesi, hareket alanını genişletmesine ve daha bağımsız politikalar üretebilmesine yardımcı olacaktır. Aynı zamanda, tehdit algısı en aza inmiş Türkiye, içeride de hareket alanını genişletebilecek ve rahatça kimliğini güvence altına alabilecektir. Yani dış politika, içeride inşa edilen kimliği güvence altına alabilmek için araç olarak kullanılmıştır.

Bu bağlamda, Türkiye'nin kuruluşundan itibaren Batı'nın emperyalist yaklaşımı sebebiyle Batılılaşmayı benimsemiş olması ve bu sayede güvenliğini sağlayabileceği düşüncesi, realist perspektifle çıkarlar doğrultusunda açıklanabilir gibi gözükse de bu çıkarların oluşumunu anlayabilmek için kimlik unsurunu dikkate almak gerekmektedir.³⁴⁶ Birinci bölümde de belirtildiği gibi maddi güçlerden çok sosyal olarak inşa edilen aktörlerin, ne istediği kim olduğu ile alakalıdır.³⁴⁷ Türkiye'nin, Batı'nın emperyalist tutumuna maruz kalmış olmasına rağmen Batılılaşmayı seçmiş olması her ne kadar çelişki gibi görünse de Batı'nın inşa ettiği sistemde varlığını devam ettirebilmesi için Batılı kimliği gerekli görmüştür. Yani, Türkiye ancak Batı gibi olursa Batı'nın bu yayılcı tutumuna karşı koyabilirdi. Böylece Türkiye, Batılılaşma yoluyla inşa etmiş olduğu kimliğiyle kendini hem uluslararası sisteme kabul ettirebilecek hem de güvence altına alabilecektir.

2.3.3. Soğuk Savaş Dönemi Dış Politika

Daha önce de bahsedildiği üzere uluslararası sisteme değinilmeden yapılacak dış politika analizi eksik kalacağından yine ilk olarak Soğuk Savaş dönemi uluslararası sistem ele alınacak olup sistemde yerini almış ABD, NATO ve AB çerçevesinde Soğuk Savaş dönemi Türk dış politikası analizi yapılacaktır.

Birinci Dünya Savaşı sonrası devletlerin tatmin edilmemiş arzuları nedeniyle uluslararası sistem, İkinci Dünya Savaşı'na sahne olmuştur. Savaş bittiğinde ise uluslararası sistem yeniden değişmiş ve bir tarafta demokratik ve liberal ABD, diğer

³⁴⁵ Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013), 28-29. Ayrıca bkz. Oran, "TDP'nin Kuramsal Çerçevesi", 33-53.

³⁴⁶ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 140.

³⁴⁷ Wendt, *Uluslararası Siyasetin*, 287.

tarafıta da sosyalist SSCB olmak üzere iki süper gücün etrafında kümelenerek, iki kutuplu hâle gelmiştir. Aslında bu iki devlet Avrupa'nın dışında yer alıyor olsa da Avrupa kültürel geleneğinin bir parçası olmuştur. Bu nedenle, Avrupa'dan kalan geleneği devam ettirmiş ve kurum, norm ve ortak değerlere (bazı değişiklikler yapılarak) bağlı kalınmıştır. Bu doğrultuda, kurumsal yapıların varlığı önemini korumuş ve Birleşmiş Milletler (BM) sistemi kurulmuştur. MC'den alınan derslerle beraber sistemin iki büyük gücü (SSCB ve ABD) BM'nin önde gelen üyeleri olmuş ve Çin, İngiltere ve Fransa ile beş üyeli bir yapı hâline getirilmiştir. Ulusal çıkarları farklı olan bu devletlerin iş birliği yapması konusunda şüpheleri olan SSCB, Avrupa Ahengi'nden esinlenerek bir model önermiş ve bu devletlere veto hakkı tanınmıştır. Böylece, daimî üyelere herhangi birinin muhalefeti, zorunlu karar alınmasının önüne geçerek, BM'nin sürekliliğini sağlamıştır. Bunun yanı sıra evrensellik hedeflenmiş ve BM'ye üyelik, bağımsız bir devlet olmak ve uluslararası topluma dâhil olmak anlamına gelmiştir. Neticede sistem iki kutuplu ancak Avrupa değerler sistemine dayalı bir sistem olarak kurulmuştur.³⁴⁸

Bir sistem içerisinde bloklaşmanın oluşması birbirlerini öteki yerine koymalarına neden olmuştur. Her iki bloktan birine üye olan devletler 'öteki'ne karşı 'biz' algılamasını oluşturmıştır. Soğuk Savaş boyunca Batı Avrupa, kurum ve normları kullanarak biz ve öteki kavramlarını pekiştirecek yönde hareket etmiştir. Örneğin, 'öteki'ne karşı güvenlik amacıyla NATO, Avrupa'nın geçmişten gelen 'biz' algılamasına yönelik ise ortak kültüre dayalı AB kurulmuştur.³⁴⁹

İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız bir tutum sergileyerek savaş dışı kalmayı başaran Türkiye, savaş sonrasında kurulan iki kutuplu düzende yerini almaya çalışmıştır. Nihayetinde Türkiye'nin, devleti kurarken devlet kimliği hâline getirdiği Batıcılık anlayışı, bu yeri zorlanmadan bulmasına neden olmuş ve kendini Batı bloku yanında konumlandırmıştır. Tabii bu konumlandırmanın diğer bir nedeni ise SSCB'nin, Boğazlarda üs istemesi ve 1921 Antlaşması ile Türkiye'ye bıraktığı Kars ve Ardahan'ı geri istemiş olmasıdır. Bu bağlamda tehdit olarak görülen SSCB, Türkiye tarafından öteki olarak algılanmıştır. Zaten Türkiye'nin SSCB'yi öteki olarak konumlandırması, Soğuk Savaşın başladığı iki kutuplu dünya sisteminde Batı Blokunun genel tutumuyla paralellik göstermiştir. Bu çerçevede Türkiye hem güvenliğini sağlamak hem de Batılı kimliğini

³⁴⁸ Watson, *The Evolution of International Society*, 289-290.

³⁴⁹ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 178.

güçlendirmek ve kabul ettirmek amacıyla ilk olarak, Batı Avrupa tarafından kurulan Avrupa Konseyi'ne (1950), 1952'de NATO'ya üye olmuş ve 1963'te de AET'yle ortaklık kurmuştur. Türkiye'nin, Batı tarafından kabul edilmesinin nedenlerine baktığımızda sahip olduğu jeopolitik ve stratejik konumu, Batı güvenliği için önemli olmuştur. Medeniyetlerin kavşağı olarak görebileceğimiz Türkiye, Batı tarafından sağlam bir müttefik olarak görülmüştür.³⁵⁰

Buradan da anlaşılacağı üzere Batı'nın bir parçası olma hedefiyle hareket eden Türkiye, Batı devletleriyle sıkı ilişkiler kurmak durumundaydı ve bunu da sadece dış politika aracılığıyla yapabiliirdi. Başka bir deyişle dış politika, Batılılaşmanın ve Batı ailesine dâhil olmanın bir aracı olarak görülmüştür. Bu bağlamda Türk dış politikasının temel amacı da Batı ailesine dâhil olmak çerçevesinde belirlenmiştir.³⁵¹ Bunun en açık örnekleri ise Türkiye'nin Batı'nın ekonomik, siyasi ve askerî sistemlerine katılım sağlayacak dış politika pratikleridir.

2.3.3.1. ABD ve NATO'yla İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı'nda işgale uğramama ve savaşa katılmama üzerine iki hedef belirleyen ve bu hedefleri gerçekleştirmek adına her türlü olanağı ve taktiği uygulayan Türkiye, savaş sonunda yeni dünya sistemi kurulurken Birleşmiş Milletler'in (BM) kurucu üyesi olmak dışında yalnız kalmıştır. Bu sebeple Batı'yla sıkı ilişkiler kurulmaya çalışılmış hatta ABD'nin Yunanistan ve Türkiye için ekonomik ve askerî yardımı öngören Truman Doktrini ile Avrupa ve Türkiye için ekonomik yardımı öngören Marshall Planı'ndan yararlanabilmek adına bir dizi diplomatik faaliyet yürütülmüştür.³⁵²

Türkiye yalnızlığını, en çok SSCB'yle ilişkilerin onarımı kolay olmayacak hasarlı bir döneme girmesiyle hissetmiştir. SSCB savaş bitmeden hemen önce Türkiye'ye, 1925 yılında imzalanan ancak 1945 yılında süresi dolan “Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması”nın uzatılmayacağını bildiren bir nota göndermiş, yeniden bir antlaşma yapmak için de bazı şartlar sunmuştur. İlk olarak 1921 yılında yapılan “Moskova Antlaşması” ile bıraktığı Kars ve Ardahan'ı geri isteyen SSCB, ikinci olarak da Boğazlarda üs istemiştir. SSCB'nin

³⁵⁰ Vâli, *Bridge Across the Bosphorus*, 35-36. ve North Atlantic Treaty Organization (NATO), “Türkiye and NATO” (Erişim 24 Şubat 2025).

³⁵¹ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası* (Ankara: İmge Kitabevi, 2000), 71-73.

³⁵² Nur Bilge-Criss, “Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 9/34 (Haziran 2012), 13.

bu istekleri Potsdam Konferansı'nda da görüşülmüş ve Boğazlarla ilgili isteklerinin taraflar arasında görüşülmesine karar verilmiştir. Bunun üzerine 'nota savaşları' olarak adlandırılan bir süreç başlamıştır. SSCB, 8 Ağustos 1946 tarihinde Türkiye'ye gönderdiği ilk notasında Boğazların, bütün devletlerin ticaret gemilerine ve Karadeniz'e kıyıdaş olan devletlerin savaş gemilerine daima açık, kıyısı olmayan devletlerin ise öngörülen durumlar dışında savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin yasak olmasını istemiş, ayrıca Boğazlardaki geçiş rejiminin Türkiye ve Karadeniz'e kıyıdaş olan ülkelerin yetkisinde bulunmasını ve Boğazların Türkiye ve SSCB tarafından savunulması gerektiğini öne sürmüştür. Bu notanın en dikkat çekici maddeleri son iki talep olmuş ve Türkiye daha cevap vermeden İngiltere ve ABD'den cevap gelmiş ve son iki maddenin kabul edilemez olduğu söylenilmiştir. Türkiye'nin ise 22 Ağustos'ta verdiği cevabı İngiltere ve ABD ile aynı olmuş, son iki maddeye karşı çıkmıştır. SSCB de bunun üzerine 24 Eylül'de ikinci bir nota göndermiş ve son iki madde üzerinde ısrarcı olmuş, ancak bu notaya da aynı şekilde İngiltere ve ABD önce cevap vermiş ve konferansla başlatılan yazışmaların sonlandırılması gerektiğini vurgulamıştır. Türkiye ise Japonya dışında Boğazlar Sözleşmesine taraf olan tüm devletlere, gerektiğinde toplanacak uluslararası bir konferansa ilişkin bilgi almalarını sağlayacak bir cevap vermiştir.³⁵³

Devletler, kimliklerini güvence altına almak ve içeride meşruiyetini sağlamak amacıyla dış tehditler algısı üzerinden jeopolitik bir ötekiye de ihtiyaç duymaktadır.³⁵⁴ Bu bağlamda, Türkiye ve SSCB arasında tanık olunan bu gelişmeler, yeni dünya sisteminin kurulduğu ortamda birbirlerini öteki olarak konumlandırmasına neden olmuştur. Zaten Türkiye'nin SSCB'yi öteki olarak konumlandırması, Soğuk Savaşın başladığı iki kutuplu dünya sisteminde Batı Bloğunun genel tutumuyla paralellik göstermiştir. Nitekim bu süreçte SSCB tehdidine karşı ABD'nin öne sürdüğü Truman Doktrini (1947) ve onu takiben Marshall yardımı (1948) Türkiye'nin, Batı'yla yakınlaşmasının temelini oluşturmuştur. Esasen, Türkiye'nin savaş sonrası Batı'ya doğru itilmesinin ve hatta Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)'ne girmesinin en büyük nedeninin yaygın olarak SSCB tehdidi olduğu kabul edilmektedir.³⁵⁵

³⁵³ Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 501-506.

³⁵⁴ Campbell, *Writing Security*, 55-56.

³⁵⁵ Ferenc A. Váli, *Bridge Across the Bosphorus: The Foreign Policy of Turkey* (Baltimore and London: The Johns Hopkins Press, 1971), 35-36.

Soğuk Savaş dönemi uluslararası sistemin durumu ve SSCB tehdidi, Avrupa ailesinin bir parçası olma hedefiyle hareket eden Türkiye'nin Batılılaşma yönünü Bora'nın ifadesiyle “başka Batı”ya yani, ABD'ye çevirmesine neden olmuştur.³⁵⁶ Türkiye'nin Batı ve Doğu Bloku arasındaki tercihi hiç düşünmeden yapması sadece güvenlik tehdidi sebebiyle ilgili olmamış, inşa ettiği kimliğiyle de ilgili olmuştur. Bu açıdan da bakabileceğimiz NATO üyeliğinin, Türkiye'nin Batı'nın bir parçası olma hedefi için önemi de yadsınmamalıdır. Bu bağlamda Türkiye'nin, Avrupa'nın mirasçısı konumuna gelen 1949'da ABD'nin öncülüğünde kurulan NATO'ya bakışı açık olmuş ve üyelik için gerekli diplomatik faaliyetleri yürütmüştür.³⁵⁷

Avrupa Konseyi'nin kurucu üyelerinden olan ve bu sebeple NATO'ya üye olmanın kendisine verilmesi gereken doğal hakkı olduğunu düşünen Türkiye, NATO dışında kalma durumunda ABD yardımlarının da azalacağından endişe etmiştir. Ayrıca Türk kamuoyu, örgüte üyeliğin gerekliliğine inanmış, Türk münevverleri de 1946'da çok partili hayata geçişin başarılı bir şekilde sürdürülebilmesi için Türkiye'nin demokratik Avrupa ülkeleriyle beraber NATO çatısı altında yer almanın gerekliliğini savunmuştur.³⁵⁸

Bu bağlamda Türkiye'nin ilk NATO başvurusu 1950 yılında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarının son döneminde gerçekleştirmiş ancak ABD ve İngiltere'nin itirazı nedeniyle bir sonuç alınamamıştır. Ancak kolay vazgeçilmeyecek bir hedef olan NATO'ya üyelik girişimleri, CHP iktidarı yerine seçimle gelen Demokrat Parti (DP) döneminde de devam etmiştir. Batılılaşma yönünde hareket eden DP, Soğuk Savaşın ilk sıcak çatışması olan Kore Savaşı'na, BM'nin Kuzey Kore'yi durdurmak amacıyla üye ülkelere bir çağrıda bulunması üzerine meclise dahi danışmadan 4500 asker sevk etmiştir. Bu adım NATO'ya girişi kolaylaştıracak pragmatik bir adım olarak görülmüştür. Türkiye'nin Kore Savaşı'nda kendisinden sıkça söz ettirmesi ve SSCB yayılmacılığının daha fazla hissedilmesi ABD ve İngiltere'nin Türkiye'nin NATO'ya girişine sıcak bakmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Türkiye, 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya

³⁵⁶ Tanıl Bora, “Türkiye’de Siyasal İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi: Amerika: “En” Batı ve “Başka” Batı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 150-151.

³⁵⁷ Eylem Yılmaz – Pınar Bilgin, “Constructing Turkey’s “Western” Identity during the Cold War: Discourses of the Intellectuals of Statecraft”, *International Journal* 61/1 (November 2005), 41.

³⁵⁸ Çağrı Erhan, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 543-544.

kabul edilmiş³⁵⁹ ve Sovyet yayılmacılığına karşı güney kanadın güvenliğini sağlayacak bir denge unsuru olarak NATO'daki yerini almıştır. Büyük bir heyecanla karşılanan ve başarı olarak değerlendirilen NATO üyeliği, Sovyet tehdidine karşı güvenliği sağlamanın yanında Türkiye'yi Batı'da konumlandırma gayretinin önemli adımlarından biri olmuştur. Başka bir deyişle, dış politikada Batı'yla beraber hareket etmeyi önemseyen ve Batılılaşma algısı ABD ile özdeşleşen DP, NATO'yu sadece savunma ittifakı olarak görmemiş, siyasi ve kültürel bir kimlik aracı olarak da görmüştür.³⁶⁰ Böylece Türkiye, sadece askerî ve siyasi alanda değil kültürel ve sosyal alanda da yaşayacağı bir dönüşüm içerisine girmiştir.

NATO üyeliği ile başlayan dönüşümün yaşandığı bu dönemde Ankara, tüm dış politikasını NATO ekseninde belirlemiş ve Batılı bir perspektifle gelişmeleri takip etmiştir. Hatta Türkiye'nin çıkarı, ABD'nin çıkarıyla bir tutulmuştur. Bu bakış açısı doğal olarak bölgedeki politikasına da yansımış³⁶¹ ve eski kimliğin bir uzantısı olarak görülen ve bu nedenle dışsal öteki olarak konumlandırılan Araplar ve Orta Doğu'yla³⁶² ilişkilerini de bu çerçevede belirlemiştir. Batı'yla ilişkiler arttıkça Orta Doğu'yla ilişkiler azalmıştır. Olumsuz etkilerini 1960'larda göstereceği bu politika, Orta Doğu'yla onarımı kolay olmayacak bir süreci başlatmıştır.³⁶³ Yine yaşanan bu dönüşüm, SSCB ile ilişkileri de etkilemiş ve ilişkiler neredeyse sıfır düzeyinde ilerlemiştir. Stalin'in 1953'te vefatı üzerine yerine gelen yöneticiler, barış içinde bir arada yaşama düşüncesine dayanarak daha öncesinde gerginlik yaşadığı ülkelerle ilişkileri düzeltmek istemiştir. Bu politikanın Türkiye'ye yansması ise, yayılmacı tutumun bir kenara bırakıldığı ve Stalin dönemi isteklerden vazgeçildiğini belirten nota olmuştur. Bu nota, geçmişte yaşadıklarını kolay unutmayacak olan Türkiye'nin güvenini kazanmasına yeterli olmamıştır. Ayrıca, Batı nezdinde stratejik önemini kaybetmek istemeyen Türkiye, SSCB'nin bu teklifine rağmen Batı'yla yakınlaşmaya devam etmiştir.³⁶⁴ Bu dönemde Türkiye, o zamana kadar izlediği

³⁵⁹ Bülent Akkaya, "Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* 0/28 (Ocak 2012), 11-15.

³⁶⁰ Ayrıca Türkiye'nin Kore Savaşı'na verdiği destek, Batılı devletlerin politikalarıyla benzerlik göstermiş ve Batılı devlet kimliğine uygun bir görüntü çizmiştir. Yılmaz ve Bilgin, "Constructing Turkey's," 44-48.

³⁶¹ Melek Fırat – Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 615.

³⁶² Bora, "Cumhuriyetin İlk Döneminde", 58.

³⁶³ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Türkiye-Ortadoğu İlişkileri: 100 Yılın Muhasebesi (1923-2023)", *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi* 0/Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye (Ekim 2023), 6. Detaylı bilgi için bkz. Fırat – Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 615-635.

³⁶⁴ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 99-100.

pragmatik dış politikasından sapma yaşamış, dış dinamiklerin etkisiyle dışa bağımlı bir hâle gelmiştir. Özellikle Orta Doğu ve Doğu Bloku ülkeleri ile fayda ve zarar analizi yapmayan Türkiye, Batı ve Doğu arasında yürütülen dengeci politikadan uzaklaşmıştır.³⁶⁵

Öyle ki ABD'ye olan bağımlı dış politika 1960'lı yıllarda kamuoyu tarafından tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle darbe sonrası yürürlüğe giren özgürlükçü anayasayla beraber kamuoyunun dış politikayla daha da yakından ilgilenmesi ciddi tartışmalara neden olmuştur. Tüm bu tartışmalara rağmen yeni yönetim de bir önceki döneme benzer şekilde ABD ve NATO eksenli dış politikaya devam etmiştir.³⁶⁶ Ta ki 1962 yılında yaşanan 'Küba Füze Krizi'ne kadar. ABD'nin NATO üyesi olarak Türkiye'ye yerleştirdiği ve 1962 yılında ancak kullanıma hazırladığı Jüpiter füzelerini, SSCB'nin Küba'ya yerleştirdiği Sovyet füzelerinin kaldırılması karşılığında kaldırılacağını bildirmesi ve SSCB'yle, Türkiye'ye danışmadan anlaşmaya varması, ABD'nin kendi çıkarları konu olduğunda Türkiye'nin çıkarlarını önemsemediğini göstermiş ve Türkiye'nin ABD'ye bağımlı dış politikasını gözden geçirmesinde önemli ihtarlardan biri olmuştur.³⁶⁷ Batı'ya bu denli bağımlı olmanın güvenlik garantisi getirmediğinin farkına varan Türkiye,³⁶⁸ ABD ile ilişkilerini gözden geçirmesine neden olacak başka olayı da Kıbrıs konusunda yaşamıştır.

1950'li yıllarda başlayan ve 60'lı yıllarda da artarak devam eden sorun üzerine Türkiye, garantör devlet olarak Kıbrıs'taki Türkleri temsil etmek üzere harekete geçmiş ve sorunu NATO'ya taşıyabilmek için ABD ile irtibat sağlamıştır. ABD'nin NATO içerisindeki nüfuzunun farkında olan ve bu sebeple yanında görmek istediği ABD, bu sorunda da Türkiye'nin beklentilerini karşılamamıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, ABD Başkanı Lyndon Johnson'a bir mektup göndererek Kıbrıs Rum tarafına müdahale etmesini istemiştir.³⁶⁹ Ancak Kıbrıs sorununu "iki cemaatin birbirini öldürmesi" şeklinde ele alan Johnson'ın verdiği cevap, bu konuya tarafsız yaklaşacağının habercisi olmuştur. Bir kez daha ABD'den beklediği desteği alamayan Türkiye, adaya askerî müdahalede bulunmak için harekete geçtiği dönemde Johnson'dan Başbakan İnönü'ye 5

³⁶⁵ Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 498.

³⁶⁶ Faruk Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası* (İstanbul: Der Yayınları, 2006), 31.

³⁶⁷ Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", 684-685.

³⁶⁸ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 140.

³⁶⁹ Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı*, 67-69.

Haziran 1964'te yeni bir mektup gelmiştir. Türkiye'yi hayal kırıklığına uğratabacak bu mektup, Türkiye'nin müdahale düşüncesini uzun süre ertelemesine neden olmuştur. Mektupta, adaya yapılacak herhangi bir müdahalenin, iki NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan'ı karşı karşıya getireceğinden ve çatışmaya neden olacağından böyle bir durumu NATO'nun kati surette istemeyeceği, yine böyle bir müdahale sonucu SSCB'nin Türkiye'ye saldırması ihtimalinde NATO'nun Türkiye'yi koruyamayacağı ve askerî yardımlar adı altında verilen silahların da kendilerinden habersiz kullanılamayacağı gibi ifadeler bulunmaktaydı.³⁷⁰ İnönü mektubu, Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulma ihtimalinden ötürü gündemden uzak tutmaya çalışmış ancak bir buçuk yıl sonra Hürriyet gazetesine sızdırılmıştır. Bu mektubun Türk kamuoyuna yansması ise anti-Amerikan söylemlerin geliştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Kamuoyu ve basında, herhangi bir saldırı altında NATO'nun Türkiye'nin güvenliğini ne kadar sağlayabileceği tartışılmaya başlanmış ve NATO'ya olan inanç büyük oranda sarsılmıştır.³⁷¹ Aynı şekilde iç siyasette de tartışılan konu hakkında CHP Milletvekili Bülent Ecevit şunları söylemiştir:

Ulusal savunma konusunda, tehlikeyi tek yönlü düşünme alışkanlığının sonucu olarak düştüğümüz zaafı gördük. Topraklarımızda dostlarımızla birlikte alınan ortaklaşa güvenlik tedbirlerinin, güvenliğimizi mi yoksa karşılaştığımız tehlikeleri mi daha çok artırdığını hesaplamaya başladık ve herhâlde, bu güvenlik tedbirlerinin, dostlarımız istemezlerse, kendi güvenliğimize bir yararı dokunamayacağını gördük...³⁷²

Türkiye'yi yalnız hissettiren ve toplumun her kesiminde büyük yankı uyandıran bu olay, Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası ve NATO şüpheciliğini besleyen bir konu olmuştur. Türkiye'nin Batı'ya dönük dış politikasında eleştirilen diğer konu ise Araplar ve Orta Doğu'yla ilişkilerin önemsenmemesiyle ilgilidir. Türkiye'nin, NATO üyeliği çerçevesinde belirlediği Orta Doğu politikası, Araplarla ilişkilerin kopmasına neden olmuştur. Türkiye'nin özellikle İsrail'le ilişkiler, 1956 Süveyş Krizi, 1957 Suriye Bunalımı ve 1958 Irak, Lübnan ve Ürdün olaylarında Batılı devletlerin yanında olan tavrı bölge devletleriyle olan mesafenin daha da açılmasına neden olmuştur.³⁷³ Ayrıca, 1954'te Cezayir'in Fransa'ya karşı verdiği bağımsızlık savaşını, BM gündemine taşımak isteyen Asya ve Afrika ülkelerinin talebine olumsuz yönde oy

³⁷⁰ Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", 685-687.

³⁷¹ Ateş Yazalan, "Johnson Mektubunu Hürriyet Ortaya Çıkarmıştı", *Hürriyet Gazetesi*, (5 Haziran 2022). Ayrıca basın yorumu için Milliyet Halk Gazetesi, "Türk-Amerikan Münasebetlerinde Dönüm Noktası," (10 Haziran 1964), 2.

³⁷² Bülent Ecevit, "Dönüm Noktası", *Milliyet Halk Gazetesi* (26 Nisan 1965).

³⁷³ Ömer Kürkçüoğlu, "Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 27/2 (Şubat 1972), 250.

kullanan Türkiye, ilerleyen yıllarda self-determinasyon önerisiyle tekrar gündeme getirilen konuda çekimser kalmıştır. Yaşanan tüm bu gelişmeler, Kıbrıs Sorunu gündeme geldiğinde Türkiye'nin yalnızlığını anlatır niteliktedir.³⁷⁴

Modern kimliğinin kurucu unsuru Batıcılık, dönemsel olarak farklılık göstermiştir. Cumhuriyet döneminde Batı'ya rağmen Batıcılık iken Soğuk Savaş dönemi Batı'dan daha fazla Batıcı olma evresine gelmiştir. Batı'nın gerek SSCB gerekse de Orta Doğu ülkeleriyle başta ticari faaliyetleri olmak üzere ilişkileri devam ettirmesine rağmen Türkiye'nin yüzünü sadece Batı'ya çevirmiş olması akılcı ve dengeli politikasından saptığını göstermektedir. Batı, verdikleri ve verebilecekleri yardım sebebiyle Türkiye'nin kendilerinden vazgeçemeyeceği düşüncesine sahiptir. Bunun farkına varan ve dersini hem Küba hem de Kıbrıs meselesinde alan Türkiye, çok yönlü politikanın önemini kavramıştır. Bu dönemden sonra Türkiye, Batı'yla ilişkilerini kesmeden diğer devletlerle de iş birliklerini artıracığı ve ilişkilerini geliştireceği çok yönlü dış politika anlayışıyla hareket edecektir.³⁷⁵

Tüm yaşananlara rağmen Türkiye'nin Batı yönelimi değişmemiştir. Kimliğinin bir göstergesi olan bu yönelim, ABD ile çıkar çatışması yaşanmasına rağmen sürdürülmüştür.³⁷⁶ İlişkiler, Ekim 1965 yılında iktidara gelen Adalet Partisi (AP) döneminde de kaldığı yerden devam etmiştir. Demokrasi ve özgürlük söylemlerini sıkça kullanan Süleyman Demirel hükûmeti, hükûmet programı çerçevesinde NATO ile ilgili olarak şu noktalara değinmiştir:

BM çerçevesinde evrensel güvenlik sistemi kurulmadıkça, devletlerin güvenliklerini farklı sistemler içinde sağlamaya gayret göstermeleri pek tabiidir. Türkiye'nin ise coğrafi ve stratejik konumu nedeniyle, güvenliğini kolektif bir sistem içerisinde garanti altına alabilecek bir ittifaka girmesi gereklidir. Bu anlamda savunma gayesi güden, NATO gibi ittifaklara üye olunması bu sebeptendir. Ayrıca demokrasi ve özgürlük rejimi sahibi olarak Batı'ya yönelik dış politika çerçevesinde geliştirilen ilişkilerimizi, en üst seviyede tutmaya gayret edeceğimiz açıktır.³⁷⁷

³⁷⁴ Fırat – Kürçüoğlu, “Arap Devletleriyle İlişkiler”, 634-635.

³⁷⁵ Milliyet Halk Gazetesi, “Türk-Amerikan Münasebetlerinde Dönüm Noktası,” 1. ve Erhan, “ABD ve NATO'yla İlişkiler”, 690-692.

³⁷⁶ Gözde Alptekin – Ömer Özer, “Johnson Mektubu Haberlerinin Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman Gazetelerindeki Sunumu Üzerine Bir İnceleme”, Akdeniz Üniversitesi *İletişim Fakültesi Dergisi* 0/34 (Aralık 31), 289.

³⁷⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Tutanaklar, 2. Dönem, 1. Cilt, 5. Birleşim, Tarih: 3.11.1965, s. 93-94. ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Tutanaklar, 2. Dönem, 1. Cilt, 8. Birleşim, Tarih: 8.11.1965, s. 208.

Tabii demokrasi ve özgürlük söylemlerine sahip bir hükûmetin bu değerleri paylaşan ülkelerle ilişkileri yok sayması olası değildi. Ancak bu söylemler, anti-Amerikan ve NATO karşıtı eylemlerin kamuoyunda artmasına neden olmuştu.³⁷⁸ Bu bağlamda, dış politikadaki adımların iç kamuoyuna farklı biçimde yansımaları, devlet ve ulusal kimliğin birbirinden farklı şekilde inşa edilebileceğini göstermektedir demek, yanlış olmayacaktır.

Yine de DP dönemine kıyasla daha özerk ve kararlı bir dış politika izlenilmeye gayret edilen 60'lı yıllar, Amerika'ya bağımlılığın azaldığı dönem olmuştur. Bir taraftan uluslararası ortamın değişen atmosferi diğer taraftan da kamuoyu içerisindeki anti-Amerikan eylemler özerk politika izlemeyi daha da kolaylaştırmıştır.³⁷⁹

Tabii bu dönemde Batı karşısında belirli bir özerklik kazanılsa da temel dış politika yönelimi aynı kalmıştır.³⁸⁰ Nitekim, 12 Mart Muhtırası sonrasında kurulan yeni hükûmet, NATO'ya ve Batı'ya karşı bağımlılığını tekrarlamıştır.³⁸¹ Ancak 1973 seçimlerinin ardından iktidara gelen Ecevit başkanlığındaki CHP ve MSP (Millî Selamet Partisi) koalisyon hükûmetinin 1974 yılında haşhaş ekimini yasaklayan kararı kaldırması ve Kıbrıs Sorunun yeniden baş göstermesi üzerine adaya Barış Harekâtı düzenlemesi, ABD ile ilişkilerin en gergin döneminin yaşanmasına neden olmuştur.³⁸² Amerika ilk olarak, haşhaş yasağının kaldırılması üzerine Türkiye'ye karşı ambargo kararı almış, daha sonra da bu ambargo kararı içerisine Kıbrıs Barış Harekâtı bahanesini de dâhil etmiştir. Tüm bu yaşananlar Türkiye-ABD ilişkilerini sıfır noktasına kadar indirgemmiştir.³⁸³ Ancak, Türkiye, kararlı tutumunu sürdürmüş ve bunu ABD'ye başka bir deyişle Batı'ya rağmen yapmıştır. Buradan da anlaşıldığı üzere Türkiye'nin çıkarları için ortaya koyduğu irade, Batı'ya olan bağımlılığının azaldığını belirgin şekilde göstermektedir. Özellikle 1974

³⁷⁸ Betül Alğur, *Adalet Partisi Türk Dış Politikası (1965-1971)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 103.

³⁷⁹ Cemal Fedayi, "Adalet Partisi'nin Birinci Dönemi: 1961-1971", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 16/57 (Aralık 2019), 140.

³⁸⁰ Oran, "Dönemin Bilançosu", 679.

³⁸¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Tutanaklar, 3. Dönem, 12. Cilt, 80. Birleşim, 02.04.1971, s. 400.

³⁸² Macide Başlamışlı, "ABD'nin Türkiye'ye Yönelik Ambargo Kararına İlişkin Haşhaş Sorunu Yerine 1974 Kıbrıs Krizini Ön Plana Çıkarma Girişimi", *Asia Minor Studies* 9/1 (Aralık 2020), 695.

³⁸³ Yıllar sonra Bülent Ecevit, 12 Mart Muhtırasının temelinde de haşhaş olduğunu belirtmiştir. Çetin Yetkin – Uğur Özen, "Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Amerika: Müdahalecilerin Ortak Özellikleri", *Milliyet Halk Gazetesi* (18 Ocak 1991), 13.

Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Batı'nın takındığı tavır Türkiye'nin, bağımsız dış politika geliştirmesinin nedenini anlatır niteliktedir.³⁸⁴

Yine aynı dönem uluslararası ortamın, çeşitli gelişmelerden ötürü yumuşaya (detant)³⁸⁵ başlaması Türkiye'nin, Batı bloku nezdindeki stratejik önemini azaltmıştır.³⁸⁶ Bu sebeple başka devletlerle iş birlikleri geliştirmeye gayret eden Türkiye stratejik önemini, 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve İran'da yaşanan devrimle yeniden kazanmış ve Batı'nın güvenlik çıkarı, Türkiye'nin yeniden vazgeçilmez müttefik olarak görülmesine neden olmuştur. Özellikle 12 Eylül Darbesi sonrası kurulan hükûmetle anlaşabileceğini düşünen ABD, Türkiye ile ilişkilerini bu ihtiyaç doğrultusunda şekillendirmiştir. 1950'li yıllarla benzerlik gösteren 80'li yıllar, Türkiye'nin yeniden ABD'ye bağımlı hâle geldiği bir dönem olmuştur.³⁸⁷ DP gibi muhafazakâr Batıcı olan ANAP (Anavatan Partisi) da Batılılaşma yönünü, Avrupa'nın aksine farklı kültürlerle ve modernliklere hoşgörülü olarak algıladığı ABD'ye çevirmiştir. Bu durum ise Batılılaşma anlayışı Avrupa'yla özdeşleşen Kemalist elitler için Batı medeniyetinin yozlaşması olarak değerlendirilmiştir. Neticede Türkiye kimliğinin kurucu unsuru olan Batıcılık, Avrupa ile bağdaştırılmıştır. Bu açıdan Türkiye'nin Avrupa tarafından kabul görmesi Osmanlı'dan bu yana temel hedef olarak belirlenmiştir.³⁸⁸

2.3.3.2. AB'yle İlişkiler

Daha önce de bahsedildiği üzere, İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB tehdidiyle karşılaşan Türkiye, 1923-1945 yılları arasında izlediği tarafsız dış politikasını değiştirmiş ve yeni ortaya çıkan oluşumlara katılmak için harekete geçmiştir. Türk dış politikasının ana bileşeni olan ve Batı ailesinin bir parçası olma arzusunun dışa vurumu olan bu yönelim, Türkiye'nin 1948'de Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü'ne, 1949'da Avrupa

³⁸⁴ Oran, "Dönemin Bilançosu", 679.

³⁸⁵ Yumuşama bir diğer adıyla detant dönemi, nükleer silahların oluşturduğu dehşet dengesi ve iki blokun da statükoyu giderek benimsemesi sonucu başlamış, 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'a girmesiyle sona ermiştir. Ancak Gorbacov döneminde tekrar başlayan yumuşama dönemi, Soğuk Savaşın bitimine kadar devam etmiştir. Mehmet Öcal, "Soğuk Savaş'tan Bir Kesit: Yapısal Değişiklikler ve Bloklar Arası İlişkiler (1960-1991)", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Ocak 2017), 166.

³⁸⁶ Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", 519

³⁸⁷ Oran, "Dönemin Bilançosu", 498. ve Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler Cilt 2", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 161.

³⁸⁸ Bora, "Türkiye'de Siyasal İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi: Amerika: "En" Batı ve "Başka" Batı", 159.

Konseyi'ne, 1952'de de NATO'ya üye olmasına neden olmuştur. Bu diplomatik faaliyetler sayesinde kendini 'Avrupa' gücü olarak kabul ettiren Türkiye, daha sonraki yıllarda ise 1958 Roma Antlaşması'yla kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik başvurusunda bulunmuştur.³⁸⁹ Türkiye AET'yi, Batı ittifakının siyasi eksenini tamamlayan ve pekiştiren ekonomik eksen olarak görmüştür. Aynı şekilde Avrupa da Türkiye'yle olan ilişkileri Batı ittifakı çerçevesinde görmüştür.³⁹⁰

Aslına bakılırsa İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın yarını konusunda şüpheleri olan Türkiye, AET'ye NATO'ya kıyasla daha ihtiyatlı yaklaşmıştır.³⁹¹ Ancak bu belirsizliğe karşın tarihi, ideolojik, ekonomik ve siyasi nedenler üyelik başvurusunu tetiklemiştir. Bağımlı hâle gelinen ABD'yle yaşanan sıkıntılar (ABD'nin, Kıbrıs Sorunu'nda tarafsız tavrı, ekonomik yardımlar konusunda beklentiyi karşılayamaması ve genel itibarıyla kendi çıkarlarına göre hareket etmesi gibi), tek bir yere bağımlı kalınmaması gerektiğini göstermiş ve bu doğrultuda dış politikada çeşitliliğe gidilmiştir. Bunun dışında Türkiye'nin AET'ye başvuru süreci, özellikle tarihsel öteki³⁹² olarak belirlediği Yunanistan'ın 15 Temmuz 1959'daki başvurusuyla hız kazanmıştır.³⁹³ Hatta Yunanistan'ın, AET'ye başvurusu olmasa Türkiye'nin, bu başvuruyu bir süre daha erteleyeceği düşüncesi yaygın olarak kabul görmektedir.³⁹⁴ Ancak Türkiye, yönünü her zaman Batılılaşma olarak belirlemiştir. Bu sebeple AET üyeliği, onun Batılılaşmasını ve

³⁸⁹ Meltem Müftüler-Bac, *Europe in Change: Turkey's Relations with a Changing Europe*, (Manchester and Newyork: Manchester University Press, 1997), 53.

³⁹⁰ Atila Eralp, "Turkey and the EC in the Changing Post-War International System", *Turkey and Europe*, mlf. Canan Balkır and Allan M. Williams (London: Pinter Publishers Ltd, 1993), 24.

³⁹¹ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 216.

³⁹² Tarihsel geçmişte sadakatsizlik, tehdit (Türk İstiklâl Harbi'nin, Yunanlıların İzmir'i işgaliyle başlaması) gibi unsurlarla kolektif belleğe yer eden Yunanistan, Türkiye tarafından öteki konumuna itilmiştir. Ancak Yunanistan'la olan sorunların çözülmesiyle ulusal çıkarlar doğrultusunda iş birliklerini geliştiren ve Soğuk Savaş döneminde de hem büyük güçlerin teşviki hem de ortak öteki (SSCB) sebebiyle ilişkilerini ilerleten Yunanistan ve Türkiye ilişkileri, uluslararası sistemin yumuşaması, Kıbrıs ve Ege Sorunları üzerine yine problemli bir hâl almıştır. Herkül Millas, "Millî Türk Kimliği ve 'Öteki' (Yunan)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 195-198. ve Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 716-718.

³⁹³ Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy*, 69. ve Çağrı Erhan – Tuğrul Arat, "AET'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 811-814. Öyle ki dönemin Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun, "Yunanistan boş bir havuza atlıyorsa, bizim de atlamamız gerek." dediği anlatılmaktadır. Selim Kuneralp, "Yol Ayrımı Mı Kan Uyuşmazlığı Mı?", *Serbestiyet* (Eylül 25 Eylül 2023).

³⁹⁴ Müftüler-Bac, *Europe in Change*, 54.

muasır medeniyet seviyesine yükselmesini hızlandıracak bir adım olarak görülmüştür. Yani, Türkiye her şekilde AET'ye başvuracaktır.

Türkiye'nin, Yunanistan'ın başvurusundan sadece on altı gün sonra yaptığı başvuru, Türkiye'yi NATO ve Avrupa ekseninde tutma endişesi olan AET tarafından memnuniyetle karşılanmış ve kabul edilmiştir. Ancak Türkiye'de yaşanan 27 Mayıs Darbesi, AET'yle ilişkileri kesintiye uğratmıştır. Yine de devletin resmî ideolojisi olan Batı'yla bütünleşme hedefi DP'nin yerine gelen yönetimler tarafından da devam ettirilmiş ve ortaklık süreci, Türkiye'de demokratik düzenin yeniden gelmesinin ardından 12 Eylül 1963'te imzalanan Ankara Antlaşması'yla başlamıştır.³⁹⁵ İngiltere'nin öncülüğünde kurulan Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) yerine AET'nin tercih edilmiş olması sevinçle karşılanmış³⁹⁶ ve Antlaşmanın imzalandığı dönemde Komisyon Başkanlığı yapan Walter Hallstein, Türkiye'nin artık Avrupa'nın bir parçası olduğunu, söylemiştir.³⁹⁷ Ancak, Türkiye'nin başarı olarak nitelendirdiği bu yarı üyelik, onun Avrupa'nın kültürel ötekisi olması gerçeğini değiştirmemiş ve toplumsal düzeyde bu net bir şekilde ifade edilmiştir. Yine de Soğuk Savaş şartları altında Türkiye'nin, Batı Bloğunun güvenilir ve bağlı bir üyesi olması, kültürel öteki söyleminin siyasal ortamda henüz dile getirilmemesine neden olmuştur. Başka bir deyişle, Soğuk Savaş döneminde Avrupa'nın güvenliğine katkıda bulunan Türkiye'nin, Avrupalılığı tartışılmamıştır.³⁹⁸

TBMM'deki tüm siyasi partiler ise Batı Avrupa'da hızla gelişen entegrasyon hareketlerinin dışında kalınmaması, bu nedenle Türkiye'nin Avrupa Ortak Pazarı'na girmesi gerektiği konusunda hemfikirlerdi.³⁹⁹ AET'yi yeterince tanımayan kamuoyu ise bu başvuru karşısında büyük bir heyecan duymamış ve birkaç yayın organı dışında basında fazla yer bulmamıştır.⁴⁰⁰ Yine de antlaşmanın ardından, Türkiye'nin artık

³⁹⁵ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 121-122.

³⁹⁶ Erhan – Arat, "AET'yle İlişkiler", 819.

³⁹⁷ Fatma Kandaz, "*Avrupa Birliği Kapsamında Almanya-Türkiye İlişkileri*," (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 8. ve Milliyet Halk Gazetesi, "Ortak Pazar Antlaşması İmzalandı," (13 Eylül 1963), 7.

³⁹⁸ Hale, *Türk Dış Politikası*, 182-183. ve Selcen Öner, "Avrupa Birliği'nin Ekonomik Krizi ve Kimlik Krizi", *Social Sciences Research Journal* 3/3 (September 2014), 12. ve Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 217.

³⁹⁹ Esra Çayhan, *Dünden Bugüne: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı* (İstanbul: Boyut Kitapları Yayınları, 1997), 42.

⁴⁰⁰ Umut Karabulut, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Başlangıcı: Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) Üyelik Başvurusu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 8/16 (Güz 2012), 31.

Avrupa'nın bir parçası olduğu ve Avrupalılığının onaylandığı düşüncesi toplulukta olduğu gibi Türkiye'de de pozitif bir hava estirmiştir.⁴⁰¹

Ancak bu pozitif hava sonraki günlerde yerini sessizliğe bırakacak ve Türkiye, bu sürecin getirdiği yükümlülükleri ve taahhüt ettiği sözleri yerine getirmekte zorlanacaktı. Bu durumu ilerleyen günlerde fark edecek siyasiler, o zamana kadar inşa edilen Batılı kimliğin, Avrupa'da kabul edilmesinin pekiştirilmesiyle ilgilenmiştir. Bu bağlamda, toplulukla ortaklık kurmak için imzalanan Ankara Antlaşması, hazırlık, geçiş ve Gümrük Birliği'ne (GB) dayandırılan son dönem olmak üzere üç aşamadan oluşmaktaydı.⁴⁰² İlk aşamayı hızlı bir şekilde tamamlayacak olan Türkiye, geçiş aşamasına hazırlıklar yaparken, ortak üyelik kararının ön gördüğü GB'nin, Türk ekonomisi ve kalkınma stratejileri üzerindeki etkilerine dair yeterli araştırmanın yapılmadığını fark etmiştir. Fakat, ekonomik sorunların kendini hissettirmeye başladığı ilk olumsuz etkiyi (AET'ye yapılan ihracatın ithalata oranla düşmesini) görmezden gelen Adalet Partisi hükûmeti, GB'yi kuracak geçiş dönemini, 23 Kasım 1970 tarihinde imzalanan Katma Protokol'le başlatmıştır. Aslına bakılırsa AET, dönemin bazı siyasileri tarafından modernleşme projesinin önemli bir aşaması olarak değerlendirilmiştir. Yani onlara göre bu üyelik, Türkiye'de yeşertilmeye çalışılan demokrasi kültürü ve Batılı yaşam tarzını köklendirecek ve güvence altına alacak bir adım olarak görülmüştür. Özellikle bir devlet kurumu olan Dışişleri Bakanlığı, AET'yle olan ilişkilerin siyasi niteliği ve Batılılaşma sürecine olan katkısıyla ilgilenmiştir.⁴⁰³

Ancak, Ankara Antlaşması ile ekonomiye daha ağır bir yük getirecek olan Katma Protokol arasındaki dönemde AET'yle ilişkilere dair karşıt sesler yükselmeye başlamıştır. Bu sesler, ağırlıklı olarak sola eğilimli ve dini çevrelerden gelmiş ve bu iki grubun beraber yer aldığı, bazı devlet kurumu ve siyasi partilerden yükselmeye başlamıştır. Kurumlar, Türkiye'nin öncelikle ekonomisini ve sanayisini AET ülkeleriyle aynı seviyeye getirilmesi, sonrasında üyelik süreciyle ilgilenilmesi gerektiği görüşünü öne sürmüştür. Çünkü, bu alanlarda ilerleyemeyen Türkiye hem kendine hem de AET'ye yük olacaktır.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ Kandaz, *Avrupa Birliği*, 8. ve Milliyet Halk Gazetesi, *Ortak Pazar Antlaşması İmzalandı*, 1.

⁴⁰² Erhan – Arat, “AET'yle İlişkiler”, 832.

⁴⁰³ Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy*, 71-74.

⁴⁰⁴ Erhan – Arat, “AET'yle İlişkiler”, 840.

Siyasi partilerden gelen eleştiri ise ilk olarak CHP'den gelmiştir. Gerekli çalışmaların yapılmadan hazırlık döneminden geçiş dönemine geçilmesinin sakıncalarının olacağını ileri sürmüştür. Aşırı sağ ve sol ise farklı yaklaşımlardan yola çıkmış olmalarına rağmen topluluğa katılma meselesinde ortak noktada buluşmuştur. Milliyetçiler, AET üyeliğinin yabancılar için açık pazar hâline geleceğine ve bu sebeple bağımsızlığın korunamayacağını ileri sürerek Türkiye'nin asıl yerinin Türk halkalarının ve Orta Doğu'nun yanı olduğunu savunmuştur.⁴⁰⁵ Millî Nizam Partisi (MNP) genel başkanı Necmettin Erbakan, hükûmetin Ortak Pazar konusundaki tutumlarından dolayı gensoru önergesi vermiş ve millî kimliğin ve hâkimiyetin yok olacağını böylece Türkiye'nin Batı sömürgesi hâline geleceğini ileri sürmüştür. Ortak Pazar'ı Hristiyan topluluğu olarak değerlendiren Erbakan, Türkiye'nin tarihi, sosyal, kültürel yapısı ve inanç sisteminin bu pazar için uygun olmadığı ve böyle bir pazar kurulacaksa da bunun ancak kendi inancıyla aynı olan devletlerle kurulması gerektiğini söylemiştir. Aynı şekilde aşırı sol da Ortak Pazar konusunda aynı tutuma sahip olmuş ve ortaklığın, Türkiye'nin kalkınmasını engelleyeceğini ve Batı sömürgesi hâline getireceğini öne sürmüştür.⁴⁰⁶

1971'in başında onaylanması için TBMM'ye gönderilen ve içeride yaşanan sorunlar sebebiyle kamuoyunda kapsamlı bir şekilde tartışılmayan Katma Protokol, 12 Mart Muhtırası sonrası kurulan Nihat Erim hükûmeti ile TBMM'de onaylanmış, 1973 yılında da yürürlüğe girmiştir.⁴⁰⁷ Ancak muhtıra sonrası AET ile ilişkiler sıkıntılı bir döneme girmiştir. Aslına bakılırsa başlangıçta, demokrasiye dayalı bir topluluğun içerisine, demokratik olmayan bir rejimin dâhil edilmemesi gerektiği yönündeki fikirlere rağmen Türkiye-AET ilişkileri kesintiye uğramamıştır. Bu durum, müdahale niteliğinin doğrudan bir askerî darbe şeklinde olmamasından kaynaklanmıştır. Ayrıca Erim hükûmetinin, protokolü meclisten geçirmiş olması toplulukla olan ilişkilerin devamını istediğini göstermiştir.⁴⁰⁸ Ancak 12 Mart yönetiminin demokrasiye aykırı tutumunun giderek artması topluluğun tepkilerinin de aynı oranda artmasına neden olmuştur. Demokrasi ve insan haklarına uymayan uygulamaları sert bir tutumla ele alan topluluk,

⁴⁰⁵ Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy*, 74.

⁴⁰⁶ Çayhan, *Dünden Bugüne*, 63-80.

⁴⁰⁷ Selim İlkin, "A History of Turkey's Association with the European Community", *Turkey and the European Community*, mlf. Ahmet Evin ve Geoffrey Denton (Opladen: Leske Verlag, 1990), 42-44.

⁴⁰⁸ Ayrıca, topluluğa karşı olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve MNP bazı gerekçelere dayanılarak kapatılmıştır.

Türkiye'nin ileriki yıllarda daha fazla başını ağrıatacağı bu konuyu, parlamentoda ilk kez gündeme getirmiştir.⁴⁰⁹

Ayrıca ilerleyen günlerde mecliste de Katma Protokol şartlarının iyileştirilmesi gündeme gelmiştir. Protokol sebebiyle ekonomik sorunların ön plana çıktığı bu dönemde Türkiye-AET ilişkileri gergin bir hâl almıştır. Bir de bu gerginliğe, topluluk içerisinde yaşanan değişim süreci eklenmiştir. 1973'te AET'nin genişleme süreciyle (İngiltere, Danimarka ve İrlanda'yla birlikte altı üyeli yapısı dokuza çıkmıştır) değişen şartlar, Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuz etki, ilerleyen dönemlerde başlayan petrol krizi nedeniyle, AET'nin üye ülke ekonomilerini koruma altına alan politikaları ve krizin ardından Akdeniz ülkelerinin çoğuyla yapılan ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin ihracatını olumsuz yönde etkilemesiyle devam etmiştir.⁴¹⁰

Bu olumsuz etkiler sebebiyle Türkiye, AET ile Katma Protokol'ün iyileştirilmesi konusunda gerekli görüşmeler yapmış, zor olsa da AET, Türkiye'nin sanayisini geliştirmeye yönelik destek vermiş ve bunun üzerine 1973'te Tamamlayıcı Protokol imzalanmıştır. Ancak bu uzlaşma çok kısa sürmüş ve Kıbrıs Barış Harekâtı'nın başlatılması, AET ile ilişkilerin o güne kadar görülmemiş bir şekilde gerginleşmesine neden olmuştur. Aslında 20 Temmuz 1974 yılında düzenlenen askerî harekât, Türkiye'nin garantör devlet statüsüne uygun hareket etmesi ve öncesinde diplomatik temaslarda bulunması sebebiyle toplulukta ciddi bir tepki yaratmamıştır. Ancak Ağustos'taki ikinci harekât sonrası Yunanistan'daki Albaylar Cuntası'nın çöküşü ve Yunanistan'ın demokrasiye geçişi, AET'nin, Yunanistan'ı yeniden kucaklamasına, Türkiye'ye karşı ise bakışının değişmesine neden olmuştur. Nitekim, Ekim 1974'teki Paris Zirvesinde Türkiye, düzenlemiş olduğu harekât nedeniyle kınanmıştır. Ankara ise bu kınamayı, her ne kadar protesto etmiş olsa da bir sonuç alamamıştır. Diğer yandan tamamlayıcı protokolle Türkiye'ye sunulmuş olan ticari esneklik, yaşanan petrol krizi ve ekonomik yönde yaşanan sıkıntı sebebiyle Türkiye için yeterli olmamış ve Katma Protokol üzerinde bir revizyon istenilmiş, ancak AET buna ayak sürmüştür. Yaşanan bu gelişmeleri takiben, Türkiye'nin istekleri AET tarafından sürekli olarak reddedilmiş ve ilişkiler giderek daha gergin bir hâl almıştır. Bunun üzerine ise Türkiye, Katma Protokol'den

⁴⁰⁹ Erhan – Arat, “AET'yle İlişkiler”, 847.

⁴¹⁰ Müftüler-Bac, *Europe in Change*, 59-60. ve Çayhan, *Dünden Bugüne*, 153-154.

kaynaklanan yükümlülüklerini bir yıl süreyle (1977-1978) erteleme kararı aldığını ilan etmiştir.⁴¹¹

Gerginlik devam ederken 1978 başında kurulan Ecevit hükûmeti, Katma Protokol'ün iyileştirilmesi konusunda ilk defa somut adımlar atmış ve nabız yoklaması amacıyla yurt dışı gezisi düzenlemiştir.⁴¹² Mayıs ayında Brüksel'e gerçekleştirdiği ziyarette Ecevit, tarım alanında kapsamlı tavizler ve mali yardım içeren önerilerin olduğu bir paketi AET Komisyon başkanına iletmiştir. Paketin tartışılmasını kabul eden AET ise, Türkiye'nin yeniden umutlanmasına neden olmuştur. Ancak, topluluk kısa sürede cevap verileceğini belirtmesine rağmen Türkiye'ye o yıl herhangi bir dönüş yapmamıştır. Ekonomik koşulların giderek kötüleşmesi ve koalisyon ortaklarının baskısı nedeniyle topluluğun cevabını bekleyemeyen Ecevit hükûmeti, 28 Aralık 1978 tarihinde AET ile ilişkileri dondurma kararı almıştır. Aslına bakılırsa askıya alınan ilişkiler, petrol krizi sonrası ekonomik zorluklar yaşayan AET'nin rahatlamasına neden olmuştur. Hatta o dönemde AET, ekonomilerinin üzerindeki baskıyı giderebilmek ve işsizlik sorunlarını aşabilmek için Türk işçilerinin serbest dolaşım hakkını sınırlamaya başlamıştır. Neticede, AET-Türkiye ilişkileri 70'ler boyunca kötü bir seyir izlemiştir. Yine de 1975'te Yunanistan'ın tam üyelik başvurusunda bulunması, 1979'da yapılan ara seçimler sonrası Demirel başkanlığında kurulan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve MSP destekli azınlık hükûmeti tarafından tam üyelik başvurusunun dile getirilmeye başlamasına neden olmuştur. Ancak 12 Eylül 1980'de yapılan askerî darbe, bu sürecin yeniden kesintiye uğramasına neden olmuştur. Hatta birçok araştırmacıya göre tarihi bir fırsatın kaçırıldığı öne sürülmüştür.⁴¹³

Her ne kadar askerî yönetim, hükûmet programlarında Ankara Antlaşması'na bağlı kalınacağına dair vurgu yapıp ilişkileri iyileştirme gayretinde bulunsa da darbenin, AET'nin demokrasi ve dış politika meselesine daha fazla önem verdiği ve uluslararası sistemin değişime uğramaya başladığı döneme rastlamış olması bunu mümkün kılmamıştır.⁴¹⁴ Özellikle, AET'nin demokrasiye yönelik endişeleri ve dış politikaya olan eğilimi, 70'lerin ortalarından itibaren görünür hâle gelmiş ve Yunanistan, Portekiz ve

⁴¹¹ Erhan – Arat, “AET'yle İlişkiler”, 848-850.

⁴¹² Çayhan, *Dünden Bugüne*, 197-198.

⁴¹³ Erhan – Arat, “AET'yle İlişkiler”, 850-851., Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy*, 75. ve Çayhan, *Dünden Bugüne*, 210-213.

⁴¹⁴ Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy*, 75-76.

İspanya'nın yaptığı tam üyelik başvuruları, topluluğun demokratik rejimleri güçlendirebileceği düşüncesini artırmıştır.⁴¹⁵ Aslında AET'nin, darbeye karşı ilk tepkisi ılımlı olmuştur. Ancak ilerleyen günlerde insan hakları ihlalleri, topluluğun tepkisinin artmasına neden olacaktır. Avrupa Parlamentosu (AP) Türkiye'den, Türk halkının politik ve sendikal özgürlüklerden yararlandırılmasını, tutuklanan siyasilerin hayatlarının güvence altına alınmasını, demokratik uygulamalara kısa süre içerisinde dönülmesini ve dönüş takviminin kendilerine bildirilmesini istemiştir. Ayrıca, AET ile diyalogun ön koşulunun insan haklarına saygı olduğunun üzerinden tekrar geçmiştir.⁴¹⁶

Türkiye ise 25 Mart 1981 tarihinde gerçekleştirdiği toplantıda, demokrasiye geçiş süreci tamamlandıktan sonra AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunulacağını belirtmiş ve bunu 5 Haziran 1981'de düzenlenen Ortaklık Konseyi toplantısında resmen bildirmiştir.⁴¹⁷ Ancak tutuklamalar, siyasi partilerin ve bazı gazetelerin kapatılması gibi olaylar, AT'nin tepkilerini sertleştirmesine dolayısıyla AP'nin harekete geçmesine ve Türkiye ile bütün ilişkileri askıya alan bir dizi karar alınmasına neden olmuştur. Avrupa Konseyi ise Mart 1982'de Ortaklık ilişkilerini süresiz olarak askıya almıştır.⁴¹⁸ Aslına bakılırsa AET'nin demokrasi konusundaki ısrarcı tutumunu egemen bir devletin iç işlerine karışmak olarak algılayan Türkiye⁴¹⁹, toplulukla ilişkilerin bozulmasıyla birlikte ABD'yle yakınlaşmaya başlamıştır. Yine de Türkiye, Avrupa'yla ilişkilerin devam etmesini istemiş ve Avrupa Topluluğu'na kulak vererek 1983'ün Kasım ayında yapılacak bir seçimle demokrasiye geçilmesini kabul etmiştir.⁴²⁰ Ancak 1982'de kabul edilen yeni anayasanın demokratik olmayan kısıtlamaları ve 1983 süresince kurulan yeni siyasi partilerin birkaçının kapatılması ve birkaçının ise kurucularının askerî yönetim tarafından veto edilmesi yine Avrupa tarafından olumsuz tepkiyle karşılanmıştır. Kasım 1983'te

⁴¹⁵ Atilla Eralp, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye ve Avrupa Birliği", *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, mlf. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı, çev. Hür Güldü (İstanbul: Alfa Yayınları, 2002), 241-242.

⁴¹⁶ Mehmet Ali Birand, *Türkiye'nin Avrupa Macerası 1959-1999* (İstanbul: Doğan Kitap, 2000), 391-396. ve Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 222.

⁴¹⁷ Çağrı Erhan – Tuğrul Arat, "AT'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 86.

⁴¹⁸ Şaban H. Çalış, *Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı Politik Aktörler ve Değişim* (Ankara: Nobel Yayınları, 2008), 235.

⁴¹⁹ Atilla Eralp, "Turkey and the European Community: Forging New Identities along Old Lines", *International Journal of Sociology* 24/2 (Summer 1994), 136.

⁴²⁰ Erhan – Arat, "AT'yle İlişkiler", 88. ve Çalış, *Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri*, 238-239.

yapılan genel seçimlerin de ilişkileri düzeltmede ciddi bir etkisi olmamış ve kısıtlamalar altında yapılan bir seçimin demokratik olmadığı düşüncesi kabul görmüştür.⁴²¹

Seçimler sonrası iktidara gelen Anavatan Partisi Genel Başkanı Turgut Özal, hükûmet programı için yaptığı konuşmasında yapılan seçimlerin Türkiye'nin demokrasiye bağlılığının bir kanıt olduğunu, meclisin çalışmaya yeniden başlamasıyla Avrupa'yla olan ilişkilerin yeniden düzelmeye başlamaması için bir sebep kalmadığını belirtmiştir.⁴²² İktidara gelir gelmez harekete geçen Özal, AET'yi politik söylemlerinin merkez teması hâline getirmiş, ekonomik ve siyasi reformlar gerçekleştirmiştir. İlişkileri normalleştirmeye çalışan Türk hükûmeti, 1987 yılında siyasi istikrarsızlığın sorumlusu olarak görülen siyasi liderlere yönelik yasakları kaldırmış, vatandaşlara Avrupa Konseyi'ne bireysel başvuru imtiyazı tanımış, siyasi nedenlerden dolayı hükûm giymiş 30 bin kişiyi serbest bırakmış ve idam cezalarının onanmasına son vermiştir. Toplulukla gerginliğin azalmasına neden olan bu gibi adımlar sonrası Özal hükûmeti, 14 Nisan 1987 tarihinde tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Tam üyelik başvurusu, toplumun geniş bir kesiminde Batılılaşma yolunda atılmış tabii bir adım olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca topluluğa üyelik, demokrasinin devamlılığının sağlanabileceği ve bir daha bu yoldan geri dönülemeyeceği düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin Avrupalılığını resmen kanıtlayacak olan başvuru meselesinde uzlaşan çoğu siyasi lider ise Batılılaşma konusundaki kararlılıklarının altını çizmiş ve mecliste henüz temsil edilmeyen Refah Partisi (RP) dışındaki diğer partiler de üyelik konusunda hemfikir görünmüşlerdir. AT tarafından şaşkınlıkla karşılanan bu başvuruya verilecek yanıt, kamuoyunda büyük bir heyecanla beklenmeye başlanmıştır.⁴²³

Nitekim, bu heyecan uzun sürmemiş ve üyelik başvurusu ciddi engellerle karşılaşmıştır. Üyelik yerine ortaklık ilişkilerini geliştirmeyi ön gören topluluğun bu arzusuna rağmen Yunanistan'ın üyelik bir kenara ortaklık ilişkilerinin yeniden başlatılmasına bile karşı çıkması ve Almanya'nın kaygıları (Türk işçilerin serbest dolaşımı gibi) Türkiye'nin beklentilerini boşa çıkarmıştır. Ayrıca bir dizi karar alan AP, sözde Ermeni Soykırımı'nın kabul edilmesi, Kıbrıs'taki Türk güçlerinin geri çekilmesi ve

⁴²¹ Birand, *Türkiye'nin Avrupa Macerası*, 415-420.

⁴²² Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Tutanaklar, 17. Dönem, 1. Cilt, 10. Birleşim, Tarih: 19.12.1983, 84.

⁴²³ Bozdağhoğlu, *Turkish Foreign Policy*, 77-79.

Ermeniler, Kürtler ve gayr-i Müslimlere gerekli özgürlüklerin tanınması gerektiği gibi önerilerde bulunmuş ve bu öneriler, ilişkilerin daha da bozulmasına neden olmuştur. Başvuru değerlendirmesi iki yıl sürmüş olan komisyon, 18 Aralık 1989'da Türkiye'nin başvurusunu bir süre için askıya almıştır. Bu ertelemenin esas nedeni topluluğun, genişleme yerine derinleşmeye öncelik vermiş olmasıdır. Yeni bir üyenin kabul edilmesini güçleştiren⁴²⁴ bu neden dışında Türkiye'nin ekonomik ve siyasi yönden henüz hazır olmayışı başvurunun kabul edilmemesi için farklı bir etken olmuştur. Ekonominin üyelik için yeterince gelişmemiş olması, demokrasi için atılan adımların hâlâ Avrupa'nın gerisinde kalması ve Yunanistan'la yaşanan Kıbrıs sorununun AT'yle ilişkileri olumsuz etkilemesi, Türkiye'nin üyeliğinin önündeki engeller olmuştur. Üyeliğin kabul edilmemesi yönünde komisyonun öne sürdüğü bu gerekçeler dışında görünmeyen ancak Türkiye-AT ilişkilerinin seyrini olumsuz yönde etkileyen önemli nedenlerden biri uluslararası arenada yaşanan değişim olmuştur. Berlin Duvarı'nın yıkılması ve SSCB'nin dağılmaya başlamasıyla Doğu Avrupa ülkeleri, topluluk için öncelikli hâle gelmiştir. Bütün ilgisini ve kaynaklarını oraya yönlendirmeyi planlayan AT tarafından bahsedilmeyen bir diğer neden ise Türkiye ve Avrupa arasındaki tarihsel ve dinsel yani kültürel farklılık konusudur.⁴²⁵

Aslına bakılırsa topluluğun bu gerekçelerine karşı Türkiye'nin üyelik gerekçesi yalnızca, Soğuk Savaş boyunca Batı için sahip olduğu stratejik önemine dayanmaktaydı. Başka bir deyişle, Türkiye, özgür dünyanın savunulması için yaptığı katkının daha kapsamlı bir iş birliği ile ödüllendirilmesi ve bu yüzden NATO ve Batılı birçok kuruma üye olan Türkiye'nin, AET'ye de üye olması gerektiği üzerinde durmuştur.⁴²⁶ Ancak Türkiye'nin, AT ile arasındaki en temel bağ olan ve stratejik öneme dayanan bu gerekçesi, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber sarsılacak ve yukarıda da değindiğimiz AT'nin daha önce hiç bahsetmediği kültürel farklılık konusu gündeme gelecektir. Her ne kadar koşullar gerektirdiğinde kültürel farklılık konusu dile getirilmese de aslında bu konu daima varlığını korumaktadır. Bu durumun bir kimlik meselesi olduğu fark edildiğinde ise aksinin düşünülmemeyeceğinin de altını çizmek gerekir. Avrupa'ya kimliğini veren

⁴²⁴ Mehmet Murat Erdoğan, *Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri 1990-2005*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 91-93.

⁴²⁵ Erhan – Arat, "AT'yle İlişkiler," 99-101.

⁴²⁶ İhsan D. Dağı, "Human Rights, Democratization and the European Community in Turkish Politics: The Özal Years, 1983-87", *Middle Eastern Studies* 37/1 (January 2001), 26.

unsurlardan olan Hristiyan gelenekler ve tarihî hatıralar, İslâm'ın ötekileştirilmesine neden olmuş, dolayısıyla Türkiye de Avrupa'nın ötekisi olarak belirlenmiş hatta kendi kimliğini Türk ötekiliğine karşı inşa etmiştir. Batı karşısında gücü zayıfladıkça, Batı'ya rağmen Batıcılık güdüsüyle hareket eden ve Batı'yı aynileşmek istediği öteki olarak belirleyen Türkiye ise kimliğini, Batılılaşma çerçevesinde başka bir deyişle Batı'ya öykünerek inşa etmiştir. Her ne kadar Türkiye kimliğini bu yönde inşa etmiş olsa da Avrupa sadece Türkiye'yi idare etmeye çalışmıştır. Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkilerine yansıyan bu durum, farklılıkların göz ardı edildiği uluslararası sistemin, 1990'lı yıllarda değişmesiyle daha da görünür hâle gelecek ve ilişkilerin bu çerçevede belirlenmesine neden olacaktır.⁴²⁷ Özetle, Soğuk Savaş boyunca Türkiye'nin Batılı kimliği sorgulanmamış ama AB'ye de kabul edilmemiştir. Diğer bir ifadeyle, AB'ye üye olarak kabul edilmeyen Türkiye'nin, bölgede ileri karakol görevi görmesi bu sorgulamanın dile getirilmemesine neden olmuştur. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesi bu sorunun açıktan yapılmasını sağlamıştır.

Neticede, Türkiye ve AB ilişkilerinin iniş çıkışlı bir şekilde ilerlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Aslına bakılırsa Avrupa, mevcut uluslararası sisteme göre hareket ederek, Türkiye ile ilişkileri Batı ittifakı çerçevesinde yürütmüş ve SSCB'den gelen tehdidi engelleyebilecek Türkiye'yi, güvenliği için gerekli görmüştür. Bu süreçte Türkiye'nin Avrupalılığının sorgulanmaması da pek tabiidir. Ancak ilerleyen zamanlarda insan hakları, demokrasi gibi normlara yönelen AB, uluslararası sistemin değişmeye başlamasıyla Türkiye'ye olan bakış açısını da değiştirmiş ve onu, eski yerine “öteki” konumuna geri göndermiştir. Aslına bakılırsa inşacı yaklaşımın temel önermelerine burada da rastlamaktayız. AB'nin, sistemin yaşadığı değişime göre hareket etmesi bize eden-yapı ilişkisini rahatlıkla göstermektedir. AB, tarafından yeniden öteki konumuna getirilen Türkiye'nin ise Batılı kimliğini kabul ettirdiğini düşündüğü Avrupa tarafından yeniden öteki konumuna getirilmesi kimlik bunalımı yaşamasına sebep olmuştur.

⁴²⁷ Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, 226. ve Maria Hojer Romme, “A Long Relationship, No Membership: Turkey and the European Union: An Investigation of Cultures and Identities Standing in the Way of Accession,” (Swedish: Lund University, European Studies, Master of Art, 2014), 28-29. ve A. Nuri Yurdusev, “Avrupa'yı Kurmak, Türkiye'yi İdare Etmek ve Tarihin İpoteğinden Kurtulmak”, Liberal Düşünce Dergisi 5/17 (Kış 2000), 14.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SOĞUK SAVAŞ SONRASI YENİDEN TANIMLANAN KİMLİK VE DEĞİŞEN TÜRK DIŞ POLİTİKA DİNAMİKLERİ

Eden-yapı ilişkisini daha net görebilmek için bu bölümde de yine ilk olarak uluslararası sistemin yaşadığı değişim ele alınacaktır. Daha sonra ise yaşanan sistem değişikliğinin Türk devlet kimliğindeki etkisi ele alınacak ve Türkiye'nin cumhuriyetin ilanından itibaren inşa etmeye çalıştığı kimliğinin Avrupa tarafından benimsenmediğini anladığında yaşadığı kimlik bunalımına değinilecektir. Bu başlıktan sonra ise 2002 itibarıyla Türkiye siyasetinin belirleyicisi olan AK Parti'nin kimliği ele alınacaktır. 90'lı yıllar dış politikasının genel çerçevesi verildikten sonra ise AK Parti'nin devlet kimliğine tanımladığı yeni yönelimleri ve dış politikada eksen kayması yaşanıp yaşanmadığı irdelenecektir.

3.1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI ULUSLARARASI SİSTEM

Soğuk Savaş dönemi ABD ve SSCB arasındaki uluslararası mücadele, Batı blokunun zaferiyle sonuçlanmış ve Soğuk Savaş sona ermiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin yarattığı şokun yanı sıra Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemi tanımlamak da bir o kadar zorlaşmış ve sistemin sona ereceğini ön göremeyen klasik uluslararası ilişkiler teorileri de bu sistemi anlamlandırmakta zorlanmıştır.⁴²⁸ Klasik uluslararası ilişkiler teorisyenleri açısından Soğuk Savaş'ın sonlanmasının beklenmedik olmasının iki önemli nedeni mevcuttur. İlk olarak iki kutuplu yapının devam ettirilmesi beklenirken yapının değişime uğraması, ikincisi ise bu değişimin barışçıl bir şekilde gerçekleşmesiydi. Bir de buna herhangi bir savaş yaşanmadan SSCB'nin dağılması gibi dramatik bir dönüm noktası eklenince yirminci yüzyılın en dikkat çekici gelişmesi yaşanmıştır. Hatta SSCB'den ayrılan ve bağımsızlıklarını kazanan yeni ulus-devletler, alternatif bir düzen inşa etme çabasına girmeden hâkim dünya düzeninin normlarına (ister demokrasi, ister Batı, ister modernite olsun fark etmeksizin) uyum sağlamak istemiştir. Yani sistemin çöküşü kendine özgü olmuştur. Bu bağlamda Yeni Dünya Düzeni'nin, net olarak ifade

⁴²⁸ Valerie M. Hudson – Christopher S. Vore, “Dış Politika Analizinin Dünü, Bugünü ve Yarını”, *Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi*, mlf. Erol Göka ve Işık Kuşçu (Ankara: ASAM, 2002), 1-2.

edilemeyen yapısının anlaşılabilmesi için yeni teori ve yaklaşımlar ortaya çıkmış (ki inşacı yaklaşım da bunlardan biridir) ve bunun için mücadele etmişlerdir.⁴²⁹

Bu çerçevede Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin niteliği konusunda birtakım tartışmalar yaşanmıştır. Bunlardan ilki, uluslararası sistemin tek kutuplu olarak ortaya çıktığı görüşüdür. Birçok düşünür, Soğuk Savaş'tan zaferle çıkan ABD'nin, sistemin egemen gücü hâline geldiğini ve böylece tek kutuplu bir sistemin oluştuğunu öne sürmüştür. Askerî, siyasi ve ekonomik açılardan rakipsiz olan ABD'nin, herhangi bir aktör tarafından dengelenemeyeceği düşünülüyordu. Aslına bakılırsa dönemin koşulları, bu düşünceyi doğrular nitelikteydi. Sahiden ABD'nin, küresel meselelere yaklaşımı ve onun kurtarıcı olarak görülmeye başlanması, sistemin tek kutuplu olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Ayrıca, sistemin egemen gücü olarak ortaya çıkan ABD, dünya jeopolitiğindeki hareket alanını genişletmiş ve Batı dünyasına ait liberal demokrasi ve serbest piyasa ekonomisini dünyaya yayma gayreti içerisine girmiştir. Az önce de bahsedildiği üzere SSCB'den ayrılan devletler de bu sürece uyum sağlamış ve Batı modelini benimsemiştir. Tabii bu gibi gelişmeler, tek kutuplu dünya düzeni söylemlerini kanıtlar nitelikte olmuştur. Örneğin, kaleme almış olduğu “Büyük Satranç Tahtası” kitabında Avrasya'yı satranç tahtası olarak betimleyen Zbigniew Brzezinski, piyonları Avrasya'daki devletler olarak ele alırken şahı bölgenin dışında kalan ABD olarak ele almıştır. Yani ABD'yi daha önce dünyada kimsenin ulaşamadığı tek küresel güç olarak betimleyen Brzezinski, Soğuk Savaş sonrası dünyayı tek kutuplu olarak değerlendirmiştir. Hatta, ABD'nin küresel liderliğini, uluslararası düzen ve istikrar için hayati görmektedir. ABD'nin Avrasya'daki üstünlüğünü koruması gerektiğini söylese de (hatta bunun için kitabında önerilerde bulunmuş) bu durumun sonsuza kadar devam etmeyeceğini söyleyen Brzezinski, ABD'ye potansiyel rakibin yine Avrasya'dan çıkacağını ve Yeni Dünya Düzeni'nin çok kutuplu sisteme geçeceğini öne sürmektedir.⁴³⁰

⁴²⁹ Richard K. Hermann – Richard Ned Lebow, “What Was the Cold War? When and Why Did it End?”, *Ending the Cold War: Interpretations, Causation, and the Study of International Relations*, mlf. Richard K. Herrman and Richard Ned Lebow (New York: Palgrave Macmillan, 2004), 1-2. ve Fred Halliday, *Rethinking International Relations* (London: Macmillan Press, 1994), 216-217.

⁴³⁰ Şenol Kantarcı, “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı “Koalisyonlar Dönemi Mi?”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 8/16 (Haziran 2012), 60-62. Kurtarıcı olarak görülmesine örnek olarak Bosna Savaşı'nı sonlandırma konusundaki Avrupa başarısızlığının ABD tarafından çözülmesi verilebilir. Öyle ki savaşı sonlandıran anlaşmanın ABD'de yapılmış olması, ABD hegemonyasını simgeler niteliktedir. Detaylı bilgi için bkz. Michael Cox, “September 11th and U.S. Hegemony-Or Will the 21st Century Be American Too?”, *International Studies Perspectives* 3/1 (February 2002), 62. ve Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gerekliklikleri*, çev. Yelda Türedi (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2005), 51-53.

Yeni Dünya Düzeni'nin çok kutuplu olacağına dair görüşler ise genel olarak uluslararası sistemin devlet merkezli olacağı, BM'nin daha özgür hareket edeceği, bölgesel ittifakların ortaya çıkacağı ve ittifak ilişkilerinin esnek olacağıdır. Ayrıca, sistemdeki diğer kutupların ise Çin, AB, Japonya ve Rusya Federasyonu'nun olacağını ileri sürmüşlerdir.⁴³¹ Örneğin Faruk Sönmezoğlu, uluslararası sistemin yapısına dair yaptığı analizde tek bir düzeyin (askerî-stratejik, siyasal, ekonomik gibi), uluslararası sistemin yapısını açıklamak için yeterli olmayacağını öne sürmektedir. Her devletin etki imkânlarının farklı olduğunu da öne süren Sönmezoğlu, süper güç unvanına sahip ABD'nin, tüm düzeylerde oluşturulan hiyerarşik bir yapıda en tepede yer aldığını söylemenin mümkün olmadığını söylemektedir. Her ne kadar ABD, askerî ve siyasal açıdan hâlâ piramidin en tepesinde olsa da ekonomik alanda bazı yükleri paylaşması gerekmektedir. Örneğin, 1991 Körfez Krizi sırasında ABD'nin düzenlemiş olduğu harekâtın ekonomik faturasını tek başına karşıla(ya)mamış, ve finansör (Körfez ülkeleri, Suudi Arabistan, Almanya, Japonya gibi) desteği almıştır. Aslına bakılırsa ABD hâlâ çok büyük bir ekonomiye sahiptir. Ancak, sınırsız kaynaklara sahip olmadığı gibi halk da bu tür maliyetleri yüklenmek istememektedir. Hatta ABD'nin askerî gücü konusunda bir sınırlılıktan söz ediliyorsa bu daha çok halkın askerî alandaki finansman yükünü istememesinin neden olduğu bir sınırlılıktır. Neticede, günümüz uluslararası sisteminin hiyerarşik ve çok merkezli yapısı iç içe geçmiş bir hâldedir. Ancak siyasal ve ekonomik düzey üzerinden bir analiz yapıldığında ABD'nin “yönlendirici liderliği”ndeki güçlü devletler oligarşisinden (AB, Çin, Rusya ve Japonya) bahsetmek yerinde olacaktır.⁴³²

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin, ABD liderliğinde tek kutuplu olacağına dair görüşler, ABD'nin çizdiği kurtarıcı rolünü de göz önünde bulundurarak bir noktada doğru bir saptama olarak değerlendirilebilir. Ancak bu süreci bir ara veya geçiş süreci olarak değerlendirmek daha yerinde bir analiz olacaktır. Nitekim, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye yönelik gerçekleştirilen terör saldırıları, uluslararası sistemin tek kutuplu bir yapısı olmadığını göstermiştir. Böylece sistemin çok kutuplu olduğunun en önemli simgesi olan bu olay sonrası ABD'nin, Orta Doğu ve Asya'da jeopolitik ve jeostratejik

⁴³¹ Efegil Ertan – Neziha Musaoğlu, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Uluslararası Sistemin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri”, *Akademik Bakış* 2/4 (Mayıs 2009), 7.

⁴³² Faruk Sönmezoğlu, “Günümüzde Uluslararası Sistem: Yapı ve Belirleyiciler”, *Küresel Çalışmalar* (28 Şubat 2018).

etkisinin zayıflamasıyla AB, Rusya, Çin ve Japonya gibi küresel lider potansiyeline sahip devletler; ABD'nin kesin bir şekilde küresel rakipleri olarak kabul edilmiştir.⁴³³

SSCB'nin çözülmesiyle beraber yeni uluslararası sistemi, kimlik ve jeokültürel çerçeveden ele alan tezler de geliştirilmiştir. Bunlardan en çarpıcı ve birçok tartışmaya neden olanı Samuel Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" tezi olmuştur. Huntington bu teze, ABD'nin yeni ötekisinin kim veya ne olacağını göstermeye çalışmış ve Soğuk Savaş sonrası dönemde çatışmaların kaynağının ideolojik olmaktan çok kültürel ve medeniyet temelli olacağını öne sürmüştür. Bu bağlamda Huntington, "Kim olduğumuzu, ancak ve ancak kim olmadığımızı ve çoğunlukla da kime karşı olduğumuzu bildiğimiz zaman biliriz."⁴³⁴ diyerek ben ve öteki kavramına atıfta bulunmuştur. İki kutuplu düzende bloklar birbirlerini (hangi taraftansın? sorusuyla) öteki konumuna getirmişti. Ancak, SSCB'nin çözülmesiyle beraber öteki figürünü yitirmeleri, kimliklerini yeniden tanımlamalarına neden olmuştur. Bu bağlamda sistemin ilk defa çok kutuplu ve çok medeniyetli hâle geldiğini söyleyen Huntington, yedi veya sekiz medeniyetten (Batı, İslâm, Sinik-Konfüçyüsçü, Japon, Hindu, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve Afrika (muhtemel) medeniyetleri) bahsederek sistemin, benzer kültürlerden bir araya gelmiş devletlerin oluşturdukları medeniyetlerin öteki medeniyetlerle çatışmasına sahne olacağını öne sürmüştür.⁴³⁵ Bu tezin temel argümanı ise asıl çatışmanın Batı ve İslâm medeniyeti arasında yaşanacağıdır.⁴³⁶ Batı medeniyetinin lideri olan ABD'nin ise Huntington'ın teziyle paralellik gösteren öteki tanımlaması, bilhassa 11 Eylül saldırıları sonrası terörle mücadele kapsamında belirlenmiş ve İslâm'ı tehdit unsuru olarak görmüşlerdir. Kendilerine ise "haydut devletler" kavramı altında yeni tehdit unsurları, başka bir deyişle yeni ötekiler yaratmıştır.⁴³⁷

Yaklaşık 45 yıldır benimsedikleri siyasal ve ekonomik sistemlerden bir çırpıda vazgeçen Doğu Avrupa ülkeleri, komünizm öncesi kimliklerine yönelerek kendi tarihsel yörüngelerine geri dönmüş ve AT'yle ilgilenmeye başlamışlardır.⁴³⁸ Nitekim, bu ülkeler

⁴³³ Kantarcı, "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem," 70.

⁴³⁴ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 22-23.

⁴³⁵ Samuel Huntington, "Medeniyetler Çatışması Mı?", *Medeniyetler Çatışması*, mlf. Murat Yılmaz (İstanbul: Vadi Yayınları, 2014), 26.

⁴³⁶ Murat Silinir, "Stratejik Bir İnşa Planı Olarak Medeniyetler Çatışması", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 6/1 (Nisan 2016), 59.

⁴³⁷ Kemal Çiftçi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD: "Rıza"ya Dayalı "Hegemonya"dans "İmparatorluk" Düzenine", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (Aralık 2009), 210-213.

⁴³⁸ Grzegorz Ekiert – Stephen E. Hanson, "Introduction", *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe: Assessing the Legacy of Communist Rule*, mlf. Grzegorz Ekiert ve Stephen E. Hanson (USA:

de Avrupa topluluğunun başlıca uğraş alanı olmuş ve bu ülkelerin topluluğa sorunsuz bir şekilde entegre olmaları için de ayrıca çabalanmıştır.⁴³⁹

Yeni uluslararası sisteme anarşi kültürleri çerçevesinden baktığımızda ise bir önceki dönemle benzerlik gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Her ne kadar sistemin dinamikleri değişmişse de anarşik kültüründe bir değişiklik olmamıştır. Başka bir deyişle, Lockeçu kültür devam etmiştir. Devletlerin birbirlerini rakip olarak gördükleri, egemenliklere saygı duydukları, şiddet kullanma tekeline sahip olmalarına rağmen birbirlerini yok etme eğilimleri bulunmadıkları ve güç dengesi kurdukları şeklinde açıklanan Lockeçu kültür, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin yapısını da tanımlar niteliktedir. Yine bu dönemde, Kantçı kültüre doğru bir yönelim de olduğu ileri sürülmektedir. Bu yönelim esasında tüm aktör ve yapıyı etkileyebilen Avrupa Birliği örneğinden hareketle ortaya atılmıştır. AB, bu yönelimiyle bir sonuca varamasa dahi etkileşim hâlinde bulunduğu aktör ve yapıları etkileyebilme yeteneğine sahiptir.⁴⁴⁰

17, 18 ve 19. yüzyıl savaşları ve dünya savaşları esasında Batı medeniyeti içerisindeki mücadelelerdi.⁴⁴¹ Avrupa, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendi aralarında yaşanan savaşların yıkıcı etkisini fark etmiş olacak ki bu zamana kadar Avrupa'da benzeri görülmemiş bir dönüşüm yaşanmıştır. Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg egemenliklerinin bir kısmını devrettikleri bir yapı oluşturmuş ve 1951'de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), 1957'de de AET'yi kurmuşlardır. Normatif bir dönüşüm yaşayan Avrupa, Lockeçu rekabet sisteminden, Kantçı sisteme geçmiş ve birbirlerini dost olarak görmeye başlamışlardır. Avrupalı devletler artık savaşı bir seçenek olarak görmeyi bırakmış ve ekonomi, ticaret ve siyasi iş birlikleri gerçekleştirerek ulusüstü kurumlar vasıtasıyla ulusötesi ilişkiler kurmuşlardır. Soğuk Savaş döneminde Batı bloku içerisinde kendini komünizm karşıtı olarak konumlandıran Avrupa, kurdukları kurumların normlarına, geleneklerine bağlı kalmış ve uluslararası hukuka saygı gösterme konusunda istekli olmuşlardır.⁴⁴² Bu sayede Avrupa yeni bir Avrupa kimliği inşa etmiştir.

Cambridge University Press, 2003), 1-2. Her ne kadar Doğu Avrupa'daki birçok ülke, komünizm rejiminden bir çırpıda vazgeçse de SSCB mirasını bir süre daha devam ettiren ülkeler (Belarus, Ukrayna, Romanya, Polonya ve Kazakistan) de mevcuttur.

⁴³⁹ Erhan – Arat, “AT’yle İlişkiler”, 101.

⁴⁴⁰ Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, 267-268. Daha detaylı bilgi için bkz. Meral Uğur Çınar, “Rousseau ve Kant İle Avrupa’da Kalıcı Barışa ve Avrupa Birliği’ne Dair”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 16/1 (Mayıs 2017).

⁴⁴¹ Huntington, “Medeniyetler Çatışması Mı?”, 24.

⁴⁴² Matti Spara, “From Rivarly to Friendship: The European State Systems and the Cultures”, *E-International Relations* (13 September 2020).

Bir yandan ortak bir Avrupa kimliği inşa edilmiş diğer yandan da millî kimlikler ve ulusal çıkarlar korunmuştur. Ancak zaman ilerledikçe detant döneminin de etkisiyle daha fazla norm ve değer içeren özgün bir kimlik inşa edilmeye başlanmıştır. Öyle ki Soğuk Savaş dönemi bitmeden Batı kimliğinden uzaklaşmaya başlanmış ve Avrupalılık üzerinden bir kimlik inşa edilmeye çalışılmıştır. Soğuk Savaş sonrası döneme gelindiğinde ise oluşan yeni dünya düzeninin yarattığı belirsizlik ortamı entegrasyonun çalışmalarını hızlandırmasına neden olmuştur. Böylece Avrupalılık kimliği, Batı fikrinden daha bağımsız bir şekilde vurgulanmaya çalışılmıştır.⁴⁴³ Bunun yanı sıra her kimlik gibi Avrupa kimliği de içinde ötekini barındıran bir kimliktir. Kimliğin dinamik ve değişken bir yapıya sahip olması, ötekinin de tarihsel süreç içerisinde değişiklik gösterebileceği anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, Batı bloku içerisinde yer aldığı Soğuk Savaş döneminde ötekisi olan komünizmi, SSCB'nin dağılıp Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber yitirmiştir.

Bu çerçevede yitirdiği ötekinin yerine yeni bir öteki koyması gereken AB, tarihsel kimliğiyle uyumlu bir “öteki” belirlemiştir. Bu bağlamda Türkiye, tarihsel öteki konumuna geri dönmüştür. Avrupa kimliğini tanımlayan demokrasi, insan hakları ve açıkça söylenmese de Hristiyanlık gibi normları, Türkiye'yi otomatik olarak öteki konumuna itmiştir. Türkiye'nin, Yunanistan ile arasındaki sorunlar, AB'nin yaptığı Avrupalılık tanımı, özümseyemediği ve sürekli askerî darbelerle yarıda kesilen demokrasisi, ordunun siyasetteki rolü, yaşanan insan hakları ihlalleri, Kürt sorunu ve ayrıca Müslüman kimliğine sahip bir ülke olması Avrupa normlarının dışında kalmasına neden olmuştur.⁴⁴⁴ Bu bağlamda, kimlik inşa sürecinde Batılı değerleri benimseyen ve sürekli olarak etkileşim hâlinde bulunduğu Avrupa tarafından yeniden öteki konumuna yerleştirilen Türkiye, ciddi bir kimlik krizi yaşamaya başlamıştır.

3.1.1. 1990'larda Kimlik Bunalımı

İnşa edilmiş bir kimliğin, öteki tarafından kabul edildiği sürece anlam bulduğundan ve bu bağlamda Türkiye'nin de Batılı değerlerle inşa ettiği kimliğinin anlam bulabilmesi ve devam ettirilebilmesi için etkileşim hâlinde bulunduğu öteki tarafından

⁴⁴³ Gerard Delanty, *Avrupa'nın İcadı*, çev. Hüsamettin İnanç (Ankara: Adres Yayınları, 2013), 250-260.

⁴⁴⁴ Barry Buzan – Thomas Diez, “The European Union and Turkey”, *Survival* 41/1 (Spring 1999), 48-50. ve Delanty, *Avrupa'nın İcadı*, 282-283.

kabul edilmesi gerektiğinden daha önce de bahsetmiştik. Soğuk Savaş'ın ertesinde ise Türkiye'nin inşa ettiği Batılı kimliğinin, Avrupa tarafından yeterince kabul edilmediğini komünizm ötekisini yitirdiğinde, Türkiye'yi yeniden öteki olarak belirlemesinden anlayabiliriz. Soğuk Savaş döneminde Batı'nın yanında olmaktan memnun olan Türkiye'nin, Avrupa'nın yeni bir kimlik tanımlaması sebebiyle dışarıda bırakılmış olması, Batılılaşmanın son aşaması olarak gördüğü AB üyeliğinin gerçekleşmesinin önündeki engellerden biri olmuştur.

Türkiye'nin öteki olarak belirlenmesinin dolayısıyla birliğe üyeliğinin önündeki önemli engellerden olan kültürel ve dini farklılıklar, 90'lı yıllardan itibaren AB içerisinde bazı kesimler tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. Birliğe üye olan toplumların bir kısmı ise Türkiye'nin Müslüman yoğunluklu nüfusa sahip olmasından kaygı ve korku duymuşlardır. Bu korku ve kaygının sebebine ise geçmişte rastlamamız mümkündür. Avrupa ve Osmanlı'nın geçmişte birbirlerini Hristiyanlık ve İslâm üzerinden öteki olarak belirlemiş olması bugüne dek (bazen örtülü bazen de açık bir şekilde) kendini hissettirmiştir.⁴⁴⁵ Bu bağlamda, Türkiye'nin üyeliğe kabul edilme durumunda AB'nin sahip olduğu kültürel çeşitliliğe rağmen ortak birtakım (tarihsel bağlar, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi) değerlere sahip yapısının değişme ihtimali birçok yöneticiyi ve toplumu kaygılandırmaktadır.⁴⁴⁶ Başta Almanya olmak üzere Fransa, İngiltere gibi birçok Avrupa ülkesine göç eden Türk işçilerin, gittikleri yerlerde kendilerine özgü sosyal yapılar inşa etmesi, Avrupa'nın sosyal yapısını değiştireceğine dair kaygıları destekler niteliktedir.⁴⁴⁷ Öyle ki, 1997 yılında Avrupa Hristiyan Demokrat

⁴⁴⁵ Hakan Yılmaz, "Turkish Identity on the road to the EU: Basic Elements of French and German Oppositional Discourses", *Turkey's Road to European Union Membership: National Identity and Political Change*, mlf. Susannah Verney ve Kostas Ifantis (Londra: Routledge, 2009), 130-134. Türkiye her ne kadar içsel ötekisini Osmanlı olarak belirlemişse de yeni kurulan ülkenin Türkiye ve Türk gibi unsurları kullanması Avrupa'nın öteki algılamasını değiştirmemiştir, demek yanlış olmayacaktır. Avrupa'nın genelinde Osmanlı, Türk imgesiyle, Türk ise İslâm imgesiyle eş anlamlı görülmüştür. Salih Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmi Aidiyet ve İmgeleri* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), 65-74.

⁴⁴⁶ Philip Schlesinger, *Media, State and Nation: Political Violence and Collective Identities* (London: Sage Publications, 1991), 139.

⁴⁴⁷ Ünver Günay, "Göç, Din ve Değişme: Batı Avrupa'daki Türk İşçilerin Örneği", *Bilimname: Düşünce Platformu* 1/3 (Mart 2003), 63-64.

Partilerinin yayınladığı ortak bildiride AB'nin bir medeniyet projesi olduğu ve Türkiye'nin de bu projede yeri olmadığı öne sürülmüştür.⁴⁴⁸

AB'nin bu tavırları karşısında Türkiye, AB'ye yönelik söylemlerini sertleştirmiş ancak temelde ilişkilerin ilerletilmesini ve entegrasyon unsurlarını çoğaltmayı arzu etmiştir. Aşırı sağ, İslâmcılar ve milliyetçiler ise bu konuda farklı bir söylem geliştirmiştir. Aslına bakılırsa milliyetçilerin 70'lerdeki AB karşıtı tutumu 80'ler itibarıyla yumuşamıştır. Ancak AB'nin, Türkiye'den yerine getirmesi istediği taleplerin şeffaflıktan uzak olduğunu öne sürmüş ve SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Türk devletleriyle ilişkilerin öncelikli olması gerektiği konusunda hassasiyetini sürekli olarak dile getirmiştir. Öyle ki, 1 Ocak 1996 yılında yürürlüğe girecek ve AB'yle ortaklık ilişkilerini somutlaştıracak olan Gümrük Birliği'nin Türk devletleriyle ilişkileri olumsuz etkilemesinden kaygı duymuşlardır. İslâmcılar ise Avrupa toplumlarının bile şüpheyile yaklaştığı AB yerine İslâm ülkeleriyle ilişkilerin derinleştirilmesini ve bir birlik kurulmasını önermiştir.⁴⁴⁹

Aslında bu öneriler, çok boyutlu dış politika arayışının önemli bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Yani temelde, hem Soğuk Savaş sonrası değişen sistemin etkisi hem de AB'nin, Türkiye'nin inşa ettiği Avrupalı kimliğini benimsememiş olması dış politikada çeşitlilik arayışına neden olmuş, dolayısıyla kültür, akrabalık ve din gibi duygusal bağlara yani kimlik kavramına olan vurgu artmıştır. Uluslararası alandaki yalnızlığın giderilebilmesi ve Batı'ya alternatif olabilmesi için vurgu yapılan bu kimliğin, ulusal kimlikle ilgili olduğunu belirtmekte fayda var. Batı'yı “öteki” olarak konumlandıran milliyetçi ve İslâmcı akımlar kimlik unsurunu, değişim ve dönüşümün aracı olarak değerlendirmeye başlamışlardır. Tabii bu durumun kimlik bunalımı yaşandığı döneme denk gelmiş olması da rastlantı değildir. Tarihsel mirasın keşfedilmeye başladığı o dönemler, kimlik bunalımının bir sonucu olarak görülmelidir.⁴⁵⁰

Kimlik bunalımını detaylı ele alacak olursak içsel ve dışsal olmak üzere iki boyutta ele almak gerekmektedir. Başka bir deyişle kimlik bunalımında, devletlerarası

⁴⁴⁸ Cengiz Günay, “Turkey’s Changing Role After the Cold War: From Ideational to Civilizational Geopolitics”, *Exiting the Cold War Entering a New World*, mlf. Daniel S. Hamilton ve Kristina Spohr (Washington DC: Johns Hopkins University SAIS, 2019), 474.

⁴⁴⁹ Çayhan, *Dünden Bugüne*, 429-431.

⁴⁵⁰ Günay, “Turkey’s Changing Role After the Cold War: From Ideational to Civilizational Geopolitics”, 474.

ilişkiler ve uluslararası yapının etkileri gibi dışsal birçok etkenin yanı sıra içsel süreçte yaşanan birçok etken de önemli yer tutmaktadır. İçeride yaşanan kimlik bunalımı, daha çok modernleşme/Batılılaşma projesinin bir sonucuydu. Yani Türkiye, her ne kadar bu sürecin adını net bir şekilde koymamış olsa da toplum, kimlik bunalımlarına yabancı değildi.⁴⁵¹

Batı dışı toplumlarda modernleşme, yukarıdan aşağı olacak şekilde tasarlanmıştır. Türkiye’de bu tanıma uygun görünmektedir. Kemalist inşa sürecinde “yeni insan” inşa etmek için dayatılan kimlik, toplumun her köşesine sinmiş olsa da yeterince içselleştirilmemiş ve farklı zaman dilimlerinde sürekli olarak yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır. Peter Wagner, bilinçli bir şekilde dışlanan unsurların (Kemalist kimlik inşa sürecinde olduğu gibi), Freudyen bir söylemle “bastırılanın” uygun koşullar oluştuğunda “geri döneceğini” ileri sürmüştür.⁴⁵² Kimlik inşa sürecinde topluma ait kolektif bellekte yer alan tarih, yeni bir anlatı oluşturmak için yeniden şekillendirilmiş hatta geçmişin bir kısmı görmezden gelinmiştir. Ancak bu şekilde ötekileştirilen Osmanlı dolayısıyla İslâm, kimlik üzerindeki etkisini sürdürmeye devam etmiş ve yeniden ortaya çıkmıştır. Geçmişini temel alan bu kimlikler, İslâmi unsurların yer aldığı muhafazakârlık veya İslâmcılık üzerine inşa edilmiştir.⁴⁵³

Batılılaşma projesi çerçevesinde ötekileştirilen İslâm’ın, sekülerizm yoluyla etkisini silme gayreti, siyasi düzeyde kısmen başarılı olsa da toplumsal düzeyde İslâmcı hareketlerin ortaya çıkmasını engelleyememiştir. Batılı ve laik ekseninde ulusal kimlik inşa etmeyi amaçlayan Kemalist ideallerin, beklentileri karşılayamaması ise İslâmcı hareketlerin ivme kazanmasına neden olmuştur.⁴⁵⁴ Hatta devletin, laiklik üzerindeki ısrarcı tutumu zamanla İslâm’ın siyasallaşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda devlet içerisinde toplumsal bir kutuplaşma yaşanmış ve laikler ile yönetici elitler Beyaz Türkler’ olarak, muhafazakâr, yoksul ve dışlanmışlar ise Siyah Türkler olarak nitelendirilmiştir. Sonuç olarak Türk kimliğinin inşası için uygulanan modernleşme projesi, Beyaz Türkler üzerinde başarıya ulaşmışken onu benimseyememiş olan farklı etnik ve dini kimliklere

⁴⁵¹ Akif Pamuk, *Kimlik ve Tarih: Kimliğin İnşasında Tarihin Kullanımı* (İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2014), 11.

⁴⁵² Peter Wagner, *A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline* (London: Routledge, 1994), 44-48.

⁴⁵³ Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, 212.

⁴⁵⁴ M. Hakan Yavuz, *Secularism and Muslim Democracy in Turkey* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 38-40.

sahip bireylerin dışlanmasına neden olmuştur. Bu şekilde dışlanmış gruplar, geleneklerine ve kimliklerine daha fazla bağlanarak muhalif bir kimlik inşa etmiştir. Tabii, bu durum da kutuplar arasındaki mesafenin giderek açılmasını sağlamıştır.⁴⁵⁵

Kemalist reformlarla rekabet içerisinde olan İslâmcı kimlik çok partili hayata geçişte kendini hissettirmeye başlamıştır. Öyle ki, 1946 yılında kurulup ilk seçimlerde azınlıkta kalan ancak dört yıl sonra yapılan seçimleri kazanarak 27 yıllık tek parti dönemini sonlandıran DP,⁴⁵⁶ modernleşme projesinin zarar görebileceği ve kazanımların kaybedileceği noktasında Kemalist elitleri rahatsız etmiştir.⁴⁵⁷ İnşa edilen kimlikten dışlanan ve bu sebeple kimliğin içerisinde gizil kalan İslâm'ın bu şekilde dönüşü Kemalistlerin zihinlerinde derin bir korkuya neden olmuştur.⁴⁵⁸ Bu korku ve kutuplaşma (diğer birçok nedenle beraber) askerî müdahaleyle engellenmeye çalışılmışsa da başarılı olunamamış, milliyetçi ve İslâmi kimliklerin önüne geçilememiştir. Nitekim, darbe sonrası yapılan ilk seçimlerde DP mirasının temsilcisi olarak görülen AP, 158 milletvekili çıkarmayı başarmıştır. Muhafazakâr çizgide hareket eden AP yöneticileri, hitap ettiği kitleye nazaran daha az İslâmcı perspektife sahip olmuş ancak 1965'te iktidar olmasıyla birlikte hitap ettiği kitleye yönelik politikalar izlemiştir.⁴⁵⁹ 1970'lere gelindiğinde ise AP içerisindeki İslâmcılar ayrılıp MNP'ye, radikal milliyetçiler de MHP'ye geçmiştir.⁴⁶⁰ Böyle bir ayrılma yaşanmış olsa da daha sonraki yıllarda MSP adıyla tekrar kurulacak MNP ve MHP, 1979'da AP'yi destekleyecek ve bir azınlık hükûmeti kurulacaktır. Yaklaşık bir yıl devam edecek azınlık hükûmeti, iç ve dış tehditlerin artması, devlet organlarının işlevsiz hâle gelmesi ve bölücü örgütlerin etkinliklerini artırması gibi nedenlerden dolayı kısa ömürlü olmuştur. Ayrıca, Atatürkçü anlayışın yerine gerici anlayışın yaygınlık kazanmasıyla ülkenin bölünme ve iç savaş tehdidiyle karşı karşıya

⁴⁵⁵ M. Hakan Yavuz, "Cleansing Islam from the Public Sphere", *Journal of International Affairs* 54/1 (Fall 2000), 22.

⁴⁵⁶ Sabit Dokuyan, "Çok Partili Hayata Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti'nin Kuruluşu", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/2 (Haziran 2014), 151.

⁴⁵⁷ DP'nin İslâmi değerlere yaklaşımı bu endişeyi artırmıştır. Hatta Celal Bayar Kastamonu'da yaptığı bir seçim konuşmasında, CHP'nin laiklik anlayışını eleştirmiş, laikliğin din ve devlet işlerinin ayrılmasının yanı sıra bireylerin dini yaşamına müdahale etmemek ve bütün dinleri muhafaza etmek anlamına geldiğini ileri sürmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Zafer Gazetesi, "Bayar'ın Kastamonu'daki Nutku," (1 Mayıs 1950), 2.

⁴⁵⁸ Yavuz, "Cleansing Islam from the Public Sphere", 25.

⁴⁵⁹ Suavi Aydın – Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 83 ve 141.

⁴⁶⁰ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde*, 140.

kalması gibi sorunlar, 12 Eylül 1980 darbesinin önünü açmıştır.⁴⁶¹ 80 Darbesi yönetimi ise toplumda yaşanan sağ-sol çatışmalarının yarattığı istikrarsızlığın önüne geçebilmek ve komünizme karşı bir duvar örebilmek adına İslâmcılık ve milliyetçilik anlayışını birleştirerek ortaya atılmış Türk-İslâm Sentezini benimsemiş, hatta devlet ideolojisi olarak görmeye başlamıştır. Modernleşme ve Batılılaşmanın anlam itibarıyla birbirinden ayrıldığı ANAP döneminde ise hayata geçirilen politikalarda Türk-İslâm sentezi daha belirgin hâle gelmiştir.⁴⁶² Aslına bakılırsa devlet ve din arasındaki sınır 1980'e kadar muhafaza edilmiş ancak 80 sonrası eski hasımlar (devlet ve İslâm) barışmış ve ortak düşmana yani komünizme karşı İslâm, araç olarak kullanılmıştır. Meşruiyetini İslâm'dan aldığı terimlerle sağlayan devlet, kolektif hafızada hazırda bekleyen İslâm'ın, siyasal bir kimlik kazanmasına neden olmuştur.⁴⁶³

Öyle ki 90'lı yıllarda siyasal İslâm'ın artan etkisi, İslâmcı kimliğiyle öne çıkan RP'nin 1995'teki genel seçimlerden birinci parti olarak çıkmasına ve partinin genel başkanı Necmettin Erbakan'ın, 1996'da başbakanlık koltuğunu devralmasına kadar devam etmiştir. Erbakan'ın seçim öncesi Batı karşıtı söylem ve tutumları, Batı'yı endişelendirmiştir. Ancak seçim sonrası dış politikada büyük bir değişikliğe gidil(e)mediği görülmektedir.⁴⁶⁴ RP ve Doğru Yol Partisi (DYP) koalisyon Protokolünde;

Türkiye'nin dış politika alanında hedef ve amacı dünyada, bölgede, ülkede barışın muhafazasıdır. Dış ülkelerle ilişkilerimiz dostluk, iyi komşuluk ve karşılıklı iş birliği esasları çerçevesinde yürütülecektir. Hem batılı ülkelerle hem de manevi ve tarihi değerlerle bağlı olduğumuz İslâm ülkeleri, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Balkan ülkeleri ile iş birliği daha da geliştirilecektir. Yurt dışındaki vatandaşlarımızın haklarının korunmasına azami özen gösterilecektir. Türkiye'nin taraf olduğu bütün uluslararası ve stratejik anlaşmalara bağlı kalınacaktır. Ancak bu anlaşmaların milli güvenlik ve milli menfaatler aleyhine tatbikine meydan verilmeyecektir.⁴⁶⁵

Protokolden de anlaşılacağı üzere Erbakan, seçim öncesi sert tutumunun yerine daha ılımlı ve pragmatik bir anlayış benimsemiştir. Aslında bu yaklaşım, tezin birinci

⁴⁶¹ Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları 1* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1990), 296 ve 546-547.

⁴⁶² Ahmet Selim Kadioğlu, "Türk İslâm Sentezi'nin Oluşumu ve Gelişim Süreci", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 16/27 (Temmuz 2020), 823. ve Deren, "Kültürel Batılılaşma," 400.

⁴⁶³ Zerrin Kurtoğlu, "Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Siyaset: Pozitivist Yönetim İdeolojisinin İslâm'ın Siyasallaşmasına Katkısı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslâmcılık*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 214.

⁴⁶⁴ Süleyman Temiz, "Necmettin Erbakan'ın Güneydoğu Asya Ziyareti ve Etkileri", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 20/2 (Nisan 2021), 770.

⁴⁶⁵ İrfan Neziroğlu – Tuncer Yılmaz, *Türkiye Büyük Millet Meclisi: Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri* (Ankara: TBMM Basımevi, 2015), Cilt 3/2357.

bölümünde ele aldığımız devlet ve ulusal kimliklerin birbirinden farklı olduğu tezini de doğrular niteliktedir.

Ancak Erbakan'ın İslâmcı kimliği, toplumun bir kısmını endişelendirmiştir. Özellikle mitinglerde yaptığı şeriat çağrısı, İslâmi kurumların desteklenmesi, cemaat ve tarikatların etkilerini artırması, Osmanlı ve İslâm unsurlarının referans alınması Kemalist-laik refleksleri yeniden ortaya çıkarmıştır. Böylelikle ordu, İslâmcı yükselişin önüne geçebilmek için 28 Şubat 1997'de post-modern bir darbe gerçekleştirmiş ve Erbakan, siyasal İslâm'a yönelik on sekiz maddelik bir önlem planını imzalamaya mecbur bırakılmıştır.⁴⁶⁶

Soğuk Savaşın ardından yaşanan İslâmcı ve laik çatışmasına milliyetçilik de dâhil olmuştur. Özellikle, Soğuk Savaş sonrası Balkanlar ve Kafkaslarda ortaya çıkan çatışmalarda Türk ve Müslüman toplumların yaşadığı sorunlar ve bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Türk devletlerine karşı duyulan derin bağlar, Türkiye'de milliyetçi duyguların yükselmesine neden oldu. Yine, PKK'nın terör eylemleri ve ayrılıkçı Kürt milliyetçiliğinin yükselişi, Türk milliyetçiliğinde belirgin bir artışa yol açmıştır.⁴⁶⁷ Ancak bu milliyetçilik anlayışı, Kemalizm milliyetçiliğinden ayrılmaktadır. Özellikle 1960'ların sonlarına doğru kendine özgü bir karakter kazanmıştır. Bu karakter, Türklük ve İslâm unsurları etrafında şekillenmiştir. Yine, Türk-İslâm Sentezinden hareketle ortaya çıkan bu akım siyasal hayatta MHP'yle somut hâle gelmiştir.⁴⁶⁸ 90'larda özellikle 28 Şubat sonrası daha görünür hâle gelen MHP, oylarında bir artış yaşamıştır. Tabii bu artışın nedeni MHP'nin İslâmcı tabanın oylarına talip olmasından kaynaklanmış ve oyların bir kısmı başka sağ parti olan MHP'ye kaymıştır.⁴⁶⁹ Neticede, bu tip müdahalelerin hemen ardından toplumsal kimliğin hemen değişmesi beklense de bu mümkün değildir. Çünkü kimlik bu denli esnek ve değişken değildir.⁴⁷⁰ Bu hususu, hem çok partili hayata geçişle birlikte geri dönen İslâmi değerlere önem veren DP'nin seçilmesinden hem 1960 darbesinden sonra siyaset sahnesine çıkan AP'den hem de muhafazakâr, demokrat,

⁴⁶⁶ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde*, 179.

⁴⁶⁷ Sabri Sayarı, "Turkish Foreign Policy in the post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism", *Journal of International Affairs* 54/1 (Fall 2000), 179-182.

⁴⁶⁸ Yasin Ege Akgün, "Kemalist ve Muhafazakâr-Milliyetçi Tarih Anlayışı", *Daktilo* 1984 (27 Eylül 2023). Hüseyin Kalemlî, "Türk Milliyetçiliği Bağlamında Milliyetçi Hareket Partisi", *Düşünce Dünyasında Türkiz* 10/50 (Şubat 2019), 128. ve Gareth Jenkins, "Muslim Democrats in Turkey?", *Survival* 45/1 (Spring 2003), 51.

⁴⁶⁹ Merdan Yanardağ, "MHP'nin Kimlik Bunalımı ve Olasılıklar", *Bianet* (14 Kasım 2002).

⁴⁷⁰ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 204.

merkez-sağcı ve İslâmcı unsurları başka bir deyişle, bu zamana kadar var olan bu kimliklerin zamanla yeniden şekillenen bileşimini bünyesinde bulunduran Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) örneğinden anlayabiliriz.

3.1.2. Muhafazakâr Demokrat AK Parti

28 Şubat'tan önce RP, kendi arzularıyla bir değişim yaşamaktaydı. Özellikle Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde yenilikçi bir akım ortaya çıkmıştı. Bu akımla beraber RP, yeni yollarla yeni kesimlere ulaşip onları dönüştürmeyi amaç edindi. Ancak bunların yeterli olmadığının anlaşıldığı 28 Şubat sürecinde RP, kendi arzusu dışında değişim yaşamak ve insan hakları, demokrasi, hukuk devleti gibi kavramları prensip olarak benimsemek mecburiyetinde kalmıştır. Böylece, İslâmcı olmayan toplum tarafından samimi-yetsizlikle suçlanmış, kendi tabanı ise o zamana karşı sorguladığı yeni prensipleri benimsemekte zorlanmış. Tabanın bir kısmı söylemlerini yumuşatıp, liberal İslâmcı bir çizgi benimserken bir kısmı radikalleşmiş, bir kısmı da İslâmcı anlayıştan uzaklaşmıştır.⁴⁷¹

28 Şubat sürecini takiben 1998 yılında kapatılan RP, kapatılmadan hemen önce tedbir amaçlı Fazilet Partisini (FP) kurmuştur. FP, Millî Görüş'ün⁴⁷² doğrudan bir uzantısı olarak görünmekten kaçınmıştır.⁴⁷³ Bu kaçınma, 28 Şubat sürecinin din ve siyaset ikilisinin yeniden düşünülmesi açısından bir dönüm noktası olmasıyla ilgili görünmektedir. Özellikle bu durum, İslâm'ın siyasal hayatta yeniden yer bulabilmesi konusunda FP içerisinde derin bir muhasebe sürecinin başlamış olmasıyla da ilişkilendirilebilir. Yükselişe geçtiği dönemlerde Batı karşıtlığı üzerinden kimliklerini tanımlayan İslâmcılar, FP döneminde Batı'ya karşı yaklaşımını değiştirmiş, hatta Genel Başkan Recai Kutan, Türkiye'nin Avrupa'nın vazgeçilmez bir parçası olduğuna dair söylemler geliştirmiştir. Hayatta kalma mücadelesinin yanı sıra değişimin göstergesi olan

⁴⁷¹ Ruşen Çakır, "Millî Görüş Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslâmcılık*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekin (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 572.

⁴⁷² Millî Görüş, 1970'lerde Necmettin Erbakan tarafından geliştirilen "Yeniden Büyük Türkiye" idealiyle oluşturulmuş, ahlaki ve manevi değerler çerçevesinde güçlü Türkiye'yi inşa etme hedefidir. Bu ideal, Batılı kalkınma politikaları reddederek yola çıkmaktadır. Türkiye'nin kalkınması için millî şuurun oluşturulması gerekmektedir. Bu da ancak Millî Görüş'le sağlanabilecektir. Detaylı bilgi için bkz. Necmettin Erbakan, *Millî Görüş* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1975), 10.

⁴⁷³ Hakan Özdemir, "28 Şubat Süreci Arifesinde ve Ertesinde İki Millî Görüş Partisi: Refah Partisi (RP)-Fazilet Partisi (FP) (Karşılaştırmalı Bir Analiz)", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 20/2 (Haziran 2015), 180.

bu söylemler, partinin içerisinde gelenekçi ve yenilikçiler olmak üzere yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁴⁷⁴

Daha sonraki yıllarda FP kapatılmış, gelenekçiler Saadet Partisi (SP) çatısı altında yenilikçiler ise Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)⁴⁷⁵ altında birleşerek bu yaklaşımlarını somutlaştırmıştır. Kendini merkez sağda konumlandıran AK Parti lideri Recep Tayyip Erdoğan, din ve siyaset ilişkisini yeniden tanımlamış; parti, İslâm'ı siyasal alanın dışına sosyal alana çekmek istemiş ve siyasi referans olarak da demokrasiyi belirlemiştir.⁴⁷⁶ Öyle ki Erdoğan bir konuşmasında, AK Parti dini toplumsal bir değer olarak önemsemekte olup din üzerinden siyaset yapılmasını doğru bulmamaktadır. Dini, siyasette araç olarak kullanmanın toplumsal barışa, siyasal çoğulculuğa ve dine zarar vereceğinden bahsetmektedir.⁴⁷⁷ Yine bir açıklamasında “Millî Görüş elbisesini çıkardık.” diyen Erdoğan, siyasal İslâm'dan uzaklaştıklarını kanıtlama gayretinde olmuştur.⁴⁷⁸

Nitekim, siyasal İslâm'dan uzaklaşıldığını vurgulamak amacıyla partinin siyasi kimliği ‘muhafazakâr demokrat’ olarak belirlenmiştir. Muhafazakârlar, insan doğasını kusurlu olarak değerlendirmektedir. Bu sebeple, toplumsal düzen yalnızca akıl yoluyla değil, geçmiş tecrübe, anı ve tarih gibi kolektif kimlik ve deneyimle kurulmalıdır. Aksi takdirde toplumu sıfırlayıp yeniden inşa etmek için uygulanan politikalar, insanın kusurlu doğası nedeniyle başarısız olmaya mahkûm olacaktır. Bunun yanı sıra bu gibi politikalarda toplumun karmaşık yapısı dikkate alınmazsa (ki salt akılla insan üstü bir yapıya müdahalede bulunmak küstahlık olarak görülmüş) beklenmedik sonuçlar ortaya çıkacak ve toplumsal düzenin dengesini bozacaktır. Bu bağlamda muhafazakârlık, kökten değişim ve yukarıdan aşağı dönüşümlerin toplumsal ve siyasal yapıyı tahrip etmesine karşı olmuş ve daha kademeli ve uyumlu bir değişimden yana olmuştur.⁴⁷⁹ Bu doğrultuda AK Parti'nin muhafazakârlık anlayışı, yukarıdan aşağıya dayatılmış kimliklere alternatif olacak şekilde geleneklere dayalı modernleşme yoluyla kimlikleri yeniden üretmeye

⁴⁷⁴ Ruşen Çakır, “Millî Görüş Hareketi,” 572-574.

⁴⁷⁵ Parti tüzüğünde geçen resmî kısaltma hâli kullanılacaktır. Bkz. Adalet ve Kalkınma Partisi, *Tüzük* (Ankara: AK Parti, 2023), 23.

⁴⁷⁶ Özgün Erler, “Yeni Muhafazakârlık, AKP ve “Muhafazakâr Demokrat” Kimliği”, *Stratejik Öngörü Dergisi* 0/10 (Nisan 2007), 130.

⁴⁷⁷ Recep Tayyip Erdoğan, “Önsöz”, *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu* (İstanbul: AK Parti 2004), 16.

⁴⁷⁸ Abdullah Karakuş, “Millî Görüş’ü Terk Ettiler”, *Milliyet Gazetesi*, (17 Mayıs 2003), 16.

⁴⁷⁹ Bekir Berat Özipek, “Muhafazakârlık, Devrim ve Türkiye”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakârlık*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 69.

dayanmaktadır. Bu üretim içerisinde İslâm'la karşılaşsak da buna sadece toplumsal düzeyde rastlamamız mümkündür. Çünkü Türk muhafazakarlığında din politikleştirilmek istenmemekte olup devletin dini kimlik ve değerleri gözetken ancak din eksenli olmayan bir yapıda olması arzu edilmektedir.⁴⁸⁰ AK Parti'nin bu şekilde İslâmcı çizgiden ısrarla uzaklaşmak istemesi, yapılan İslâmcı vurguların partilerin kapatılmasına neden olmasıyla da ilgiliydi. Bu şekilde kapatılmak istemeyen AK Parti, sistemin meşru saydığı ve toplumla da kültürel ve dini konular üzerinden rahatlıkla bağlantı kurabileceği muhafazakârlık kimliğini seçmiştir.⁴⁸¹

AK Parti'nin demokratik yönü ise çoğulcu, çoksesli ve hoşgörüyü dayandırmış, toplumsal çeşitlilik ise zenginlik olarak görülmüştür.⁴⁸² Bu anlayışını siyasete de aktarmayı hedefleyen AK Parti için insan hakları, uluslararası hukukun üstünlüğü ve demokrasi, daha önce Kemalist-laiklik yerine ikame edilen İslâm yerine kullanılabilecek bir seçenek olarak görülmektedir, demek yanlış olmayacaktır.⁴⁸³ Bunun dışında demokrat-laiklik anlayışı benimsenerek devletin din üzerindeki tam kontrolü yerine toplumsal arzulara duyarlı laiklik anlayışı benimsenmiştir.⁴⁸⁴ Ayrıca partinin bir diğer demokratik anlayışı da modernleşme kapsamında ortaya çıkan kurum ve değerlere sahip çıkmakla ilgilidir. Küreselleşme karşısında toplumu korumak ve ona ayak uydurmasını sağlamak için modernleşmeyi kullanan parti, teknolojik ve ekonomik yönden ilerlemeye ve özellikle AB üyeliği üzerinden bunu sağlamayı hedeflemektedir.⁴⁸⁵ Bir bakıma bu durum AK Parti'nin, içeride meşruiyetini sağlamak için de önemli bir adım olmuştur. AB ve ABD'yle geliştirilen uyumlu politikalar AK Parti'nin hem içeride hem de dışarıda meşru bir alan kazanmasına ve demokrat bir görünüm çizmesine yardımcı olacaktır.⁴⁸⁶ Demokrasinin, küreselleşmeyle beraber uluslararası alanda daha çok iş birliği ve

⁴⁸⁰ Simten Coşar – Aylin Özman, “Centre-right Politics in Turkey After the November 2002 General Election: neo-Liberalism With A Muslim Face”, *Contemporary Politics* 10/1 (March 2004), 63. ve Süleyman Seyfi Ögün, “Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakârlık*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 576.

⁴⁸¹ Yasin Aktay, “İslâmcılıktaki Muhafazakâr Bakiye”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakârlık*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 350.

⁴⁸² Erdoğan, “Önsöz,” 14.

⁴⁸³ İhsan D. Dağı, “Turkey’s AKP in Power”, *Journal of Democracy* 19/3 (Temmuz 2008), 28.

⁴⁸⁴ M. Hakan Yavuz, “Millî Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslâmcılık*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 603.

⁴⁸⁵ Coşar – Özman, “Centre-right Politics in Turkey”, 63.

⁴⁸⁶ Yavuz, “Millî Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek”, 603.

bütünleşmeyi getireceğini düşünen AK Parti'nin bu düşüncesi, küreselleşme süreçlerine uyum sağlamak isteğinin de göstergesidir.⁴⁸⁷

Kısacası, muhafazakâr demokratlık, AK Parti'nin siyasi kimliğini tanımlamak için kullandığı bir yaklaşım olmuştur. Ayrıca bu kimlik seçimi, partinin kendini (Türk siyasetinde DP, AP, ANAP gibi partiler sayesinde çok fazla hakimiyet alanı olan) merkez sağda konumlandırma hedefinin de bir göstergesidir. AK Parti, kimliğini inşa etme sürecinde millî irade ve demokratikleşmeye ("Söz Milletindir!" sloganından hareketle) yaptığı vurgu nedeniyle DP'ye;⁴⁸⁸ İslâmcı, milliyetçi, merkez sola yaptığı vurgu nedeniyle de ANAP'a benzetilmektedir. Öyle ki 3 Kasım 2002'de yapılan seçimlerde AK Parti'nin %34 oranında aldığı oylar, partinin çoğunlukla merkez sağ seçmeninden destek bulduğunu göstermektedir.⁴⁸⁹ 2007 seçimlerinde ise Menderes, Özal ve Erdoğan'ın fotoğrafları yan yana kullanılarak hem demokrasiye hem de merkez sağ hedefine açık bir şekilde vurgu yapılmıştır.⁴⁹⁰ AK Parti'nin inşa etmeye çalıştığı muhafazakâr demokrat kimliği partiyi, merkez sağda konumlandırmıştır. Ancak AK Parti'nin muhafazakârlık anlayışı diğer sağ partilerden farklı olmuş ve demokratlık kimliğiyle muhafazakârlık anlayışına bir yenilik kazandırmıştır. Böylece muhafazakârlık kimliğini (değerler ve siyasi ilkelerle) daha sistematik bir şekilde tanımlanmasını sağlamıştır.⁴⁹¹ Ancak hem toplum hem de entelektüel düzeyde AK Parti'nin, muhafazakâr demokrat olarak değil Müslüman demokrat olarak görüldüğünü de belirtmemiz gerekmektedir.⁴⁹² Özellikle partinin Millî Görüş geçmişi, şeriat söylemlerini gerçekleştirmek için demokrasinin araç olarak kullanılması gerektiğine yönelik konuşmaları ve Kemalizm eleştirileri aslında hafızalarda hâlâ canlılığını korumaktaydı. Dolayısıyla bu da Kemalist-laikler için endişe verici olmuştur.⁴⁹³

⁴⁸⁷ Hasan Turunc, "İslâmicist or Democratic? The AKP's Search for Identity in Turkish Politics", *Journal of Contemporary European Studies* 15/1 (April 2007), 89.

⁴⁸⁸ Sedef Bulut, "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2009/19 (Mayıs 2009), 87.

⁴⁸⁹ Ergun Özbudun, "From Political Islam to Conservative Democracy: The Case of the Justice and Development Party in Turkey", *Party Change in Southern Europe*, mlf. Anna Bosco and Leonardo Morlino (Newyork and London: Routledge, 2007), 209.

⁴⁹⁰ Bulut, "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası", 87.

⁴⁹¹ Özipek, "Muhafazakârlık, Devrim ve Türkiye", 82.

⁴⁹² Yavuz, "Millî Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek", 602.

⁴⁹³ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 208., Jenkins, "Muslim Democrats in Turkey?", 52. ve Nevsal Elevli, "Muhafazakâr Demokrasi" *Milliyet Gazetesi* (5 Aralık 2004), 23.

Kemalist elitleri bilhassa AK Parti'nin laiklik anlayışı endişelendirmiştir. AK Parti laikliği, devletin tüm inanç ve düşüncelere tarafsız ve eşit mesafede kalmasını ve farklı inançların çatışma nedeni olmadan, toplumsal barış içerisinde yaşamasını sağlayan tutum ve davranış olarak ele almaktadır. Bu da partinin laikliği, demokrasi içerisinde ele aldığını göstermektedir.⁴⁹⁴ Böylece yeniden yorumlanan laikliğin bu hâli, demokrasinin sadece laikliğin güçlendirilmiş olduğu siyasal ve toplumsal yapılarda mümkün olacağını düşünen CHP ve Kemalistler tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Ayrıca AK Parti ve Kemalizm arasında milliyetçilik ilkesi üzerinden de bir çatışma yaşanmıştır. Kemalist anlayışta milliyetçilik ve laiklik, Türk modernleşmesi ve kimliğinin vazgeçilmez unsuru olarak görülmektedir. Laikliğin, ülkenin birlik ve bütünlüğünü sağlayan bir güvence olarak görülmesi, AK Parti'nin laiklik anlayışının bu birlik ve bütünlüğü bozacak bir tehlike olarak algılanmasına neden olmuştur.⁴⁹⁵

Kendini Cumhuriyetin koruyucusu olarak gören ve ana muhalefet partisi olan CHP, AK Parti'nin 2002-2007 arasında AB uyum süreci çerçevesinde hayata geçirdiği reformların yarattığı dönüşümlere eşlik edememiş ve AK Parti iktidarına yönelik sert bir muhalefet izlemiştir. Bu durum ise siyasal ve toplumsal düzeyde kutuplaşmalara neden olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır. CHP'nin 28 Şubat süreci sonrasında laikliği muhafaza etmek amacıyla somut politikalar önermek yerine AK Parti iktidarının hayata geçirdiği politikalarını engellemeye yönelik stratejisi, var olan statükoyu korumaya yönelmesi ve önemli olarak gördüğü kurumların AK Parti'nin kontrolüne girmemesi için çabalaması bu kutuplaşmayı derinleştirecek adımlar olduğu öne sürülmüştür. Bu kurumların başında ise cumhurbaşkanlığı gelmiştir. 2007 yılında yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerine AK Parti'den İslâmcı kökene sahip bir isim olan Abdullah Gül'ün aday olmasıyla laiklik ilkesinin zedeleneceğini düşünen CHP, bu doğrultuda birçok çalışma yapmıştır. Cumhuriyet mitingleri düzenlenmiş,⁴⁹⁶ 27 Nisan 2007'de Genelkurmay Başkanlığına ait internet sitesinde hükûmetin laikliğe karşı yaptığı

⁴⁹⁴ Erdoğan, "Önsöz," 15.

⁴⁹⁵ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 209., Özlem Demirtaş Bagdonas, "The Clash of Kemalism? Reflections on the Past and Present Politics of Kemalism in Turkish Political Discourse", *Turkish Studies* 9/1 (March 2008), 108-110. ve M. Hakan Yavuz – Nihat Ali Özcan, "Crisis in Turkey: The Conflict of Political Languages", *Middle East Policy* 14/3 (Fall 2007), 118-119.

⁴⁹⁶ Berk Esen, vd., *Türkiye'nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2023), 62-64.

hareketlere yönelik en kısa zamanda önlem alınmasına dair e-muhtıra niteliğindeki bildirisine⁴⁹⁷ açıkça destek verilmiştir.

Böylece Türkiye’de daha önce dört kez gerçekleştirilen ve buna bir yenisi daha eklenen askerî müdahaleye karşı sert bir tavır takınan AK Parti, muhtıranın karşısında olmuş ve kararlı bir duruş sergilemiştir.⁴⁹⁸ Muhtıra, siyasal ve toplumsal alanda büyük bir yankı uyandırmış, tartışmalara neden olmuştur. Ancak hükûmet, duruşunu değiştirmemiş ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ertelenmesi üzerine erken seçim kararı alarak konuyu seçmene taşımıştır. 22 Temmuz 2007’de yapılan genel seçimlerde ise %34 olan oy oranını %46,54 çıkaran AK Parti, AB uyum süreci sırasında uygulamaya aldığı reformlar sayesinde ordunun siyasi gücünün azalmasını sağlaması gibi bu kez de prestij kaybı yaşamasına neden olmuştur. Genel seçimler sonrası meclise giren MHP’nin cumhurbaşkanlığı seçim oturumuna katılmasıyla AK Parti, Abdullah Gül’ü cumhurbaşkanı olarak seçmiştir.⁴⁹⁹

Ancak siyasi gerilimler devam etmiş ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı “laikliğe aykırı eylemlerin odağı hâline geldiği” iddiası ile AK Parti’ye kapatma davası açmıştır.⁵⁰⁰ Bu şekilde varlığı tehdit edilen AK Parti, bu dönem ciddi bir dönüm noktası yaşamıştır. Partiden gerçekleşen istifalar Recep Tayyip Erdoğan’ın parti içerisinde ağırlığının artmasına neden olmuştur. Bu sayede parti içerisinde tasfiyeler gerçekleştiren Erdoğan, parti ve hükûmet içerisine kendine yakın isimleri yerleştirmiş ve kararları önünde engel oluşturabilecek parti içi mekanizmaları zayıflatmıştır. Böylece AK Parti, lider partisine dönüşmüş ve popülist siyaset⁵⁰¹ partiye egemen olmuştur. Bu dönem itibarıyla, AK Parti’nin siyasi karakterinde bir değişim yaşanmaya başlamış ve ilk zamanlarındaki

⁴⁹⁷ Mehmet Mazlum Çelik, “Türk Demokrasisinde Kara Bir Gün: 27 Nisan e-Muhtırası”, *Independent Türkçe* (27 Nisan 2020).

⁴⁹⁸ Milliyet Gazetesi, “Hükûmetten Geri Adım Yok”, (29 Nisan 2007), 22.

⁴⁹⁹ Tabii bu prestij kaybının başta 12 Temmuz 2007’de başlatılan ‘Ergenekon Soruşturması’ olmak üzere birçok nedeni vardır. Detaylı bilgi için bkz. Baskın Oran, “İç Ortam ve Dinamikler (Siyaset)”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3 (2001-2012)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 95-107. ve Didem Diker Yılmaz, “11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Seçim Sürecinde Yaşanan Gelişmeler”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* 7/2 (Ekim 2021), 254-255.

⁵⁰⁰ Anadolu Ajansı (AA), “AK Parti Hakkında Kapatma Davası” (Erişim 27 Şubat 2025).

⁵⁰¹ Popülist söylem, halktan yana, elitlere karşı çıkan bir yaklaşımdır. Detaylı bilgi için bkz. Baki Laleoğlu, “Türkiye Siyasetinde Popülizm ve Popülerlik”, *Kriter* (1 Şubat 2023).

uzlaşmacı siyaset anlayışı yerini kutuplaşmaya, demokratik anlayışı ise yerini çoğunluklu yönetim biçimine bırakmıştır. Hatta, millî görüş çizgisine geri dönmüştür.⁵⁰²

AK Parti, ilk olarak ordu ve yargı üzerinde denetimi ele almaya çalışmıştır. Seçim hegemonyası sayesinde ise yasama ve yürütme organlarında güç birleşmesi gerçekleşmiş ve iktidarın tekelleşmesine neden olmuştur. AK Parti'nin sonuççuluk anlayışı demokrasiyi seçimciliğe indirgemiş ve demokrasi çoğunlukçu bir yapıya evrilmiştir. AK Parti'nin bu dönüşümü, eleştiri ve tepkilere neden olmuşsa da giderek daha devlet merkezli bir siyaset benimsenmiştir. Bu sebeple AK Parti'nin, demokratikleşme sürecinin sekteye uğrattığı, kutuplaşma dilinin artış gösterdiği (biz ve onlar gibi) ve bireysel hak ve özgürlüklere (toplanma ve gösteri yapma hakkı, basın yayın, ifade özgürlüğü gibi) kısıtlamalar getirildiğine dair bir anlayış oluşmuştur. Aslında, yaşanan bu gibi değişimlerin yanı sıra sürekliliği de içeren bir dönüşüm yaşandığını söylemek yerinde olacaktır. AK Parti, sivilleşme ve devlet iktidarının hükûmet lehine sınırlandırılmasıyla demokratikleşme sürecinde önemli bir ilerleme sağlamasının yanı sıra Kemalist rejimin bazı unsurlarını da sürdürmüştür. AK Parti, birtakım farklarla devlet merkezli modernleşme programı eğilimlerine uyum sağlamış, güçlü devlet anlayışını, muhafazakâr ve toplumsal yaşamı düzenlemeye dayalı güçlü hükûmet anlayışıyla değiştirmiştir.⁵⁰³ Öyle ki alkol tüketiminden⁵⁰⁴ en az üç çocuk söylemine⁵⁰⁵ kürtaj ve sezaryene karşı olmaktan⁵⁰⁶ kadının toplumsal alandaki tavırlarına kadar (Bülent Arınç'ın kadınların toplumsal alanda kahkaha atmayacak söylemi gibi)⁵⁰⁷ kadar vatandaşların özel hayatını düzenleme politikaları geliştirilmiştir. Yine Kemalist elitlerle benzer şekilde, bireysel hak ve özgürlüklerden ziyade devlet merkezli bir toplum modeli benimsenmiş ve Kemalizm'in homojen ulusal kimlik (Türk ve laik) anlayışı gibi dindar-Sünnî kimliğe sahip kabul edilebilir bir vatandaşlık anlayışı geliştirilmiştir. Daha önce demokratik olarak görmediği hegemonik devlet aygıtlarını, kullanarak yukarıdan aşağı olacak şekilde toplumsal dönüşümü sağlamak ve devlet merkezli dönüşümü meşrulaştırmak için

⁵⁰² Esen, vd., *Türkiye'nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik*, 65-67.

⁵⁰³ E. Fuat Keyman – Şebnem Gümüşçü, *Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey: Hegemony through Transformation* (London: Palgrave Macmillan, 2014), 49-53.

⁵⁰⁴ Bianet, “Alkole Zam Yapalım, Temin Etmeyi Zorlaştıralım” (Erişim 28 Şubat 2025).

⁵⁰⁵ Recep Tayyip Erdoğan, “2007’de Nüfus Artış Hızındaki Gerilemeye Dikkat Çekme Adına En Az Üç Çocuk Çağrısı Yapmıştık”, *X* (13 Ocak 2025).

⁵⁰⁶ Bianet, “Erdoğan’dan: Kürtaj Cinayettir” (Erişim 31 Mart 2025).

⁵⁰⁷ CNN Türk, “Bülent Arınç: “Kadın Herkesin İçinde Kahkaha Atmayacak”” (Erişim 31 Mart 2025).

kullanıldığı öne sürülmüştür. Örneğin, Yüksek Öğretim Kurumlarını dikkatle izlemiş, Diyanet İşleri Başkanlığı vasıtasıyla Sünnî İslâm'ın yetki alanını genişletmiştir. Böylece demokratik laikliği henüz inşa edemeyen AK Parti, Kemalist elitlerin kuramadığı seçim gücünü kurmuş ve ulusal çıkar, AK Parti'ye oy veren çoğunluğun çıkarı olarak yeniden düzenlenmiştir. Tabii, AK Parti'nin kendi için sağladığı meşruiyet alanı muhalefet partilerinin seçim başarısı elde etmesini zorlaştırmış ve toplumun bir kısmı için hayal kırıklığı yaşanmasına neden olmuştur.⁵⁰⁸

AK Parti bugün hâlâ devlet üzerindeki hegemonyasını devam ettirmekte olup seçim başarısını (2011, 2015, 2018, 2023) korumuştur. Ancak Gezi Parkı Olayları, 17-25 Aralık Operasyonu, Çözüm Süreci, 15 Temmuz Darbe Girişimi⁵⁰⁹, 2017 Anayasa Referandumu (Başkanlık Sistemine Geçiş) gibi gelişmeler neticesinde AK Parti, güvenlikçi ve milliyetçi politikalara yönelmiştir. AK Parti'nin bu yönelimi, MHP'yle⁵¹⁰ yakınlaşmasını sağlamış ve bu yakınlaşma sonucunda ise cumhur ittifakı kurulmuştur. 2018 yılı itibarıyla da CHP, İyi Parti, Saadet Partisi ve Demokrat Partisi arasında millet ittifakı kurularak cumhur ittifakına karşı ortak bir güç oluşturulmaya çalışılmıştır. Neticede, AK Parti'nin geçirdiği bu dönüşüm, rekabetçi otoriter rejimin ortaya çıkışı olarak değerlendirilmiş ve muhafazakâr demokrat kimlikten milliyetçi muhafazakâr kimliğe geçiş yaşandığı ileri sürülmüştür.⁵¹¹

Her ne kadar seçimler düzenli bir şekilde gerçekleştirilmekte olsa da iktidarın, devlet kaynakları ve kurumları, yargı, basın, medya, sermaye ve sivil toplum gibi kuruluşlar üzerindeki kontrolü nedeniyle muhalefetin, adil ve özgür koşullar altında seçim yarışı yürütemediğini belirten Esen ve Gümüşçü,⁵¹² özellikle Gezi Parkı Olayları ve 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, baskıcı politikaların artması ve toplumsal muhalif seslerin kriminalize edilerek güvenlik sorunu olarak gösterilmesi, muhalif kesimi sindirmekle birlikte rekabetçi otoriter rejimin daha da görünür hâle gelmesine neden olduğunu öne sürmektedir. Hatta bu sebeple son

⁵⁰⁸ Keyman – Gümüşçü, *Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey*, 53-55.

⁵⁰⁹ Darbe girişimi sonrası, Olağanüstü Hâl (OHAL) ilan edilmiş ve bunu bir fırsat olarak değerlendiren Erdoğan yönetimi, kendi iktidarını pekiştirirken muhaliflerin siyasete katılım alanını daraltmış ve yasama, yürütme ve yargı üzerinde belirleyici bir otorite tesis etmiştir.

⁵¹⁰ AK Parti-MHP yakınlaşması, Devlet Bahçeli'nin parti içerisindeki zayıflayan liderliğini pekiştirmiştir.

⁵¹¹ Esen, vd., *Türkiye'nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik*, 75-84.

⁵¹² Berk Esen – Şebnem Gümüşçü, "Rising Competitive Authoritarianism in Turkey", *Third World Quarterly* 37/9 (February 2016), 2-8.

yıllardaki bazı öğrenci grupları (Boğaziçi Üniversitesi kayyum atmasına karşı eylemler ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi Onur Yürüyüşleri gibi) ve kadın örgütleri (mesela İstanbul Sözleşmesi'nden çıkma kararına karşı yapılan gösteri ve yürüyüşler) haricinde toplumsal muhalefet hareketlerinden bahsedebilmenin mümkün olmadığı belirtilmektedir.⁵¹³

Ancak 2018'de ekonomik dengelerin giderek bozulmasıyla artış gösteren işsizlik, gelir kayıpları, yoksullaşma ve enflasyon gibi koşullarda kaynak dağıtılması zorlaşan AK Parti, Başkanlık Sistemi'nin vadedileni karşılamaması, Suriye Savaşı nedeniyle yaşanan göçmen krizi, 2019 yerel seçimlerinde İstanbul ve Ankara'nın kaybedilmesi üzerine yenilmezlik algısının sarsılması, muhalefetin kurduğu millet ittifakının yürüttüğü seçim kampanyası ve bu kampanyanın yarattığı pozitif hava, Ali Babacan ve Ahmet Davutoğlu gibi isimlerin yeni parti kurması, 6 Şubat Depremleri nedeniyle ekonomik krizin derinleşmesi, devlet kurumlarının yetersizliği ve koordinasyon eksikliğinin ortaya çıkması gibi nedenlerle zayıflamıştır. Ancak, 2023 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde, muhalefetin kurduğu Altılı Masa (CHP, İyi Parti, Saadet Partisi, Demokrat Partisi, Deva Partisi ve Memleket Partisi) bu fırsatı değerlendirememiş ve bu durum AK Parti'nin bir seçim daha kazanmasına neden olmuştur.⁵¹⁴ Neticede, başlangıçta daha çok toplumsal uzlaşma ve dini kimlikler üzerinden hareket eden AK Parti, ilerleyen yıllarda daha fazla milliyetçi muhafazakâr ve devlet merkezli söylem geliştirmiş, görünmektedir.

Çalışmanın temel tezleri arasında yer alan ulusal ve devlet kimliği ayrımını bir kez daha ele almak gerekmektedir. Türkiye'nin kendini dışarıya karşı tanımladığı ve meşruiyetini Kemalist ideolojiye dayandığı Batılı devlet kimliği ile toplumun büyük bir çoğunluğunun sahip olduğu İslâmi değerlerin yer aldığı muhafazakâr ulusal kimliği farklılık göstermektedir.⁵¹⁵ Yine bu kimliklerin birbirinden farklı kimlikler olduğunu ortaya koymanın diğer bir yolunusa devletlerin dış politika pratiklerine bakmak olduğunu söyleyebiliriz. Bir sonraki bölümde dış politikayı yapan devlet kimliği ile ulusal

⁵¹³ Öğrenci grupları ve kadın örgütleri'nin düzenlediği eylemler de aynı şekilde engellenmeye çalışılmıştır. Esen, vd., *Türkiye'nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik*, 159-161.

⁵¹⁴ Esen, vd., *Türkiye'nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik*, 223-229.

⁵¹⁵ Ancak, ulusal ve devlet kimlikleri zaman zaman yakınlaşmakta olup aralarındaki ayrım belirsizleşebilmektedir. Bu duruma AK Parti dönemi dış politikasının iç politika uygulamalarıyla paralellik göstermesi örnek olarak gösterilebilir.

kimliğin farkı daha net anlaşılacak ve Türkiye'ye yönlendirilen eksen kayması tartışması da bu bağlamda ele alınacaktır.

3.2. 1990-2002 ARASI TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GENEL ÇERÇEVESİ

Türkiye'nin dış politikada, kimlik değişimi yaşadığına dair söylemlerin en çok arttığı dönem 90'lı yıllar olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber uluslararası sistemin bir değişim yaşadığına değinmiştik. Birçok ülkenin yanı sıra Türkiye'nin de fazlasıyla etkilendiği bu değişim süreci, uluslararası çevresi değişen ve Rusya'yla kara bağlantısı kesilen Türkiye'yi yeni arayışlara itmiştir. Ayrıca içeride yaşadığı kimlik krizi ve dışarıda yalnız kalma korkusu, Osmanlı mirasına dayalı yeni bir dış politika yönelimi geliştirilmesine neden olmuştur. Özellikle bu yönelimi, SSCB'nin dağılması sonucunda Türkiye'nin jeostratejik önemini yeniden kazanma arayışının ve bölgesel güç olma çabasının bir sonucu olarak görebiliriz. Türkiye'nin bölgesel güç olma çabasının, tarihi derinliği ile ilgili olması, Türkiye'nin kimlik değişimine yönelik tartışmaların sürekli gündeme gelmesine neden olmuştur.

Bilhassa ulusal kimlikteki Türk-İslâm sentezinin etkilerini taşıyan neo-Osmanlı yönelim, Türkiye'nin kimliğinin değiştiğine yönelik tezleri pekiştirmiştir. Ancak kimlik değişiminden bahsedilmek için sadece davranışlara odaklanmak yeterli olmayacaktır. Böyle bir değişimin yaşanabilmesi için dış politika bakış açısının kökten bir değişim yaşaması ve bu değişimin kalıcılık kazanarak dış politika anlayışını tamamen değiştirmesi gerekmektedir.⁵¹⁶

Soğuk Savaş döneminde ABD tarafından SSCB'ye karşı NATO'nun güney kanadında ileri karakol ve denge unsuru olarak görevlendirilen Türkiye'nin, Doğu blokunun dağıldıktan ve komünizm tehdidi ortadan kalktıktan sonra Batı ve ABD'nin gözünde önemini yitirdiğine dair iddialar ortaya atılmıştır.⁵¹⁷ Fakat ABD'nin ulusal güvenlik danışmanlığını yapmış Zbigniew Brzezinski, Türkiye'nin Avrasya'da önemli bir rol oynadığına değinmiş, Karadeniz'deki istikrarı sağladığına, Akdeniz'e geçişin kontrorlünü elinde bulundurduğuna, Kafkasya'da Rusya'yı dengelediğine, radikal İslâm'a panzehir işlevi gördüğüne ve NATO'nun güney kanadında destek verdiğine dikkat

⁵¹⁶ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", 213.

⁵¹⁷ İdris Bal, "Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim", *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, mlf. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010), 47.

çekmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte değişen uluslararası sistemde jeopolitik önemini yeniden tanımlamak ve değişen şartlara uyum sağlayabilmek adına yeni açılımlar geliştiren Türkiye, neo-Osmanlıcı kimliğiyle Balkanlar, Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinde aktif politika izlemeye gayret etmiştir. Zaten birçok Amerikalı yazar da Türkiye'ye buna benzer öneriler de bulunmuştur. Graham Fuller, Ian O. Lesser, Paul B. Henze ve J. F. Brown gibi Amerikalı yöneticilerle irtibatı bulunan yazarlar, Türkiye'nin Balkanlardan Çin'e kadar olan bölgede yeni roller alması gerektiğinin altını çizmişlerdir. Balkanlar'da Müslüman, Orta Asya ve Kafkasya'da Türk kimliğinin ön plana çıkarılmasını hatta Osmanlı mirasının yeniden yorumlandığı neo-Osmanlıcı çerçeveden bölgelerdeki etkinliğin artırılması önerilmiştir.⁵¹⁸

Bu çerçeve Türkiye-ABD ilişkileri Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistemde yaşanan değişimle beraber çeşitli boyutlar kazanarak devam etmiştir. Bu dönemde iki ülkenin de dış politikaları farklı şekillerde değişime uğramış, uluslararası sistemdeki gelişmeler de ilişkilerin boyutu ve niteliğini belirlemiştir. Ancak ilişkilerin özü aynı kalmıştır. Örneğin Türkiye-ABD arasındaki müttefiklik ilişkisi devam ettirilmiş, yine iki ülke arasındaki sorunlar (Kıbrıs, Kürt ve Ermeni Sorunları gibi) neredeyse aynı şekilde devam etmiştir. Bunun dışında ikili ilişkilere yeni konular eklenmiş, insan hakları ve demokrasi gibi konular ABD-Türkiye ilişkilerinde daha fazla görünür hâle gelmiş ve Orta Asya, Kafkasya ve Orta Doğu da yeni iş birliği alanları oluşmuştur.⁵¹⁹

Öyle ki Ortadoğu, ikili ilişkilerde kritik iş birliği alanlarından biri hâline gelmiş ve daha 90'ların başında Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrası başlayan Körfez Savaşı, iki ülkenin bölgesel stratejilerinin kesiştiği konulardan biri olmuştur. Körfez Savaşı, Türkiye için bölgede hâlâ jeostratejik önemini koruduğunu göstermesi açısından da ayrıca önemli bir gelişme olarak görülmüştür. Uluslararası koalisyon güçlerinin zaferiyle sonuçlanacak 1990-1991 Körfez Savaşı'nda Özal, ülkenin jeostratejik önemini artırma ve Körfez'de kalıcı güvenlik ortamının oluşması amacıyla ABD'yi destekleyen aktif bir dış politika izlemiştir. Bu çerçevede, BM'nin Irak'a yönelik ambargo kararına katılım sağlanmasıyla Kerkük-Yumurtalık Boru hattı kapatılmış, Irak sınırına asker gönderilmiş, İncirlik üssünün kullanılmasına izin verilmiştir. Ancak Özal'ın aktif dış politikası

⁵¹⁸ İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 251-252. ve Graham Fuller, "Conclusions: The Growing Role of Turkey in the World", *Turkey's New Geopolitics: From the Balkans to Western China*, mlf. Graham Fuller ve Diğerleri (New York: Routledge, 1993), 163-168.

⁵¹⁹ Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", 243-244.

beklediği gibi bir sonuç vermemiştir. O zamana kadar devam ettirilen ‘Araplar arası sorunların dışında kalma’ politikasını terk eden Türkiye, Irak’la ticaretin kesilmesiyle ekonomik kayıplar yaşamış ve Bağdat’ın, Kuzey Irak’taki egemenliğinin son bulması PKK’nın bölgeye yerleşmesine dolayısıyla Türkiye’nin güvenlik sorunları yaşamasına neden olmuştur.⁵²⁰ Türkiye Soğuk Savaş döneminde yaşadığının bir benzerini yine bu dönemde de yaşamıştır, demek yanlış olmayacaktır. Türkiye’nin, Orta Doğu’da Batı’yla iş birliği içerisinde hareket etmesi umulanın aksine olumsuz sonuçlara neden olmuştur. Aslında Özal, daha önce de değinildiği üzere Türkiye’nin hâlâ stratejik olarak vazgeçilmez olduğunu göstermeye çalışıyor, bunu da Batı’nın referans alındığı bir çizgiden yapıyordu. Esasen, Türkiye’nin sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu da bağımsız hatta tarafsız bir politika izlemesini zorlaştırmıştır. Körfez Savaşı’yla merkez ülke konumuna gelen Türkiye, ABD ve Batılı ülkelerin Irak’a yönelik uyguladığı yaptırımların ve çevreleme politikasının başarılı olabilmesi için önemli bir noktada bulunuyordu. Öyle ki, Irak’a yönelik uygulanan ambargonun başarılı olabilmesi, Türkiye ve Suudi Arabistan’dan geçen boru hattının kapatılmasına bağlıydı. Dolayısıyla Türkiye’nin tarafsız kalması mümkün değildi, ya işgali sonlandıracak politika izleyecekti ya da işgali başlatan Irak’ı destekleyecekti.⁵²¹

Irak’ta yaşanan sorunların yarattığı belirsizlik ve güvensizlik ortamı, Türkiye’nin Orta Doğu politikasını şekillendirdiği sırada Balkanlar da, Yugoslavya’nın dağılma sürecinde ortaya çıkan etnik çatışmalara sahne olmaktaydı. Balkanlar’a karşı duygusal bağı bulunan Türkiye ise bu çatışmalar karşısında bölgede aktif ve çok yönlü bir politika izlemeye gayret etmiştir. Özellikle etnik çatışmaların en kanlısı olan Bosna-Hersek savaşında Türkiye, uluslararası platformlarda dikkat çekmeye çalışmış, çatışmanın sonlandırılması için kurulan Birleşmiş Milletler Koruma Gücü (United Nations Protection Force) gibi çok uluslu askerî güçlere geniş çapta askerî destek sağlamış, silah yardımında bulunmuş, uçuş yasağı denetimi için gerçekleştirilen operasyonlara savaş uçağı göndermiş, diplomatik ilişkiler yürütmüştür.⁵²² Savaşın 14 Aralık 1995’te Dayton Anlaşması’yla sonlanmasının ardından ABD ve Türkiye Eğit-Donat programını (Türkiye

⁵²⁰ Faruk Sönmezoğlu, *Son Onyillarda Türk Dış Politikası (1991-2015)* (İstanbul: Der Yayınları, 2016), 146-149.

⁵²¹ Ramazan Gözen, “Türkiye’nin İkinci Körfez Savaşı Politikası: Aktif Politika ve Sonuçları”, *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim*, mlf. İhsan D. Dağı (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1998), 187-188 ve 198.

⁵²² Şule Kut, “Türkiye’nin Balkanlar Politikası”, *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, mlf. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı çev. Hür Güldü (İstanbul: Alfa Yayınları, 2002), 112-114.

eğitimle ilgilenirken ABD donatımla ilgilenmiştir) birlikte yürütmüştür. Aynı zamanda bölgede Arnavutluk ve Makedonya'yla da ilişkilerini derinleştiren Türkiye, bölgedeki savaşın Makedonya'ya sıçramasından endişe duymuş ve ABD'ye Makedonya-Yugoslavya sınırına asker yerleştirme konusunda çağrıda bulunmuştur. ABD'de isteksiz de olsa caydırıcı olması amacıyla sınıra BM Önleyici Kuvveti göndermiştir. Bu açıdan Makedonya konusunda Türkiye-ABD ilişkileri çok daha belirgin olmuş, bölgedeki istikrarın devamı için Makedonya'nın varlığının muhafazası büyük önem arz etmiştir. Türkiye, bölgenin bir diğer sorunu olan Kosova Savaş'ında da ABD'yle birlikte hareket etmiş ve bölgede istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuştur. ABD liderliğinde NATO ülkelerine ait uçaklar Yugoslavya'yı bombalamaya başlamış, Türkiye'de uçaklarını göndererek ilk olarak gözlem ve koruma uçuşlarına destek vermiş, daha sonra da harekatlara katılım sağlamıştır. Müdahale sonrası ise Türkiye'nin de yer aldığı Kosova için kurulan barış gücü kapsamında bölgeye asker gönderilmiştir. Yine Güneydoğu Avrupa Çokuluslu Gücü'nde ve ABD öncülüğünde kurulan Güneydoğu Avrupa İş Birliği Girişimi'nde yer alan Türkiye, bölgenin istikrarına katkıda bulunmuştur. Böylelikle Türkiye, bölgedeki Osmanlı mirasına dayalı tarihi, kültürel ve dini ilişkilerini yeniden canlandırmış ve geniş bir hareket alanı kazanmıştır.⁵²³

Ortak kültürel, dilsel ve dini bağların canlandırılmak istenildiği bir diğer coğrafya ise Orta Asya ve Kafkasya'dır. SSCB'nin dağılmasıyla Batı Bloku'nun ötekisi olan komünizm tehdidi ortadan kalkmış ve Orta Asya'daki Türk kökenli ve Müslüman Türk devletleri bağımsızlıklarını kazanmıştır. Türk-İslâm Sentezi bağlamında Türk dış politikasının merkezine yerleştirilen bu devletlerin bağımsızlıklarını kazanması, Türkiye'nin Avrupa'da ötekileştirildiği zamana denk gelmiş ve Türkiye, bunu kendisini yalnızlıktan kurtarabilecek bir fırsat olarak görmüştür. Başka bir deyişle, Türk devletleri hem Türkiye'nin hareket alanını genişlemesine hem stratejik önemini artırmasına hem de Avrupa'yla yaşanan zorlukları telafi etmesine yardımcı olacak bir fırsat olarak görülmüştür.⁵²⁴

1923'ten bu yana neredeyse hiç temas kurulmayan⁵²⁵ bölgeye oldukça duygusal ve hazırlıksız bir şekilde yönelen Türkiye, Rusya ve İran etkisinden endişe duyan ABD

⁵²³ Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler," 275-277.

⁵²⁴ F. Stephen Larrabee – Ian O. Lesser, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty* (California: RAND Corporation, 2003), 99.

⁵²⁵ Hem Atatürk döneminde, sınırlarının dışındaki Türk ve Müslüman nüfuslarla bilinçli olarak temas kurulmamış hem de SSCB'nin baskıcı tutumu bu nüfusla iletişim kurulmasını zorlaştırmıştır. Bu sebeple

için bölgede önemli bir konumda bulunuyordu. Bu nedenle ABD, Orta Doğu ve Balkanlar'dakine benzer şekilde bu bölgede de Türkiye'yle iş birliği yapmayı tercih etti. Nitekim, liberal, demokratik, modern ve laik gibi unsurları içeren Müslüman Türkiye'nin, bölgedeki devletlere "model ülke" olmasını istedi. Öyle ki 1990'ların sonunda Batı, demokrasi ve insan hakları ihlalleri üzerinden sürekli eleştirdiği Türkiye'nin, İran'ın radikal İslâm'ına karşı laik ve devlet denetiminde olan İslâm anlayışını benimsemeyi tercih etti.⁵²⁶ Batı'nın, Batı değerleri ve normlarını yeni Müslüman devletlere aktarmak için Türkiye'yi aktarma istasyonu olarak kullandığını ileri süren Kemal Karpat, Türkiye'nin "model ülke" rolü, Müslüman ve Türk olması nedeniyle mümkündü. Eğer Orta Asya, Baltık ülkeleri gibi Hristiyan olsaydı, Türkiye tercih edilmezdi, diyecektir.⁵²⁷

Neticede Türkiye, bu rolü üstlenmiş ve bölgeye karşı çok fazla heyecan duymuştur. Hatta, bölgedeki hareket alanını genişletmeye çalışan dönemin Cumhurbaşkanı Özal, "Yirmi birinci yüzyıl, Türkiye'nin ve Türklerin asrı olacak."⁵²⁸ derken, Başbakan Demirel'de "Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası"⁵²⁹ gibi iddialı söylemler geliştirecektir. Bölgede oldukça aktif politika izleyen cumhurbaşkanı Özal, Türk devletleriyle resmî temaslar kurmuş ve ilişkilerin kurumsal bir hâl alması için önemli adımlar atmıştır. 1992'de ekonomik, ticari, kültürel ve toplumsal alanda (öğrencilere burs ve eğitim imkânı sağlamak gibi) iş birliklerini geliştirmek için Türk İş Birliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kurulmuş, Ekim 1992'den Eylül 2010 tarihine kadar sürecek Türk Dili Konuşan Devletler Zirveleri başlatılmış, Mart 1993'te Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Kurultayları (TÜDEV) düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra Temmuz 1993'te Latin alfabesi ve Türkiye Türkçesi'nin yaygınlaşmasına katkı sağlayacak kültür merkezleri ve okullar açabilmek için ise Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY) kurulmuştur.⁵³⁰

Türkiye, bölgeden uzun süre uzak kalmıştır. Dolayısıyla bu da Türkiye'nin bölgede yabancılık yaşamasına neden olmuştur. Özal'ın, bölgedeki devletlerin yaşam koşulları, doğal kaynakları, fikirleri hakkında çok az şey biliyoruz, onlarca yıldan beri bölge ülkeleriyle hiçbir iletişimimiz yok, açıklaması bu durumu anlatır niteliktedir. Mişel Perlman, "Özal'ın Kafkasya Planı", *Milliyet Gazetesi* (13 Mayıs 1990), 16. ve Larrabee – Lesser, *Turkish Foreign Policy*, 99.

⁵²⁶ Uzel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler," 280.

⁵²⁷ Kemal H. Karpat, "The Ottoman Rule in Europe From the Perspective of 1994", *Turkey Between East and West: New challenges for a Rising Regional Power*, mlf. Vojtech Mastny ve R. Craig Nation (New York: Routledge, 1996), 22-24.

⁵²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, "Söylevler: Turgut Özal'ın Açılış Konuşması", 18. Dönem, 5. Yasama Yılı, 63. Cilt, 1. Birleşim, Tarih: 01.09.1991, 8.

⁵²⁹ Cumhuriyet Gazetesi, "Adriyatik'ten Çin'e Türkiye", (24 Şubat 1992), 19.

⁵³⁰ Mustafa Durmuş – Harun Yılmaz, "Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki Faaliyetleri", *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli*

Bu kurumlardan TİKA, Türkiye'nin bölgedeki en önemli yumuşak güç araçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgede yürütülecek herhangi bir faaliyetin ve dış politika önceliklerini gerçekleştirecek ve düzenleyecek bir organizasyona duyulan ihtiyaç sonucunda kurulmuş ve Türk dış politikasının uygulayıcısı olarak uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirmiştir. TİKA çerçevesinde 1990-2002 arası dönemde yıllık takribî 256 proje ve faaliyet gerçekleştirilmiş, günümüzde ise bu proje ve faaliyetler birçok bölgede olacak şekilde artarak devam etmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere tehdit algılamalarının değiştiği ve yeni güvenlik anlayışlarının ortaya çıktığı Soğuk Savaş sonrası dönemde bu tür kuruluşlar, uluslararası sistem ve devletlerin dış politikalarını önemli derecede etkilemiştir.⁵³¹ Bu şekilde TİKA'da Türkiye'nin dış politikasındaki diplomatik söylemlerini somut hâle getiren önemli araçlardan biri olmuştur.

Türkiye'nin tüm bu çabalarına rağmen, çok geçmeden Orta Asya devletlerinin Türk modelini benimsemeyeceği anlaşılabacaktır. Türkiye'nin Batı tarzı siyasal sisteminin olması, çoğu SSCB zamanından kalma otoriter rejimler açısından pek de iyi bir referans olarak görülmemektedir. Neticede Orta Asya, uzun yıllar totaliter bir rejim tarafından yönetilmişti. Bu sebeple Türk modelinin, bu devletlere pek de cazip gelmediği söylenebilir.⁵³² Ayrıca Türk devletleri, kendilerini sadece Türkiye'ye bağlamak istemiyordu. Mesela, Türk devletlerinin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni (KKTC) tanınmasını isteyen Türkiye'nin bu isteği, uluslararası toplumla ilişkilerini tehlikeye atmak istemeyen Türk devletleri tarafından kabul edilmemiştir.⁵³³ Yine bu ülkeler, bölgede sahip oldukları enerji kaynaklarının işletilmesi için Türkiye'nin yerine doğrudan Batı ve Uzak Doğu şirketleriyle kendileri temas etmeyi tercih etmişti. Dolayısıyla Batı'nın da Türkiye'nin bölgedeki aracılığına çok fazla ihtiyacı kalmayacaktı.

Tüm bunların yanı sıra bölgedeki Rusya faktörü de kendini hatırlatacak hamleler yapmaktaydı. Nitekim, bölgeyi yeniden kendine yakınlaştıracak veya muhtaç edecek anlaşmaların ve iş birliklerinin yapılacağı Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nin

Halklar – Türkiye İle İlişkiler, mlf. Ayşegül Aydıngün ve Çiğdem Balım (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2012), 487-488.

⁵³¹ Tuncay Kardaş – Ramazan Erdağ, “Bir Dış Politika Aracı Olarak TİKA”, *Akademik İncelemeler Dergisi* 7/1 (Temmuz 2014), 169-171.

⁵³² Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*, 367.

⁵³³ Gareth M. Winrow, “Orta Asya ve Trans-Kafkasya Politikası”, *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, mlf. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı çev. Hür Güldü (İstanbul: Alfa Yayınları, 2002), 175.

kurulmasına öncülük edecek, 1993'te de BDT'yi kullanarak bölgedeki hegemonyasını pekiştirmek için “yakın çevre” politikası izleyecektir. Zaten Türkiye’de bölgedeki adımlarını Rusya faktörünü göz önünde bulundurarak atma mecburiyetinde kalmıştır. Neticede, bölge devletlerinin Rusya’yla olan bağlarının bir anda kopmasını beklemek mümkün değildir. Türkiye, bölgede her ne kadar Rusya’yı dikkate alarak hareket etmeye çalışmış olsa da bölgeyi “arka bahçesi” olarak gören Moskova, Türkiye’nin dolaylı olarak ABD’nin bölgedeki varlığından rahatsız olmuştur. Aslında ABD, bölgenin istikrara kavuşması için Rusya’nın bölgedeki etkisini yeniden kazanmasına sınırlı ölçüde alan açmıştı.⁵³⁴ Ancak bölgenin enerji kaynaklarının güvenli ve kesintisiz bir şekilde Batı pazarlarına ulaştırılması konusunda Rusya tekeline kırmak istemiş, bu yüzden Türkiye’nin Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı projesine 1995’ten itibaren destek vermeye başlamıştır. Hatta alternatif hatları da destekleyen ABD, 1998’te Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan’ın katılımıyla Kafkasya ve Hazar bölgesi boru hatları projeleri, özelde ise Hazar petrolünü Batı’ya taşıyacak BTC Projesi için imzalanan Ankara Deklarasyonu’nunda gözlemci olarak bulunmuştur.⁵³⁵ Ancak Türkiye’yi bölgedeki çıkarlarına tehdit olarak gören Rusya, BTC hattı yerine kendini enerji kaynaklarının stratejik kontrolünü sağlamasına yardımcı olacak Bakü-Novorossisk hattını desteklemiştir. Enerji kaynakları rekabeti içerisinde bulunduğu Türkiye’yi rekabet dışı bırakabilmek için PKK kartını kullanacak Rusya, 1998’de Türk Ordusunun baskılarıyla Suriye’den gönderilen PKK lideri Abdullah Öcalan’a sığınma hakkı vermek için karar çıkaracaktır. Türkiye ve Rusya’nın yürüttüğü diplomatik ilişkiler sonrası, Öcalan Rusya’dan gönderilecek ancak Türkiye’ye iade edilmeyecektir. Böylesi bir havada enerji hatları üzerindeki soruna, çok seçenekli boru hatları yaklaşımıyla çözüm öneren ülke yine ABD olmuştur.⁵³⁶

Tabii Türkiye’nin bölgedeki hareket alanını genişletmiş olması AB tarafından da dikkate değer bulunmuştur. Özellikle Körfez Savaşı’nı müteakiben Türkiye’nin yeniden artan stratejik önemi, AB’yle duraksama dönemine girmiş ilişkilerin yeniden başlamasını sağlamış, bazen gerilimlerin yaşandığı ama ilerlemenin de olduğu bir süreç yaşanmıştır. Bunun dışında Türkiye’de AB’ye karşı olan kesimler de bu söylemleri bırakmış ve

⁵³⁴ Sönmezoglu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*, 369-371.

⁵³⁵ Uzgöl, “ABD ve NATO’yla İlişkiler,” 280-281.

⁵³⁶ Duygu Bazoğlu Sezer, “Türk-Rus İlişkileri: Düşmanlıktan ‘Fiili Yakınlaşma’ya”, *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, mlf. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı çev. Hür Güldü (İstanbul: Alfa Yayınları, 2002), 140-145.

AB'nin demokrasi rüzgarından yararlanmak istemişlerdir. Öyle ki, 6 Mart 1995'te Brüksel'de imzalanan 1 Ocak 1996'da yürürlüğe giren Gümrük Birliği kurulmuştur.⁵³⁷ Bu imza, Türkiye'nin tam üyelik hedefine yönelik arzusunun gerçekleşeceğine dair umutları daha da artırmış hatta Tansu Çiller 1996 yılında Hürriyet Gazetesine yaptığı bir açıklamada, "İddia ediyorum ki Türkiye en geç üç yıl içinde AB'ye tam üye olacaktır." demiştir.⁵³⁸ Ancak Türkiye'nin tam üye olma hayali 1997'de Lüksemburg Zirvesi'nde aday ülke olarak gösterilmediğinde boşa çıkmıştır. Hayal kırıklığına uğrayan ve AB'yle siyasal ilişkileri askıya alan Türkiye, 10-11 Aralık 1999'da Helsinki'de düzenlenen zirvede AB'ye aday ülke ilan edilmiştir. Mart 2001'e gelindiğindeyse Katılım Ortaklığı Belgesi ve Türk Ulusal Programı'nın hazırlanmasıyla üyelik için hazırlık süreci başlamıştır. Bu çerçevede Türkiye'ye, Kıbrıs ve Ege sorununun barışçıl şekilde çözümlenmesi, insan hakları, azınlık hakları, ifade özgürlüğü ve yargı reformu gibi yükümlülükler verilmiştir. Bu süreçten sonra hız kazanan reformlar, asıl ivmeyi 2002-2004 yılları arasında kazanacaktır.⁵³⁹ Aslında AB'nin Helsinki'de aldığı karar Yurdusev'in deyiimiyle 'Türkiye'yi idare etmek' politikasının neticesidir. Türkiye'ye üyelik statüsünün verilmesi; Orta Doğu, Balkanlar, Orta Asya ve Kafkasya açısından stratejik öneminin farkına varılması ve ABD'nin bu durumun farkında olarak AB-Türkiye ilişkilerinin gelişmesine yönelik yürüttüğü faaliyetlerin meyvesini vermesi gibi birçok nedenle açıklanabilir.⁵⁴⁰

Görüldüğü üzere, dış politika algısı değişmeyen Türkiye'nin, dış politikasının temel yönelimi olan Batı'nın referans alındığı pratikler, bu dönemde de devam etmiştir. Bir önceki başlıkta ele alınan içsel süreçlerde meydana gelen gelişmelere rağmen dış politika pratiklerindeki Batılı kimliğin süreklilik göstermiş olması devlet kimliğinin ulusal kimlikten farklı olduğunu göstermektedir. Tabii bu içsel süreçlerin, dış politika pratiklerini etkilemediği anlamına gelmediği gibi bu etkinin, devlet kimliğini tamamen değişime uğratması da beklenmemelidir. 90'larda Özal'ın neo-Osmanlıcılık kimliğiyle hareket ettiği dış politika, içeride yaşanan toplumsal dönüşüm süreciyle paralellik gösterse de Batı'ya dayalı algılar, değer ve normlar bu dönemde de devam etmiş ve dış

⁵³⁷ Çalış, *Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri*, 279. ve Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 229.

⁵³⁸ Emin Çölaşan, "Masal Bugün Başlamadı!", *Hürriyet* (8 Ekim 2005).

⁵³⁹ Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda*, 122-128.

⁵⁴⁰ Yurdusev, "Avrupa'yı Kurmak, Türkiye'yi İdare Etmek ve Tarihin İpoteğinden Kurtulmak," 14.

politika yönelimini belirlemiştir. Hatta Erbakan dönemi İslâmcılık kimliğiyle ortaya koyulan söylemler de Batılı yönelimi değiştir(e)memiştir. Neticede 90’lı yıllarda Türkiye’nin kimlik değişimi yaşadığına dair yapılan eleştiriler, yukarıda da bahsedildiği üzere dış politikada çeşitliliğine gidilerek bölgesel güç olma çabası (bunun da Osmanlı yönetimindeki topraklarla ilgili olması) ve bu çeşitliliğin içsel süreçle paralellik göstermesi sebebiyle yapılmıştır. Ancak, bu durumun kimlik değişiminden daha çok mevcut uluslararası sisteme uyum sağlama gayreti olarak görülmelidir. Ayrıca kavramsal çerçeve bölümünde, kimliklerin içsel ve dışsal etkileşim yoluyla şekillendiği bu nedenle dinamik bir yapısının olduğundan bahsetmiştik. Bu argüman doğrultusunda 90’lar, Türkiye’nin Batılı kimliğini muhafaza ettiği ancak uluslararası sisteme de uyum sağlayabilmek ve kimliğini güvence altına alabilmek için yeni dış politika yönelimi geliştirdiği bir dönem olmuştur.

Türkiye, Soğuk Savaş sonrası oluşan uluslararası ortamda geleneksel statükocu çizgisinden proaktif çizgiye geçişini, 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesi üzerine hızlandırmak durumunda kalmıştır. Küresel çapta yankı uyandıran bu olay, dünyanın yeni bir döneme evrilmesine neden olurken Türkiye’nin de dış politikasında çeşitliliğe giderek etki alanını artırmasına neden olmuştur. Bu çeşitlik ise AK Parti dönemiyle birlikte artış göstermiştir.

3.3. AK PARTİ DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA ARAYIŞLARI: KİMLİĞE TANIMLANAN YENİ YÖNELİMLER

AK Parti ise böyle bir ortamda, 11 Eylül saldırılarından yalnızca bir yıl sonra 3 Kasım 2002 seçimlerinde Demokratik Sol Parti Genel Başkanı Bülent Ecevit’in, MHP ve ANAP’la birlikte kurduğu koalisyon hükûmetinin sonlanmasıyla iktidara gelmiştir.⁵⁴¹ ABD’nin, 11 Eylül saldırıları sonrası terörle mücadele kapsamında Afganistan’ı işgal harekâtını başlattığı savaşın ardından dikkatlerin Irak’a çevrildiği dönemde iktidara gelen AK Parti, ABD’nin Türkiye’ye savaşa destek vermesi için baskılarını yoğunlaştırdığı döneme denk gelmiştir.⁵⁴² Kendini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan partinin dış politikada nasıl bir çizgide ilerleyeceği merak konusu olmuştur. Çünkü İslâmi kökenlere sahip bu partinin dış politika alanında deneyiminin olmaması onun Batı yönelimli dış

⁵⁴¹ Zehra Doğan, “Küresel, Bölgesel ve Ulusal Gelişmeler Bağlamında 2014 sonrası (Erdoğan Dönemi) Türk Dış Politikası”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 24/3 (Ekim 2022), 1162.

⁵⁴² Gökhan Telatar, “AK Parti’nin Düzen Kurucu Dış Politika Söylemi ve Ortadoğu”, *Alternatif Politika* 7/3 (Ekim 2015), 492.

politikayı devam ettirip ettirmeyeceği konusundaki tavrının merak edilmesine neden olmuştur.⁵⁴³ Barış ve uzlaşma arayan bir dış politika anlayışıyla hareket etme arzusu güden AK Parti'nin, 2003'te Irak işgalinde başarılı olabilmesi için Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duyan ABD'ye vereceği yanıt bu açıdan önemli olmuştur. Bir önceki döneme göre hem Batı'dan daha bağımsız hareket etmek dolayısıyla kendi vizyonunu ve çıkarlarını belirlemek isteyen hem de barışçıl dış politika anlayışıyla çelişki yaratmak istemeyen Türkiye,⁵⁴⁴ bu işgale karşı zikzaklar çizmiştir. Bu sebeple Amerika'yla ilişkiler iniş çıkışlı olmuş fakat temelde ABD'nin Orta Doğu'da hareket ettiği oranda Türkiye'ye olan ihtiyacı artacağı için ilişkiler normal bir seyir izlemiştir. Türkiye ise kaçınmaya çalıştığı savaşın sonucunda komşularıyla ilişkileri bozulmamış, çatışmadan uzak durmuş, uluslararası toplumda olumlu bir imaj kazanmış ve AB yetkilileri, Türkiye'nin üyeliği üzerine olumlu söylemler geliştirmeye başlamıştır.⁵⁴⁵

Nitekim AK Parti, geleneksel dış politika yönelimi olan Batıcılık ilkesi çerçevesinde AB'yle ilişkileri büyük bir istekle ilerletmeye çalışmıştır. 2002 Kopenhag Zirvesinde, Türkiye'nin siyasi kriterleri yerine getirmesi ve bunun Avrupa Komisyonu tarafından da teyit edilmesi üzerine katılım müzakerelerinin başlayabileceği kararı verilmiştir. Bunun üzerine 2002-2004 yılları arasında AK Parti öncesi üç sonrası beş olmak üzere demokratikleşme, insan hakları, temel özgürlükler ve hukukun üstünlüğü gibi konularda sekiz adet uyum paketi hayata geçirilmiştir. 17 Aralık Brüksel Zirvesi'nde ise siyasi kriterlerin karşılandığı bu doğrultuda Türkiye'yle 3 Ekim 2005 tarihinde katılım müzakerelerinin başlanabileceği kararı çıkmıştır.⁵⁴⁶ Büyük bir coşkuyla karşılanan bu karar, ülkede bayram havası estirmiştir. Öyle ki zirve dönüşü Erdoğan, Ankara'da kendisini karşılayan vatandaşlara "Bayramınız kutlu olsun"⁵⁴⁷ diyerek seslenmiştir.

Ancak çok geçmeden, müzakere sürecinin 'açık uçlu' olduğunun altının çizilmesi ve belirli bir takvimin verilmemiş olması, kamuoyunun olumsuz değerlendirmesine ve Türkiye'yi oyaladıklarına dair çıkarım yapmasına neden oldu. Müzakere sürecinin başlaması için karar alacak AB Bakanlar Konseyi 3 Ekim 2005'te toplandı. Ancak bu

⁵⁴³ Allon Bar, "Turkish Foreign Policy Survey: Directions and Dilemmas in 2007", *Perceptions* 11/3 (Ekim 2006), 42.

⁵⁴⁴ Telatar, "AK Parti'nin Düzen", 496.

⁵⁴⁵ Oran, "İç Ortam ve Dinamikler (Siyaset)", 147.

⁵⁴⁶ Erhan Akdemir, "2000'li Yıllarda Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", *Türk Dış Politikası (2000'li Yıllar)*, mlf. Serkan Kekevi ve Ömer Kurtbağ (Ankara: Berikan Yayınevi, 2020), 2-7

⁵⁴⁷ Milliyet, "Bayramınız Kutlu Olsun," (19 Aralık 2004), 21.

toplantı, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY)'nin tanınması ve 1963 Ankara Antlaşması'nın yeni üyelerle birlikte GKRY'yi de alacak şekilde genişletilmesi gibi sorunlar sebebiyle gergin bir havada gerçekleşti. Bir de tam üyelik yerine "imtiyazlı ortaklık" teklif edilmesi ve bunun Fransa ve Almanya tarafından açıkça desteklenmesi ilişkilerin durgunlaştığı bir döneme girmesine neden olmuştur.⁵⁴⁸

AK Parti hükûmetinin dış politika gündemi yalnızca Batı'yla sınırlı olmamıştır. Batı merkezli dış politikaya alternatif olacak yönelimler belirlemiştir. Bu doğrultuda 90'lardakine benzer şekilde Orta Doğu, Balkanlar, Orta Asya, Kafkasya, Avrasya'yı kapsayan çok yönlü bir dış politika benimsemiştir. Hükûmet programlarında bu konuyu elen alan AK Parti;

Orta Asya Türk cumhuriyetleriyle tarihî, kültürel ve sosyal yakınlığımıza rağmen, Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerinde beklentileri karşılayamadığı bir gerçektir. Hükûmetimiz, Türk cumhuriyetleriyle ilişkilerin en ileri noktaya taşınarak bölgenin geniş bir iş birliği alanına dönüştürülmesi için çaba sarf edecektir. Ortadoğu'da akan kan, tüm dünya kamuoyunu olduğu gibi, bu bölgeyle yakın kültürel ve tarihî ilişkileri olan Türk halkını da üzmemekte ve endişeye sevk etmektedir. Hükûmetimiz, din ve ırk ayrımı yapmaksızın, kime ait olursa olsun dökülen kanın ve gözyaşının acilen durdurulmasını sağlayacak tek yolun kalıcı bir barıştan geçtiğine inanmaktadır. Türkiye, Filistin'de Birleşmiş Milletler kararları doğrultusunda ve Filistin halkının süregelen acılarını dindirecek şekilde barışın tesisine yönelik çabaları desteklemeye devam edecektir. ... Balkan politikamız, bölgedeki ülkelerle tarihî, kültürel ve ekonomik ilişkilerimiz ışığında geliştirilecek, gerekirse yeniden şekillendirilecektir. Bölge içindeki gerilimi düşürmek ve barış ortamını kalıcı kılabilmek amacıyla, ortak çıkar alanları oluşturmak için ekonomi ağırlıklı projeler geliştirilecektir. Değerli milletvekilleri, hükûmetimiz, Türkiye'nin İslâm dünyasıyla ilişkilerine özel bir önem vermektedir. Bir yandan, bu ülkelerle ikili iş birliğimizin artırılması, öte yandan, İslâm Konferansı Örgütü'nün uluslararası alanda daha saygın yer edinebilmesi ve inisiyatif alabilen dinamik bir yapıya kavuşturulması için çaba sarf edecektir. ... Dış Politikamızın geleneksel Atlantik ve Avrupa boyutlarının yanında, Avrasya eksenli politikanın geliştirilmesi yolundaki çabalar sürdürülecektir.⁵⁴⁹

Bu bölgelerle ilişkilerin artırılmasının yanı sıra Afrika, Latin Amerika ve Doğu Asya gibi bölgelerle de ilişkiler geliştirilmek istenmiştir. Önceki dönemlerde, bu bölgelerle pek fazla ilgilenemeyen Türkiye, diplomatik temsil ve iş birliklerini artırarak dış politika vizyonunu genişletmiştir.⁵⁵⁰

Bu yeni açılımlar, AK Parti dönemi Türk dış politikasının arkasındaki entelektüel zihin olan, Türk dış politikasının belirleyici unsuru olarak kabul edilen 2003-2009 yılları arasında baş danışman, 2009-2014 yılları arasında dışişleri bakanı, 2014-2016 yılları

⁵⁴⁸ Sanem Baykal – Tuğrul Arat, “AB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3 (2001-2012)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 357-360.

⁵⁴⁹ İrfan Neziroğlu – Tuncer Yılmaz (ed.), *Türkiye Büyük Millet Meclisi: Hükûmetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (11 Ocak 1999 -)* (Ankara: TBMM Basımevi, 2013), Cilt 10/ 8116-8117.

⁵⁵⁰ Mesut Özcan, “Turkish Foreign Policy under the AK Party”, *Insight Turkey* 19/2 (İlkbahar 2017), 9-10.

arasında ise başbakanlık görevi yapmış olan Ahmet Davutoğlu'nun, 'Stratejik Derinlik'i ile sistematik hâle gelmiş ve dış politikaya yeni bir biçim kazandırmıştır. Dış politikanın ihtiyatlı ve statükocu çizgisinin değişmesine katkıda bulunan Davutoğlu, Türk dış politikasına getirdiği yeni vizyonunu Stratejik Derinlik kitabında detaylı bir şekilde ele almıştır. Kitabın önemi ise Davutoğlu'nun sadece olanı ele alarak yorum yapmasının yanı sıra, dış politikadaki önemli faktörleri belirleyip bu faktörlerin nasıl kullanılması gerektiğine yönelik fikirler beyan etmesinden kaynaklanmaktadır.⁵⁵¹

Kitabın ilginç bir sentez sunduğunu söyleyen Oran, tipik bir realist bakış açısıyla ele alındığı kadar Osmanlı'ya duyulan özlemle de romantik bir yaklaşım sergilediğini ileri sürmektedir. Kitabın genel çerçevesi ise sahip olduğu coğrafi konumundan destek alan çok kimlikli tarihsel geçmişi olan Türkiye'nin, çeşitli bölgelere ulaşabilecek kapasitede bir devlet olduğudur. Böyle bir devletin de bölgesel güç olmaktan ziyade küresel bir güç olduğu ve merkez güçlerden biri olacağıdır. Davutoğlu, merkez gücün etkili olabilmesi için üç metodolojik, beş operasyonel ilke geliştirmiştir. Bunlar; vizyon odaklı dış politika, tutarlı sistematik çerçeve, Türk yumuşak gücünü bölgede yayacak yeni bir diplomasi ve söylem; metodolojik yaklaşımların gerçekleştirilebilmesi için beş operasyonel ilkeler ise güvenlik ve özgürlük dengesi, komşularla sıfır sorun politikası, proaktif ve ön alıcı diplomasi, çok yönlü dış politika ve ritmik diplomasıdır.⁵⁵²

3.3.1. Merkez Ülke

Merkez ülke kavramı, Davutoğlu dış politikasının temel unsurlarından biri olagelmıştır. Davutoğlu, belirli dönemlerde jeostratejik konumu nedeni ile Batı ve Doğu arasında "köprü ülke" ve bölgedeki siyasi yapısıyla da radikal İslâm'ı dengeleyecek "model ülke" olma gibi roller verilen Türkiye'nin, kendisine biçilen bu rollere uymak yerine kendisi için en uygun rolü yine kendinin seçmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Türkiye için uygun rolü ise "merkez ülke" olarak belirleyen Davutoğlu, bu kavramın tanımını, "üzerinde tarihî bakımdan birçok dönüşümler yaşanmış, ekonomik ve kültürel aktarım hatları üzerinde kurulu, çevresini etkileyen ve büyük siyasî entitelere beşiklik etmiş bir ülke"⁵⁵³ şeklinde yapmaktadır. Bu zamana kadar Türkiye için verilen köprü veya

⁵⁵¹ Sönmezoglu, *Son Onyıllarda*, 466-467.

⁵⁵² Oran, "İç Ortam ve Dinamikler (Siyaset)," 136-139.

⁵⁵³ Ahmet Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe: Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar* (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 172.

model ülke gibi roller, Türkiye için sınırları belirlenmiş ve edilgen bir roldür. Türkiye'nin ise kendi rolünü kendinin tayin edebilmesi ve bu rolleri üstlenebilmesi için aktif ve üretken olması gerekmektedir.⁵⁵⁴ Bu bağlamda merkez ülke rolü, Türkiye'nin çok yönlü hareket kabiliyeti aracılığıyla uluslararası arenada inisiyatif alabilen, düzen kurucu ve yapıcı bir ülke olabilmesine gönderme yapmaktadır. Yani, merkez ülke kavramı ile coğrafi tanımın yanı sıra uluslararası yapının dönüşümüne ve bölgesel-küresel boyutta yeni bir düzen inşa edebilme yetisine vurgu yapılmaktadır.⁵⁵⁵ Peki, Türkiye nasıl merkez ülke olabilir? Bunun yanıtını stratejik derinliğinde veren Davutoğlu eksen bir ülke olan Türkiye'nin, sahip olduğu tarihi ve stratejik derinliği arasında yeni ve anlamlı bir bütün inşa eder bunu da coğrafi derinliğinde hayata geçirirse, jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik bütünleşmeyi sağlayan merkez bir ülke olabileceğini ileri sürmektedir.⁵⁵⁶ Ayrıca, tarihte bir defa merkez olmuş ülke ve toplum, çevre ülke olmayı kabul etmez⁵⁵⁷ diyen ve uluslararası sistemde merkez ülkeler ve tampon ülkeler olduğunu belirten Davutoğlu, Türkiye'nin de tarihi ve coğrafi bağlantıları bakımından merkez ülke konumunda bulunduğunu söylemektedir. Bunlara ilaveten bir ülkenin coğrafi olarak tanımı (Balkan ülkesi, Kafkas ülkesi, Orta Doğu ülkesi, Batı Asya ülkesi, Avrupa ülkesi, Akdeniz ve Karadeniz ülkesi vb.) ne kadar çok artarsa, ülkenin manevra kabiliyeti o oranda artar ki bu da Türkiye'nin aslında bölgede kilit bir rol oynadığını göstermektedir.⁵⁵⁸

3.3.2. Vizyon Odaklı Dış Politika

AK Parti dönemi Türk dış politikasında belirlenen ve hayata geçirilmeye çalışılan ilkelerin çatı kavramlarındandır. Bu ilkelerin her biri, vizyon odaklı dış politikanın bileşenlerini oluşturmaktadır. Geleneksel Türk politikası çerçevesinde yürütülen bölgesel veya küresel ölçekli sorunlara bekle-gör taktiği uygulamak yerine Türkiye'nin, sorunların meydana gelmesindeki süreçlerde ve bilhassa bu sorunların çözümünde etkin bir rol

⁵⁵⁴ Süleyman Güder – Muhammed Hüseyin Mercan, “2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası”, *İnsan ve Toplum* 2/3 (Haziran 2012), 65.

⁵⁵⁵ Murat Yeşiltaş – Ali Balcı, “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/2 (Aralık 2011), 13.

⁵⁵⁶ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (İstanbul: Küre Yayınları, 2016), 563.

⁵⁵⁷ Ahmet Davutoğlu, *Küresel bunalım: 11 Eylül Konuşmaları* (İstanbul: Küre Yayınları, 2011), 147.

⁵⁵⁸ Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe*, 82 ve 339.

alması gerektiğine dair bir anlayıştır.⁵⁵⁹ Ak Parti dış politikasının inşa edildiği temel ilkesi olarak görülen bu yaklaşım, başlıca iki alandan oluşmaktadır. İlki, Türkiye'nin yer aldığı bölgede oluşabilecek kriz ve sorunların meydana gelmesinden sonra izlenilecek politikalardan ziyade sorunlara en başından itibaren ve doğrudan etkin müdahalede bulunan politikalardan oluşmaktadır. İkincisi ise Türkiye'yi doğrudan ilgilendirmeyen herhangi bir sorun olmadığı zamanlarda bölgeye yönelik ilişki geliştirilmemesi yönünde izlenen geleneksel dış politika anlayışının aksine, sorun olmasa dahi Türkiye'nin coğrafi ve tarihsel derinliği itibarıyla o bölgelerde de bulunması gerekliliğiyle ilgili politikalardan oluşmaktadır.⁵⁶⁰ Davutoğlu özellikle 2002 sonrası süreçte kendini ve yakın havzasını tarihsel, toplumsal, stratejik olarak yeniden değerlendirme ve sorgulamaya, kendini ve yakın havzasını yeniden fark etmeye başlayan Türkiye'nin, hemen hemen 1923'ten bu yana var olan "Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur" ve "Türkiye'nin dört bir tarafı düşmanlarla çevrilidir" gibi anlayışların tersine, yeni vizyonunu karşılıklı saygı, istikrar, barış, diyalog ve iş birliklerinin olduğu ve çok kültürlü bir anlayışı benimsemesi olarak belirlemiştir.⁵⁶¹ Vizyon odaklı perspektifle daha önce az temasta bulunulmuş, ülkelerle 2005 itibarıyla ilişkiler derinleştirilmiştir. Bu bağlamda, Rusya, Çin gibi Doğu Asya, Latin Amerika ve Afrika ülkelerine açılımlar yapılmış, ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Örneğin, bu politikanın pratikte alınan olumlu karşılıklarından biri de BM Güvenlik Konseyi (BMGK) geçici üyeliğine dair yapılan seçimlerde Türkiye, Afrika ülkelerinin oyunu alarak BMGK geçici üyeliğine seçilmiştir.⁵⁶²

3.3.3. Tutarlı ve Sistemik Çerçeve

Bu prensip, tüm bölgelerde ortak ilkelere bağlı ve sistemli bir dış politika anlayışına vurgu yapmaktadır. Mesela, bir Arap ülkesinde hareket edilen ilkelere bir Avrupa ülkesinde de hareket edilmelidir. Batı'yla yürütülen ilişkiler, Doğu'da yürütülen ilişkilerle tutarsız olmamalı ve süreklilik arz etmelidir.⁵⁶³ AK Parti, Batı'yla ilişkilerin yanı sıra Rusya, İran, Çin, Mısır gibi ülkelerle de ilişkileri geliştirmeye yönelmiştir.

⁵⁵⁹ Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe*, 231.

⁵⁶⁰ Yeşiltaş ve Balcı, "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü," 13.

⁵⁶¹ Mesut Şöhret, "The First Centruy of Turkish Foreign Policy", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 22/Cumhuriyet'in 100. Yılı (Ekim 2023), 622.

⁵⁶² Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe*, 231. ve Yeşiltaş ve Balcı, "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü," 13-14.

⁵⁶³ Burçin Hafize Tarzan, Hilal Akgüller ve Kübra Işık, "Ahmet Davutoğlu Dönemi Türk Dış Politikası", *Econder International Academic Journal* 2/2 (Aralık 2018), 253.

Ancak bunlar birbirinin seçeneği olarak görülmemelidir. Orta Asya veya Balkanlar’da hareket edilen vizyon nasılsa, Orta Doğu’da Afrika’da, Avrupa’da da hareket edilen vizyonda hiçbir fark yoktur.⁵⁶⁴

3.3.4. Yumuşak Güç

Türkiye’nin merkez ülke söylemiyle hareket etmeye başladığı dönem, askerî güç unsurlarının sınırlandığı dolayısıyla yumuşak güç unsurlarının önem kazandığı bir döneme denk gelmiştir. Türkiye, bölgedeki gelişmelere etki eden ve liderlik rolü üstlenen bir aktör olarak, yumuşak güç unsurlarından sıklıkla yararlanmıştır. Türkiye’nin sahip olduğu Türk kültürü ve Osmanlı’ya dayalı geçmişi, en etkili yumuşak güç unsurlarının başında gelmektedir. Tarihî ve kültürel coğrafyasında ortak “biz”in inşası için bu unsurları etkili bir şekilde kullanan Türkiye, bilhassa SSCB sonrası bağımsızlıklarını kazanan Türk cumhuriyetleriyle ortak “biz”i inşa etmeye çalışmıştır.⁵⁶⁵

Bir ülkenin yumuşak güç potansiyelini tanımlayan unsur siyasi sistemidir. Yine bir ülkenin, yumuşak gücü kullanarak çekim merkezi hâline gelebilmesi için temel hak ve özgürlükleri garantileyen ve ön planda tutan, adil, şeffaf ve demokratik bir sistemi olması gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye’nin sahip olduğu demokratik tecrübesi yumuşak gücün temel unsurudur. Geçmişindeki iniş çıkışlarına rağmen demokrasinin güçlenmesi ve meşruluk kazanması, Türkiye’nin bölgesel ve küresel düzeyde bir aktör olabilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Mesela, 2011’de Tunus’ta başlayan ve Arap coğrafyasının büyük bir alanına yayılan halk ayaklanmalarıyla başlamış olan ‘Arap Baharı’ sürecinde Türkiye’nin demokratikleşme deneyimi Arap toplumu ve politik hareketler için esin kaynağı olmuştur. Bunların dışında yumuşak gücü besleyen kültür, eğitim, sanat, mimari gibi birçok unsur bulunmaktadır.⁵⁶⁶

Hakikaten demokrasi, Türkiye’nin bölgedeki en mühim dış politika varlığı ve yumuşak gücün temelidir. Diğer bölgesel aktörlerin aksine ne bir mezhebe ne de mezhepsel bir kültürel desteğe dayanan Türkiye, bölgenin dilini konuşmadığı gibi laik bir devlet olarak etkisini yaymak için de dini bir ideoloji kullanmamaktadır. Türkiye’nin

⁵⁶⁴ Şöhret, “The First Centruy,” 622.

⁵⁶⁵ Betül Özyılmaz Kiraz, *Dış Politika Yapımında Geniş Grup Kimliğinin ve Sosyal Kimliğin Etkisi: Türk Dış Politikası Örneği* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 209.

⁵⁶⁶ İbrahim Kalın, “Soft Power and Public Diplomacy in Turkey”, *Perceptions: Journal of International Affairs* 16/3 (Autumun 2011), 9-10.

sahip olduğu tarih, avantajların yanı sıra dezavantajlar sağlamaktadır. Neticede Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini sağlamasına yardımcı olacak tek şey, kendi demokratik ve ekonomik çekiciliğidir.⁵⁶⁷ Ayrıca AK Parti'nin dış politika hedeflerinden olan yakın çevresinde yapıcı ve düzen kurucu rol üstlenmesi, Türkiye'nin yumuşak gücüne katkıda bulunan önemli etkenlerdendir. Türkiye ne kadar ekonomik ve insani yardımda bulunur kültürel etkileşimini artırırsa yumuşak gücünü de aynı oranda artırır.⁵⁶⁸ Bunlar ise kurumlar aracılığıyla yapılabilmektedir. Bu bağlamda bakanlıklar, TİKA, Yunus Emre Vakfı ve Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), sivil toplum kuruluşları, Kızılay gibi kurum ve kuruluşlar aracılığıyla yumuşak gücün etki alanı artırılmaktadır.⁵⁶⁹

3.3.4.1. Güvenlik ve Özgürlük Dengesi

Türkiye'nin güvenliğinin, özgürlüklerin genişletilmesi yoluyla sağlanabileceğini öne süren dış politika ilkesidir. Temelde bu ilke, 11 Eylül sonrası ABD tarafından yürütülen terörle mücadele politikasının küresel bazda yarattığı güvenlik ve özgürlük ikileminin, özgürlükleri sınırlandırarak güvenliği artıran anlayışı karşısında Türkiye'nin özgürlük içerikli politikalar geliştirerek güvenlik merkezli perspektiften uzaklaştığını ifade etmektedir. Güvenlik ve özgürlük dengesi bilhassa AK Parti iktidarının 2002-2005 döneminde güvenlik odaklı politikalar karşısında AB çerçevesinde reformların hayata geçirilmesiyle sağlanılmaya çalışılmıştır.⁵⁷⁰ Bu ilkenin ikinci adımını da Türkiye'nin Kürt meselesine ve yer aldığı coğrafi bölgeye dair politikalar oluşturmaktadır. Bahse konu olan bu ilkeye göre Türkiye bir yandan demokratikleşme yönünde ilerleme sağlarken diğer yandan da özgürlüğün güvenliğe feda edilmediği bir güvenlik politikası yürütmelidir. Türkiye'nin 1991-2002 yılları arasında terörizm ileri sürülerek güvenlik öncelikli hayata mecbur bırakıldığını ileri süren Davutoğlu, AK Parti iktidarıyla güvenlik öncelikli politikalardan özgürlük öncelikli demokrasiye geçildiğini söylemektedir. Güvenlik ve özgürlük dengesinin bir diğer adımını ise Türkiye'nin bölgeye yönelik politikaları oluşturmaktadır. Bilhassa bu ilke, Orta Doğu ülkelerinde demokratik sistemin inşa

⁵⁶⁷ Hasan Kösebalaban, "Turkey and the New Middle East: Between Liberalism and Realism", *Perceptions: Journal of International Affairs* 16/3 (Autumun 2011), 112.

⁵⁶⁸ Tuba Çavuş, *Dış Politikada Yumuşak Güç Kullanımı Türk Dış Politikası* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 64.

⁵⁶⁹ Özcan, "Turkish Foreign Policy", 17.

⁵⁷⁰ Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe*, 112-113.

edilmesine katkıda bulunmak ve desteklemek şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bunun en açık örneği ise 2011’de başlayan ayaklanmalara karşı hem söylemsel hem de pratik olarak verilen destektir.⁵⁷¹ Davutoğlu’nun sıkça kullandığı bu prensibe göre, siyasi olarak meşru olan ve özgürlüklere saygı duyabilen hükûmetler, barış ve dengeyi sağlayabilir.⁵⁷² Neticede, güvenlik ve özgürlük dengesi en sağlıklı şekilde sağlanırsa, iç siyasi meşruiyet sorunu halledilebilir. Bu bağlamda, devlet topluma güven duymalı ve özgürlük tanımalıdır. Toplumda kendi güvenliklerinin tesis edildiği konusunda devlete güvenmelidir. Eğer Türkiye, devlet ve toplum arasındaki en temel anlaşma olan “Senin özgürlük alanını güvenliğini riske etmeden genişleteceğim ve güvenliğini özgürlüğünü daraltmadan güçlendireceğim”i sağlayabilirse bu konuda model ülke olacaktır.⁵⁷³ Güvenlik ve özgürlük arasındaki dengenin kurulamaması sonucunda ise Davutoğlu, “Güvenlik özgürlük uğruna feda edilirse kaosa yol açacak, özgürlük güvenlik uğruna feda edilirse diktatörlük rejimleriyle sonuçlanacaktır.” demektedir.⁵⁷⁴

3.3.4.2. *Proaktif ve Ön Alıcı Dış Politika*

Türkiye’nin bulunduğu coğrafyada meydana gelen her türlü kriz ve sorunların çözümünde ve diğer devletlerle ilişkilerin geliştirilmesinde öncülük etmesini öngeren bir diplomasi çeşididir. AK Parti hükûmeti tarafından geliştirilen ve uygulamaya çalışılan beş operasyonel ilkelerinden biri olan proaktif diplomasi, önleyici veya ön alıcı diplomasiyle beraber kullanılmaktadır. Bu ilkeye göre ise Türkiye, ilkin yakın havzalarında meydana gelen siyasi krizleri önlemeyi ve bu krizlerin çözümünde etkin rol alabilmeyi amaçlayan bir dış politika yürütmelidir.⁵⁷⁵ Bu bağlamda proaktif diplomasi, gelişmeleri önceden gören, istenmeyen olası sonuçların baş göstermesine mâni olup, önlem alan veya daha avantajlı konum kazanabilmek için ilk andan itibaren açık bir tavır takınmak, eyleme geçmek anlamına gelmektedir.⁵⁷⁶ Bilhassa dünyanın yaşadığı ekonomik buhran ve siyasi kriz zamanlarında, akıl ülkelerin çatışmaları engelleme, arabuluculuk, krizlerin çözümü veya kalkınma için yardım gibi temel işlevleri karşılaması

⁵⁷¹ Yeşiltaş ve Balcı, “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü”, 14-15.

⁵⁷² Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 286.

⁵⁷³ Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe*, 113.

⁵⁷⁴ Ahmet Davutoğlu, “Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring”, *Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development* 0/1 (Autumun 2014), 102-103.

⁵⁷⁵ Yeşiltaş ve Balcı, “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü”, 15.

⁵⁷⁶ Bülent Şener, ““Arap Baharı” Sürecinde Türk Dış Politikasında Proaktiflik Yitimi”, *21. Yüzyıl Enstitüsü* (30 Temmuz 2013).

gerektiğini söyleyen Davutoğlu, Türkiye'nin de küresel bir aktörün sorumluluklarını almaya hazır olduklarını ve akil bir ülke olarak görülme hedefi vardır. Türkiye, çevresindeki gelişmelerin seyrini şekillendirme becerisini geliştirmeyi ve bölgesel ve uluslararası krizlerin çözümüne kıymetli bir katkı sağlamayı istemektedir.⁵⁷⁷

Bu bağlamda proaktif diplomasi ilkesinin, Türk dış politikasına arabuluculuk faaliyetleri kapsamında yansımıştır. Özellikle 2000'lerin ilk on yılı arabuluculuk faaliyetlerinin diğer dönemlere nazaran artış gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dönemde hem iç hem de dış siyasette dönüşüm yaşanması aktif dış politikayı da beraberinde getirmiş ve Türkiye'nin hem yakın coğrafyasında hem de nispeten uzak coğrafyasındaki anlaşmazlıklara veyahut çatışmalara katılım sağlanılmıştır. Türkiye, İsrail-Suriye, İsrail-Filistin, İran-Batı, Bosna-Hersek-Sırbistan gibi anlaşmazlıklarda arabuluculuk faaliyetleri yürütmüş, Afrika gibi uzak coğrafyalarda ise arabuluculuk faaliyetlerini 2010 sonrasında yoğunlaştırmıştır. Sudan (2011), Somali (2013), Libya (2014) kaynaklı çatışmalarda da arabuluculuk kapsamına giren temaslar kurmuştur.⁵⁷⁸ Ayrıca bu faaliyetler, uluslararası (BM) ve bölgesel (Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT), İslâm İş Birliği Teşkilatı (İİT) vb.) örgütler aracılığıyla da yürütülmeye çalışılmıştır.⁵⁷⁹

Ancak Türkiye'nin yürütmeye çalıştığı proaktif ve diğer dış politika ilkeleri, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da patlak veren halk ayaklanmaları (Arap Baharı) ile kesintiye uğramış ve bu ilkelerin, Türkiye ve bölgenin gerçekleriyle uyum sağlamadığı ortaya çıkmıştır. Suriye iç savaşı sonrası Türkiye'ye göç başlamış, çevre ülkeleri ve Batılı müttefikleriyle ilişkiler gergin bir hâl almıştır. Bu gibi gelişmeler 2013 yılı itibarıyla "değerli yalnızlık" sloganını doğuracaktır.⁵⁸⁰

3.3.4.3. Ritmik Diplomasi

Diplomasinin aynı zamanda çeşitli alanlarda birbiriyle uyum içerisinde ve düzenli bir şekilde yürütülmesini öngören ritmik diplomasi, Türkiye'nin uluslararası alanda daha

⁵⁷⁷ Davutoğlu, "Principles of Turkish Foreign Policy", 98-99.

⁵⁷⁸ Yücel Acer, "Arabuluculuk ve Türkiye'nin Arabuluculuk Faaliyetleri", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2023*, mlf. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Acer (İstanbul: SETA Yayınları, 2024), 57-62.

⁵⁷⁹ Sami Kiraz, "Uluslararası Arabuluculuğa Dair Değişen Yaklaşımlar ve Türkiye'nin Arabuluculuğun Dönüşümündeki Rolünün İncelenmesi", *Akdeniz İİBF Dergisi* 20/2 (Kasım 2020), 233.

⁵⁸⁰ Şöhret, "The First Centruy", 626-627.

çok aktif olmasını, tüm uluslararası örgütlerde ve küresel-bölgesel konularda bir aktör olarak yer almasını amaçlamaktadır.⁵⁸¹ Az çok koşulları belli olan istikrarlı bir ortam sunmuş Soğuk Savaş döneminden ayrı olarak gündemin sürekli olarak değiştiği uluslararası ortam tezi üzerine inşa edilen ve “durgun diplomasi anlayışından hareketli koşullara intibak etmeyi sağlayan” bir dış politika aracı olarak görülmüştür. Bu sebeple ilkenin temelinde, günbegün devamlı pres ve takiple günlük adımları doğru atmak yatmaktadır. Başka bir deyişle, dikkatli bir şekilde atılan adımları her gün doğru hesaplamak ve dikkatlice takip etmek yer almaktadır. Davutoğlu’na göre, tüm ilişkilerin kendine ait ayrı bir dinamiği bulunmaktadır. Bu sebeple herhangi bir ilişki başka bir ilişkinin alternatifi olarak görülmemelidir. Her bir ilişki kendi içerisinde farklı zeminlere oturmaktadır.⁵⁸² Bu bağlamda Türkiye’nin, herhangi bir örgüt veya coğrafyadan destek bulamadığı takdirde farklı bir örgüte veya coğrafyaya yönelmesi doğru olmaz. Çünkü Davutoğlu’ya göre “Doğudan bakıldığında batılı, batıdan bakıldığında doğulu, kuzeyden güneyli, güneyden kuzeyli olarak görünen bir Türkiye, bölgesindeki problemlerin çözümüne katkıda bulunamaz. Bu yüzden her platformda kendimizi ifade edecek farklı bir dil kullanıyoruz. Resmin bütününe görerek olayları kopuk kopuk değerlendirmiyoruz.”⁵⁸³ Türkiye’nin 2003’ten bu yana gerçekleştirdiği uluslararası toplantı ve organizasyonlara ev sahipliği yapması, ritmik diplomasi örneği olarak verilebilir. NATO zirvesi, İİT zirvesi gibi organizasyonlara ev sahipliği yapmış ve Afrika Birliği gözlemci statüsü, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) geçici üye statüsü, İİT’de ise 2005-2014 yılları arası genel sekreterlik statüsü almış böylece uluslararası organizasyonlarda etkin bir rol kazanmıştır.⁵⁸⁴

3.3.4.4. Çok Boyutlu/Kulvarlı Dış Politika

AK Parti dış politikasının temel ilkelerinden olan çok boyutlu dış politika anlayışı, Türkiye’nin hedeflediği “merkez ülke” konumunun getirmiş olduğu aktivizmin mecburi bir neticesi olarak görülmektedir. Boyutla anlatılmak istenen çeşitli uluslararası aktörlerle

⁵⁸¹ Yeşiltaş ve Balcı, “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü”, 16.

⁵⁸² Ahmet Davutoğlu, “Türkiye’yi Markalaştıran Ritmik Diplomasi” (Görüşmecisi: Hakan Kıyıcı), *Çerçeve* (İstanbul: Müsiad, 2004), 19-22.

⁵⁸³ İsmail Zelvi, “Ritmik Diplomasi Kazandı”, *Yeni Şafak* (18 Haziran 2004).

⁵⁸⁴ Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey* 10/1 (Kasım 2008), 82-84. ve Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz” (Erişim 11 Aralık 2024).

senkronize ve uyum içerisinde bir ilişki, kulvarla anlatılmak istenen ise çeşitli konulara tutarlı ortak bir ilkeyle yaklaşılması gerektiği, anlaşılmalıdır. Uluslararası alandaki dinamik koşullar kapsamında Türkiye'nin durağan ve tek boyutlu dış politika anlayışla hareket edemeyeceği düşüncesiyle temellenen bu ilke, dış politikada farklı kulvarlarda değişen aktörlerle senkronize bir ilişki geliştirmeyi gerektirir. Bu bağlamda Türkiye, hem bölgesel hem de küresel aktörlerle geliştirdiği ilişkileri karşılıklı bağımlılık çerçevesinde tamamlayıcı ilişkiler olarak yürütmelidir. Bu ilkeyle Türkiye, tek bir ülke ya da bölgeyle sınırlı olmayan ve tek bir meseleye bağlanmayan bir şekilde hareket edebilecektir.⁵⁸⁵ Yani, geniş bir jeokültürel havzanın arasında yer alan Türkiye, Orta Doğu, Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya, Rusya, AB, ABD gibi birçok ülkeyle ilişkileri geliştirerek merkez ülke hâlini alabilecektir. Davutoğlu'nun ok ve yay metaforu bu ilke üzerine şekillenmiştir. Asya'ya ayakları basmayan, yayı ona doğru germeyen bir Türkiye'nin, oku Avrupa'ya gitmez. Bu sebeple yayı layıkıyla gerebilen toplumlar oku istediği yere istediği sürede gönderebilir.⁵⁸⁶ Buradan da anlaşılabileceği üzere Davutoğlu, tek boyutlu bir politikanın Türkiye'nin merkez ülke olma ve düzen kurucu bir aktör olma hedefini gerçekleştiremeyeceğinin farkındadır. Bu sebeple Türkiye, dış politikada sadece Batı'ya endekslenmeden farklı ülke ve bölgelere dönük politika anlayışıyla hareket etmeye çalışmaktadır.⁵⁸⁷ Yine bu çerçevede, ülke veya bölgelerle geliştirilen ilişkiler birbirine alternatif olarak algılanmamış tamamlayıcı olarak görülmüştür. Türkiye tüm taraflarla dengeli ilişkiler kuran ve kendi vizyonunu bu ilişkilere aktaran bir aktör gibi hareket etmelidir. Ortadoğu'yla ilişkileri ilerletirsek ABD'ye karşı algılanır, AB ile ilişkileri ilerletirsek ABD'ye karşı algılanır, Rusya'yla ilişkileri geliştirirsek Batı'ya karşı algılanır gibi düşüncelerden sıyrılıp, bütün ilişkileri büyük resmin stratejik parçaları olarak görmeliyiz.⁵⁸⁸

3.3.4.5. Komşularla Sıfır Sorun Politikası

Türkiye'nin bölgede büyük çaplı dış politika çevrelerine açılması, ilk olarak yakın kara havzasıyla bağlantıyı sağlayan sınır komşularıyla olan ilişkilerini, yeniden gözden

⁵⁸⁵ Yeşiltaş ve Balcı, "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü", 16-17. ve Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision", 82.

⁵⁸⁶ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, 562-563.

⁵⁸⁷ Yeşiltaş ve Balcı, "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü", 17.

⁵⁸⁸ Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe*, 136 ve 354.

geçirmesine bağlı olduğunu söyleyen Davutoğlu, komşularıyla sürekli sorunlar yaşayan bir ülkenin sınırları aşan politika geliştirmesinin imkânsız olduğunu ileri sürmektedir. Komşularla yaşanan gerginlikleri sonlandırabilmek için yapılması gereken, bu ülkelerle ilişkileri, yönetim ve bürokratlar arasındaki zorlu süreçten çıkararak toplumlararası ilişkilerin yoğunluk kazandığı ekonomik ve kültürel faktörlerin önem taşıdığı geniş bir alana yaymaktır. Soğuk Savaş öncesi Almanya ve Fransa'nın yaşadığı sorunları, İkinci Dünya Savaş'ı sonrası aşmalarını örnek veren Davutoğlu, bunu sağlayabilmek için mütevazî iki politikanın aynı anda devreye sokulması gerektiğinden bahsetmektedir. Türkiye bir yandan yakın kara havzasında güvenlik ve iş birliği kapsamındaki çalışmalara yön verirken diğer yandan da kendisini güçlü gördüğü ekonomik ve kültürel alanlarda karşılıklı bağımlılığı artıracak girişimlerde bulunmalıdır. Karşılıklı bağımlılığı artıracak girişimlerde bulunmak, Türkiye'ye ciddi bir hareket alanı sağlayacak ve merkez ülke konumuna gelmesine katkıda bulunacaktır.⁵⁸⁹

Neticede, AK Parti dönemi dış politikasının en çok konuşulan temel ilkesi olan komşularla sıfır sorun politikasıyla, geçmişte yaşanan sorun ve düşmanlıkların sonlandırılıp ekonomik, kültürel ve siyasi iş birlikleri yapılması hedeflenmektedir. Özellikle bölgenin sahip olduğu farklı kimliklerden oluşan dokusunun korunmasıyla ilişkilerin iyi bir şekilde ilerlemesini sağlayacak bu politika, Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde öteki olarak algıladığı (Rusya, Araplar-Orta Doğu, Yunanistan) birçok unsura karşı bakışını değiştirmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede Türkiye, tarihî ve kültürel mirası sayesinde bölgedeki aktörlerle ilişkileri geliştirecek ve etkileşim kurabilecektir. Böylece, bu dönemde sıkça başvurulanan normlar barış ve istikrar olacaktır.⁵⁹⁰ Asıl kalkınma ve gelişmenin sadece barış ve istikrar ortamında olabileceğinin farkında olan Türkiye, bu ilkeyi, Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" anlayışından hareketle oluşturmuştur. Ancak, köklü bir geçmişe sahip Türkiye'nin bu sorunları bir anda çözebilmesi mümkün değildir. Yine de Türkiye, o güne kadar "dört yanımız düşmanlarla çevirili" psikolojisinden sıyrılıp yukarıda da belirttiğimiz gibi yakın ve uzak tüm komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmeyi ve ekonomik, kültürel ve siyasi temaslarla bir ilişki ağı kurmayı arzu etmiştir. Bu ağ aracılığıyla Türkiye, sorunların dondurulmasını veya

⁵⁸⁹ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, 143-146.

⁵⁹⁰ Ramazan Erdağ, "Türkiye'nin Stratejik Kültürü ve Dış Politikada Yansıması", *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/1 (Temmuz 2013), 64-65.

rafa kaldırılmasını değil, barışçıl yollarla çözülmesini hedeflemiştir.⁵⁹¹ Neticede bu prensibin temel amacı, Türkiye'nin çevresinde bir istikrar kuşağı inşa etmektir. Diğer dış politika prensipleriyle direkt olarak bağlantılı olan bu ilke, başlıca altı unsur üzerine kurulmuştur. Bunlar; herkese eşit güvenlik, ekonomik bütünleşme, farklı kültür ve kimliklerin saygı içerisinde birlikte yaşaması, azami düzeyde siyasi iş birliği ve bölgesel idrak ve istikrar ve gelişmeyle güvenlik ve iş birliği bağlantısının iyi bir şekilde inşa edilmesidir.⁵⁹²

Bu bağlamda dış politikada adımlar atan AK Parti, Türkiye'nin Rusya'nın önemli bir komşusu olması sebebiyle göz ardı edemeyeceğinin farkına varması, ticaret ortaklığı ve enerji ihtiyacının büyük bir kısmını Rusya'dan temin etmesi nedeniyle Rusya'yla olan sorunları gidermeye, ilişkileri ilerletmeye çalışmıştır. Osmanlı döneminden beri tehdit aldığı Rusya'yla, karşılıklı güvensizlik ve istikrarsızlık duyulan ilişkiler, iş birliği çerçevesinde geliştirilmeye çalışılmıştır. Hatta bu ilke çerçevesinde ele alabileceğimiz bir gelişme yaşanmış ve 2009 yılında Türkiye, ilk defa Rusya Devlet Başkanı tarafından ziyaret edilmiştir. Ancak bu ilke, AK Parti dış politika ilkeleri arasında en fazla tartışılan ilke ola gelmiştir. Komşu ülkelerle mevcut problemleri çözmeyi hedefleyen bu prensip, bütüncül yaklaşımı sebebiyle eleştiri almıştır. Bu eleştiriler genel olarak, bir ülkeyle problemleri çözenin diğer bir ülkeyle problemlere neden olabileceği, bu sebeple tüm çevre ülkeleri aynı kategori içerisine alan bu ilkenin “gerçekçi” olmadığı yönünde birleşmektedir. Bu konuda çok sık verilen örnek ise Ermenistan'la halledilmeye çalışılan sorunlar, Azerbaycan'la ilişkileri olumsuz yönde etkilemiş, İran'la geliştirilmeye çalışılan ilişkiler de Batı ve İsrail'i rahatsız etmiştir. Neticede ne Yunanistan'la (Ege'deki problemler nedeniyle) ne Ermenistan'la ne de İran'la ilişkiler istenilen seviyeye hiçbir zaman getirilememiştir.⁵⁹³ Arap Baharı'yla beraber Orta Doğu'da değişen dengeler ise bu ilkenin verdiği en büyük sınav olmuştur. Rejime karşı ayaklanan halkın yanında yer almayı seçen Türkiye, bölgede kurduğu ekonomik iş birliklerinden elde edeceği çıkarları tehlikeye atmıştır. Ancak Türkiye, çıkar odaklı yaklaşım yerine norm (barış, demokrasi gibi) temelli ve ihtiyatlı dış politika anlayışıyla hareket etmiştir. Daha sonraki yıllarda ise Arap Baharı etkisi, Türkiye'nin Orta Doğu politikasını yeniden şekillendirmiş ve daha

⁵⁹¹ Evşen Gürevin, *2000'li Yıllarda Türkiye ve Proaktif Dış Politika* (Ankara: Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 30-31.

⁵⁹² Yeşiltaş ve Balcı, “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü”, 17.

⁵⁹³ Evşen Gürevin, *2000'li Yıllarda Türkiye*, 30-31.

önceki kazanımlarını kaybetmesine neden olmuştur. 2013'ten sonra ise neredeyse sorun olmayan komşu kalmamış ve AK Parti, değerli yalnızlık olarak adlandırdığı ve güvenlik öncelikli bir sürece girmiştir.⁵⁹⁴

İnşacı bakış açısına göre normlar, toplumsal ve uluslararası yapının birbiriyle etkileşim süreçlerinde inşa edilmektedir. AK Parti dış politika anlayışı da bu normlar çerçevesinde inşa edilmeye çalışılmıştır. İlk olarak 28 Şubat post-modern darbesinden sonra toplumsal düzeyde artan muhafazakârlık ve demokrasi söylemleri gibi normlar üzerine inşa edilen AK Parti kimliği, aynı zamanda uluslararası normlar üzerine de inşa edilmiştir. Bilhassa Batı değer ve normların üzerine inşa edilen bu kimlik, özgürlük, demokrasi, barış, uzlaş ve iş birliği gibi normları bünyesinde toplamıştır. Bu normları içselleştirmekle kalmayan AK Parti, uluslararası sistemi ve normlarının inşa edilmesinde etkili bir aktör olmayı hedeflemiştir. Bunun için de merkez ülke olmaya çalışan Türkiye, Samuel Huntington'ın Soğuk Savaş sonrası sistemin 'medeniyetler çatışması'na⁵⁹⁵ sahne olacağı tezine karşılık 'medeniyetler ittifakı'⁵⁹⁶ anlayışıyla hareket etmiş ve Doğu-Batı kesişim noktasındaki konumunu kullanarak Müslüman ve Batı toplumları arasında iş birliği ve uzlaş odaklı uluslararası normların inşasında rol almaya gayret etmiştir. Bu gibi realist yazarların aksine uluslararası sistemin çatışmaya sahne olmasına mecbur olmadığını öne süren AK Parti'nin bu yaklaşımı, Wendt'in "Anarşi, devletlerin yaptığı şeydir"⁵⁹⁷ argümanını doğrulayan bir yaklaşım olmuştur.⁵⁹⁸

Daha önceki kısa süreli koalisyon hükûmetlerinin ardından AK Parti'nin 2002'den bugüne kadar devam eden tek parti hükûmeti, Türkiye'nin siyasi istikrarını sağlamıştır. Bu istikrar, iç politikada olduğu gibi dış politikada da yeni dinamikler yaratılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda AK Parti'nin yarattığı uzun soluklu istikrar döneminin dış politikasını iki döneme ayırmak gerekmektedir. Bu dönemlerden ilki yukarıda anlatıldığı üzere güvenlik odaklı dış politika anlayışının geride bırakıldığı 2002-2014 Davutoğlu dönemi olmuştur. Arap Baharı sonrası ise değişen bölgesel dinamikler

⁵⁹⁴ Ziya Öniş, "Turkey and the Arap Spring: Between Etnics and Self-Interest", *Insight Turkey* 14/3 (July 2012), 49-50. ve Cengiz Çandar, "'Orta Doğu Statükosu" Bozulunca: Komşularla Sıfır Sorundan Sorunsuz Sıfır Komşuya", *Hürriyet* (7 Eylül 2012).

⁵⁹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 13.

⁵⁹⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Medeniyetler İttifakı Girişimi" (Erişim 12 Aralık 2024).

⁵⁹⁷ Wendt, "Anarchy is What States Make of It", 395.

⁵⁹⁸ Kemal İnat – Burhanettin Duran, "AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama", *Demokrasi Platformu* 1/4 (Güz 2005), 7-10.

(komşu ülkelerin yarattığı güvenlik tehditleri ve askerî çatışmaların artması), Türkiye'nin proaktif dış politika anlayışını sürdürülemez hâle getirmiştir.⁵⁹⁹ Davutoğlu'nun baskın idealist ve inşacı dış politika söylemleri geride bırakılarak daha realist dış politika yönelimlerine geçilmiş ve bu geçiş AK Parti dönemi Türk dış politikasının ikinci dönemini başlatmıştır.

3.3.5. 2014 Sonrası Türk Dış Politikasında Ahlaki Realist Yönelim

Yukarıda da bahsedildiği üzere Arap Baharı ve küresel krizlerin beklenmedik sonuçları (Mısır Askerî darbesi, Suriye İç Savaşı, mülteci dalgası, IŞİD'in artan gücü, 2008 Küresel Ekonomik Krizi gibi), Davutoğlu dış politika anlayışının yeniden yapılandırılmasına neden olmuştur. Ancak bu yapılandırma, Erdoğan'ın Başbakanlık döneminin sona erip yeni güç ve etki pozisyonu olan Cumhurbaşkanlığına yükseldiği 2015 Ağustos ayına kadar gerçekleşmemiştir. Davutoğlu'nun Başbakanlık görevinin ardından Binali Yıldırım'ın Başbakanlığı ile Erdoğan'ın bu pozisyonu ise daha da pekiştirmiştir. 2015'ten sonra Türkiye'nin dış politika ortamı olumsuz bir hâl almış ve birçok güvenlik riskiyle yüzleşilmiştir. Mülteci akını ve krizi, Irak Şam İslâm Devleti (DEAŞ)'ne karşı sürdürülen savaş, Suriye ve Irak'taki zayıflayan devlet yapıları, büyük güçlerin hegemonik konumlarını güçlendirmek, çıkarlarını maksimize etmek ve nüfuz alanlarını genişletmek için sergiledikleri jeopolitik oyunlar (Rusya'nın Suriye'de Esad rejimine destek için gerçekleştirdiği askerî müdahalesi, ABD'nin DEAŞ'la mücadele gerekçesiyle bölgedeki PYD/YPG terör örgütlerini silahlandırıp, eğitim ve danışmanlık vermesi gibi), vekâlet savaşları ve intihar saldırıları, mezhepsel kimlik iddialarının artan gücü (Sünni-Şii çatışmaları) gibi derinleşen küresel kriz ve bölgesel çatışmaların yarattığı istikrarsızlık ortamı Türk dış politikasının yeniden şekillendirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu sıkıntılı süreç, içeride yaşanan Fettullahçı Terör Örgütü (FETÖ)'nün gerçekleştirdiği 15 Temmuz Darbe Girişimi nedeniyle de katlanarak artmıştır.⁶⁰⁰

Bu sorunların tam kalbinde yer alan Türkiye, yaklaşık 3,5 milyon mülteci akınına ev sahipliği yapmış (ancak bu durum, Türkiye için ciddi bir ekonomik ve güvenlik yükü getirmiş) ve ulusal güvenlik söylemi geliştirerek sert güce başvurmuştur. DAEŞ,

⁵⁹⁹ Abdurrahman Gümüş, "Increasing Realism in Turkish Foreign Policy during Post-Davutoğlu Era", *Insight Turkey* 24/4 (September 2022), 168.

⁶⁰⁰ E. Fuat Keyman, "A New Turkish Foreign Policy: Towards Proactive "Moral Realism"", *Insight Turkey* 19/1 (Winter 2017), 58-61.

PYD/YPG, PKK terör örgütlerinden algılanan tehditler nedeniyle 24 Ağustos 2016'da Fırat Kalkanı Operasyonu, 20 Ocak 2018'de Zeytin Dalı Operasyonu, 9 Ekim 2019'da Barış Pınarı Harekâtı, 2 Ocak 2020'de Doğu Akdeniz'de de yalnızlaşma ihtimali, enerji rekabeti ve deniz yetki alanı gibi konulardan dolayı Libya Tezkeresi ile sınır ötesi harekâtlar gerçekleştirmiştir.⁶⁰¹

Arap Baharı sonrası bölgede yaşanan bu gibi değişimler sonucunda Türk dış politikasında “değerli yalnızlık” adında yeni bir kavram ortaya çıkmıştır. Aslında “yalnızlık” kavramına yabancı olmayan⁶⁰² Türkiye için “değerli yalnızlık” yeni bir kavram olagelmıştır. Değerli yalnızlık kavramı ise ilk olarak Erdoğan'ın Başbakanlığı döneminde Baş Danışmanlığı görevinde bulunan İbrahim Kalın'ın 2013 yılında ““Türkiye'nin Orta Doğu'da yalnız kaldı” iddiası doğru değil. Ama bu bir eleştiri ise o zaman söylemek gerekir: bu, değerli bir yalnızlıktır.”⁶⁰³ tweeti ile ortaya çıkmış ve siyasi alanda yerini almıştır.

Birçok mecrada tartışılan bu kavram, daha çok Türkiye'nin bölgede tartışmasız bir biçimde yalnız kaldığıyla ilgili yürütülmüş ve bu yalnızlığın “değerli” mi, yoksa “değersiz” mi?” olduğu üzerinde durulmuştur. Her ne kadar Kalın, Türkiye'nin yalnızlığı bir politika olarak benimsemediği, yalnız kaldığı savlarının başkaları tarafından ileri sürüldüğünü, Türkiye'nin sergilediği ilkeli duruştan dolayı böyle bir kavram kullandığını söylese de bu tartışmaların gölgesinde kalmıştır. Türkiye'nin yalnız kaldığına dair bu tartışmalar ise genel itibarıyla Orta Doğu bölgesi, daha özelde ise Mısır ve Suriye üzerinden yürütülmüştür.⁶⁰⁴

Neticede değerli yalnızlık ile anılan bu dönemde Türk dış politikasında üç önemli değişiklikten söz edilmektedir. Bunlardan ilki, darbe girişimi sonrası FETÖ'nün varlık gösterdiği kurumların yeniden yapılandırılmasıdır. FETÖ'nün ağırlıklı olarak emniyet, ordu, istihbarat ve yargı gibi kilit kurumlarda yapılanması ve bu kurumlar aracılığıyla dış politikayı yönlendirmeye çalışması (ABD ve Türk Dünyası'nın yer aldığı bölgelerde

⁶⁰¹ Meliha Benli Altunışık, “The New Turn in Turkey's Foreign Policy in the Middle East: Regional and Domestic Insecurities”, *IAI Papers* 17/20 (July 2020), 8-10.

⁶⁰² İkinci Dünya Savaşı sırasında ulusal güvenliği için eylemsiz kalmayı tercih eden Türkiye'nin, savaş sonunda yalnızlaşması, örnek verilebilir.

⁶⁰³ İbrahim Kalın, ““Türkiye'nin Orta Doğu'da Yalnız Kaldı” İddiası”, *X* (1 Ağustos 2013).

⁶⁰⁴ Ahmet Hüsrev Çelik, “Türk Dış Politikasının Niteliği Üzerine Kavramsal Bir Tartışma: Değerli Yalnızlık Mı, Şuurlu Dinamizm Mi?”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (Temmuz 2016), 74-79. ve Nazlı Ilıcak, “Değerli Yalnızlık”, *Sabah* (22 Ağustos 2013).

örgütlü bir yapı kurulması) gibi nedenler, FETÖ'nün iç ve dış politika gibi alanlardan temizlenip, kurumların güçlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Ordu, emniyet ve istihbarat kurumları üzerinde yapı değişikliği yapılarak Cumhurbaşkanlığı ve hükûmet merkezli yürütmenin denetimine geçirilmiştir. FETÖ'nün tasfiyesi, devlet kurum ve kuruluşları arasındaki koordinasyon ve entegrasyonu sağlamış ve dış politikada daha özerk hareket etme fırsatı sunmuştur.⁶⁰⁵

İkinci olarak Türkiye, dışarıdaki değişime uyumlanmaya çalışmış ve sorunlarla başa çıkacak yeni bir güvenlik konsepti geliştirmiştir. Terör kaynaklı güvenlik krizi yaşayan Türkiye, PKK, YPG/PYD ve DAESH gibi terör örgütlerini hem içeride hem de dışarıda temizlemeyi amaçlamış ve yumuşak güç yerine sert güce başvurarak realist söylem geliştirmiştir. Hatta Bülent Aras, Türkiye'nin yaşadığı çoklu güvenlik krizlerinin, "Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur." gibi önceki dönemlerin kısır psikolojisine girilmesine neden olduğunu öne sürmüştür. Neticede bu dönem, sert güç araçlarının aktif olarak kullanımını ve terörizme karşı proaktif politika yürütülmesini gerektirmiş ve sınır ötesi mücadelenin yolunu açan ön alıcı doktrini ortaya çıkmıştır.⁶⁰⁶

Bunun yanı sıra sınır ötesi operasyonlarına karşı uluslararası ortamın koşulları ve diğer aktörlerin tutumları da önemli olmuştur. Rusya'nın doğrudan Suriye İç Savaşı'na müdahil olması, Türkiye'nin sınır ötesi operasyonlarında Suriye hava sahasını kullanabilmek için Rusya'yla iş birliği yapmasını gerektirmiştir. Bu bağlamda darbe girişimi sonrası Rusya'yla ilişkilerin iyileşmesi,⁶⁰⁷ liderlik diplomasisi yoluyla sağlanmıştır. Dışarıda gerekli koşulların oluşturulmasının ardından ise iş, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nin kabiliyet ve koordinasyonuna bağlı kalmıştır. Bu süreçte Türkiye ise savunma sanayisine yatırım yapmış ve bu yatırım askeri ve teknolojik kapasitenin artmasını sağlamıştır.⁶⁰⁸

Son olarak ise Türkiye, ABD ve Rusya gibi büyük güçlerle ilişkilerindeki sorunların yönetimini sağlamak amacıyla bu devletlerle yaşadığı sorunlu konuları ayrıştırarak (kompartımanlara ayırarak) diğer konulardaki iş birliğini devam ettirme ve

⁶⁰⁵ Gümüş, "Increasing Realism in Turkish Foreign Policy during Post-Davutoğlu Era", 176.

⁶⁰⁶ Bülent Aras, "Turkish Foreign Policy After July 15", *İPM* 0/0 (February 2017), 7-9.

⁶⁰⁷ 24 Kasım 2015'te Suriye sınırında Türkiye hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle Rus savaş uçağı düşüren Türkiye'nin, Rusya'yla ilişkileri bozulmuştur.

⁶⁰⁸ Gümüş, "Increasing Realism in Turkish Foreign Policy during Post-Davutoğlu Era", 177.

bazı konularda ise dengeleme politikası gibi farklı yollara yönelmiştir. İzlediği bu yollarla özerk dış politika izleme kapasitesini artıran Türkiye'nin, iç siyasette yaşadığı rekabetçi otoriter dönüşüm ve ABD ve AB'yle yaşadığı sorunlar⁶⁰⁹ sonucunda Batı tarafından dışlanması özerk politikasını daha da artırmasına neden olmuştur. Türkiye'nin dış politikasında artan özerklik ve çeşitlilik Batı tarafında eksen kayması olarak değerlendirilmiştir. Türkiye ise sadece özerk ve çok yönlü politika izlediğini belirterek eksen kayması eleştirilerini reddetmiş ve Rusya, Çin, Batı ve komşu ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. Esasen, Türkiye'nin özerk bir dış politika anlayışına yönelmesi 1 Mart Tezkere Krizi meselesiyle başlamıştır. Türkiye-ABD ilişkilerinde dönüm noktası yaşatan bu mesele, ABD'nin Türkiye ile ilişkilerindeki yönlendirici ve belirleyici politikasının yerini daha esnek ve çıkar odaklı politikalar almasına sebebiyet vermiştir. Obama dönemi ise ilişkilere yeni sorunlar eklenmiştir. ABD'nin, YPG/PYD'yi desteklemesi, Fetullah Gülen'in iadesini reddetmesi Türkiye-ABD ilişkilerinin giderek gerilimli bir hâl almasına neden olmuştur. Trump döneminde ise bu sorunlara, yaşanan Rahip Brunson Krizi, Halkbank Davası ve S-400 Füzeleri gibi yeni konular eklenmiştir. Ancak Türkiye'nin sorunlu konuları ayırması, fikir ayrılıklarına rağmen birlikte çalışmayı öğrenmek gibi anlayışlar geliştirilmesi ve lider diplomasisi yürütülmesi ilişkilerin düşük bir seviyede de olsa devam etmesini sağlamıştır.⁶¹⁰

Türkiye'nin Rusya, ABD gibi ülkelerle ilişkileri normalleştirme isteği, Binali Yıldırım'ın 2015'in sonlarında "Türkiye eski dostları yeniden kazanmak ve yeni dostlar edinmek için önemli bir çaba gösterecek." açıklaması kapsamında görünmektedir. Neticede, Davutoğlu'nun 2002-2010 dönemleri arasında Stratejik Derinlik kapsamında geliştirdiği "medeniyetçi realizm" anlayışı 2015 sonrasında yerini Keyman'ın deyimiyle sert gücün

⁶⁰⁹ Bilhassa darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL sürecinde yapılan uygulamalara demokratik gerileme olarak yaklaşan Batı, insan hakları ihlalleri, baskı ve kısıtlamalar gibi nedenlerle Türkiye'yi eleştirdi. AB, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de yürüttüğü doğalgaz arama faaliyetleri sebebiyle Güney Kıbrıs ve Yunanistan'la yaşadığı gerilimi hukuka aykırı olarak değerlendirmiş ve yaptırım kararları almıştır. Ayrıca Türkiye'nin sınır ötesi operasyonları sebebiyle de Batı tarafından da sık sık eleştirilen Türkiye'nin, YPG/PYD'yi zayıflatıldığını ve DEAŞ'a karşı verilen mücadeleye zarar verdiği öne sürülmüştür. Darbe girişimi sonrası Rusya'yla yaşanan yakınlaşma sonucunda Türkiye'nin, Rusya'dan S-400 Hava Savunma Sistemi alması, NATO'nun ortak savunma yapısının zarara uyması gibi kaygılara neden olmuştur. Sonuçta ise ABD, Türkiye'ye karşı yaptırım uygulamış ve F-35 programından çıkarmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Esen, vd., *Türkiye'nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik*, BBC News Türkçe, "AB: Doğu Akdeniz Sondaj Çalışmaları Nedeniyle Türkiye'ye Yaptırımların Çerçevesi Belirlendi" (Erişim 17 Nisan 2025)., Aljazeera, "World Reacts to Turkey's Military Operation in Northeast Syria" (Erişim 17 Nisan 2025). ve BBC News Türkçe, "S-400 ve F-35: ABD ile Türkiye Arasındaki Kriz Hakkında Bilinmesi Gerekenler" (Erişim 17 Nisan 2025).

⁶¹⁰ Gümüş, "Increasing Realism in Turkish Foreign Policy during Post-Davutoğlu Era", 177-178.

kullanıldığı “ahlaki realizm” anlayışına bırakmıştır. Geleneksel realizm anlayışıyla farklılık gösteren bu yaklaşım, realizmi insani değerlerle harmanlayan bir anlayışı tanımlamaktadır. Güvenlik öncelikli bu yaklaşım, realist stratejik düşünle şekillenmekle beraber proaktif ve iddialı bir dış politika öngörmektedir. Fakat bu anlayışa ek olarak ahlaki ve insani normlara da vurgu yapılmaktadır.⁶¹¹

Türkiye’nin kimlik inşa sürecinin bir parçası olan proaktif anlayış, kendini yalnızca Batı eksenli bir devlet olarak değil, bölgede düzen kurucu ve ahlaki sorumluluk ve insani normlarla hareket eden bir aktör olarak konumlandırmak istemesiyle ilişkili görünmektedir. Yani Türkiye, 2015 sonrası dönemdeki güvenlik öncelikli ve sert güce dayalı dış politikasını, ahlaki ve insani anlatılarla meşru bir zemine oturtmaya çalışmaktadır, denilebilir. Örneğin büyük ve bölgesel güçlerin bölgedeki oyunlarının dışında kendini konumlandırmaya gayret eden Türkiye, mülteci krizini yönetmeye ve insani trajedilere son vermeye ve bölgede barış ve refahı sağlamaya yönelik bir devlet kimliği inşa etmiştir.

Bu hedefleri gerçekleştirmek için dış politikada yeni bir anlayış benimsemiş olan AK Parti, yukarıda tek tek ele aldığımız normlarla hareket etmiştir. Ancak Türkiye’nin bu yeni açılımları yukarıda da değinildiği üzere sık sık “eksen kayması” eleştirileri almasına neden olmuştur. Bu bağlamda bir sonraki başlıkta “eksen kayması mı?” sorusuna cevap aranacaktır.

3.3.5.1. Dış Politikadaki Yeni Arayışlar: “Eksen Kayması Mı?”

Eksen kayması, bir ülkenin geleneksel dış politika yönelimlerinden ve ittifak ilişkilerinden saparak başka yönelim ve ittifak ilişkilerine dâhil olması demektir.⁶¹² Türk dış politikasındaki pratiklerin ve yönelimlerin yeniden ele alınmaya başlandığı Soğuk Savaş sonrası dönem, geleneksel politikaların sorgulandığı, yeni arayış ve alternatiflerin arandığı bir dönem olmuştur. Soğuk Savaşın etkisiyle sınırlanan Türk dış politikası, Soğuk Savaş sonrasında baskı ortamının azalmasıyla hareket alanını genişletmiştir. Bu arayış ve yönelimler 2002 yılında iktidara gelen AK Parti döneminde

⁶¹¹ Keyman, “A New Turkish Foreign Policy: Towards Proactive “Moral Realism””, 64-65.

⁶¹² Yeşiltaş ve Balcı, “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü”, 30.

daha da artmıştır. AK Parti, yeni arayış ve yönelimleri kurumsallaştırmış ve yukarıda ele aldığımız ilkeler çerçevesinde yeni Türk dış politikasını uygulamaya almıştır.⁶¹³

Statükoculuk çerçevesinde ele alınan “Yurtta sulh, cihanda sulh” anlayışını farklı yorumlamaya başlayan AK Parti, demokratik normlarla hareket etmeyi istemiştir. AK Parti yöneticileri, Türkiye’nin bölgesel ve küresel alanlarda aktif politika yürüterek barış ve istikrarı sağlamada katkıda bulunmayı hedeflemişlerdir. Yine komşularla sıfır sorun prensibiyle barışçıl ve dostane ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Türkiye’nin geleneksel Batıcı anlayışı da değişmiş, yerine Batılı değer ve normlar benimsenmiş, dünya sadece Batı’dan ibaret görülmemeye başlanmıştır. AB’ye üye olmak isteyen ancak Batı’ya mahkûm olunmayan bir anlayış geliştirilmiştir.

Yine bu dönem Türkiye’nin öteki olarak gördüğü ülkelere karşı algısı değişmiş ve ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Rusya’yla iş birlikleri artırılmış, düşman olmaktan çıkarılmış ve Türkiye’nin en büyük ticari ortaklarından biri hâline gelmiştir. Aynı şekilde Yunanistan algısı değişmiş, dostane ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Orta Doğu algısı da değişen Türkiye, tarihi ve kültürel derinliğiyle bölgede hareket alanını artırmaya çalışmıştır. Dış politikada daha bağımsız hareket etmeye çalışan AK Parti, Batı müttefiki olsa da gerektiği zaman ‘hayır’ diyebilen bağımsız kararlar almaya başlamıştır. Irak Savaşı döneminde 1 Mart tezkeresine dolayısıyla ABD’ye hayır diyebilmiştir. Ancak ABD’yle olan ilişkiler geçmiş dönemlerde olduğu gibi geliştirilmeye çalışılmıştır.⁶¹⁴

Neticede bu dönemde Türkiye, ABD ve Avrupa’nın yanı sıra Rusya, Kafkasya, Orta Asya, Orta Doğu, Afrika gibi bölgeleri tanımak için girişimlerde bulunmuş ve ilişkiler artırılmaya çalışılmıştır. Dış politikasında çeşitliliği artıran ve aslında bu şekilde kimliğini güvence altına almaya çalışan Türkiye, bu gibi nedenlerden dolayı “eksen kayması” tartışmalarına maruz kalmıştır.

Batı, AK Parti dönemi dış politika anlayışındaki yeni yönelimleri eksen kayması olarak değerlendirmiştir. Bu eleştirilerin kötü niyetli olduğunu söyleyen AK Parti hükûmeti, bahsedildiği gibi bir eksen kaymasının yaşanmadığını belirtmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Batı’nın bu eleştirilerine karşı şu açıklamayı yapmıştır;

Dikkat ederseniz, Türkiye ne zaman çevre bölgelerinde aktif hâle gelmişse, etki gücü artmışsa, bu tür tartışmalar özellikle başlatılmıştır. Biz bunları iyi niyetten, objektiflikten yoksun, konjonktürel değerlendirmeler olarak görüyoruz. Türkiye, Yunanistan ile çok

⁶¹³ Vahit Güntay, *Türk Dış Politikasında Güncel Yaklaşımlar ve Eksen Kayması* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 47-48.

⁶¹⁴ Bal, “Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim”, 46-52.

kapsamlı anlaşmalar imzalarken eksen kayması tartışması olmuyordu da Orta Doğu'da daha aktif rol aldığı mı oluyor. Türkiye, Suriye-İsrail görüşmelerini yürütürken eksen kayması yokken, şimdi Türkiye Gazze konusunda insani bir tutum aldığı zaman mı eksen tartışması oluyor. Türkiye, Irak'ta Sünni grupları sürece sokarken Doğu'ya dönmüş olmuyordu da, şimdi Türkiye bölgede daha aktif rol aldığı zaman mı bu tartışmalar başlıyor. Türkiye AB sürecini kararlı bir şekilde Avrupa'daki bazı çevrelerin bütün caydırıcı adımlarına rağmen eksen kayması yaşamıyordu da, şimdi mi yaşıyor. Bunlar, son derece gereksiz tartışmalardır.⁶¹⁵

Ayrıca Başbakan Yardımcısı Cemil Çiçek'te, istikametın çağdaş dünyadan, uluslararası hukuk, barış ve istikrardan yana olduğunu, istikametın değişmediğinin altını çizmiştir.⁶¹⁶

Soğuk Savaş dönemi geleneksel dış politikasının aksine Batı endeksli yönelimini değiştirerek Batı dışı aktörlerle de iş birlikleri kurmaya ve ilişkilerini geliştirmeye çalışan AK Parti, yeni uluslararası sistemde var olabilmek ve ülkenin çıkarlarına katkıda bulunabilmek için çok boyutlu dış politika anlayışı ile hareket etmiştir. Geçmişte ilgilenilmeyen bölgelerle ilgilenilmiş, diplomatik ziyaretlerde bulunulmuştur. Bu gibi adımların “eksen kayması” olarak değerlendirilmesi karşısında kimi akademisyenler bu konuyu farklı perspektiflerden ele almışlardır.⁶¹⁷

Bu tartışmayı kaymadan çok “eksen genişlemesi” olarak değerlendiren Cüneyt Gürer, buna benzer eleştirilerin yapılandırıldığını sağlam gerekçelerden ve kuramsal zeminden uzak olduğunu öne sürmüştür. Gürer, Türkiye'nin yeni iş birliği alanlarına yönelmesinin mevcut iş birliklerinin bırakılması anlamına gelmekten çok eksen genişlemesine neden olduğunu öne sürmektedir.⁶¹⁸

Eksen kayması kavramının yeni bir varyasyonu olarak değerlendirebileceğimiz “Orta Doğululaşma” kavramı Batı'dan uzaklaşarak Orta Doğulu bir kimlik edinildiği izlemine vermesine rağmen eksen kayması eleştirilerini reddeden bir tez olmuştur. Türk dış politikasındaki yeni yönelimi bu kavramla açıklayan Burhanettin Duran ve Tarık Oğuzlu, bu kavramın Batı'dan uzaklaşma ya da kopuş anlamına gelmediğini sadece Orta Doğu ve Batı algılamalarının bir değişim yaşadığını, Orta Doğu'nun Türkiye için yalnızca tehditlerin var olduğu bir alandan çıktığını öne sürmektedirler.⁶¹⁹ Oğuzlu, Türkiye'nin

⁶¹⁵ CNN Türk, “Eksen Kayması: Bir Yorum da Davutoğlu'ndan” (Erişim 5 Aralık 2024).

⁶¹⁶ CNN Türk, “Eksen Kayması”.

⁶¹⁷ Güntay, *Türk Dış Politikasında Güncel Yaklaşımlar*, 62.

⁶¹⁸ Cüneyt Gürer, “Dış Politikada Eksen Kayması, Eksen Genişlemesi ve Yeni Bir Eksenin Oluşumu”, *USAK*, 21 Haziran 2010. akt. Emirhan Kaya, “Dış Politika Değişimi: AKP Dönemi Türk Dış Politikası”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 7/12 (Ağustos 2015), 79.

⁶¹⁹ Burhanettin Duran, “Türk Dış Politikası Ortadoğululaşıyor mu?”, *Orta Doğu Yıllığı 2008*, mlf. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran (İstanbul: Küre Yayınları, 2009), 385-386.

Batı'yla olan ilişkilerinde Orta Doğu'nun daha fazla öne çıktığını ve Türkiye'nin Batı'yla olan ilişkilerini artık kimliğinin onanması için değil, küreselleşmenin zorluklarını yönetme aracı olarak görüldüğünü düşünmektedir. Bu şekilde pragmatik bir yaklaşım sergileyen Türkiye'nin⁶²⁰, Orta Doğu'da Avrupalı bir devlet olarak var olması, dış politikanın Avrupalılaşmasını sağlamaktadır. Orta Doğululaşma kavramına uzak duranlarsa, Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya ülkeleriyle inşa ettiği ilişkilerin beraberinde Afrika, Latin Amerika gibi bölgelere de yöneldiğini bu sebeple bu kavramı kullanmanın abartılı olduğunu öne sürmektedir.⁶²¹

Soğuk Savaş sonrası dünya güç dengesi değişimlerinin altını çizen yaklaşımlar ise Türkiye'nin bölgedeki rolüne dikkat çekmektedir. İlhan Uzgel, ABD'nin Irak Savaşı sonrası Orta Doğu'daki nüfuz alanının zayıflaması bölgede güç boşluğunun oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin uzun yıllar sonra bölgede ekonomik ve siyasi aktör olma şansını yakaladığını bu sebeple sistemdeki değişimlere yönelik bir dış politika anlayışı geliştirmesinin normal karşılanması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda, Uzgel'e göre eksen kayması argümanlarının, Türkiye'nin güç boşluğunu doldurmaya çalıştığı bölgede merkez rolü oynamaya çalışırken rahatsız edici hareketlerde bulunmasından kaynaklandığını aksine diğer merkez ülkelerle karşılaştırıldığında ne daha etkin ne de daha bağımsız rol oynanabildiğini öne sürmüştür.⁶²² Bu çerçevede örnek olabilecek bir başka isim olan Şaban Kardaş, AK Parti dış politika anlayışının tek bir ideolojik kimlikle ele alınamayacağına dikkat çekerken Orta Doğu ve dış ilişkilerindeki çeşitliliği, bölgeselleşme yönelimleri çerçevesinde değerlendirmiştir. Kardaş, bu yönelimin dış politikadaki değişimde etkili olduğunu ve bunun eksen kaymasından çok dış politikada çeşitlenme olduğunu belirtmiştir. Batı yöneliminin yeni ilişkiler sayesinde daha fazla dengelenmeye başladığını da öne sürmüştür.⁶²³ Cengiz Çandar ise Türkiye'nin bölgesel güç olarak yükselmesini, ABD'nin Irak Savaşı'ndan sonra bölgede etkisinin azalması ve AB'nin de bölgedeki politikalarının başarısız olmasıyla ilişkilendirmiştir. Ayrıca, sistemin çok kutuplu düzene doğru gittiğini hatırlatarak, eksen kayması mevzusunda Müslüman devletlerle kurulan yeni ilişkilere değil, Soğuk Savaş sonrası

⁶²⁰ Tarık Oğuzlu, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", *Turkish Studies* 9/1 (Mart 2008), 3.

⁶²¹ Ziya Öniş, "Multiple Faces of the "New" Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique", *Insight Turkey* 13/1 (Winter 2011), 50.

⁶²² Kaya, "Dış Politika Değişimi", 80-81.

⁶²³ Şaban Kardaş, "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması Mı?", *Akademik Orta Doğu* 5/2 (2011), 38.

dönemin doğal bir sonucu olarak dünyadaki güç merkezinin değişimine dikkat çekmiştir.⁶²⁴

Ramazan Gözen ise, AK Parti sonrası dış politika dönüşümünü “vizyonda revizyon” olarak değerlendirmektedir. Geleneksel realist dış politika vizyonunu, Soğuk Savaş sonrası dönemde özü itibarıyla değişmediğini ancak genişlediğini ileri sürmüştür. 2000’lerde ise daha yumuşak güç merkezli bir dış politikaya dönüşmüştür. Gözen AK Parti’nin daha yumuşak bir dış politika anlayışıyla hareket etmesinin nedenini ise 28 Şubat darbesi sonrası İslâmcı kadroların sistem dışına çıkarılması ve ABD’nin 11 Eylül olayları sonrası tek taraflı dış politika anlayışı geliştirmesi gibi etkenlere bağlamaktadır. 28 Şubat sonrası devletin baskıcı politikalarının engellenmesi gerektiğini fark eden AK Parti, AB’ye tam üyelik doğrultusunda reformlar yapılmasını çözüm olarak görmüş ve İslâmi kesimin var olabilmesi ve etkin olabilmesinin sadece Batılılaşma ile mümkün olabileceğini düşünmüştür. Bunu gerçekleştirebilmek isteyen AK Partinin iç ve dış politikada devletin merkezi kuvvetleri ile iş birliği içerisinde olduğunu ileri süren Gözen, Türk dış politikasındaki değişimin aslında vizyon değişimi olarak görülmesi gerektiğini ve 90’lardaki Avrasyalılaşma eğilimindeki dış politika sapmasının AK Parti iktidarıyla beraber Türk dış politikasının beklenmedik bir şekilde Batı değer ve normlarına uygun bir yola girdiğini belirtmektedir.⁶²⁵

Özlem Demirtaş Bagdonas, Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik politikalarını, Batı’ya yönelik uygulanan geleneksel pazarlama taktığının devamı olarak ele almıştır. Türkiye’nin içerisinde bulunduğu jeopolitik ve kimliğindeki derinliğini ve benzersizliğini Batı karşısındaki güvensizliğini yenmek için kullanmıştır. Avrupa’nın, Türkiye’yi “öteki” olarak görmesinden tedirginlik duyulması üzerine İslâmi ve Orta Doğulu kimliğini pazarlık unsuru olarak kullanan Türkiye, merkez ülke rolü çerçevesinde farklılıkların altının çizerek AB içerisinde saygın bir statü elde etmeye çalışmıştır.⁶²⁶ Bu değerlendirme, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın yaptığı bir konuşmayla desteklenebilir;

Biz AB’nin çıkışını artık evrensel değerlere saygın bir çıkış olarak göreceksen, bir medeniyetler çatışmasının adresi olarak değil, tam aksine medeniyetler buluşmasının, uzlaşmasının gerçekleştiği bir siyasi değerler bütünü olarak görmek istiyoruz... Neden?

⁶²⁴ Cengiz Çandar, “Türk Dış Politikasında “Eksen” Tartışmaları: Çok Kutuplu Dünya İçin Yeni Bir Vizyon”, *SETA Analiz* 0/16 (Ocak 2010), 10-11.

⁶²⁵ Ramazan Gözen, “Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon”, *Demokrasi Platformu* 1/4 (Güz 2005), 50-58.

⁶²⁶ Özlem Demirtaş Bagdonas, “A Shift of Axis in Turkish Foreign Policy or A Marketing Strategy? Turkey’s Uses of Its ‘Uniqueness’ vis-a-vis”, *Turkish Journal of Politics* 3/2 (Winter 2012), 112-113 ve 128.

Çünkü İslâm kültürüyle demokrasiyi bir arada barındıran ve İslâm âleminde bunun tek modeli olan Türkiye, inanıyorum ki 1,5 milyarlık İslâm âleminin de AB'ye bakışını farklı kılacaktır, olumlu hâle getirecektir. Nitekim, bu da başlamış durumdadır.⁶²⁷

Yine Türk dış politikasında Avrasyacı bir yönelim yaşandığına dair birtakım iddialar ortaya atılmıştır. Bu iddialar, bilhassa Türkiye-AB ilişkilerinde üyelik konusunda yaşanan sorunları takiben gündeme gelmiş olmasına rağmen, Türkiye ve Avrasya arasında tarihi ve kültürel bağlar bulunması, bir de Türkiye'nin çok yönlü dış politika anlayışıyla hareket etmesi göz önünde bulundurulduğunda ciddi bir biçimde tartışılmıştır. Ziya Öniş ve Şuhnaz Yılmaz, AK Parti'nin dış politikasını iki döneme ayırarak incelediğinde 2002-2005 arası dönem, Soğuk Savaş sonrası dış politikasındaki yönelimin Batılılaşma vurgusuyla devam ettiği, 2005 sonrası ise bu vurgunun ılımlı Avrasyacılık anlayışıyla yer değiştirdiğini ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda AB'nin merkeze alınmadığı daha gevşek bir Batılılaşma anlayışına kayılmıştır.⁶²⁸

2015'ten sonra ise dış politikada sert gücün ortaya çıktığı daha çok millî çıkar ve güvenlik odaklı proaktif bir yaklaşım sergilenmeye başlanması (Suriye'nin kuzeyine yapılan askerî operasyonlar ve İkinci Karabağ Savaşı'na verilen destek gibi) Batı'nın eksen kayması tartışmalarının artmasına neden olmuştur. Bir önceki başlıkta da belirtildiği üzere Türkiye'nin, ABD ve AB'yle yaşadığı sorunlar Batı tarafından dışlanmasına yol açmıştır. Bu sebeple daha özerk politikalar benimseyen Türkiye'nin bu yönelimi, Batı tarafından eksen kayması olarak nitelendirilmiştir. Batı'nın bu politikayı eksen kayması olarak değerlendirmelerini kabul etmeyen Türkiye ise sadece özerk ve çok yönlü politika izlenildiğini bu sebeple bunun bir eksen kayması anlamına gelmediğini söylemiştir. Aslına bakılırsa Batı'nın dışlaması Türkiye'nin kimlik krizi yaşamasına ve yalnızlaşmasına neden olmuştur. Bu yalnızlaşma Türkiye'yi alternatif arayışlara yöneltmiş ve Şanghay İş Birliği Örgütü (ŞİÖ) üyeliği gibi konuların yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Ancak bu üyelik konusu her ne kadar Avrasyacı yönelim gibi görünse de bu durum, Türkiye'nin sahip olduğu Batılı kimliğinin yarattığı hayal kırıklığı ile ilgili görünmektedir.⁶²⁹

⁶²⁷ “Başarılı Dış Temaslar Sürüyor” *Türkiye Bülteni* 1/5 (Ekim 2023), akt. Burcu Sunar, “Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politika Söyleminde Temalar: Türkiye Bülteni Üzerine Bir İnceleme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18/3 (Eylül 2013), 435.

⁶²⁸ Ziya Öniş – Şuhnaz Yılmaz, “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era”, *Turkish Studies* 10/1 (March 2009), 7-8.

⁶²⁹ Aras, “Turkish Foreign Policy After July 15”, 11.

Nitekim, Türkiye Yüzyılı başlıklı vizyon belgesinde Türkiye'nin dış politikasının temel hedefleri ortaya konmuştur. Bu temel hedefler ise istikrar, adalet, çok taraflılık, kapsayıcılık ve uluslararası hukukun üstünlüğü ilkelerine dayalı bir “Türkiye Eksen” inşa etmek, olarak belirlenmiştir. Bu eksenin inşasında Türkiye, tüm kimliklerini (Türk, Müslüman, Orta Doğulu, Avrupalı gibi) aynı anda ve aktif olarak kullanmayı hedeflemiştir.⁶³⁰ Eksen kayması gibi algılanabilecek Türkiye'nin bu yaklaşımı, çok yönlü ve özerk dış politika anlayışıyla ilgili görünmektedir.

Eksen kayması iddialarına karşı Cumhurbaşkanı Erdoğan, “Birilerinin iddialarının aksine, ülkemizde bir eksen kayması yaşanmamış; bilakis uzun arayışlardan sonra asıl eksenini bulmuştur. Bu eksenin adı Türkiye eksenidir”⁶³¹ açıklamasını yapmıştır. “Türkiye eksen” üç ayağı olan bir kavram olarak tanımlanmıştır. Birinci ayak; tarih ve coğrafya ayağıdır. İçinde bulunduğu coğrafya ve sahip olunan tarihin sağladığı stratejik avantaj ve jeopolitik önceliklerin yeniden yorumlanması ve bunların her birini imkân ve kabiliyet hâline getirilmesi olarak değerlendirilmiştir. İkinci ayak; yumuşak ve sert güç unsurlarının harmanlandığı yeni bir akıl güç veya akıllı güç kabiliyeti oluşturmaktır. Üçüncü ayak: diplomasi ve liderlik kapsamında belirlenmiştir. Dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan krizlere kayıtsız kalmadan millî çıkarlar çerçevesinde müdahale etmek şeklinde değerlendirilmiştir. Lider ise kurulan sistemi, liderin güçlü bir iradeyle dengeli bir şekilde yönlendirmesini ifade etmektedir.⁶³² “Türkiye eksen” kavramını genel olarak değerlendirdiğimizde ise Batı'ya arkasını dönmeyen daha stratejik ve pragmatik bir yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz. Ancak çok daha yeni olan bu kavram, Batı karşısında kendine olan güvenini kaybeden Türkiye'nin, bu güveni yeniden kazanmasıyla görece özerk ve çıkarların öncelendiği, eşit ve dengeli ilişkiler yürütülen yeni bir anlayışı temsil etmektedir.

Eksen kayması tartışmaları çerçevesinde öne sürülen bu analizlerden ortak bir çıkarım yapılacak olursa Türkiye'nin “eksen kayması” yaşamadığı, uluslararası sistemin değişimine uyum sağlama gayreti ve bölgede istikrarlı bir ortam oluşturma içerisinde

⁶³⁰ Muhittin Ataman, “The ‘Centruy of Türkiye’: A New Foreign Policy Vision for Building the Türkiye Axis”, *Insight* 25/3 (Temmuz 2023), 92.

⁶³¹ İletişim Başkanlığı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Millî İstihbarat Teşkilatının 97. Kuruluş Yıl Dönümü Etkinliklerine Katılarak, Konuşma Yaptı” (Erişim 17 Aralık 2024).

⁶³² İbrahim Kalın, “Açılış Konuşması”, Türk Dış Politikasının Yüzyılı Konferansı, ed. Murat Yeşiltaş (Ankara: SETA, 2023), 11-18.

olduğunu söylemek yanlış, olmayacaktır. Türkiye yer aldığı coğrafyanın ve sahip olduğu tarihin derinliğini kullanarak avantaj elde etme çabası içerisindedir. Ayrıca konjonktürel değişimler, Türkiye'nin sürekli olarak buna göre bir pozisyon almasını gerekli kılmıştır. Bu sebeple Türkiye, kendine sürekli olarak yöneltlen Türkiye eksen kayması mı yaşıyor, Batılı devlet kimliği değişiyor mu? sorularına maruz kalmıştır. Ama bu sorulara verilebilecek (hiç değilse şimdilik) tek yanıt belki de 'hayır'dır. Türkiye, dış politikada çeşitliğe gitmiş olmasına rağmen Batı'yla olan iş birliğini devam ettirmiş, ABD ile müttefiklik ilişkisini sürdürmüş, NATO'dan ayrılmamış, gevşekte olsa AB süreci bir şekilde devam ettirilmiştir. Türkiye dışarıda, ne zaman bağımsız ve inisiyatif alabilen bir tutum sergilese (Batı'nın hoşuna gitmeyecek yönde hareket etse) bu eleştirileri göğüsleme mecburiyetinde kalmıştır. Ayrıca, devlet kimliğini dolayısıyla dış politikasını Batılı değer ve normlar üzerine inşa etmiştir. Ayrıca yukarıda da bahsettiğimiz gibi bir kimlik değişiminden bahsedebilmek için dış politika bakış açısının değişmesi ve bu değişimin kalıcılık kazanarak dış politika anlayışını tamamen değiştirmesi gerekmektedir.

Bugün hâlâ bu tartışmalar yürütülmektedir. Örneğin, Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşı'na verdiği destek yine Batı'dan uzaklaşma olarak algılanmıştır. Tam da bu noktada aslında Türkiye'nin dış politika da Batılı kimliğinin devam ettiğini gösterebilmek adına bir sonraki bölümde özel olarak Kafkasya ile ilişkiler ele alınacaktır. Bölgeyle olan etkileşimimizi anladıktan sonra Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a verdiği desteğin hangi kimlikle ilgili olduğunun analizi yapılacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: SOĞUK SAVAŞ SONRASI KAFKASYA İLE İLİŞKİLER

Çalışmanın son başlığını oluşturan bu bölümde ise Türkiye'nin Kafkasya'da bulunan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'la ilişkileri ele alınacak olup Karabağ Savaşları çerçevesinde inşacı bir analiz yapılacaktır. Bu ülkelerle girilen etkileşim süreçlerinden ve dış politika pratiklerinden yola çıkmak Türkiye'nin kimliğine dair bilgi vereceğinden, Türkiye'nin Batılı kimliğinde bir değişim yaşayıp yaşamadığı rahatlıkla saptanabilecektir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemin hızla değişmesinin Türkiye'nin de geleneksel yönelimini büyük ölçüde değiştirmesine ve yeni arayışlar aramasına neden olduğundan ve bu sebeple tarihî ve kültürel bağları olan bölgelerle ilişkileri geliştirmeye çalıştığından daha önce bahsetmiştik. Özellikle bu dönemde SSCB'den ayrılıp bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin kimlik arayışlarında Türkiye'nin bölgesel güç olarak üzerine sorumluluk alması gerekmiştir. Bu bağlamda bölge ülkelerine model ülke olarak sunulmuştur. Ancak çok kısa bir zaman içerisinde Orta Asya'nın, bu modeli benimseyemeyeceği anlaşıldığında Türkiye, dikkatini Orta Asya'ya göre daha çok iş birliği imkânı olan ve enerji kaynakları sebebiyle de önemli gördüğü Kafkasya'ya vermiştir. Aslında, Türkiye'nin birincil ilgi alanı, Kafkasya, İran, Rusya'nın güneybatısı, Orta Asya devletlerinden Kazakistan ve Türkmenistan'ın da yer aldığı Hazar Havzası olmuştur.⁶³³ Orta Asya'da hareket alanını genişletmek ve etki alanını artırmak için çok gayret etmesine rağmen sınırlı bir başarı elde eden Türkiye, Kafkasya'da daha etkin olduğu bir yer edinmiştir.

Soğuk Savaş sonrası ve özellikle AB Helsinki Zirvesinden sonra içeride gerçekleştirilen reformlar çerçevesinde dış politikada, güvenlikten çok iş birliği, ticaret ve karşılıklı bağımlılığın artırılmaya çalışıldığı yeni bir anlayışı benimsemiştir. Bununla birlikte dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in geliştirdiği 'komşularla iyi ilişkiler' prensibi çerçevesinde ise bölgeyle ilişkiler ilerletilmeye çalışılmıştır. Yeni dış politika anlayışını daha sistematik hâle getiren AK Parti de komşularla sıfır sorun ve proaktif dış

⁶³³ Mustafa Aydın, "Between Euphoria and Real Politik: Turkish Policy toward Central Asia and the Caucasus", *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics*, mlf. Tareq Y. Ismael ve Mustafa Aydın (New York: Routledge, 2019), 252-253.

politika gibi yeni prensiplerle bölgeyle ilişkileri ilerletmeye çalışmıştır. Ahmet Davutoğlu'nun “yakın kara havzası” olarak belirlediği bölgelerde meydana gelen olayların ve gelişmelerin direkt olarak Türkiye'yi etkilediğini belirtmesi bu bölgelerden biri olan Kafkasya'nın da önemini göstermektedir. 2002-2010 arası dönemde daha çok yumuşak güç prensipleriyle hareket edilen dış politikada 2015 sonrasında bir değişim yaşanmış ve sert gücün daha görünür hâle geldiği pragmatik, millî çıkar odaklı dış politika anlayışı geliştirilmiştir. Bölgeyle de bu çerçevede ilişki kurulmaya devam edilmiş, barışçıl ve istikrarlı bir ortam sağlanılmaya çalışılmıştır.

4.1. GÜRCİSTAN İLE İLİŞKİLER

Türkiye'nin Kafkasya politikasındaki Gürcistan'ın yeri, hem Hazar'daki enerji kaynaklarının kendisine ulaştırabileceği transit ülke olması hem de Orta Asya'ya ulaşımında etkin bir konumda olması sebebiyle önemli bir ülke olmuştur.⁶³⁴ Bağımsızlığından beri ilişkilerin olumlu bir seyirde ilerlediği Gürcistan'la, Kafkasya'nın güvenlik, ticaret ve enerji alanlarının tamamında iş birlikleri yapılmıştır. Gürcistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olan Türkiye, 21 Mayıs 1992'de dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin tarafından ziyaret edilmiş ve iki ülke arasında diplomatik ilişkileri başlatan bir protokol imzalanmıştır. 30 Temmuz'da da Başbakan Demirel bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret sırasında “Dostluk, İş Birliği ve İyi Komşuluk Anlaşması” imzalanmış ve 1921 Kars Antlaşması'yla belirlenmiş sınırlara bağlı kalınacağı teyit edilmiştir. Türkiye, bağımsızlık sonrası sürekli olarak toprak bütünlüğünün tehdit edildiği ve istikrarsız bir sistemde var olmaya çalışan Gürcistan'a destek olmuş ve toprak bütünlüğünden yana olduğunu devamlı dile getirmiştir. Bu bağlamda Türkiye, 1992'de Tiflis yönetimi ile Rusya'nın desteklediği ayrılıkçı Abhazlar arasında çıkan etnik çatışmalarda Gürcistan yönetiminin yanında olmuş ve bölgeye insani yardımlar göndermiştir.⁶³⁵ Kendi sınırları içerisinde büyük bir Abhaz nüfusu olmasına rağmen Türkiye, Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne sürekli olarak vurgu yapmıştır. Tabii Türkiye'de yaşayan Abhazlar'ın bir takım gösteri düzenlemesi ve Türkiye içerisindeki Abhaz diasporasının Gürcistan'daki Abhazya yönetimiyle karşılıklı ilişkiler yürütmesi

⁶³⁴ Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya* (Ankara: USAK Yayınları, 2011), 111.

⁶³⁵ Mustafa Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 416-418.

Türkiye’yi zaman zaman sıkıntıya sokmuştur. Ancak, bir taraftan Gürcistan’ın kendisi için stratejik öneme sahip olması diğer taraftan da ülkesindeki Abhaz vatandaşlarının isteklerinin göz önünde bulundurulması nedeniyle 1996’lı yıllara kadar net bir tavır koymayan Türkiye, Gürcistan’la ilişkilerin artıp iyi yönde ilerlemeye başlamasıyla daha kararlı ve aktif bir tavır takınmıştır. Türkiye’nin hem Abhazya dışında büyük bir Abhaz nüfusuna sahip olması hem de Gürcistan’la iyi ilişkiler kurması sebebiyle Tiflis yönetimi ve Abhazya yönetimi arasında arabuluculuk faaliyeti yürütebilecek önemli bir ülke olmasını sağlamıştır. Bu çerçevede, 1999 yılında İstanbul’da sorunun tarafları bir araya getirilmiş ve barışçı bir çözüm aranmıştır.⁶³⁶ Bu dönemde Türkiye’nin izlediği politikaları, diğer ülkelerin iç işlerine karışmama ve dışarıda yaşanan sorunları içeriye taşımama politikası çerçevesinde uyguladığını söyleyebileceğimiz gibi Türkiye’nin bu davranışlarını dengeli ve tutarlı olarak değerlendirebiliriz. Aslında Türkiye’nin genel Kafkasya politikası çerçevesinde ele alabileceğimiz bu aktif tutumu, bölgedeki sorunların güvenliğini tehdit etmeyecek düzeyde tutulmaya çalışılmasıyla da ilgili görünmektedir. Gürcistan’ın toprak bütünlüğünün sağlanması, bölgedeki barış ve istikrarın sağlanması için önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda bölgede Batılı normlarla hareket eden Türkiye, Abhazya’nın bağımsızlık ilanını Batılı devletlerle beraber tanımamış ve Gürcistan’ın toprak bütünlüğüne sürekli vurgu yapmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bir devletin ne istediği kim olduğuyla alakalıdır. Bu bağlamda, Türkiye’nin Batılı devlet kimliğinin içerisinde tanımlanan normlar çerçevesinde hareket etmesi ve kendini bölgesel lider olarak tanımladığı kimliği çıkarlarını belirlemiştir. Bu doğrultuda, Gürcistan’ın toprak bütünlüğüne vurgu yaparak bölgeyi barış ve istikrara kavuşturması, bölgedeki güvenliğini sağlamasına ve liderlik konumunu güçlendirmesine katkı sağlayacaktır. Batılı normlar ve değerlerle hareket etmesi ise uluslararası arenadaki yerini pekiştirmesine yönelik bir strateji olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, Türkiye’nin devlet kimliğinin karşılıklı bağımlılığı artırmayı hedeflemesi, Gürcistan’la iş birliğinin artırılması yönünde dış politika davranışları geliştirmesini sağlamıştır.

Bu bağlamda geliştirilen siyasi ve ekonomik iş birliklerinin yanında askerî iş birlikleri de geliştirilmiş ve NATO’nun Barış İçin Ortaklık programı kapsamında

⁶³⁶ Yelda Demirağ, “Bağımsızlıktan Kadife Devrime Türkiye-Gürcistan İlişkileri”, *Uluslararası İlişkiler* 2/7 (Güz 2005), 130-131.

Gürcistan ulusal ordusunun kurulmasına destekte bulunulmuştur. Bunun haricinde maddi yardımlarda bulunan Türkiye, Gürcü askerlere eğitim vermeye başlamıştır.⁶³⁷

Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü korumaya yönelik yaklaşımı sayesinde iş birliği zemininin de güçlenmesini sağlayan Türkiye, kısa sürede Gürcistan'ın en önemli ticaret ortağı hâline gelmiştir. Rusya'ya alternatif olarak değerlendirilen Türkiye, Gürcistan için yeni pazar ve istihdam alanı olarak görülmüştür. Özellikle enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara aktarılması konusunda da iş birliği yapan Türkiye ve Gürcistan, boru hatları konusunda karşılıklı çıkarlarını ön planda tutan adımlar atmışlardır. Türkiye, Gürcistan lehine olacak Bakü-Supsa hattına destek verirken Gürcistan'da, Türkiye'nin lehine olacak BTC projesine destek vermiştir.⁶³⁸ Gürcistan, Türkiye'yi yalnızca Rusya'ya alternatif olarak görmemiş, bağımsızlık sonrası inşa etmeye çalıştığı Batıcı kimliği için önemli bir model olarak görmüştür. Diğer bir ifadeyle Türkiye, Gürcistan'ın Batı yanlısı politikaları için köprü olarak görülmüştür.⁶³⁹ Bu sayede Gürcistan hem bölgede Rusya'yı dengeleyebilecek hem de Batı dünyasına açılacaktır. Bu bağlamda NATO üyesi ve AB'yle ilişkileri olan Türkiye, bu konuda kilit bir noktada bulunmaktadır. Gürcistan, Türkiye'yle kurduğu ilişkilerin yanı sıra ABD ile ilişkileri geliştirmek ve NATO üyesi olmak istemiştir. Türkiye'nin ise komşu ülkesi olan Gürcistan'ın Batı yanlısı politikalar izlemesi hem bölgede Rusya'yı dengelemesine katkı sağlayacak hem de Batılı kimliğini pekiştirdiği gibi bölgede Batı'nın müttefiki olarak kalmasına yardımcı olacaktır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin, Orta Asya'ya ulaşımı ve enerji kaynakları üzerinde kurulan iş birlikleri için daha güvenli bir ortam sağlanacaktır. Bu sebeple bölgede, iki ülkenin de birbiri lehine olacak kararlar desteklenmiştir.

Ancak bu durum, Rusya'yı fazlasıyla rahatsız etmiştir. Gürcistan, Rusya için tarihsel olarak rakip gördüğü Türkiye'ye açılmasının yanı sıra müttefiki Ermenistan'la kara bağlantısını sağlayabilmesi ve Kafkasya'daki güvenlik politikaları için önemli bir konumda bulunması ve Batı yanlısı hareket eden Azerbaycan ve tabii olarak Türkiye'yi kontrol edebilmesi için önemli bir noktada yer almaktadır. Özellikle Türkiye'nin akraba topluluklarıyla ilişki kurmasını istemeyen Rusya için Orta Asya ve Kafkasya'nın sahip olduğu enerji kaynaklarını kontrol altında tutması da ayrıca önemli bir konu olmuştur. Yine de Rusya'nın tüm bu rahatsızlıklarına rağmen Gürcistan-Türkiye ilişkileri ve iş

⁶³⁷ Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, 113.

⁶³⁸ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", 421.

⁶³⁹ Yelda Demirağ, "Bağımsızlıktan Kadife Devrime", 130.

birlikleri iyi bir seyir izlemiş ve enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden transfer edilmesine engel olamamıştır.⁶⁴⁰

Gürcistan ve Türkiye'nin bu gibi iş birlikleri ve birbirlerine sık sık gerçekleştirdikleri diplomatik ziyaretler, AK Parti döneminde de devam etmiştir. Aslında amaç iki ülke arasındaki ilişkilerin şahıs üzerinden yürütülmediğini göstermektir. Tabii bu ziyaretlerin devam etmesinin yanı sıra Gürcistan'daki sorunlarda devam etmiştir. 2003 yılında "Gül Devrimi" olarak adlandırılan halk hareketi ile birlikte, iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Türkiye, Gürcistan'da Ocak 2004'te yapılan seçimlerden sonra iktidara gelen yeni hükûmetle yakın ilişki kurabilmenin yollarını aramıştır. Mayıs ayında ziyarete gelen Gürcistan cumhurbaşkanı, ziyaretinde BTC petrol hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğal gaz hattı projelerinin önemli ve öncelikli oluşunun altını çizmiştir. Yeni cumhurbaşkanının bu tavrı, bir nevi iki ülke ilişkilerindeki tutumunu göstermiştir.⁶⁴¹ Başbakan Erdoğan'ın, yaklaşık bir buçuk yıl sonra ağustos ayında Tiflis'i ziyarete gitmesi ile iki ülke arasındaki ilişkiler tekrar önem kazanmıştır. 2005 yılında vize kolaylığı sağlanmış, 2007 yılında Türk Hava Yolları Batum havaalanına iç hatlar kategorisinden pasaportsuz uçuşlara başlamış, sınır kapıları artırılmış ve sınır ticareti yolsuzluklarında birlikte mücadele edilmiştir. Tüm bunlar, Türkiye ve Gürcistan ilişkilerinin oldukça özel olduğunun da bir göstergesi olmuştur. 2007 yılına gelindiğinde ise Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu (BTK) hattı için üç ülke cumhurbaşkanının katılımıyla temel atma töreni gerçekleştirilmiş ve 2017'de faaliyetlere başlatılmıştır.⁶⁴²

İlişkilerin gayet iyi bir seyir izlediği dönemde Gürcistan farklı sorunlarla uğraşmak durumunda kalmış ve 8 Ağustos 2008'de Güney Osetya'nın bağımsızlığını ilan etmesi üzerine 'anayasal düzeni sağlama operasyonu' ile Güney Osetya'ya müdahalede bulunmuştur. Rusya'da, Abhazya ve Güney Osetya'yı koruma gerekçesiyle Gürcistan'a müdahalede bulunmuştur. Müttefiklik ilişkisi bulunan Gürcistan'ın yaşadığı sorunlardan olumsuz yönde etkilenen Türkiye, sorunun giderilebilmesi için diplomatik yolların işlemlerini sağlamaya çalışmış ve bölgeye insani yardımda bulunmuştur. Gürcistan'ın yaşadığı Güney Osetya sorununa Rusya'nın dâhil olup bu sorunu sıcak savaşa

⁶⁴⁰ Badri Shantadze, *Gürcistan'ın Komşularıyla İlişkileri ve Jeopolitik Etkinin İncelenmesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 99-103.

⁶⁴¹ Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3 (2001-2012)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 485-488.

⁶⁴² Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*, 719-720.

dönüştürmesi ve Güney Osetya ile Abhazya'nın bağımsızlıklarını tanınması bölgedeki dengeleri tehdit etmiştir. Rusya'yla ilişkileri ilerletmeye başlayan ve iş birlikleri kuran Türkiye ise bu süreçte Rusya'dan daha farklı bir politika yürütmüş ve Batılı devletlerle ortak bir yaklaşım sergileyerek sürekli olarak Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapmıştır. Özellikle bölge ülkesi olan, Rusya'yla ilişkilerini geliştirmeye çalışan ve Batı'yla müttefiklik ilişkisi bulunan Türkiye, Karadeniz ve Kafkasya'da güvenliğin sağlanamaması konusunda endişe duymuş ve Başbakan Erdoğan, bölgedeki sorunların çözümü için “Kafkasya İstikrar ve İş Birliği Platformu (KİİP)” kurma tavsiyesinde bulunmuştur.⁶⁴³ Aslında bu öneri, ilk olarak 2000'li yıllarda “Kafkasya İstikrar Paketi-KİP” adıyla Süleyman Demirel tarafından Rusya-Çeçenistan Savaşı'nın bölgenin genelini etkileme ihtimali üzerine sunulmuştur. Ancak, Rusya'nın bölgedeki dengelerin aleyhine işlemesine sebebiyet verecek tüm oluşumlara karşı olması sebebiyle hayata geçirilememiştir. Daha sonraki yıllarda ise Gürcistan-Rusya arasında çıkan çatışma üzerine Türkiye, bu platformu yeniden gündeme getirmiştir. Türkiye'nin özellikle bölgedeki dengelerin aleyhine işlemeye başlaması ve bir de ABD'nin bölgedeki nüfuzunun zayıflaması, Türkiye'nin bu öneriyi sunmasına neden olmuştur. Ancak KİP'ten farklı olarak bu öneride, AB ve ABD'ye yer verilmemesi sadece gözlemci statüsü tanınması Batılı müttefikleri rahatsız etmiştir. Özellikle, NATO ve AB bağlamında Rusya'ya karşı ortak bir tavır alınmaya çalışılmasına rağmen Türkiye'nin tek taraflı ve bağımsız hareket etmeye yönelik politika izlemesi bu oluşuma şüpheyile yaklaşımlarına neden olmuştur. Gürcistan da Rusya'nın güvenilir bir komşu olduğunu görene kadar onunla herhangi bir alanda beraber yer almayacağı yönünde bir tutum sergilemiştir. KİİP'i destekleyenler ise Rusya'nın yanında Azerbaycan ve Ermenistan olmuş, Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununa dair tezlerinin görüşülmesi, Ermenistan'da bu konuya yönelik arzularının kabul ettirebilmesi için bu oluşumu bir alan olarak görmüştür. Ancak bu platform, teknik toplantılarına başlamışsa da ülkelerin birbirine yönelik güvensizlik algılaması ve bölgedeki çatışmalar sebebiyle son hâlini alamamıştır.⁶⁴⁴ Bu noktada, Türkiye'nin Batılı müttefiklerinden farklı bir tutum sergilemesi eleştirilere

⁶⁴³ Mitat Çelikkpala, “Rusya Federasyonu'yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3 (2001-2012)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 539-540.

⁶⁴⁴ Mustafa Aydın, “Kafkasya İstikrar ve İş Birliği Platformu – KİİP”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3 (2001-2012)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 477.

maruz kalmasına neden olmuştur. Yine de Türkiye'nin, daha pragmatik bir çizgide hareket etmeye çalıştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Hatta, bu süreçte Batı'ya sırtını tamamen dönmek yerine bölgedeki güvenliğini sağlamak nedeniyle denge politikası yürütmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Batılı normlara bağlı kalınarak Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına vurgu yapılması, hatta KİİP gibi kurumsallaşma yoluyla bölgesel sorunların çözümü için hareket edilmesi Batılı kimliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ama bu noktada Türkiye'nin KİİP'e Batılı devletleri dâhil etmemesi kafalarda soru işareti yaratacak olsa da bunun kimlik değişimi anlamına gelmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bölgedeki sorunların çözümü için Rusya'nın bu oluşuma dâhil olmasının gerekliliğinden yola çıkacak olursak Türkiye'nin, bu oluşumun Batılı devletlerin güdümünde olan bir görüntü yaratmasını istememesi normal olarak görülebilir. Ayrıca, Güney Osetya sorunu, Soğuk Savaş dönemi iki kutuplu sistemdeki rekabet ortamını (bölgesel çatışmalar, azınlıkların ayrılıkçı hareketleri, enerji jeopolitiği ve ABD ile AB'nin bölgede nüfuz alanını genişletmeye çalışması gibi konular sebebiyle bölgede oluşan rekabet ortamı ile benzerlik göstermektedir) andırsa da Türkiye, Soğuk Savaş dönemi Batı ekseninde şekillenen politikalarını bu dönemde daha pragmatik bir çizgiye kaydırmıştır. Bölgesel istikrarı sağlama noktasında Rusya ile kurulacak iş birliklerinin ortak bir zemin oluşturmak için önemli olması ve çok boyutlu bir yaklaşım sergilemesi bölgesel liderliği ve bağımsızlığını öncelediği bir görüntü sergilemektedir. Tabii Batı'nın KİİP konusundaki eleştirileri genel olarak Türkiye'nin o dönemde Rusya'yla ilişkilerini önceleyerek Batılı devletleri dışarıda bırakması hem AB ile hem de ABD ile yaşadığı sorunlarla alakalı görülmüştür. Ancak bu tam olarak kimlikten bir sapma olarak değerlendirilmemiş, çok boyutlu bir dış politika yaklaşımı olarak ele alınmıştır. Diğer bir ifadeyle Türkiye, bölgede sadece Batılı bir müttefik olarak değil, bölgesel güç olarak yer almak istemiştir.

2011 yılına gelindiğinde ise Gürcistan-Türkiye ilişkileri yeniden canlılık kazanmış ve doksan günü (2015'te bir yıla çıkarılmış) geçmeyecek turistik gezilerde kimlik kartı kullanılması serbest olmuştur. Tabii, ilişkiler zaman zaman gerilmiştir. Birdzina İvanişvili'nin başbakan olmasıyla denge politikası izleyeceğini söylemesinin ardından Rusya'yla ilişkilerinde temiz bir sayfa açmak için çalışmalara başlamıştır. Ermenistan-Rusya demiryolunun yeniden açılabilceği işaretinin verilmesi ve bir de BTK demiryolu hattının verim ve kâr açısından sorgulanması gerekliliğinden bahsedilmesi,

Türkiye ve Azerbaycan'ı rahatlatmıştır. Ancak diplomatik ziyaretler ve ilişkiler devam ettirilmiştir. Gürcistan ve Azerbaycan'ın, AB ve NATO ilişkilerini geliştirmesi noktasında destekte bulunmaya devam eden Türkiye, Ukrayna, Moldova ve Gürcistan'ın AB'yle ortaklık anlaşması imzalanmasını olumlu karşılamıştır. Gürcistan'ın NATO üyeliğine hazır hâle gelmesi için gerekli adımlar atılmış ve Gürcistan'da kurulan NATO eğitim tesislerine eğitmen ve maddi destekte bulunmuştur.⁶⁴⁵

Türkiye ve Gürcistan arasında kültürel ilişkilerde en iyi şekilde ilerlemiştir. Yunus Emre Enstitüsü aracılığıyla Tiflis Türk Kültür Merkezi kurulmuş ve Türkçe öğretilmeye başlanmıştır. Ayrıca Türkiye'de 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe girişimine sessiz kalmayan Gürcistan Cumhurbaşkanı,⁶⁴⁶ dostumuz ve stratejik ortağımız olan Türkiye'de demokratik bir seçimle göreve gelen hükûmetin devam etmesi gerektiğini vurgulamış ve Türkiye'deki istikrarın kendileri için önemli olduğuna değinmiştir.⁶⁴⁷ Türkiye'ye verdiği desteği söylemde bırakmayıp eyleme geçiren Gürcistan, ülkelerindeki FETÖ okullarının kapatılması için gerekli çalışmaları başlatmıştır.⁶⁴⁸

Bu gibi adımlar ve iş birlikleri, Türkiye ve Gürcistan arasında kurulan dostluk ve iyi komşuluk ilişkisini pekiştirmiştir. Bölgede Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında ilişkiler devam ettirilmiştir. Bu bağlamda üçlü toplantılar yapılmış ve 2017-2019 “Üçlü Sektörel İş Birliği Eylem Planı” yönünde bildiriler yayınlanmıştır. Öte yandan, Türkiye-Gürcistan “Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi (YDSK)”nin ikinci toplantısı 23 Mayıs 2017 tarihinde Tiflis'te gerçekleştirilmiş ve çeşitli anlaşmalarla beraber “Tiflis Bildirisi” imzalanmıştır. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında yürütülen ilişkiler ekonomik, siyasi ve askerî alanda ilerletilmeye devam edilmektedir. Bu bağlamda üçlü arasındaki en önemli projelerden biri olan ve Avrupa'dan Çin'e kadar kesintisiz kara bağlantısı sağlayan BTK Demiryolu 30 Ekim 2017 tarihinde açılmıştır.⁶⁴⁹ Tabii bu süreçte Gürcistan'ın NATO üyesi olma ya da askerî iş birliklerini geliştirme noktasındaki hedefleri devam etmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye'nin bölgedeki

⁶⁴⁵ Gökmen Kılıçoğlu, “2000’li Yıllarda Türkiye’nin Kafkasya Politikası”, *Türk Dış Politikası (2000’li Yıllar)*, mlf. Serkan Kekevi ve Ömer Kurtbağ (Ankara: Berikan Yayınevi, 2020), 371-375 ve 380.

⁶⁴⁶ Ünal Tüysüz, “Güney Kafkasya İle İlişkilerde İmkân ve Sınırlar”, *Kuruluşundan Bugüne AK Parti*, mlf. Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran (İstanbul: SETA Kitapları, 2018), 412.

⁶⁴⁷ Milliyet, “Darbe Girişimine Dünyadan Tepkiler Yağdı,” (Erişim 14 Aralık 2024).

⁶⁴⁸ Anadolu Ajansı (AA), “Fetö’nün Gürcistan’daki Okulunun Lisansı İptal Edildi” (Erişim 14 Aralık 2024).

⁶⁴⁹ Özgür Tüfekçi, “Türkiye’nin Rusya ve Kafkasya Politikası”, *Türk Dış Politikası 2017*, mlf. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner (İstanbul: SETA, 2018), 347-349.

çıkarlarını sağlayabilmek için NATO konusunda destek sağlaması gerekmektedir.⁶⁵⁰ 2019 Eylül ayına gelindiği ise Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan BTC, BTE ve BTK hatlarının güvenliğinin sağlanması için dört gün süren bilgisayar üzerinden “Eternity-2019” ve Bakü’de “Kafkas Kartalı-2019” adı verilen askerî tatbikatlar gerçekleştirmiştir.⁶⁵¹ Bu tatbikatlardan bir süre sonra Ermenistan, 2020 yılında Azerbaycan Tovuz kentine bir saldırı düzenlemiş ve düzenlediği bu saldırı Türkiye ve Gürcistan’ı da etkilemiştir. Saldırının, BTC, BTE, BTK hatlarının bulunduğu kente düzenlemesi transit ülkeleri de doğrudan etkilemiştir. Bu bağlamda Türkiye, Kafkasya jeopolitiğini değiştiren adımlar atmış ve Azerbaycan’a açıkça destek vermiştir. Gürcistan’da Türkiye’nin oyun kurucu rolünü takdirle karşılamıştır. Ayrıca İkinci Karabağ Savaşı sonrası Türkiye’nin ihtilaf çözücü rolü Gürcistan’ın donmuş sorunları (Abhazya ve Güney Osetya) için örnek teşkil etmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye, 2020 yılında başlayan koronavirüs salgınıyla mücadele üzerine yumuşak güç çerçevesinde Gürcistan’a bir takım yardımda bulunmuş ve ikili ilişkileri güçlendirilmesinde ciddi katkı sağlamıştır. Bu bağlamda Türkiye’nin, Türkiye eksenini olarak adlandırdığı yeni prensipleri çerçevesinde uyguladığı sert ve yumuşak gücün en açık örneği Kafkasya’da karşımıza çıkmaktadır.⁶⁵² Bunun dışında her iki ülke de birbirlerinin zor zamanlarında yardıma koşan dost ve kardeş ülke hâline gelmiştir. Türkiye’nin 6 Şubat 2023’te yaşadığı “asrın felaketi” olarak adlandırılan deprem felaketinde bu dostluk ve kardeşlik söylemi fazlasıyla kendini göstermiş ve Gürcistan bu konuda arama kurtarma ekiplerinin yanı sıra insani yardımlarda bulunmuştur. Hatta Türkiye’nin toparlanması için gerekli desteğin verileceği ve bu yardımlara devam edileceği belirtilmiştir.⁶⁵³

Tüm bu anlatıların ışığında Türkiye-Gürcistan ilişkilerinde 1990’lı yıllar Türkiye’nin, değişim yaşamasına rağmen büyük ölçüyle Batı referansı ile hareket ettiği bir dönem olmuştur. Gürcistan’ın bağımsızlığını tanıması, Batı’ya dönük politikalarını desteklemesi, arabuluculuk çerçevesinde bölgede barış ve istikrar arayışında olması, enerji kaynaklarının Türkiye’den dağıtılması için Batı desteğini alması Batılı kimliğinin

⁶⁵⁰ Bilgehan Öztürk, “Türkiye’nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2018”, *Türk Dış Politikası 2018*, mlf. Burhanettin Duran, Kemal İnâat ve Mustafa Caner (İstanbul: SETA, 2019), 255.

⁶⁵¹ Bilgehan Öztürk, “Türkiye’nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2019”, *Türk Dış Politikası 2019*, mlf. Burhanettin Duran, Kemal İnâat ve Mustafa Caner (İstanbul: SETA, 2020), 288.

⁶⁵² Mehmet Çağatay Güler, “Türkiye’nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2020”, *Türk Dış Politikası 2020*, mlf. Burhanettin Duran, Kemal İnâat ve Mustafa Caner (İstanbul: SETA, 2021), 555-559.

⁶⁵³ Mustafa Deveci, “Gürcistan, “Asrın Felaketi”nde Türkiye’nin Yardımına Koşan İlk Ülkelerden Oldu”, *Anadolu Ajansı* (12 Şubat 2023).

bir göstergesidir. Ayrıca öteki olarak algıladığı Rusya'yı bölgede dengelemeye çalışmıştır. 2000'li yıllarda AK Parti iktidarıyla birlikte dış politikada yeni arayışlar ve yeni prensipler geliştirilmiştir. Yumuşak güç, komşularla sıfır sorun, proaktif diplomasi gibi ilkeler ve merkez ülke çerçevesinde hareket eden Türkiye, Gürcistan'la ilişkilerini de bu bağlamda ilerletmiştir. Bu dönemde Türkiye, bölgesel liderliği güçlendirebileceği ve yine bölgede istikrarlı ve güvenli bir ortam inşa etmeye çalışmış, dengeli bir politika yürütmüştür. AK Parti döneminin ilk yıllarında yoğunlukla Batı referansı ile hareket edildiği yukarıdaki anlatılardan rahatça çıkarsanabilir. Ancak daha sonraki dönemlerde AB üyeliği konusunda yaşanan sorunlar ve Arap Baharı gibi nedenlerden dolayı Türkiye'nin kimliği yeniden şekillenmiş ve daha fazla pragmatik bir çizgide ilerlemiştir. Gürcistan'la ilişkiler ise bu süreçte de aynı şekilde devam ettirilmiştir. Tarihsel ve kültürel yakınlıklarına olan vurgu artırılmış, birbirlerinin egemenliklerine ve bağımsızlıklarına saygı gösterilmiş, dost ve kardeş ülke söylemleri geliştirilmiş ve bu doğrultuda bölgedeki enerji, ulaşım, güvenlik (bölgedeki istikrarı sağlamak üzere sınırların korunması, terörle mücadele ve Gürcistan'ın NATO hedefine destek olma ve bu çerçevede askerî birliklerin NATO standartlarına ulaşılması için destekte bulunmak gibi) ticaret, turizm, eğitim gibi alanlarda iş birlikleri geliştirilmiştir. Ancak Rusya'yla artan ilişkiler çerçevesinde daha dengeli bir yaklaşım sergilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Tabii tüm bunlar Türkiye'nin yeniden yorumladığı kimlik çerçevesinde şekillendirilmiştir.

4.2. ERMENİSTAN İLE İLİŞKİLER

Türkiye'nin Kafkasya'daki en problemli ilişkilere sahip olduğu Ermenistan'a karşı yürüttüğü politikası ise birçok aktörle ilişkilerine etkisi göz önüne alındığında Kafkasya politikasında önemli bir yeri olmuştur. Türkiye, Soğuk Savaş sonrası diğer ülkelerin kazandığı bağımsızlığı tanıdığı gibi Ermenistan'ın bağımsızlığını da 1991'de önkoşul olmaksızın tanımıştır. Fakat Türkiye-Ermenistan ilişkileri ilerletilememiştir. Ermenistan'ın 1915 olaylarına dayanarak inşa ettiği kimliğinin “öteki”sinin Türkiye oluşu bu ilişkilerin ilerletilebilmesinin önündeki engellerden biri olmuştur. Özellikle soykırım iddialarını uluslararası arenada gündeme sunan ve bu iddiaların tanınmasını dış politikada araç olarak kullanan Ermenistan'ın, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü alenen

tanımaması, Bağımsızlık Bildirgesi ve Dağlık Karabağ konusundaki tutumu ilişki kurulmasını zorlaştırmıştır.⁶⁵⁴

Her ne kadar Türkiye, kimlik inşa sürecinde içsel ötekisini Osmanlı olarak belirlemiş ve geçmişle olan bağını koparmaya çalışmışsa da dışarıda hâlâ Osmanlı'nın ardılı olarak görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Ermenistan'ın Türkiye'yi öteki olarak belirlerken başvurduğu tarihsel referansının Osmanlı geçmişiyle bağlantılı olması Türkiye'yle ilişkilerin bu çerçevede belirlenmesine neden olmuştur. Aslına bakılırsa Türkiye'nin yeni bir ülke ve kimliğinin olması bu ilişkilerin iyi yönde ilerleme ihtimalini doğursa da Ermenistan'ın dış politikadaki kimliksel yaklaşımı bunu mümkün kılmamıştır.

Aslına bakılırsa ilişkilerin ilerletilememesindeki en büyük nedenlerden biri Ermeni diasporasının, Ermenistan'ın ulusal çıkar ve dış politikası üzerindeki etkisidir. Ermenistan yönetimi, mevcut uluslararası sistemin neticesinde oluşan bölgesel dengeler üzerine Türkiye'yle olan ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesini düşünmüşse de bölgedeki gerçeklerden uzak, soykırım iddialarını sürekli gündemde tutmaya çalışan ve bunu mevcudiyetinin ideolojisi hâline getiren Ermeni diasporasının etkisi nedeniyle gerçekleştirememiştir. Aslında bölgedeki gerçeklikleri yaşayan Ermenistan yönetimi için Türkiye'yle kurulacak ilişkiler önem arz etmekteydi. Yönetime göre Avrupa ülkelerine açılabilmesi, Rusya'dan tam bağımsızlığını alabilmesi ve ekonomisinin iyileştirilebilmesi ancak tarihsel düşmanlıkların bir kenara bırakılıp Türkiye'yle ilişkilerin normalleştirilmesiyle mümkündü. Aynı şekilde Türkiye'nin de hem herhangi bir engelle karşılaşmadan Orta Asya'ya açılabilmesi hem de diasporanın ABD üzerindeki etkisini kırması noktasında Ermenistan'la kurulacak ilişkileri önemli görmekteydi.⁶⁵⁵

Başlangıçta iki devlette bu düşüncelerini davranışlara dökmek için gerekli birtakım adımlar atmıştır. Özellikle, 23 Ağustos 1990'da "Bağımsızlık Bildirgesi" görüşmelerinin yapıldığı sırada Ermenistan'ın ilk Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan, bildirgede politik açıdan uygun olmayacağını düşündüğü soykırım konusunun yer almaması gerektiğini savunmuştur. Ancak tüm çabalarına rağmen milliyetçilerin baskılarıyla Batı Ermenistan'da yaşandığı kabul edilen soykırım iddiaları ve bu iddiaların uluslararası arenada tanıtılıp kabul ettirilmesine dair madde bildirgeye dâhil edilmiştir.⁶⁵⁶

⁶⁵⁴ Tüysüz, "Güney Kafkasya İle İlişkilerde İmkân ve Sınırlar", 413.

⁶⁵⁵ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", 407.

⁶⁵⁶ Stephan H. Austourian, From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia", *Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies Working Paper Series* (Winter 2000-2001), 19-20.

Ancak Petrosyan, uluslararası alana bu konuyu taşımamaya gayret etmiştir. Ayrıca Ermenistan, 1992 yılında AGİT'e üye olmuş ve yaptığı bu üyelikle sınırların değişmezliğini kabul etmiştir.⁶⁵⁷ Bu konu üzerindeki tartışma günümüzde de gündeme gelmiş ve 1 Şubat 2024 tarihinde dönemin başbakanı Nikol Paşinyan, anayasa ve Bağımsızlık Bildirgesi'nin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir. Paşinyan, bildirgedeki tarihsel adaletin yeniden tesisi, Ermeni halkının arzuları ve Ermenistan'la Dağlık Karabağ'ın birleşmesi hedefi gibi unsurlara uygun hareket edilmesi hâlinde barış sağlanamayacağını ileri sürmüştür. Konuşmasının devamında Paşinyan;

Bildirge nedir? Bildirge, bağımsız bir devlet kurma sürecini başlatmamızla ilgili. Üç dönüm noktası belirliyoruz, biri tarihi adalet, diğeri Ermeni halkının arzuları ve üçüncüsü Karabağ ile Ermenistan'ın yeniden birleşme kararı. Biz hep Azerbaycan açısından bakıyoruz ama neden diğer komşularımızın bunu nasıl algıladığına bakmıyoruz? Tarihsel adaleti yeniden tesis edecek bir devlet yaratmamızı nasıl algılıyorlar? Tarihsel adaleti yeniden tesis etmek ne anlama geliyor? Ermenistan'da, Azerbaycan ve Türkiye'nin konuları nasıl algıladığı düşünülüyor ama neden Gürcistan'ın nasıl algıladığı sorusunu hiç sormuyoruz? Neden kendimize şu soruyu sormuyoruz? Gürcistan'ın neden Ermenistan'la değil de Azerbaycan ve Türkiye ile derin savunma ilişkileri var? Bunun devletimizin temeline koyduğumuz mesajlarla bir ilgisi olabilir mi?⁶⁵⁸

Görüldüğü üzere, Ermenistan'ın devlet kimliği olarak ele alabileceğimiz Bağımsızlık Bildirgesi, Ermenistan'ı bölgede sıkıştırmakta ve komşu devletlerle arasında iyi ilişkiler geliştirememesine neden olmaktadır. Bu konu hakkında yeni bir değerlendirme yapılmadığı sürece de Ermenistan'ın bölgedeki durumunun devam edeceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca, “Büyük Ermenistan Hayali” doğrultusunda Türkiye topraklarından Batı Ermenistan olarak bahsedilmesi, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde önemli bir yer tutmuştur.

Öyle ki Ermenistan'ın, 1991 Şubat ayında sınırları düzenleyen 1921 Kars Antlaşması'nı tanımadığını açıklamasından bir sene sonra Türkiye, Ermenistan'a bir yazı göndermiş ve Türk-Ermeni sınırı tanınmadığı sürece diplomatik ilişkilerin başlatılmayacağını bildirmiştir.⁶⁵⁹ Aslında Ermenistan'ın bu tutumu, AGİT'e üyeliğiyle sınırların değişmezliğini kabul ettiği göz önüne alındığında 1921 Anlaşmasının sorgulanması ve Bağımsızlık Bildirgesindeki “Batı Ermenistan” vurgusu, verilen uluslararası taahhütlerle çelişmiştir. Bu gibi nedenlerden dolayı Ermenistan ve Türkiye arasında diplomatik ilişkiler kurulamamış ve bu süreç, Dağlık Karabağ sorununun da

⁶⁵⁷ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler”, 407.

⁶⁵⁸ Yavuz Aydın, “Paşinyan'a Göre Ermenistan'ın Bağımsızlık Bildirgesi'ndeki Unsurlar Barış Getirmeyecek, Aksine Savaş Çıkaracak”, *Anadolu Ajansı* (1 Şubat 2024).

⁶⁵⁹ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler”, 408.

gündeme gelip sınırların kapatılmasıyla tamamen sorunlu bir hâl almıştır. Aslına bakılırsa Türkiye, Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Kafkasya politikası kapsamında iyi ilişkiler kurmaya çalışsa da Ermenistan'ın dış politikası ve Dağlık Karabağ Sorunu buna olanak tanımamıştır. Dağlık Karabağ çatışması sırasında bile Türkiye, insani yardımın geçmesine müsaade etmiş ve elektrik enerjisinin alımına dair protokol dahi yapmıştır.⁶⁶⁰

Bu sırada Ermenistan ile ilişkiler noktasında Türkiye'de iki görüş ortaya çıkmış ve Özal'ın yer aldığı taraf, Türkiye'nin aktif politika izleyerek SSCB'nin dağılması sonrası bölgede oluşan fırsatları elde etmesi ve Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'a açık bir şekilde destek verilmesi gerekliliğini ortaya koyarken Demirel'in yer aldığı diğer taraf da, Ermenistan'la kurulacak ilişkilerin ilk olarak ekonomik alanda başlatılabileceğini ileri sürerek bu durumun, Ermenistan üzerindeki Rusya etkisinin kırılarak Türkiye'ye yakınlaştıracığına ve Dağlık Karabağ konusunda Türkiye'nin nüfuz alanını artıracığını düşünmüştür. Bu sebeple Ermenistan'a giden insani yardımlara karşı koyulmaması gerektiğini söyleyen Demirel, bunun Türkiye'nin çıkarına olacağını belirtmiştir. Bu sebeple Türkiye, Ermenistan'a tahıl satmaya başlamış ve alım satım sırasında Azerbaycan'ın Ermenistan'a karşı uyguladığı petrol ambargosunu kıran elektrik alımına dair protokol imzalanmıştır. Ancak Dağlık Karabağ'daki çatışmaların artması ve durumun Ermenistan'ın lehine dönmesi, kurulması planlanan ilişkilerin askıya alınmasına neden olmuştur. Ayrıca bu süreçte Türk kamuoyunda artan Ermenistan karşıtı gösteriler, Türkiye'yi zora sokmuştur. Çünkü Demirel, tartışmaların Müslüman ve Hristiyan karşıtlığı üzerinden kurulma ihtimalinin Türkiye ile Azerbaycan'a zarar vereceğinden ve bu durumun uluslararası arenada baskı yaratacağından endişe duymuştur. Ancak, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmeye başlaması, kamuoyu baskısının artmasını sağlamıştır. Bu baskılar ise Türkiye'nin bölgede elçilikler açarken Ermenistan'da açılmamasına ve diplomatik ilişkilerin kurulmasından uzak durulmasına neden olmuştur.⁶⁶¹

Özal ve Demirel'in bu söylemlerinin birbirinden farklılık göstermesi, Türkiye'nin hem bölge özelinde hem de uluslararası alanda kimliğin ne şekilde inşa edilmesi gerektiğiyle alakalı iki farklı anlayışa sahip olduğunu göstermektedir. Özal, SSCB'nin

⁶⁶⁰ Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, 101-102.

⁶⁶¹ Suha Bolukbasi, "Ankara's Baku-Centered Transcaucasia Policy: Has It Failed?", *The Middle East Journal* 51/1 (Winter 1997), 84-85. ve Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", 410.

dağılması sonrasında bölgede oluşan güç boşluğunu doldurmak istemektedir. Bu sebeple, Türkiye'nin daha aktif bir dış politika izlemesi ve oyun kurucu bir aktör olması gerektiğini öne sürmektedir. Tabii, bu isteklerin en büyük nedenini Türkiye'nin, Avrupa nedeniyle yaşadığı kimlik bunalımı ve uluslararası sistemin yaşadığı dönüşümle ilintilendirebilir, Batı'ya olan bağımlılığın kırılması ve çok boyutlu dış politika izlemenin önemi fark edilmiştir, diyebiliriz. Ülke içerisinde Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili Ermenistan karşıtı gösterilerinin artması ise bu dalgayı yönetmek isteyen Özal'ın, Azerbaycan'a açık destek verilmesi gerektiğini öne sürmesine neden olmuştur. Bir diğer neden olarak ise Azerbaycan'la olan ortak tarihi ve kültürel bağların yeniden canlandırılmak istenmesini gösterebiliriz. Böylelikle, Batı'ya yönelen Azerbaycan ile kurulan ilişkiler sayesinde Türkiye'nin bölgedeki liderlik iddiası pekişebilecektir. Demirel ise Özal'a oranla daha uzlaşmacı ve dengeli bir tavır takınmıştır. Hem Batı'yla olan uyumu korumaya çalışmış hem de Rusya'yla dengeyi sağlamak istemiştir.

Ermenistan'ın Rusya'yla olan yakın ilişkileri, Rusya'ya askerî üs verilmesi ve Ermenistan sınırlarına Rus askerlerinin yerleştirilmesi⁶⁶² bu dengenin isteğini anlatır niteliktedir. Bölgedeki statükonun korunmasından ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunmasından yana olan Türkiye, bu durumdan endişe duymuştur. Bu zamana kadar kendisi için öteki olarak belirlediği Rusya'nın yeniden yakınına kadar gelmesi bölgesel güç olma isteğini tehlikeye atmıştır. Ayrıca Rusya, Türkiye'yi hâlâ Batı'nın bir uzantısı olarak görmeye devam etmiş ve bölgesel güç olma hedefini kendisine tehdit olarak algılamıştır. Neticede iki devletin de birbirlerini tehdit olarak algılaması, hem bölge hem de uluslararası alandaki güç dengeleri açısından önemli bir noktada bulunmaktadır. Bu sebeple daha temkinli bir tutum benimsemiş Demirel, ekonomik ve diplomatik iş birlikleriyle Türkiye'ye etki alanı yaratmak istemiştir.

Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladığı ambargoyu delmekle suçlanan Türkiye, AB'nin gönderdiği buğdayın geçişini kısıtlamış, elektrik enerjisinin alımına dair protokolü de uygulamaya almadan iptal etmiştir. 1993'ün başında ise Ermenistan'ın Kelbecer'i işgali Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasını sona erdirmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Dağlık Karabağ Sorunu Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde önemli bir noktada olmuş hatta, diyalog için Azerbaycan topraklarının boşaltılması ön koşul hâline getirilmiştir. Ermenistan'ın yayılmacı tutumunun Nahçıvan'a da sıçrama ihtimali ortaya

⁶⁶²Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", 410.

çıkıldığında Türkiye'nin, Ermenistan sınırına asker kaydırıldığına ve müdahalede bulunulacağına dair haberler Ermenistan'ı endişelendirmiştir.⁶⁶³ Özal'ın ise "Ermeni sınırında tatbikat yapıldığı sırada birkaç bomba sınırın öteki tarafına düşse ne olur?"⁶⁶⁴ şeklindeki açıklamaları, bölgede savaş çıkmasını istemeyen ABD ve bölgedeki nüfuz alanının tehdit edildiğini düşünen Rusya'yla da ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur.

Özal'ın 1993'te vefatı üzerine cenazeye katılım sağlayan Ermenistan Cumhurbaşkanı Ter-Petrosyan ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey'i bir araya getiren Demirel, üçlü bir toplantı düzenlemiş ve iki ülke cumhurbaşkanı ilk defa el sıkışmıştır. Bu toplantıdan bir sonuç çıkmamış, ancak Azerbaycan yanlısı ve radikal olan Özal'ın ardından Dağlık Karabağ konusunda arabuluculukta bulunma ihtimali ortaya çıkmıştır. Hatta çözüm için ABD ve Rusya'yla iş birliği yapan Türkiye, bir plan sunmuştur. Tarafların kabul ettiği bu plan, Elçibey'in devrilmesi sürecine denk gelmesi nedeniyle uygulamaya alınamamıştır. Azerbaycan'ın yaşadığı karmaşıklıklardan faydalanan Ermenistan, işgale yeniden başlamış ve Azerbaycan'ın verdiği kayıplar artıkça Türkiye'nin de söylemleri sertleşmiştir.⁶⁶⁵

Aslına bakılırsa Türkiye, başlangıçta Azerbaycan yanlısı gibi görünmesine rağmen tarafsız kalmaya daha meyilli olmuştur. Hem bölgeyi istikrarsızlaştırmak istememiş hem de Batılı devletlerin tepkilerinden çekinmiştir. Öyle ki Batı basınında, Türkiye'nin daha yolun başında Azerbaycan'dan yana bir tutum takınma ihtimalinde uluslararası alanda Ermeni karşıtı olarak görüneceğine ve bu da Ermeni diasporasının, Yahudi ve Hristiyan lobilerinin de desteğini alarak Türkiye'ye politik baskı uygulayacağına dair değerlendirmeler yapılmıştır.⁶⁶⁶

Bu durum, Ermeni diasporasının Ermenistan dış politikasındaki etkisini gözler önüne sermekle birlikte uluslararası alandaki nüfuz alanını da göstermektedir. Türkiye'nin, Ermenistan'a yönelik politikası ve Ermeni diasporasının da dış politikaya etkisi gibi unsurlar sebebiyle diğer aktörlerle olan ilişkileri de etkilenmiştir. Hatta Türkiye'nin 1987'deki AB'ye yapılan tam üyelik başvurusundan yalnızca üç ay sonra AP "Ermeni Sorununun Çözümü" isimli tavsiye kararı almış ve Türkiye'nin 1915-1917

⁶⁶³ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", 410-411.

⁶⁶⁴ Aygün Attar, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2012), 153.

⁶⁶⁵ Ali Faik Demir, "SSCB Sonrası Dönemde Türkiye-Ermenistan İlişkileri", *Uluslararası İlişkiler* 2/5 (Bahar 2005), 120.

⁶⁶⁶ Attar, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler*, 150-152.

dönemindeki olayları soykırım olarak tanımamasının üyelik önündeki engel olduğunu belirtmiştir. 17 Aralık 2004 tarihinde düzenlenen Brüksel Zirvesinden iki gün önce yeni bir tavsiye kararı kabul eden AP, Türkiye'nin 'soykırımı' tanımamasını istemiştir. Bunun yanı sıra ABD kongresinde de bu iddialarının tanınması için çabalayan Ermeni lobisi, Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği gibi Ermenistan'la ilişkilerin düzelmesini de engellemektedir. Türkiye bu konunun çözümü için bir adım atmış ve 2005'te bu iddialarla ilgili bir tarih komisyonu kurulması yönündeki tavsiyede bulunmuştur. Ancak bu tavsiye, Ermenistan tarafından kabul edilmemiştir. ABD desteğiyle ilişkilerin normalleştirilmesi için kurulan Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu'na da ilk Ermenistan yönetimi sıcak bakmış olsa da diasporanın baskısı nedeniyle mesafeli durmak mecburiyetinde kalmıştır.⁶⁶⁷ Neticede, Türkiye, her ne kadar kimliğini korumak ve Batılı normlara uyum sağlamak için çabalasa da diasporanın engeliyle karşılaşmıştır. Yapının, eden üzerindeki etkisini gözlemleyebileceğimiz bu durum diasporanın, Ermenistan üzerindeki inşa edici etkisini göstermektedir.

19 Ocak 2007'de Ermeni diasporasının elini kuvvetlendirecek bir olay yaşanmış ve Agos gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink öldürülmüştür. Türkiye'de bu olaya yönelik verilen tepki, bilhassa cenazeye 100 bin kişinin katılması ve "Hepimiz Hrant'ız, Hepimiz Ermeniyiz" sloganının atılması Ermenistan tarafından olumlu karşılanmış ve Türkiye'nin uluslararası arenada elini kuvvetlendirmiş ve kendisine yönelik oluşacak tepki önlenmiştir.⁶⁶⁸

Aynı zamanda bölgede yaşanan gelişmeler Ermenistan'ı Türkiye'yle olan ilişkilerini normalleştirme mecburiyetinde bırakmıştır. 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı sırasında Gürcistan'ın Rusya'yla olan sınırının kapatması Ermenistan'ı ekonomik olarak zor durumda bırakmıştır. Bu süreçte Türkiye de Ermenistan'la ilişkilerini düzeltmesi için ABD ve AB'nin baskısıyla karşı karşıya kalmıştır. Çünkü Ermeni diasporası soykırım meselesi yüzünden ABD ve AB'yi de zor durumda bırakıyordu. Bu yüzden diasporaya karşı Türkiye'ye yardım konusunda ellerinin güçlenmesi istenildiği için bu baskıda bulunulmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzelmesini, Ermenistan'ın Batı sistemine dâhil edilmesi düşüncesinden dolayı istemişlerdi. Çünkü ABD ve AB'nin, Ermenistan'la daha yakından ilişki kurabilmesi ve Ermenistan

⁶⁶⁷ Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, 103-104.

⁶⁶⁸ Tüysüz, "Güney Kafkasya İle İlişkilerde İmkân ve Sınırlar", 413.

üzerindeki Rusya etkisini kırabilmesi için Türkiye'nin ilişkileri düzeltmesine ihtiyacı vardı.⁶⁶⁹ Aslına bakılırsa Batı'nın bu istekleri, AK Parti dönemi yeniden üretilen kimlik ve dış politikadaki yeni yönelimlerle uyum içerisinde olmuştur. Türkiye'nin tarihi ve coğrafi derinliğinin farkında olarak hareket ettiği ve komşularla sıfır sorun prensibiyle yöneldiği bölge ülkeleriyle barışçıl ve dostane ilişkiler kurulması için gerekli adımlar atılmıştır. Yani Türkiye, Ermenistan ile olan tarihsel sorunları aşarak bölgede yeni bir düzen inşa etmek istemiştir.

Böyle bir ortamda, 2008 yılında Ermenistan'da yapılan başkanlık seçimlerini kazanan Serj Sarkisyan'a tebrik mesajı gönderen Ankara, komşularla sıfır sorun çerçevesinde iki ülke arasındaki iletişimi başlatacak bir adım atmıştır. Sarkisyan'ın da bunun üzerine 6 Eylül 2008'de Erivan'da oynanacak Ermenistan-Türkiye 2010 Dünya Kupası Elemeleri ilk grup maçını birlikte izlemek için Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü davet etmesi ve Cumhurbaşkanı Gül'ün de bu davete olumlu yanıt vermesi "futbol diplomasisi" olarak anılacak süreci başlatmıştır. Bu süreç ilişkilerin geleceği için umut dolu bir siyasal ortam yaratmıştır.⁶⁷⁰

Bu ziyaret sırasında yapılan ikili görüşmelerde Kafkasya'nın genel durumu üzerine konuşulmuş, bölgede istikrar ve barışı sağlamak için görüş alışverişinde bulunulmuştur. Gül ve Sarkisyan görüşme sonrası iki ülke arasındaki sorunların çözülmesinde irade ortaya koyulduğunu belirtmişlerdir. Gül, "Ümit ederim ki bu ziyaret, iki ülke arasındaki problemlerin çözümünde yeni bir başlangıç olur" diyerek iyi niyetlerini belirtmiş, ayrıca Sarkisyan'ın KİİP'e destek verdiğini açıklamıştır. Sarkisyan da "Ben bunu iyi bir başlangıç olarak değerlendiriyorum." ifadesi üzerine iki ülke arasındaki sorunların çözümü konusunda ortak irade gösterdiklerine vurgu yapmış ve "Bu sorunları biz çözeceğiz ve gelecek nesillere bırakmayacağız" demiştir.⁶⁷¹

Karşılıklı atılan bu adımlar, 10 Ekim 2009'da Zürih'te diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi üzerine sınırların açılması ve ilişkilerin kurulması gibi unsurları içeren protokollerin imzalanmasıyla somutlaşmıştır. İlişkilerin düzelmesi açısından tarihî bir aşama olarak görülmüştür. Ancak imza aşaması sırasında gerginlikler yaşanmış Ermenistan Dış İşleri Bakanı Edward Nalbantyan'ın protokollerin ön koşulsuz olarak

⁶⁶⁹ Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, 105.

⁶⁷⁰ Mitat Çelikkpala, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif ve Ritmik Diplomasiye Geçiş", *Uluslararası İlişkiler* 7/25 (Bahar 2010), 111-112.

⁶⁷¹ Milliyet, "Bir Maç, Çok Umut Verdi," (Erişim 15 Aralık 2024).

imzalandığını vurgulamaya çalışırken Davutoğlu'nun, protokollerin Dağlık Karabağ'ın çözüme kavuşmasının ardından hayata geçirileceği yönünde mesaj vermeye çalışması gerginlik yaşanmasına neden olmuştur.⁶⁷²

Protokollerin imzalanmasından sonra Cumhurbaşkanı Gül, futbol diplomasisi çerçevesinde rövanş maçını izlemek üzere Sarkisyan'ı Türkiye'ye davet etmiş ve Sarkisyan, 14 Ekim 2009'da maçı izlemeye Türkiye'ye gelmiştir. Tüm bu yakınlaşma gayretlerine rağmen protokollerin, parlamentolarda onaylanma aşamasında sıkıntı yaşayan Ermenistan, protokollerin onayı için önkoşul sürerek soykırım iddialarının tanınmasına bağlamıştır. Sürecin tıkanmasına neden olan bu olay ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu'nun soykırım tasarısını kabul etmesi üzerine Türkiye'den gelen tepkiler ve Ermenistan'ın da protokollerin geri çekileceğini söylemesi sürecin daha da çıkmaza girmesine neden olmuştur. İlişkileri düzeltmek için birkaç kültürel anlamda adımlar atılmış olsa da havayı yumuşatmaya yetmemiştir.⁶⁷³ Başbakan Erdoğan'ın 2014 yılında Ermeni tehcirinin yıl dönümü öncesinde "Ermenilerin acılarını anlamalarını anlamak ve paylaşmak bir insanlık vazifesidir" şeklinde dokuz dilde taziye mesajı vermiş olması da havanın yumuşamasında etkili olmamış ve önceki sürece geri dönmüştür.⁶⁷⁴ Daha önce de bahsettiğimiz gibi kimlikler bir kez inşa edildiğinde değişimi kolay olmaz. Bu doğrultuda Türkiye'nin, kolektif hafızasında yer alan Ermenistan algısı, ilişkilerin normalleşmesinin önündeki engellerden biri olmuştur. Diğer engel ise "Tek Millet İki Devlet" şiarıyla bağ kurulan ve kardeş ülke olarak görülen Azerbaycan'ın bu durumundan rahatsızlık duymasıdır.

Ermenistan'la yapılan protokollerin, Karabağ sorunu çözülmeden Türkiye'nin, Ermenistan sınırlarını açma ihtimali, hâliyle Azerbaycan'la ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkiye'ye ucuz gaz satışını durduracağını söylemesinin ardından Türkiye'yi es geçen enerji hatları için alternatif güzergâh üzerinde çalıştıklarına dair açıklamalar yapmıştır.⁶⁷⁵ Erdoğan, kardeş ülke olarak görülen Azerbaycan'ın haklı davasında yalnız bırakılmayacağını ve Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden sınır kapısının açılmayacağını belirtmiştir.⁶⁷⁶

⁶⁷² Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler Cilt 3", 499-502.

⁶⁷³ Tüysüz, "Güney Kafkasya İle İlişkilerde İmkân ve Sınırlar", 415-416.

⁶⁷⁴ Aljazeera Türk, "Erdoğan'dan Ermenilere 9 Dilde Taziye," (Erişim 15 Aralık 2024).

⁶⁷⁵ Hürriyet, "Türkiye'siz Gaz Rotası Arıyor" (Erişim 15 Aralık 2024).

⁶⁷⁶ Son Dakika, "Erdoğan: Azerbaycan'ı (Haklı Davasında) Yalnız Bırakmayacağız," (Erişim 15 Aralık 2024).

Ermenistan'ın komşu ülkeleriyle yaşadığı bu sorunlar, bölgede daha da yalnızlaşmasına ve siyasi, ekonomik ve askerî açıdan tamamen Rusya'ya bağlanmasına neden olmuştur. Nitekim, 2013 yılında AB ile ortaklık anlaşması imzalamayı planlayan Ermenistan, bu kararından vazgeçerek Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılım sağlamıştır. Ancak bu adımlara rağmen göç vermekten ve daha da fakirleşmekten kurtulamamıştır. Ermenistan'ın bölge ülkeleriyle ilişkilerini normalleştirmeden bu durumdan kurtulamayacağı açıktır. Bu nedenle, bölgede sağlanacak kalıcı barış ve istikrar bölgenin tüm ülkeleri için büyük önem taşımaktadır.⁶⁷⁷

1 Mart 2018 tarihine gelindiğinde ise Cumhurbaşkanı Sarkisyan, 2015'te parlamentodan geri çektiği protokolleri, hükümsüz ilan etmiştir. 27 Eylül 2020'de başlayan İkinci Karabağ Savaşı sonrası ise yenilgiye uğrayan Ermenistan'la, oluşan yeni konjonktüre uygun olarak ilişkilerin normalleştirilmesi amacıyla önkoşul olmadan doğrudan diyalog kurulmaya başlanmıştır. 2 Şubat 2022'de doğrudan uçuşlar başlamış, 1 Temmuz'da ise sınırın üçüncü ülke vatandaşlarına açılması ve havayolu kargo ticaretinin başlatılması kararı alınmıştır.⁶⁷⁸ 2023 cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Recep Tayyip Erdoğan için düzenlenen törene Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın da katılımı önemli bir gelişme olmuştur. Savaş sonrası Azerbaycan-Ermenistan arasında barış görüşmelerinin başlaması üzerine Türkiye bu süreci desteklediğini söylemiş ve bir an önce barış antlaşmasının imzalanması gerektiğine dikkat çekmiştir. Erdoğan ise iki ülkenin güven artırıcı adımlar attığını gelecekte de bu sürecin aynı şekilde devam etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bölgede ortaya çıkan bu durum barış, istikrar ve iş birliği sürecinin başlaması için tarihi bir fırsat olarak görülmektedir. Normalleşme görüşmelerinin sürdüğü sırada Ermenistan'da açılan "Nemesis Anıtı" Türkiye'yle ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Geçmişte birçok Türk diplomat ve askerlerini şehit eden teröristler adına dikilen bu anıtın devlet politikası olmadığını ileri süren Ermenistan, açılışın muhalefet tarafından gerçekleştirildiğini söylemiştir. Bunun yanı sıra ilişkilerin normalleştirilme sürecinde birçok engel ve zorlukla karşılaşılacağı belirterek Ermenistan'ın iyi ilişkiler kurulması konusundaki tutumunu göstermiştir.⁶⁷⁹

⁶⁷⁷ Emre Erşen, "Türkiye'nin Rusya ve Güney Kafkasya Politikası 2014", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014*, mlf. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Balcı (Ankara: SETA, 2015), 369.

⁶⁷⁸ Türkiye Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri," (Erişim 15 Aralık 2024).

⁶⁷⁹ Ünal Tüysüz, "Türkiye'nin Rusya ve Güney Kafkasya Politikaları 2023", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2023*, mlf. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner (İstanbul: SETA, 2024), 274-275.

Neticede Batılı devlet kimliği ile hareket eden ve bölgedeki politikalarını da bu kimlik çerçevesinde belirleyen Türkiye, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bölgede bağımsızlıklarını kazanan devletlerin Ermenistan'da dâhil tamamını tanımıştır. Ancak devletlerin kolektif hafızalarında yer alan algılamaları bu ilişkilerin kurulmasında önemli engellerden biri olmuştur. Özellikle Ermenistan'ın, Türkiye'yi kimliğinin ötekisi olarak belirlemesi bu ilişkilerin en baştan ilerlemeyeceğini gösterir niteliktedir. Büyük Ermenistan Hayali, 1915 Olayları ve Dağlık Karabağ Sorunu ilişkilerin gidişatını belirleyecek unsurlar olmuştur. Azerbaycan ve Ermenistan'ın yaşadığı bu sorun karşısında Türkiye, Azerbaycan'ı destekleme kararı almış, ancak sorunun çözümü için Batılı kimliği doğrultusunda ve uluslararası sistemle uyumlu hareket etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü savunulmuş, Ermenistan sınırları kapatılmış ve ekonomik ilişkiler durdurulmuştur.

2000'li yıllara geldiğimizde ise Türk dış politikasının belirleyicisi AK Parti olmuştur. AK Parti'nin dış politikadaki yeni yönelimleri ve söylemleri Türkiye'nin devlet kimliği çerçevesini dönüştüren bir adım olmuştur. Özellikle Türkiye'nin bulunduğu coğrafyanın ve sahip olduğu tarihin derinliğinin farkında olan ve kendini merkez ülke olarak konumlandırmak isteyen Türkiye'nin, Ermenistan ile ilişkilerini de bu doğrultuda ele almak yerinde olacaktır. Dış politikadaki yeni yönelimleri ve özellikle komşularla sıfır sorun prensibiyle hareket ettiği bölgede, Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleştirilmesi önemli bir adım olarak görülmüştür. Bölgedeki barış ve istikrarın sağlanması Ermenistan ile kurulacak ilişkilere bağlı olmuştur. Bu nedenle Türkiye kolektif hafıza da yer edinmiş Ermeni algısını aşmak ve bölgede barışçıl bir düzen inşa etmek istemiştir. Tabii tüm bu politikaların, Batılı kimliği ve devletlerle uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle, 2009 yılında ilişkilerin iyileştirilmesi için atılan adımlar bunu göstermektedir. Ancak, inşa edilen bir kimliğin kolay kolay değişmeyeceği göz önüne alındığında Türkiye ve Ermenistan'ın birbirlerine yönelik algılarının pek değişmediğini söyleyebiliriz.

İkinci Karabağ Savaşı sonrası ise Türkiye desteğiyle zafer elde eden Azerbaycan ve Ermenistan arasında barış görüşmelerinin başlamasıyla Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde de normalleşme süreci başlamıştır. Batılı normlarla ve bölgede barış ve istikrarın sağlanması konusunda hareket eden Türkiye, bölgede yalnız kalmış Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığını kırmak istemiştir. Özellikle İkinci Karabağ

Savaşı sırasında ve sonrasında büyük bir başarı gösteren Türkiye, bölgedeki barış ve istikrarın onsuz sağlanamayacağını göstermiştir.

Tüm bu anlatıların ışığında akıllara bir soru gelmekte; Türkiye-Ermenistan arasında iyi ilişkiler kurulabilmesi mümkün mü? Eğer, birbirlerine karşı kolektif hafızlarında yer alan tarihsel tüm algılar geri plana atılabilirse, mümkün görünmekte. Ancak, Ermeni Diasporasının Ermenistan üzerindeki etkisi göz önüne alındığında diasporanın algılarının da değişmesi gerekmektedir. Nitekim, eden-yapı ilişkisi göz önüne alındığında diaspora ve Ermenistan buna çok açık bir örnek sunmaktadır. Diasporanın bölge gerçekliğinden uzak olmasına rağmen Ermenistan üzerinde sağladığı etki göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle, Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin diaspora olmadan okunması mümkün değildir. Yani, Türkiye ve Ermenistan arasında iyi bir ilişki kurulabilmesi için diasporanın algısı önemlidir.

4.3. AZERBAYCAN İLE İLİŞKİLER

Azerbaycan'ın Soğuk Savaş sonrası bağımsızlığını kazanana kadar sınırlı bir şekilde kurulan Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, Türkiye'nin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmasıyla yoğun bir sürece girmiştir.⁶⁸⁰ Tarihsel, etnik, dilsel ve kültürel olarak yakın bulunan Azerbaycan'la ilişkiler Türkiye'nin, Kafkasya politikasında merkezi bir konumda yer almaktadır. Aynı zamanda Türkiye'nin Orta Asya'ya açılımında köprü olabilecek konumu ve sahip olduğu enerji kaynaklarının getirmiş olduğu istikrar, Azerbaycan'ın stratejik olarak önemli bir yere konulmasına neden olmuştur. Türkiye'nin bölge politikasında Azerbaycan'la olan sıkı ilişkisi bilhassa enerji alanında önemli avantaj sağlarken Azerbaycan'ın bağımsızlığından itibaren yaşadığı istikrarsızlık ve Dağlık Karabağ sorunu Türkiye'nin bölge politikasında zorluklara sebep olmuştur.⁶⁸¹

Bölgedeki hareket alanını artırmak isteyen ve Azerbaycan'la ilişkilerine ayrı önem veren Türkiye'nin, Azerbaycan'a yönelik politikası temelde aynı kalmış olsa da Azerbaycan'ın yaşadığı iç çekişmeler ve istikrarsızlığı, ilişkilerin dönemsel olarak değişiklik göstermesine yol açmıştır. Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanı olan ve Rusya yanlısı politika izleyen Ayaz Muttalibov döneminde belirgin açılımlar görülmezken, halk

⁶⁸⁰ Fatih Erarslan ve Fatma Nur Özdemir, "Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı", *Türk Dünyası Araştırmaları* 129/255 (Aralık 2021), 318.

⁶⁸¹ Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, 95.

hareketi sonrası 7 Haziran 1992’de yapılan seçimlerde cumhurbaşkanı olarak seçilen Ebulfeyz Elçibey’in Azerbaycan dış politikasında yeni açılımlar yapması, Türkiye ile olan ilişkileri olumlu yönde etkilemiştir. Elçibey’in dış politikada, Batı’ya dönük ve daha bağımsız hareket etmesi Türkiye’nin, Azerbaycan’ın Batı’ya açılacak kapısı olarak görülmesine neden olmuştur. Elçibey’in, bir önceki dönemde imzalanan BDT anlaşmasını onaylamaması ve Azerbaycan enerji kaynaklarının değerlendirilmesi noktasında tümüyle Batı ve Türkiye lehine olan bir eğilim göstermesi Rusya’nın rahatsız olmasına yol açmıştır. Azerbaycan’ın bu tutum ve tavrı, Rusya’nın Ermenistan’a daha fazla destek vermesiyle ve Elçibey yönetiminin güç kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Elçibey’in yönetimi ele alması, Türkiye tarafından olumlu karşılanırken Rusya ve İran (Elçibey’in Güney Azerbaycan olarak ele aldığı İran topraklarında yaşayan İran Azerileri ile yakınlık kurma isteği olması sebebiyle) tarafından istenmeyen bir durum olarak değerlendirilmiştir. Türkiye ve Azerbaycan, 1993’te BTC Petrol Boru Hattı anlaşması da dâhil olmak üzere çeşitli alanlarda çeşitli anlaşmalar yapmış, askerî ilişkiler kapsamında da Türkiye, Azerbaycan’a askerî eğitim desteği vermiştir. Bu dönem Azerbaycan, Ermenilere karşı Türkiye’den asker ve helikopter yardımı istemiş, ancak Türkiye bu bağlamda somut bir adım atamamıştır.⁶⁸²

Elçibey, sıkı bir Türk milliyetçisidir. Türk modelini benimseyeceklerini kendilerine örnek alacaklarını birçok kez belirtmiştir. Ancak Elçibey’e, Türkiye’den beklendiği seviyede destek görememesi ve Ermenilerle başlanan mücadelede başarısız olması üzerine Rusya’ya yakın oluşuyla tanınan Suret Hüseyinov tarafından darbe yapılmıştır. Nahçıvan’a sığınmak zorunda kalan Elçibey’in ardından yönetimi Haydar Aliyev ele almıştır. Haydar Aliyev’in iktidara gelişini başlangıçta olumlu karşılamayan ve tedirgin olan Türkiye, Aliyev’in Rusya’yla daha yakın bir politika izleyeceğinden endişelenmiştir. Zira Aliyev’in, idareyi ele alır almaz Türkiye ile yapılan anlaşmaların gözden geçirilmesi ve revize edilmesi yönünde talimat vermesi bu endişeyi pekiştirmiştir. Ancak Türkiye, Elçibey’in bu şekilde iktidardan uzaklaştırılmasını hoş karşılamamış olsa da Azerbaycan’ın istikrar ve bütünlüğünün sağlanması için Aliyev’e desteğini açıklamıştır.⁶⁸³

⁶⁸² Sönmezoglu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*, 335-336.

⁶⁸³ Kılıçoğlu, “2000’li Yıllarda Türkiye’nin Kafkasya Politikası”, 351.

Haydar Aliyev, dış politikada daha gerçekçi hareket etmiş ve Rusya'yla ilişkileri düzenlemeye çalışmıştır. İlk olarak, BDT anlaşmasını onaylamış ve Ortak Güvenlik Antlaşması imzalanmıştır. Buna karşın, Rus askerlerinin Azerbaycan topraklarına girmesine izin vermemiştir. Rusya ve İran politikalarında daha temkinli bir politika izleyen Aliyev, tarihsel, etnik ve kültürel yakınlık bağlamında Türk modeline olumlu baktığını birçok kez dile getirmiştir. Türk modeline en sıcak bakan Türk Cumhuriyeti olan Azerbaycan, bu modeli özellikle demokrasi ve laiklik çerçevesinde ele almıştır. Bu bağlamda Azerbaycan, yaşadığı sorunlara rağmen demokratik ülke görünümü çizerken Şii Müslüman nüfuslu bir toplum olmasına rağmen İran'ın etkisinden korunmaya çalışmasıyla da laik bir devlet görünümü çizmektedir.⁶⁸⁴

İçeride iktidarını sağlamlaştıran Aliyev, ilk yurtdışı ziyaretinde geleneği bozmayarak, 8-11 Şubat 1994 tarihleri arasında Türkiye'ye gelmiş, Cumhurbaşkanı Demirel'le dostluk ilişkisi kurmuştur. Aliyev'e yönelik yapılan darbe girişimine kadar ilişkiler iyi bir düzeyde ilerlemiştir. Elçibey'i tekrar iktidara getirmeyi planlayan 1995 darbe girişiminin içerisinde birkaç Türk vatandaşının bulunması Aliyev'in, Türkiye'ye olan bakışını değiştirmesine neden olmuştur. Darbe girişimini önceden haber alan Cumhurbaşkanı Demirel'in, Aliyev'e haber vererek yanında yer alan tavrı biraz olsun ilişkilerin normalleşmesini sağlamıştır. Azerbaycan'da Kasım ayında gerçekleşen seçimlerden zaferle ayrılan Aliyev, muhalefeti kontrol altına almaya başlamış, Türkiye de bu duruma ses çıkarmamıştır.⁶⁸⁵

1996 yılının Nisan ayında dönemin başbakanı Mesut Yılmaz'da Azerbaycan'ı ziyaret etmiş ve yine aynı amaçla yani ilişkilerin normalleştirilmesi amacıyla Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Dağlık Karabağ Sorunu çözülmeden geliştirilmeyeceğinin garantisini vermiştir. Bundan yaklaşık iki ay sonra da Türkiye ve Azerbaycan arasında askerî iş birliğini ön gören bir sözleşme imzalanmıştır. Haydar Aliyev'in 5-8 Mayıs 1997'de Türkiye'yi ziyarete gelmesiyle ise ikili ilişkilerdeki soğukluk sona ermiştir. Ziyaret sırasında birisi "Stratejik Ortaklık Deklarasyonu" olmak üzere yedi adet anlaşma imzalanmıştır. Bu deklarasyonla birlikte, Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden pazara açılmasına ve Ermenistan'ın kınanmasına karar verilmiştir. Bunun yanı sıra Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesine de destek vermeye başlayan Haydar Aliyev,⁶⁸⁶ ziyaret

⁶⁸⁴ Sönmezoglu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*, 337-338.

⁶⁸⁵ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler 3. Cilt", 406.

⁶⁸⁶ Sönmezoglu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*, 339.

sırasında iki ülke ilişkilerini “Tek Millet İki Devlet” olarak tanımlamıştır. Böylelikle iki ülke arasında ilişkiler tarihsel, kültürel, dil, din ve etnik bağların vurgulandığı kardeşlik esasına göre dizayn edilmiştir.⁶⁸⁷ Bu süreçten sonra Azerbaycan bir seçim atlatmış ve Haydar Aliyev yeniden cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu dönemde ise Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkiler daha da derinleşirken BTC projesi daha da fazla destek görmüştür. Bunun yanı sıra Rusya-Ermenistan yakınlaşmasına karşılık Türkiye ve NATO’yla yakınlaşmak istemiş ve bunu da Savunma Bakanı’nın Türkiye ziyaretinde bu durumu bildirmiştir. 2000 yılında cumhurbaşkanı olarak seçilen Ahmet Necdet Sezer, ilk resmi ziyaretini Azerbaycan’a gerçekleştirmiş, buna karşılık Aliyev’de 2001 yılında Türkiye’ye gelmiştir. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasındaki askerî iş birliğinin artmasını öneren Aliyev, Azerbaycan’da Türkiye askerinin bulunmasını arzu etmiştir.⁶⁸⁸

Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Azerbaycan ilişkileri sadece jeopolitik ve maddi unsur gibi gereklilikler üzerinden yürütülmemiş, ortak anılar, tarihsel bağlar, kültür, dil ve etnik söylemler üzerinden de yürütülmüştür. Azerbaycan’ın bağımsızlık sonrası inşa etmeye çalıştığı kimliğini Türkiye modeli üzerinden oluşturmaya çalışmış ve Türkiye, Batı’yla kurulmak istenen ilişkilerde önemli görülmüştür. Yani, Azerbaycan’ın inşa etmek istediği kimliği çıkarlarını belirlemiş demek, yanlış olmayacaktır. Kendini Türk dünyası içerisinde konumlandıran Azerbaycan’ın bu kimliği, Türkiye ile ilişkilerin derinleşmesini sağlamıştır. Ayrıca, Türkiye’nin Batı’yla olan ilişkisi uluslararası alandaki konumunu güçlendirmek için önemli görülmüştür. Türkiye açısından ise Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası sistemin de etkisiyle kimlik bunalımı yaşayan Türkiye, yeni dış politika yönelimleri belirlemiş ve bu doğrultuda Kafkasya’ya yönelmiştir. Türkiye, bu dönemde bölgesel güç olmayı hedeflemiş ve bölgedeki sorunların çözümünde aktif rol almak istemiştir. Bu sorunlardan biri olan Dağlık Karabağ konusunda ise Azerbaycan’ın yanında yer almıştır. Ancak bölgedeki dengeleri de göz önünde bulunduran Türkiye, hem Rusya hem de Batı’yla dengeli bir tutum benimsemiştir. Örneğin, Azerbaycan’ın taleplerine rağmen doğrudan askerî destek sağlamamış, ancak bu soruna dikkat çekmek ve sorunu çözmek amacıyla da konuyu uluslararası platformlara taşımıştır.

⁶⁸⁷ Muharrem Ekşi, “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitiğe”, *Avrasya Etüdleri* 36/2 (Aralık 2009), 98.

⁶⁸⁸ Sönmezoglu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*, 339-340.

Haydar Aliyev'in ilerleyen yıllarda sağlığının bozulması üzerine oğlu İlham Aliyev, 4 Ağustos 2003 tarihinde meclisin onaylamasıyla başbakan olarak atanmış, 15 Ekim 2003'te düzenlenen seçimlerde de cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.⁶⁸⁹

Cumhurbaşkanının hareket alanını genişletip çok taraflı, bağımsız politika izleyen Oğul Aliyev'in, 13-15 Nisan 2004 tarihinde Türkiye'ye düzenlediği ziyarette iki ülke arasında ortak bildiri, sivil havacılık ve kültürel alanlarda iş birliğine dair protokoller imzalanmıştır. İki ülke arasındaki stratejik iş birliğinin ilerletilmesi, Dağlık Karabağ sorunun uluslararası hukuka uygun ve barışçıl bir şekilde çözülmesi ve her alanda iş birliklerinin geliştirilmesi konusundaki niyetler söylenmiştir. 2005 yılında ise dönemin Başbakanı Erdoğan, Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Ziyareti sırasında Kıbrıs konusunda destek isteyen Erdoğan, bir sonuç elde edememiştir. 2006 yılında ise Cumhurbaşkanı Sezer, Azerbaycan'a ikinci ziyarette bulunmuş, ancak bu ziyarette herhangi bir anlaşma imzalanmamıştır.⁶⁹⁰ Karşılıklı diplomatik ziyaretleri takiben bölgedeki enerji alanında yapılan iş birliğinin en önemli projesi olan ve 2002 yılında temeli atılan BTC hattı, Temmuz 2006'da hizmete açılmıştır. 2007'de ise Azerbaycan doğal gazını taşıyacak BTE hattı açılmıştır.⁶⁹¹ İlişkilerin seyri 2008 yılında Türkiye ve Ermenistan arasında başlayan "futbol diplomasi"si sürecinde değişmiş ve Azerbaycan-Türkiye ilişkileri gergin bir hâl almıştır. 3-4 Kasım'da Ankara'da, 13-14 Kasım'da ise Azerbaycan'da düzenlenen enerji zirvelerinde Cumhurbaşkanı Gül, Aliyev'e konuyla ilgili açıklamalar yapmışsa da Azerbaycan konuyla ilgili tutumunu değiştirmemiştir.⁶⁹² 23 Nisan 2009'da Ermenistan'la ilişkilerin normalleşmesi için önemli bir adım olan "yol haritası"nın açıklanması üzerine ise Aliyev, durumdan olan rahatsızlığını somutlaştıran adımlar atarak Türk Diyanet İşleri'ne ait camiye onarım gerekçesiyle kapatmış, Azerbaycan doğal gazını, Türkiye üzerinden AB ülkelerine taşınması planlanan Nabucco Doğal Gaz Boru Hattına alternatif olacak proje arayışına başlayacağını belirtmiş ve Temmuz 2009'da anlaşmanın imzalanması planlanan törene katılmayarak İngiltere'ye gitmiştir. Başbakan Erdoğan, 13 Mayıs 2009'da Azerbaycan meclisinde yaptığı konuşmada Dağlık Karabağ Sorunu çözülmeden sınırların açılmayacağını belirtmesi üzerine hava biraz yumuşamış olsa da 10 Ekim 2009'da Ermenistan'la imzalanan protokollerle ilişkiler yeniden gergin bir hâl

⁶⁸⁹ Yeni Azerbaycan Partiyası, "İlham Heyder Oğlu Aliyev," (Erişim 16 Aralık 2024).

⁶⁹⁰ Kılıçoğlu, "2000'li Yıllarda Türkiye'nin Kafkasya Politikası", 353-354.

⁶⁹¹ Ömer Göksel İşyar, "Azerbaycan ve Dış Politikası", *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İş Birliğine*, mlf. Tayyar Arı (Bursa: MKM Yayıncılık, 2010), 69-70.

⁶⁹² Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*, 704.

almıştır.⁶⁹³ 14 Ekim 2009'da Türkiye'de düzenlenen Türkiye-Ermenistan rövanş maçı sırasında FIFA kuralları sebebiyle Azerbaycan bayraklarının içeri alınmaması ve sonrasında da bu bayrakların çöpe atıldığı iddiaları ilişkilerde yeni bir kriz yaşanmasına yol açmıştır. Azerbaycan bu olay üzerine, Bakü'deki Türk şehitliğinde bulunan on bayrak direğini kaldırmış, Türk Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşavirliği'ndeki Türk bayrağı indirilmiştir. Türkiye ise Azerbaycan'a, oranın Türk toprağı olduğunu, bu sebeple bayrağı indiremeyeceklerini belirten bir nota göndermiştir. On bayrak direğinin yerine konulması ve müşavirlik önündeki bayrağın tekrar asılması üzerine kriz atlatılmış,⁶⁹⁴ Türkiye Dışişleri Bakanlık sözcüsü, "Azerbaycan'la yaşananlar bir parantezdi, bu sabah itibarıyla kapandı" şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁶⁹⁵

Türkiye-Ermenistan arasında imzalanan protokollerin onaylanmaması üzerine sürecin tıkanması, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde olumlu bir havanın esmesini sağlamıştır. Karşılıklı diplomatik temaslar devam ettirilmiş, sık sık ziyaretlerde bulunulmuştur. Bu süreçte bazı anlaşmalar yapılmış, 21 Kasım 2008'de Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında siyasi, ekonomik ve kültürel iş birliği alanlarında ilişkilerin derinleştirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla imzalanan bir anlaşmayla "Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA)" kurulmuştur. İki ülke arasındaki önemli iş birliği alanı olan enerji kaynaklarını AB ülkelerine taşıması planlan Nabucco projesi üzerinde 7 Haziran 2010'da mutabakat sağlanmıştır. Ancak, 2011'de Türkiye-Rusya arasında imzalanan Güney Akım hattı projesi ile Türkiye-Azerbaycan arasında imzalanan Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) gibi alternatif boru hatlarının çoğalması, Nabucco projesinin gündemden düşmesine neden olmuştur. Enerji alanındaki iş birlikleri Nahçıvan'ın desteklenmesi noktasında da sürdürülmüş ve Türkiye ile Azerbaycan arasında 17 Temmuz 2010'da Türkiye'nin transit ücreti almadan Nahçıvan'a doğal gaz taşınması noktasında anlaşmaya varılmıştır. Aynı zamanda bölgesel ve uluslararası kuruluşlarda yakın iş birliği ve dayanışma içerisinde olan Türkiye ve Azerbaycan, askerî alanda da iş birlikleri gerçekleştirmişlerdir.⁶⁹⁶

⁶⁹³ Ali Faik Demir, "XXI. Yüzyılda Geçmiş ve Gelecek Açmazındaki Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri", *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, mlf. Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu ve Özlem Terzi (İstanbul: DER Yayınları, 2012), 763-764.

⁶⁹⁴ Tüysüz, "Güney Kafkasya İle İlişkilerde İmkân ve Sınırlar", 406-407.

⁶⁹⁵ CNN Türk, "Azerbaycan ile Bayrak Krizi Sona Erdi" (Erişim 2 Mart 2025).

⁶⁹⁶ Kılıçoğlu, "2000'li Yıllarda Türkiye'nin Kafkasya Politikası", 356-360.

Türkiye, NATO içerisindeki tecrübesini Sovyet tipi askerî birliklere sahip olan Azerbaycan'a aktarmaya gayret etmiş ve birlikleri, NATO standartlarına taşımaya çalışmıştır. Bu durum, bir taraftan Rusya ve İran gibi bölge ülkelerini rahatsız etmiş bir taraftan da Dağlık Karabağ sorununun Türkiye'nin muhtemel desteğinin NATO tarafından sınırlandırılmasına neden olmuş ve askerî ilişkiler uzunca bir zaman eğitim ve teknik konulardan ibaret kalmıştır.⁶⁹⁷ Bu çerçevede geliştirilen ilişkilerden ilki, Azerbaycan'ı 1994'te NATO'nun Barış İçin Ortaklık programına⁶⁹⁸ dâhil etmek olmuştur. Askerî yardımların yanı sıra askerî eğitim merkezleri kurulmuş ve Azerbaycan'ın mevcut askerî okulları NATO standartlarına geçirilmiştir.⁶⁹⁹ “Yüksek Düzeyli Askerî Diyalog” toplantıları düzenlenmiş, savunma sanayi alanında da iş birlikleri (zırhlı devriye araçları, roket topları, İHA, SİHA ihracatı) yapılmıştır. Kasım 2012'de bölgede Gürcistan'ın da dâhil olduğu “Kafkas Kartalı” isimli, 2015-2019 yılları arasında da Azerbaycan-Türkiye arasında “TurAz Şahini ve TurAz Kartalı” adında askerî tatbikatlar gerçekleştirilmiştir.⁷⁰⁰

2013 yılında Prag'da düzenlenen “AB Doğu Ortaklığı Zirve” toplantısında Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın soykırım iddiaları ve Ermenistan-Türkiye sınırlarının kapatılması konusunda Türkiye'ye yaptığı eleştirilere Aliyev, Türkiye'nin yer almadığı bir platformda Ankara'nın resmi temsilcisi gibi davranarak sert bir tepki göstermiştir. Aliyev'in bu tutumunu pragmatik bir çerçeveden değerlendirmek mümkün olsa da sahip olduğu kimliğinin ve iki ülke arasında kurulan müttefiklik ve dostluk ilişkisinin bir göstergesi olmuştur. Bu ilişkinin göstergelerinden biri sayılacak diğer bir konu ise Türkiye'nin her Azerbaycan ziyaretinde Dağlık Karabağ konusunda önemli mesajlar verilmesidir.⁷⁰¹ Örneğin, 2014 yılında dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu, “Azerbaycan topraklarının her bir santimetrekaresi kurtulana kadar Türkiye, Azerbaycan'ın verdiği mücadelenin yanında olacaktır.”⁷⁰² Demiştir. Tabii bu söylemlerin zamanlamasının manidar olduğunu belirtmek gerekir. 2014'ün başında Azeri-Ermeni temas hattında küçük çaplı çatışmalar çıkmaya başlamış, Temmuz sonunda ise tansiyon

⁶⁹⁷ Bahar Özsoy, “1918'den 2023'e Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askerî Boyutu”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 19/46 (Aralık 2023), 589.

⁶⁹⁸ Barış İçin Ortaklık Programı, NATO üyesi olmayan Avrupa ve eski SSCB devletleriyle askerî ve güvenlik iş birliği için başlatılan NATO programıdır.

⁶⁹⁹ Aygün Askerzade, “NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askerî Siyasi İş Birliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları”, *Karadeniz Araştırmaları* 20/20 (Aralık 2008), 4-7.

⁷⁰⁰ Özsoy, “1918'den 2023'e Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askerî Boyutu”, 597-599.

⁷⁰¹ Erşen, “Türkiye'nin Rusya ve Güney Kafkasya Politikası 2014”, 370.

⁷⁰² Aljazeera Türk, “Davutoğlu'ndan Bakü'de Karabağ Mesajı” (Erişim 2 Mart 2025).

iyice tırmanmıştır. Türkiye ise bu süreçte Azerbaycan'a olan desteğini net bir şekilde vermiştir. Son dönemde Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri, çok taraflı iş birliği girişimlerle daha da yakınlaşmıştır. Çok taraflı iş birliklerinin düzenli olarak yapıldığı ülke ise Gürcistan olmuştur. Bu üç ülke arasında son dönemler çok etkin bir iş birliği mekanizması kurulmuştur. Enerji ve ulaştırma projeleriyle güçlenen bu mekanizmanın en önemli hedefi ise bölgedeki çatışmaların barışçıl bir şekilde çözülmesidir. Bu üç ülke sürekli olarak egemenliklere, toprak bütünlüğüne ve uluslararası tanınmış sınırlara saygı duyulması gerektiğine vurgu yapmıştır. Ayrıca Azerbaycan ve Gürcistan'ın Batı'yla olan ilişkilerinin geliştirmesine yardımcı olan Türkiye, AB ve NATO'yla ilişkilerinin ilerletilmesine destek vermeye devam etmiştir.⁷⁰³ Kısacası, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkileri süreklilik göstermiştir.

Aslında Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin düzeyini anlayabilmek için liderlerin görüşme yoğunluklarına bakmak önemli bir adımdır. İki ülke liderinin günümüze kadar karşılıklı birçok ziyareti olmuş, farklı platformlarda bir araya gelmişlerdir. Bu ikili ilişkiler, dış politikadaki üçüncü ülkelere karşı uyumlu bir şekilde ilerletilmiştir.⁷⁰⁴ Hatta Aliyev, "Türkiye ve Azerbaycan dış politikada bundan sonra da ortak tutum sergileyecektir. Dış politikadaki ortak faaliyetlerimiz bölge için de büyük önem taşıyor. Bölgenin gelişimi, kalkınması, istikrarı ve güvenliği açısından Türkiye-Azerbaycan birliği etkeni çok önemlidir."⁷⁰⁵ Açıklaması özellikle 2020'de yaşanan İkinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrası bölgede oluşan yeni dengelerinde etkisiyle Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin nasıl bir seviyeye taşındığını göstermektedir.

Tüm bu anlatıların ışığında, AK Parti döneminde kimliğe tanımlanan yeni prensipler (komşularla sıfır sorun, ritmik diplomasi, çok boyutlu dış politika gibi) çerçevesinde hareket edilen bölgede aktif politika izlenmiş, bölge devletleriyle iyi ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. AK Parti'nin yaklaşık ilk on yılında bölgede yürüttüğü politikalarında Batı referansını bulmak mümkündür. Azerbaycan'ın bağımsızlığını takiben başlayan ilişkiler, ortak dil, din, ırk, kültür ve tarih birliğine dayandırılmış ve bu kimlikler çerçevesinde ilişkiler kurulmuştur. İlişkilerin gidişatı "Tek millet, iki devlet" şiarıyla devam ettirilmiş ve dost ve kardeş ülke tanımlamasıyla desteklenmiştir. Daha

⁷⁰³ Erşen, "Türkiye'nin Rusya ve Güney Kafkasya Politikası 2014", 371-372.

⁷⁰⁴ Tüysüz, "Türkiye'nin Rusya ve Güney Kafkasya Politikaları 2023", 270-271.

⁷⁰⁵ Ruslan Rehimov, "Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Türkiye ve Azerbaycan Dış Politikada Bundan Sonra Da Ortak Tutum Sergileyecek", *Anadolu Ajansı* (13 Haziran 2023).

önce de belirttiğimiz üzere Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası inşa etmeye çalıştığı kimliğini Türkiye modeli üzerinden oluşturmaya çalışmış ve Türkiye, Batı'yla kurulmak istenen ilişkilerde önemli görülmüştür.

Azerbaycan'ın, Ermenistan'la yaşadığı Dağlık Karabağ sorunda Türkiye, toprak bütünlüğü, egemenlik ve sınırların değişmezliği gibi Batılı normları sürekli olarak vurgulamış, arabuluculuk faaliyetleri yürütmüş ve bu sorunu uluslararası platformlara taşıyarak uluslararası toplumun dikkatini çekmeye çalışmıştır. Bölgesel liderliğe soyunan Türkiye, bölgeye barış ve istikrarın gelebilmesi için gayret göstermiş, komşularla sıfır sorun prensibiyle de Ermenistan'la ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak Azerbaycan'ın bundan rahatsız olması ve Ermenistan'la olan karşılıklı tarihsel algılamalar bunu mümkün kılmamıştır. Bu sorun dışında ise Türkiye-Azerbaycan ilişkileri derinleşen ve gelişen bir seyir izlemiştir. 2020 yılında yaşanan İkinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan ve ona her alanda destek sağlayan Türkiye'nin zaferiyle sonuçlanması, ilişkilerin yeni bir boyuta taşınmasına neden olmuştur. Anlaşılan o ki, kurulan ikili ilişkilerin yanı sıra uluslararası düzeyde etkili iş birliği mekanizmaları geliştirilip birlikte hareket edilecektir. Bu iş birliğinin ise bölgedeki jeopolitik dengeleri şekillendireceği açıktır.

Bunun yanı sıra Azerbaycan'ın Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirebilmesi ve uluslararası alandaki konumunu pekiştirebilmesi için aracılık etmiştir. AB ve NATO'yla ilişkilerin geliştirilmesi noktasında ise destek veren Türkiye, enerjinin Batı'ya taşınması konusunda iş birliklerinin kurulmasında merkezi bir rol oynamıştır. Aslında Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, inşacılığın “kimlikler çıkarları belirler” argümanına güzel bir örnek sunmaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan'la ilişkilerinin dayandığı temel bağlar yukarıda da belirttiğimiz gibi ortak anlatılardır. Özellikle iki ülkenin birbirini kardeş ülke ve stratejik müttefik olarak tanımlaması çıkarların belirlenmesinde önemli bir rol oynamış ve bölgedeki iş birliklerinin ortak bir zeminde yürütülmesine olanak tanımıştır. Özellikle 2016'dan sonra daha millî çıkar odaklı ve pragmatik bir dış politika benimseyen AK Parti'nin bölgesel liderlik arayışları, Azerbaycan'a verilen askerî ve siyasi alandaki desteği anlatır niteliktedir. Türkiye verdiği bu destekle bölgedeki güvenlik, diplomasi gibi alanlarda ne derece etkili olabileceğini ve bölgede kurulacak barış ve istikrarın onsuz kurulamayacağını gösterecektir.

4.3.1. Birinci Karabağ Savaşı

Karabağ konum itibarıyla Azerbaycan, Ermenistan ve İran'ın sınırlarının bulunduğu bir bölgedir. Kafkasya'da bulunan bu bölge sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu itibarıyla geçmişten günümüze küresel ve bölgesel aktörlerin dikkatini çeken bir bölge olmuştur. Bu dikkatin sebebi ise Güney Kafkasya'nın ağırlık merkezinde yer alıyor olmasıdır. Dağlık Karabağ, tarih boyunca pek çok aktörün hâkimiyeti altında kalmıştır. Yoğun olarak Müslüman ve Türk nüfusun bulunduğu Dağlık Karabağ, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kısa bir süreliğine İngiltere'nin yönetimi altına girmiştir. Ancak bu hâkimiyet, İngiltere'nin Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olmasını sağlamasıyla son bulmuştur. Rusya ve Türkiye'nin 16 Mart 1921 tarihinde imzaladığı Moskova Antlaşması'yla ise bölge, Azerbaycan'ın yönetimine bırakılmıştır.⁷⁰⁶

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki bu çatışma ise Bolşevik Devrimi'ne kadar gitmektedir. Ermeniler 1918'de Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bölgelere saldırmış, 31 Mart 1918'de "Büyük Bakü Katliamı" yapmıştır.⁷⁰⁷ Bu sorun, Azerbaycan ve Ermenistan'ın SSCB içerisinde yer alması nedeniyle dondurulmuş çatışma olarak kalmıştır. Ne zamanki SSCB zayıflamış, bu sorun da yeniden ortaya çıkmıştır. SSCB'nin dağılmaya başlamasıyla Ermenistan, o zamana kadar donmuş bir şekilde bekleyen çatışmanın buzunu çözmüş ve 1988'den 1994'e dek sürecek sıcak çatışmalara başlamıştır. Neticede, Dağlık Karabağ ve yedi bölge (Kelbecer, Laçın, Ağdam, Füzuli, Cebrayıl, Zengilan ve Kubadlı) işgal edilmiş ve Birinci Karabağ Savaşı başlamıştır.⁷⁰⁸ Savaş'a giden bu sorun ise SSCB'nin son başkanı Mikhail Gorbaçov döneminde ortaya çıkmıştır. Gorbaçov'un reform hareketlerinin etkisiyle Ermenistan, 1987'de Paris'te Dağlık Karabağ'ın kendilerine bağlanacağına yönelik açıklamalar yapmıştır. Bu durum Azerbaycan-Ermenistan arasındaki çatışmanın fitilini ateşlemiştir. Uluslararası hukukun ihlali olan bu açıklamadan sonra çatışmalara başlayan Ermenilere karşı, ekonomi ve birçok sorunla uğraşmak zorunda olan SSCB, pasif kalmış ve sadece gerekli gördüğü durumlarda arabuluculuk yapmıştır.⁷⁰⁹

⁷⁰⁶ Halil Günay, "Birinci ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı Karşılaştırmalı Analiz: Türkiye'nin Rolü ve Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Akademi Dergisi* 3/1 (Nisan 2024), 3-4.

⁷⁰⁷ Ömer Göksel İşyar, "Karabağ'ın Tarihsel Arka Planı", *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*, mlf. Muhittin Ataman ve Ferhat Pirinççi (İstanbul: SETA, 2021), 79-81.

⁷⁰⁸ Günay, "Birinci ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı Karşılaştırmalı Analiz", 4.

⁷⁰⁹ İşyar, "Karabağ'ın Tarihsel Arka Planı", 91.

Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi meclisinin 20 Şubat 1988 tarihinde Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması yönünde aldığı karar, çatışmaların yeniden başlamasına neden olmuştur. Yaşanan çatışmalardan sonra Gorbaçov bu kararı onaylamamış ve sınırların aynı kalacağını bildirmiştir. Bu kararın çatışmaları engelleyememesi hatta Azerbaycan'a sıçraması⁷¹⁰ üzerine 12 Ocak 1989'da Dağlık Karabağ'ın idaresi Moskova'ya bağlanmıştır. Bu karar da çatışmayı durduramamış aksine 1990'larda şiddetlenerek daha da artmıştır. Bunun üzerine Gorbaçov, Sovyet ordusunu Bakü'ye göndermiştir.⁷¹¹

1991 yılına gelindiğinde ise SSCB dağılmış ve birçok ülkeyle beraber Azerbaycan ve Ermenistan da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Sovyetlerin dağılması Azerbaycan'ı savunmasız durumda bırakmıştır. Azerbaycan'daki yerleşim alanlarını yağmalayan Ermeni ve Rus birlikler, çok sayıda masum insanı öldürmüştür. Bu saldırıların en korkuncu ise Hocalı Katliamı olmuştur. 26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı kasabasında kıyım yapan Ermeniler, 613 Azerbaycanlıyı katletmiş, çok sayıda insan yaralanmış ve esir alınmıştır. Yani, kasaba nüfusunun ortalama yüzde 30'u yok edilmiştir.⁷¹²

1992'de Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümü için BM destekli Fransa, Rusya ve ABD'nin öncülüğünde kurulan AGİT çatısı altında Minsk Grubu kurulmuştur. Grubun diğer üyeleri ise Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye, Almanya, Belarus, İtalya, İsveç, Çek ve Slovak Cumhuriyeti 'dir. Minsk Üçlüsü olarak anılan ABD, Rusya ve Fransa, süreci uzun yıllar yönetmiş ancak herhangi bir sonuç elde edememiştir. BM, Ermenistan'ın işgal ettiği bölgelerden ivedilikle çekilmesi için dört karar⁷¹³ çıkarmış, ancak Ermenistan bu kararlara uymamıştır. Minsk Üçlüsü'nün de aldığı kararlara uymayan Ermenistan, Azerbaycan topraklarının %20'sini ele geçirmiştir. 5 Mayıs 1994 tarihine kadar süren Ermeni işgali, Bişkek'te yapılan anlaşma neticesinde ateşkes yapılmasıyla son bulmuştur. Fakat bu ateşkes, Ermenistan tarafından günümüze kadar pek çok defa ihlal edilmiştir.⁷¹⁴

Ermenistan'ın sürekli olarak çatışmaya meyilli tavrı ve SSCB'nin Ermenileri destekleyen tutumu, Azerbaycan ve Türkiye yakınlaşmasını hızlandırmıştır. Ancak bu

⁷¹⁰ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, 703-704.

⁷¹¹ Yunus Ekici, "Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu", *Vakıvîvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Mart 2017), 69.

⁷¹² Attar, *Karabağ Sorunu Kapsamında*, 149.

⁷¹³ Kararlar için bkz. U.S. Department of State, "1993 UN Security Council Resolutions on Ngorno-Karabakh," 2 Mart 2025 tarihinde erişildi, <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm>

⁷¹⁴ Araz Aslanlı, "Birinci Karabağ Savaşı'nın Nedenleri ve Sonuçları", *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*, mlf. Muhittin Ataman ve Ferhat Pirinççi (İstanbul: SETA, 2021), 128-137.

yakınlaşma, SSCB'nin dağılmasının ardından başlayabilmiştir. Soğuk Savaş dönemi Batı bloku içerisinde yer alan Türkiye, SSCB'yle imzaladığı 1921 Moskova Antlaşması'yla birbirlerinin iç işlerine karışılmayacağını taahhüdünde bulunması, bölgede yaşanan olayların SSCB'nin iç işleri olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Ayrıca, bölgedeki çatışmaların çıkması iki bloklu dünyanın son zamanlarına denk geldiğinden Türk dış politikası Batı'yla bütünleşmiş ve gözle görülür bir adım atılamamıştır. SSCB'nin dağılması ve Azerbaycan'ın da bağımsızlığını ilan etmesi, Türkiye'yle yakınlaşma sürecinin başlamasına yol açmıştır. O zamana kadar Türk dış politikasında gündem hâline gelemeyen Karabağ ve Azerbaycan'da yaşanan çatışmalar, Özal'ın Sovyetler Birliği'nin dağılmasından faydalanmasıyla değişmiş ve Orta Asya-Kafkasya bölgeleriyle ilgilenilmeye başlanılmıştır. Türkiye, 1991'de Ermenistan'ın bölgedeki işgali nedeniyle tüm Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinde dış temsilcilikler açarken Ermenistan'ı dışarıda bırakmıştır. Öte yandan, Azerbaycan ve Ermenistan arasında arabuluculuk faaliyetleri yürütmüş, konuyu diplomasi yoluyla Avrupa ülkelerinde gündeme taşımış, AGİT'in harekete geçmesinde etkili olmuş ve Batılı ülkelerin konuya dikkatini çekmeye çalışmıştır.⁷¹⁵ Ermenistan'ın 1992'de Azerbaycan topraklarını işgal ettiğinde, Türkiye kamuoyunun baskılarına ve bölgede önemli bir güç olmayı arzu etmesine rağmen Azerbaycan'ın yanında savaşa girmekten kaçınmıştır. Başbakan Demirel'in savaşa girmekten kaçınmasının asıl sebebi ise Ermenistan'ı destekleyen Rusya'yla çatışma yaşamak istememesidir. Buna rağmen savaş sebebiyle işgalci olarak nitelendirdiği Ermenistan'a sınırını kapatmış hatta bunu yapan tek devlet olmuştur.⁷¹⁶ Özal ise daha farklı bir tutum takınmış ve Ermenistan'a yanlışlıkla birkaç bomba düşebileceğinden ve Ermenilerin biraz korkutulması gerektiğinden bahsetmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin bir konuşmasında Ermenistan'a karşı silahlanmanın Müslüman-Hristiyan anlaşmazlığına dönüşmesinden endişe ettiğini ve Azerbaycan'ın haklı davasının sözcülüğünü üstlenip uluslararası arenaya taşıdıklarını vurgulamıştır.⁷¹⁷ Türkiye, 1993'te Ermenistan'ın işgal ettiği alanı genişletmesi üzerine bir yandan Türk kamuoyunun artan baskısıyla baş etmeye çalışmış diğer yanda da Kafkasya'da ABD, NATO, AB ve Rusya arasında denge kurmaya çalışmıştır. Bu süreçte Azerbaycan'a destek olabilmek adına

⁷¹⁵ Bora Bayraktar, "Türkiye'nin Karabağ Politikası", *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*, mlf. Muhittin Ataman ve Ferhat Pirinççi (İstanbul: SETA, 2021), 328-331.

⁷¹⁶ Erarslan ve Özdemir, "Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak", 318.

⁷¹⁷ Attar, *Karabağ Sorunu*, 153.

Ermenistan'a (insani yardımlar dışında) ambargo uygulamıştır. Ayrıca Karabağ işgali sürdüğü müddetçe Ermenistan'la ilişkilerin normalleşmeyeceğinin altını çizmiş ve bunu temel politikası hâline getirmiştir. Yine, bu konunun BM çatısı altında ele alınmasını sağlayan Türkiye, BM'nin Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan derhâl çekilmesini ve Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu ön gören kararları almasında diplomatik bir başarı elde etmiştir.⁷¹⁸

Ateşkesten İkinci Karabağ Savaşına kadar birçok çözüm önerisinde bulunan ve barış denemeleri yapan Türkiye, Minsk grubunun içerisinde yürütülen çalışmalara aktif bir şekilde katılmış ve Karabağ politikasını sürdürmeye orada devam etmiştir. Ermenistan sınırı kapalı kalmaya devam etmiş, Karabağ'daki sorunun oldubittiye gelmemesi için uluslararası arenada Karabağ'ın yeniden Azerbaycan toprağı olarak görülmesini sağlamıştır.⁷¹⁹ 2005 yılında Avrupa Konseyi, bir üye ülkenin, başka bir üye ülkenin toprağını işgal edemeyeceğini, bunun konseye ilişkin taahhütlerin ihlali olduğunu, zorla yerinden edilen halkın evlerine dönme hakkının onaylandığını duyurmuştur. Ayrıca Türkiye, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'da attığı hiçbir adımı tanımamıştır. Erdoğan'ın 2010 ABD ziyaretinde Başkan Barack Obama'dan, Karabağ konusunda daha etkili adımlar atılmasını istemiştir.⁷²⁰ Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması"yla karşılıklı olarak birçok konuda taahhütler verilmiştir. Bu taahhütlerden biri ise taraflardan birinin herhangi bir üçüncü ülke veya gruplardan gelebilecek askerî tehditlere karşı bireysel veya ortak meşru savunma hakkının tüm imkân ve kabiliyetler kullanılarak korunması ve birlikte hareket edilmesidir. Böylelikle, iki ülke arasında kurulacak askerî iş birliğinin hukuki zemini oluşturulmuştur. Anlaşma imzalandıktan sonra sürekli olarak görüşmeler devam etmiş, teknik çalışmalar (Kafkas Kartalı, TurAz Kartalı, TurAz Şahini tatbikatları gibi) yapılmıştır.⁷²¹

2014'ün Ocak ayına gelindiğinde ise temas hattında çatışmalar yeniden başlamış, Temmuz sonunda ise gerginlik daha da tırmanmıştır. Bu süreçte 14 Azerbaycan, 50 Ermenistan askeri hayatını kaybetmiş, 12 Kasım'da Ermenistan'a ait bir helikopter düşürülmüştür. Aslına bakılırsa tüm yaşananlar, Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümü için

⁷¹⁸ Bayraktar, "Türkiye'nin Karabağ Politikası", 331-332.

⁷¹⁹ Şükrü Sina Gürel, "Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 47/1 (Ocak 1992), 184.

⁷²⁰ Bayraktar, "Türkiye'nin Karabağ Politikası", 337-342.

⁷²¹ *Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer: Türkiye-Azerbaycan Kardeşliğinin Nişanesi* (İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2021), 58.

uluslararası girişimleri zora sokmuş ve Rusya, Fransa ve ABD'nin arabuluculuk girişiminde bulunmalarına rağmen bir sonuç alınamamıştır. Türkiye ise bu süreçte Azerbaycan'ın yanında yer almış ve açıkça desteklemiştir.⁷²² 2016 yılında ise Ermenistan yeni bir çatışma başlatmış ve dört gün sürmüştür. Bu savaş, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki askerî güç dengesini gözler önüne sermesi açısından önemlidir.⁷²³ Bu gücü, askerî alanda yapılan iş birlikleri sayesinde elde eden Azerbaycan, İkinci Karabağ Savaşı'nda gerçek bir zafer elde edecektir.

Birinci Karabağ Savaşı'nda Batılı devlet kimliğiyle hareket eden Türkiye, Batılı değer ve normlarla hareket etmiş ve bu çerçevede Karabağ politikasını belirlemiştir. Doğrudan askerî müdahalelerden kaçınmış, uluslararası hukuka ve BM kararlarını destekleyen bir tutum benimsemiştir. Bu dönem Batılı devletlerle uyumlu politikalar geliştirilmiş, uluslararası platformlarda dikkat çekmeye çalışılmış ve arabuluculuk faaliyetleri yürütülmüştür. Yani dönemin uluslararası sistemiyle uyum içerisinde hareket etmeye çalışılmıştır. 2016 yılına kadar yumuşak gücün ön plana alınarak hareket edildiğini söyleyebiliriz. Ancak 2016 yılı sonrası Türkiye'nin dış politikasında sert güç daha görünür hâle gelmiş, pragmatik ve millî çıkarlar çerçevesinde hareket edilmiştir. Türkiye'nin bağımsız ve güvenlik odaklı dış politika anlayışı, bölgedeki politikalarını da etkilemiş ve Dağlık Karabağ Sorunu'nda daha aktif bir rol almasını sağlamıştır. Tabii, tüm bu davranışların Batılı kimlikle uyumlu olduğunu, uluslararası hukuk ve Batılı normlar çerçevesinde hareket edildiğini söyleyebiliriz.

4.3.2. İkinci Karabağ Savaşı

Ermenistan'ın ateşkes ihlallerinden biri olan Tovuz saldırısı, 12 Temmuz 2020'de uluslararası ulaşım ve enerji transfer altyapısının yer aldığı stratejik bölgeye yönelik olmuştur. Ermenistan'ın top atışıyla başladığı saldırı, Türkiye'nin anında sert tepki vermesine neden olmuştur. Saldırıya karşılık veren Azerbaycan, Ermenistan'ın mühim askerî noktalarını vurmuştur. Ermenistan'ın 2016'dan sonraki en tahrik edici olan bu

⁷²² Erşen, "Türkiye'nin Rusya ve Güney Kafkasya Politikası 2014", 371.

⁷²³ Aleksandra Jarosiewicz – Maciej Falkowski, "The Four-Day War in Nagorno Karabakh", Osrodek Studiow Wschodnich (6 Nisan 2016).

saldırısı,⁷²⁴ Cumhurbaşkanı Aliyev ve Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın telefon görüşmesi neticesinde 15 Temmuz gecesi ateşkes sağlanarak durdurulmuştur.⁷²⁵ Aliyev'in 19 Eylül'de verdiği bir demecinde Ermenistan'ın yeni bir hazırlık içerisinde olduğuna dair söylemi haklı çıkmış ve Ermenistan, 27 Eylül 2020'de yeni bir ihlalle temas hattında sivil yerleşim yerlerine saldırmıştır. Saldırı da birçok sivil ve asker hayatını kaybetmiştir. Ermenistan'ın "Karabağ Ermenistan'dır, nokta" diyerek büyük bir provokasyon yaptığını söyleyen Aliyev, "Karabağ Azerbaycan'dır, ünlem" diyerek "Demir Yumruk" adının verildiği operasyonun başlaması emrini vermiş ve böylece 44 gün sürecek İkinci Karabağ Savaşı başlamıştır. Azerbaycan, operasyonun ilk haftasında yedi köyün işgalden kurtarıldığını açıklamıştır. Daha sonra sırasıyla Cebrayıl, Füzuli, Zengilan, Kubadlı ve Şuşa kentleri ile beraber yüzlerce köyü kontrol altına almıştır. Ancak savaşın başlamasıyla birlikte ilk olarak Minsk grubu eş başkanlarından, sonrasında ise AB'den, sorunun çözümünde silahlı müdahaleye sıcak bakmadıklarını ve ateşkese bağlı kalınması gerektiği yönünde telkin gelmiştir. AGİT Minsk Grubu'ndan 1 Ekim'de derhâl silahların bırakılması ve önkoşul olmadan görüşme için masaya oturulması talebi gelmiştir. Her ne kadar hümanist bir tavır sergilenmiş gibi görünse de işgalci Ermenistan'ın ne saldırısı kınanmış ne de ordularını Azerbaycan topraklarından çekmesi söylenmiştir.⁷²⁶ İlham Aliyev ise ateşkes çağrısının, çağrı olarak kalmamasını ve Ermeni işgalcilerin Azerbaycan topraklarından çekilmelerine dair bir takvimin oluşturulması konusunda Minsk Grubu'nu çalışmaya çağırmıştır.⁷²⁷

Minsk Grubu'nun Karabağ Sorunu çözümündeki yaklaşık 30 yıllık başarısızlığı üzerine Azerbaycan, Türkiye'nin vermiş olduğu destekle askerî güç kapasitesini geliştirmiştir. Bu imkân ve kabiliyet sayesinde psikolojik üstünlük elde eden Azerbaycan, bu zamana kadar alınan hiçbir karara uymayan (BM 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlar) hiçbir çözüm önerisini kabul etmeyen üstüne üstlük ateşkese sık sık ihlâl eden Ermenistan'a karşı uluslararası hukuka uygun bir karşılık vermiş ve 10 Kasım 2020'de zafer elde etmiştir. Tabii ki bu süreçte Rusya'nın, Paşinyan yönetimini Batı yanlısı

⁷²⁴ Ramin Sadıgov, "II. Karabağ Savaşı ve Bölgesel Güçlerin Tutumu", *Soğuk Savaş Sonrası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler Bağlamında Güney Kafkasya*, mlf. Vefa Kurban, Seçil Öraz Beşikçi ve Recep Efe Çoban (İzmir: İKSAD, 2021), 433.

⁷²⁵ *Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer: Türkiye-Azerbaycan Kardeşliğinin Nişanesi*, 29-30.

⁷²⁶ Sadıgov, "II. Karabağ Savaşı ve Bölgesel Güçlerin Tutumu", 433-438. ve Erarslan ve Özdemir, "Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak", 325.

⁷²⁷ Hürriyet, "Azerbaycan Lideri Aliyev'den CNN Türk'e özel açıklamalar" (Erişim 15 Aralık 2024).

tutumundan dolayı cezalandırmak istemesi, Ermenistan'ın Batı'dan beklediği desteği bulamaması ve Türkiye'nin sağladığı diplomatik, siyasi, askerî eğitim ve donanım (özellikle savaş sırasında öne çıkan unsurlar İHA ve SİHA'lardır) desteği önemli bir yer tutmaktadır. Birinci Karabağ Savaşı'ndan İkinci Karabağ Savaşı'na kadar uluslararası alanda diplomatik faaliyetleri sürdüren Türkiye, bir yandan Azerbaycan'ın askerî kapasitesini NATO standartlarına çıkarmış diğer yandan da Azerbaycan'la müttefiklik ilişkisini sık sık vurgulamıştır.⁷²⁸ Bu çerçevede İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ın bölgedeki barışın önündeki en büyük tehdit olarak nitelendiren Cumhurbaşkanı Erdoğan,⁷²⁹ Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında yer aldığını belirtmiş ve tüm dünyaya da Azerbaycan'ın haklı ve meşru davasının yanında yer alması çağırısında bulunmuştur.⁷³⁰ Ayrıca Türkiye, Ermenistan'a da sürekli olarak çağrılarda bulunmuş bölgenin barış ve istikrara kavuşabilmesi için işgal ettiği toprakları uluslararası hukuka uygun bir şekilde Azerbaycan'a teslim etmeye çağırmıştır. Yine, meclisteki dört siyasi parti (AK Parti, MHP, CHP ve İYİ Parti) ile iki kez, saldırıların kınandığı ve Ermenistan'ın bölgedeki barış ve istikrarın önündeki engel olduğunu belirten ortak bir açıklama yapılmıştır.⁷³¹ 1990'lardan günümüze aradan geçen yıllardaki hükûmetlerin tümü Karabağ konusundaki tutumunu korumuş, işgal sonlandırılmadığı sürece sınırların açılmayacağını belirtmiştir. 2009 yılında gerçekleştirilen Ermenistan Açılımı da dâhil 2018 yılında Paşinyan'ın önkoşul olmadan Türkiye'yle ilişkilerin normalleştirilmesini istemesi de olmak üzere işgal sonlandırılmadan sınırların açılmayacağı vurgulanmıştır.⁷³²

Türkiye, İkinci Karabağ Savaşı boyunca diplomatik adımlar atarak uluslararası görüşmeler ve müzakerelerde savaşın son bulması gerektiğini dile getirmiştir. Nitekim, Karabağ Savaşı konusunda en çok telefon görüşmesi yapan kişi Cumhurbaşkanı Erdoğan olmuş, 28 Eylül'de İngiltere Başbakanı Boris Johnson'la,⁷³³ 6 Ekim'de Almanya

⁷²⁸ Erarslan – Özdemir, "Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak", 328-329. ve Anadolu Ajansı (AA), "Karabağ Zaferinin Anatomisi" (Erişim 15 Aralık 2024).

⁷²⁹ İletişim Başkanlığı, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Türk Milleti Her Zaman Olduğu Gibi Bugün de tüm İmkânlarıyla Azerbaycanlı Kardeşlerinin Yanındadır"" (Erişim 2 Mart 2025).

⁷³⁰ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), "Cumhurbaşkanımız Erdoğan, Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırısına İlişkin Açıklama Yaptı" (Erişim 18 Aralık 2024).

⁷³¹ *Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer: Türkiye-Azerbaycan Kardeşliğinin Nişanesi*, 53-55.

⁷³² Sadıgov, "II. Karabağ Savaşı ve Bölgesel Güçlerin Tutumu", 440-441. ve CNN Türk, "Erdoğan Bakü'den Ermenistan'a Mesaj Verdi: 'Beklemeleri Boşuna'" (Erişim 2 Mart 2025).

⁷³³ Sefa Mutlu, "Cumhurbaşkanı Erdoğan İle İngiltere Başbakanı Johnson Görüştü", *Anadolu Ajansı* (28 Eylül 2020).

Başbakan'ı Angela Merkel'le,⁷³⁴ 16 Ekim'de Kanada Başbakanı Justin Trudeau,⁷³⁵ 14, 27 Ekim ve 7 Kasım'da ise Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'le görüşmüştür. Bu görüşmelerde Azerbaycan'ın haklı olduğunu ve Ermenistan'ın bu savaşı sonlandırması gerektiğini savunmuştur. Bilhassa 27 Ekim'de Putin'le gerçekleştirilen görüşme, Karabağ Sorunu'nda Rusya ve Türkiye iş birliğinin zeminini oluşturmuştur. Aliyev daha önce Rus televizyonuna verdiği bir röportajda, Minsk Grubu'nun sorunun çözümünde etkili olmadığını ancak, Türkiye'nin bu sorunun çözümü için katkıda bulunabilecek önemli bir bölgesel güç olduğunu söyleyerek, Ankara'nın süreç içerisinde yer alması gerektiğini öne sürmüş olmasına rağmen o dönem Rusya bu duruma sıcak bakmamıştır. Ancak 27 Ekim görüşmesinde⁷³⁶ Erdoğan, Kafkasya'da kalıcı bir çözüm için Rusya ve Türkiye'nin beraber hareket etmesi gerektiğini savunmuş, ancak "kırmızı çizgilerin" aşılması (kırmızı çizgi ile Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne atıfta bulunulmuştur) durumunda ise taviz verilmeyeceğini belirtmiştir.⁷³⁷ Bu görüşme sonucunda Rusya'da bir adım atmış ve bu sorunun çözümü için Türkiye'nin de masada olması gerektiği açıklamasını yapmıştır.⁷³⁸ Böylece Türkiye, bu sürece ilk kez resmî olarak dâhil edilmiştir. Daha savaş bitmeden diplomatik başarı elde eden Türkiye, arabulucu ve bölgesel güç kimliğiyle kendini meşru bir aktör olarak bölgede konumlandırmış ve etkinliğini artırmıştır.

Görüldüğü üzere Türkiye, İkinci Karabağ Savaşı'nda birincisinde olduğu gibi sadece diplomasi ve uluslararası örgütlere bağlı kalmamış daha aktif bir rol üstlenmiştir. Birinci Karabağ Savaşı'nda daha çok Batı'ya bakan dengeli politikalar geliştirilmiştir. Yine o dönem Rusya ile çatışmaya girmekten kaçınılmıştır. Bu bağlamda Türkiye, bölgedeki krizlere doğrudan dâhil olmaktan imtina etmiştir. Tabii bu sürece, bu denli dâhil olunamamasının dönemin ekonomik ve askerî kapasitesiyle de ilgili olduğu rahatlıkla söylenebilir. İkinci Karabağ Savaşı'nda ise Türkiye, bu savaşa Batı'nın tüm

⁷³⁴ Şarkul Avsat, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Merkel İle Görüştü" (Erişim 18 Eylül 2024).

⁷³⁵ İletişim Başkanlığı, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kanada Başbakanı Trudeau İle Telefonla Görüştü", (Erişim 2 Mart 2025).

⁷³⁶ Sadıgov, "II. Karabağ Savaşı ve Bölgesel Güçlerin Tutumu", 444.

⁷³⁷ Hürriyet, "Son Dakika Haberi: Erdoğan, Putin İle Yaptığı Azerbaycan Görüşmesini Anlattı: Kırmızı Çizgimiz Aşılırsa..." (Erişim 2 Mart 2025).

⁷³⁸ Yeni Şafak, "Rusya Geri Adım Attı: Türkiye de Karabağ Sorununun Çözümü İçin Görüşmelere Katılsın" (Erişim 2 Mart 2025). ve Milliyet, "Son Dakika: Putin'den Karabağ ve Türkiye Açıklaması!" (Erişim 2 Mart 2025).

eleştirilerine rağmen açıkça destek olduğunu ve savaşa girebileceğini göstermiştir. Türkiye'nin yaşadığı bu dönüşümün temel nedeninin, kimliğine tanımlamış olduğu yeni unsurlar olduğunu söylemek, yanlış olmayacaktır. Türkiye'nin Batı'ya bağımlı dış politika yönelimleri yavaş yavaş terk edilmiş ve daha bağımsız, çok boyutlu ve aktif dış politika yönelimleri belirlenmiştir. Özellikle 90'larda kaybedilen özgüven yerine geldikçe dış politika pratikleri de ona göre şekillenmiştir.

İkinci Karabağ Savaşı sonrası Azerbaycan'ın yanında Türkiye'nin de kazananlardan biri olarak görüldüğünün altını çizmek gerekmektedir. Savaş sonrası Rusya'yla birlikte ateşkesi kontrol etmek için Ağdam'da kurulan Gözlem Merkezi'nde eşit gözlemci statüsü elde etmiştir. Nitekim bu Gözlem Merkezi, sorunun çözümü için Türkiye-Rusya iş birliğinin kalıcı hâle geldiği bir yapı olmuştur. Yine, Türkiye ve Azerbaycan arasında doğrudan bir bağlantı sağlayacak Zengezur Koridoru kullanılabilecektir. Bu koridor sayesinde Orta Asya'ya hatta Çin'e kadar bağlantı noktası kurulabilecektir.⁷³⁹ Neticede, Türkiye bölgede önemli bir hareket alanı elde etmiş ve lider ülkelerden birisi olmuştur.

Türkiye'nin, Kafkasya'da Batı'dan daha bağımsız, aktif politika izlemesi Batı'dan uzaklaşma olarak değerlendirilmiştir.⁷⁴⁰ Bu eleştiri bir noktada Türkiye devlet kimliğinin değişimi olarak görülmüştür. Evet, görünür de Türkiye, Batı'dan uzaklaşmış, kendi çıkarları doğrultusunda daha pragmatik hareket ediyor gözükmemektedir. Ancak Türkiye'nin, bu görüntüsü Batılı devlet kimliğinden bir kopma olarak algılanmamalıdır. Türkiye her ne kadar bölgede hareket alanını artırmış her ne kadar Rusya'yla iş birliği içerisinde olsa da, yeni dış politika ilkeleriyle uyumlu hareket etmektedir. Ayrıca, Batılı devlet kimliğinin getirdiği Batılı kurum, norm ve değerlere bağlı kalınmıştır. Türkiye'nin barış, istikrar, iş birliği gibi söylemleri ve hâlâ NATO ve AB gibi kurumlarla olan bağı devam etmektedir.

Aslında Türkiye'nin, kimlik değişiminden ziyade Batı'yı algılayışı değişmiştir, demek yerinde olacaktır. Türkiye, Batı'yı önceleyen politikalardan uzaklaşmış, sahip olduğu coğrafi ve tarihi derinliğinin farkında olan ve bunun getirdiği özgüvenle hareket

⁷³⁹ Mustafa Nail Alkan – Mahsa Mehdizadehyoushanlouei, “Birinci ve İkinci Karabağ Savaşlarında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, *UPA Strategic Affairs* 4/2 (Temmuz 2023), 219-220.

⁷⁴⁰ Sofia Maria Satanakis – Katrin Süß, “The Shift in Turkey's Foreign Policy”, *AIES Fokus* 3/0 (2021), 3.

etmiştir. Bölgesel liderlik veya merkez ülke gibi anlayışları, dış politika kimliğine tanımlayan Türkiye, bu kimliğinin çıkarlarını belirlemesiyle hem tarihî, kültürel, dini, etnik bağlarının bulunduğu, davasını haklı ve meşru gördüğü Azerbaycan’a, Ermenistan karşısında destek vermiş hem de bölgede söz sahibi olmayı hedeflemiştir. Böylelikle Türkiye, Batı’nın karşısında kaybettiği özgüvenini kazanarak ve bölgede onsuz hareket edilemeyeceğini göstererek önemini vurgulamak istemiştir. Ayrıca Türkiye’nin İkinci Karabağ Savaşı’yla etkinliğini artırdığı bölgede NATO gücü olarak var olacağının altını da çizmek gerekmektedir.

Türkiye’ye yapılan Batı’dan uzaklaşıyor eleştirileri artık güncelliğini yitirmiş görünmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ise bir konuşmasında “Türkiye olarak yüzümüz elbette Batı’ya dönüktür, ancak bu Doğu’ya sırtımızı döneceğimiz, Doğu’yu ihmal edeceğimiz, Doğu’yla ilişkilerimizi geliştirmeyeceğimiz anlamına kesinlikle gelmez.”⁷⁴¹ demiştir. Neticede, Türkiye’nin dış politikadaki yeni anlayışları ve arayışları uluslararası sistemin değişkenliğine uyumlanma ve kimliği güvence altına alma çabasından ibarettir. Belki de tüm bu yönelimler sadece Batılı devlet kimliğinin bir sonucudur.

⁷⁴¹ Anka Haber Ajansı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: “Türkiye Olarak Yüzümüz Elbette Batı’ya Dönüktür, Ancak Bu Doğu’ya Sırtımızı Döneceğimiz Anlamına Kesinlikle Gelmez”” (Erişim 24 Aralık 2024)

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti kimliğinin değiştiğine ve eksen kayması yaşadığına dair yapılan eleştiriler üzerinden hareketle oluşturulmuş bu çalışma; Türk dış politikasını, kimlik kavramını kendine araştırma konusu hâline getiren inşacı yaklaşım perspektifinden ele alarak, kimliğin dış politika pratikleri üzerindeki belirleyici ve yönlendirici etkisini, bilhassa Kafkasya ile ilişkiler ve Karabağ Savaşları çerçevesinden analiz etmektedir. Bu sürecin doğru okunabilmesi için oluşturulan yol haritasında ilk olarak, inşacı yaklaşımın argümanları üzerinde durulmuştur. Bu argümanlar doğrultusunda inşacı yaklaşımın, kimliği devletlerin davranışlarını belirleyen en temel unsurlardan biri olarak ele aldığı saptanmıştır. Devletlerin dış politika yönelimlerini kimliklerin belirlediğini öne süren inşacı yaklaşımın bu argümanı, çalışmanın dayandırıldığı temel argüman olmuştur. Bu argümandan hareketle çalışmada, devletlerin dış politikadaki davranışlarının kaynağı, genel itibarıyla çıkarları olmakla beraber çıkarların, devletlerin kimliklerinden kaynaklandığı ve bu kimliklerin de sosyal olarak devamlı bir inşa içerisinde olduğu görüşü savunulmaktadır. Bu bağlamda Türk dış politikasının yapılacağı herhangi bir analizde devletin kimliğinin araştırılması, yapılacak analizin temelini teşkil etmektedir.

Bu doğrultuda, Türkiye Cumhuriyeti Devleti kimliğinin saptanabilmesi ve yaşadığı değişim sürecinin anlaşılabilmesi için kimliğin, tarihsel süreç içerisindeki inşası irdelenmiştir. Bu inşa süreci için ise ilk olarak, Osmanlı modernleşmesi ele alınmıştır. Bunun nedeni ise Türkiye'nin modern kimlik inşasının Osmanlı döneminde başlamış olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, devlet kimliğinin inşa edilmesi üzerine yapılacak herhangi bir analizin, tarihî sürece değinilmeden yapılmasının anlaşılır bir zemin oluşturamayacağı düşüncesinden hareketle Türkiye Cumhuriyeti Devleti kimliğinin analizi için Osmanlı geçmişine değinilmiş ve bu analiz, modernleşme/batılılaşma hareketleri çerçevesinde yapılmıştır.

Bu bağlamda ele aldığımız ve temelini 18. yüzyıla kadar götürebileceğimiz Osmanlı modernleşmesi, savaşlar sebebiyle toprak kayıpları yaşayan, ekonomik yönden zayıflayan ve Batı'nın askerî, teknolojik yöndeki gelişimi karşısında üstünlüğünü kaybeden Osmanlı'nın, Batı'ya karşı kendini savunma ve ona rağmen var olma mücadelesiyle ilgili olmuştur. Modernleşme sürecinin kendi varlığını muhafaza etme

amacıyla başlatılmasından da anlaşılacağı üzere Osmanlı ilk olarak, güvenliğini sağlamakla meşgul olmuştur. Pragmatik bir düşünceyle başlatılan modernleşme ve Batılılaşma çabası güvenliğin sağlanmasıyla sınırlı kalmayarak kimlik inşa edici bir etkiye dönüşmüştür. Ayrıca uluslararası sistemin Avrupa merkezli bir devletler sistemi tarafından şekillenmesi bu etkinin nedenini anlatır nitelikte olmuştur. Avrupa devletler sistemi, belirli bir medeniyet standardı üzerine inşa edilmiştir. Devleti kurtarabilmesi ve kendine meşruiyet alanı yaratabilmesi için bu sisteme dâhil olmak isteyen Osmanlı, bu medeniyet standardını benimsemek durumunda kalmıştır.

Eden-yapı ilişkisinin, birbirini karşılıklı inşa edici etkisini gözlemleyebileceğimiz bu durum, Fransız Devrimi nedeniyle başlayan milliyetçilik akımının Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yayılmaya başlamasıyla da yaşanmıştır. Osmanlı, sahip olduğu çokuluslu yapısını koruyabilmek için yeni fikir akımları geliştirmiş ve bu fikir akımları devlet kimliği olarak karşımıza çıkmıştır. Farklı dönemlerde birbirinin tamamlayıcısı olarak karşımıza çıkan Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük fikir akımları, tek bir amaca hizmet etmek için inşa edilmiştir, o da devleti kurtarmak. Ancak bu fikir akımları, başarısız olmuş ve imparatorluğun dağılmasını engelleyememiştir.

Bu bağlamda Osmanlı'nın, “devleti kurtarma” projesi olarak kullandığı modernleşme ve Batılılaşma, Cumhuriyet döneminde Batı ailesine dâhil olmayı hedefleyen bir anlayışa doğru evrilmiştir. Bu bağlamda, devleti kurtarmak için araç olarak kullanılan Batılılaşma, Kemalizm düşün ile ideolojik bir nitelik kazanmış ve devletin varlık temelini ve mantığını belirten bir ideoloji olarak kullanılmıştır. Bu çerçevede, “yeni insan” inşa edilmek istenilmiş ve bunun için birçok reform gerçekleştirilmiştir.

İnşacılığın önemli düşünürlerinden olan Wendt, kimliklerin, “öteki” tarafından tanınmadığı sürece anlam kazanamadığını, kimlik ve çıkarların öznelarası anlamlar yoluyla inşa edildiğini öne sürmektedir. Bu inşa süreci ise sosyal öğrenme ve taklit yoluyla şekillenmektedir. Yani, kimlik inşa sürecinde kim olduğumuzu belirtirken isteyerek veya istemeyerek kim olmadığımızı belirttiğimiz gibi taklit etmek istediğimiz diğer bir deyişle, başarılı görüp benzetmek istediğimiz bir “öteki” den de bahsetmek mümkündür. Türkiye'nin ise başarılı olarak görüp benzetmek istediği “öteki”si Batı olarak karşımıza çıkmış ve kimliği kesinleştirmek için kullanılmıştır. Batı tarafından kabul edilmek, yeni inşa edilen kimliğin güvence altına alınabilmesi için önemli olmuştur. Bu

bağlamda Kemalizm için modernleşme, örnek alınacak medeniyetin bir bütün olarak ele alınmasını ön görmüş ve her alanda uygulanması gerektiğini savunmuştur. Bu da gelenekselin geride bırakılmasını ve bu şekilde Batılı modern bir toplum inşa edilmesini gerektirmiştir. Dolayısıyla, Osmanlı'nın ve imparatorluğun meşruiyetini dayandırdığı İslâm'ın dışarıda bırakılarak ötekileştirilmesine neden olmuştur.

Kimliklerin inşa edildiği diğer bir alan ise dış politika pratikleri aracılığıyla yürütülen etkileşim sürecidir. Bu bağlamda içeride inşa edilen Batılı kimlik, dış politikada da Batı'yla birlikteliğini getirmiş ve dış politika, Batılılaşmanın ve Batı ailesine dâhil olmanın bir aracı olarak görülmüştür. Bu bağlamda, imparatorlukların dağıldığı, ulus-devletlerin ortaya çıktığı bir dönemde doğan Türkiye, kendine gaye olarak muasır medeniyetler seviyesine ulaşmayı seçmiş ve dış politikasını da bu çerçevede şekillendirmiştir. Böylece Batılı devletlerle ilişkilerin geliştirilmesi için adımlar atan Türkiye, Batı'nın ekonomik, siyasi ve askerî sistemlerine katılım sağlayacak dış politika pratikleri geliştirmiştir.

Atatürk dönemi belirlenmiş olan Batıcı, statükocu, dengeci, barışçı, maceraperestlikten uzak, realist, pragmatik ve bağımsızlık gibi dış politika ilkeleriyle hareket edilen Soğuk Savaş döneminde, uluslararası sistemin durumu Avrupa ailesinin bir parçası olma hedefiyle hareket eden Türkiye'nin Batılılaşma yönünü, ABD'ye çevirmesine neden olmuştur. Tatmin edilmemiş arzular ve haksızlığa uğradığını düşünen revizyonist devletler nedeniyle başlayan İkinci Dünya Savaşı sonrası sistem iki kutuplu olmuş ve bir tarafta ABD'nin öncülüğünde kurulan Batı bloku, diğer tarafta ise SSCB öncülüğünde kurulan Doğu Bloku yer almıştır. Türkiye ise bu süreçte hangi tarafta yer alacağı konusunda hiç düşünmeden tercihinin yapmış ve Batı blokunun içerisinde kendini konumlandırmıştır. Türkiye'nin bu tercihinin, inşa ettiği kimliğiyle alakalı olmasının yanı sıra kendine öteki olarak belirlediği SSCB'den, tehdit algılamasıyla da ilgili olmuştur. Türkiye, bu süreçte Batılı tüm oluşumlara katılım sağlamaya çalışmış ve bilhassa güvenliği için Avrupa'nın mirasçısı konumuna gelen ABD'nin, 1949'da öncülüğünde kurulan NATO'ya üye olmuştur. Sovyet yayılmacılığına karşı güney kanadın güvenliğini sağlayacak bir denge unsuru olarak NATO'daki yerini alan Türkiye'nin bu adımı, Sovyet tehdidine karşı güvenliğini sağlamanın yanı sıra kendini Batı'da konumlandırma gayretinin önemli adımlarından biri olmuştur. Yani NATO, sadece savunma ittifakı olarak görülmemiş, siyasi ve kültürel bir kimlik aracı olarak da görülmüştür. Böylece

Türkiye, sadece askerî ve siyasi alanda değil kültürel ve sosyal alanda da yaşayacağı bir dönüşüm içerisine girmiştir. Ancak ilerleyen zamanlarda yaşanan Kıbrıs Sorunu, Küba Füze Krizi gibi konular NATO'ya şüpheyile bakılmasına neden olmuştur. Yine de Türkiye'nin Batı yönelimi değişmemiş ve kimliğinin bir göstergesi olan bu yönelim, ABD ile çıkar çatışması yaşanmasına rağmen sürdürülmüştür.

Batı ittifakının siyasi eksenini tamamlayan ve pekiştiren ekonomik eksen olarak görülen bir diğer Batılı oluşum ise AET olmuştur. Türkiye, AET'ye üyeliği Batılılaşmasını ve muasır medeniyet seviyesine yükselmesini hızlandıracak bir adım olarak görmüştür. AET'ye yaptığı başvurunun ardından Avrupa'nın bir parçası olarak nitelendirilen Türkiye'nin, bu dönemde Avrupa'nın güvenliğine sağladığı katkı nedeniyle Avrupalılığı tartışılmamıştır. Ancak ilerleyen yıllarda insan hakları, demokrasi gibi normlara yönelen AB, uluslararası sistemin değişmeye başlamasıyla Türkiye'ye olan bakış açısını da değiştirmiş ve onu, eski yerine "öteki" konumuna geri göndermiştir.

AB'nin, sistemin yaşadığı değişime göre hareket etmesi eden-yapı ilişkisini gösteren en iyi örneklerden biri olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda öznelerarası anlamlar yoluyla inşa edildiği öne sürülen yapının, kimlik üzerindeki inşa edici etkisi ise bu tezde, Türkiye çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Avrupa Ahengi'nden İkinci Dünya Savaşı'na, Soğuk Savaş'tan Soğuk Savaş sonrasına kadar yapılan analizde yapının, Türkiye devlet kimliği üzerindeki etkisi ele alınmış ve Türkiye'nin kimliğinin, uluslararası sistemin değer, normlar ve kültürü çerçevesinde şekillendiği sonucuna varılmıştır.

Az önce de belirtildiği üzere uluslararası sistemin değişmeye başlaması ve ardından Soğuk Savaş döneminin sona ermesi üzerine AB'nin, kimliğini tanımlayan demokrasi, insan hakları ve açıkça söylenmese de Hristiyanlık gibi normları, Türkiye'yi direkt olarak öteki konumuna itmiştir. Wendt'in öne sürdüğü inşa edilmiş bir kimliğin, öteki tarafından kabul edilmediği sürece anlam kazanamayacağı argümanı göz önünde bulundurulduğunda, kimlik inşa sürecinde Batılı değerleri benimseyen ve sürekli olarak etkileşim hâlinde bulunduğu Avrupa tarafından yeniden öteki konumuna yerleştirilen Türkiye, ciddi bir kimlik bunalımı yaşamıştır. Kimlik bunalımını ise içsel ve dışsal olmak üzere iki boyutta gözlemlemek mümkündür. İçeride yaşanan kimlik bunalımı, daha çok modernleşme/Batılılaşma projesinin bir sonucudur. Bu bağlamda içsel süreçlerde,

bilhassa çok partili hayata geçişle birlikte toplumsal alanda görülen değişimler, muhafazakârlaşma, İslâmlaşma ve liberalleşme aşamalarından geçerek bu unsurların tamamını içeren yeni bir kimlik dinamiği ortaya çıkarmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken şey, yaşanan değişimin toplumsal düzeyde gözlemleniyor olmasıdır. Bu bağlamda, devlet ve ulusun sahip olduğu kimliklerin birbirinden ayrı kimlikler olduğu argümanları doğrulanmaktadır.

Devletin, Batılılaşma ve modernleşme aracılığıyla hem kendini betimlediği hem de topluma empoze ettiği kimliği, toplumun her köşesine sinmiş olsa da yeterince içselleştirilememiş ve meşruluk kazanamamıştır. Kemalist inşa sürecinde bilinçli bir şekilde dışlanan yani içsel öteki olarak belirlenen unsur, toplumun genelinin kabul ettiği bir öteki olmamış ve modernleşme reformları uygulansa bile bu öteki, toplumsal düzeyde geniş bir alana yayılamamıştır. Diğer bir ifadeyle, Kemalist kimlik inşa sürecinde hedef olarak belirlenen Batılı ve laik kimlik hayata geçirilmiş olmakla beraber muhteviyatı tamamıyla özümselememiş, farklı zaman dilimlerinde ve etkenlerle yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu şekilde yeniden yorumlanan unsur, bastırılanın uygun koşullar oluştuğunda geri dönmesine neden olmuştur. Türkiye için ise bu geri dönüş içsel öteki olarak belirlenen Osmanlı'nın dolayısıyla İslâm'ın dönüşü ile olmuştur. Bu doğrultuda, Osmanlı ve İslâm'ı kendine dayanak olarak belirleyenlerin kimliği, içeride muhafazakârlık veya İslâmcılık, dışarıda ise genel itibarıyla neo-Osmanlılık şeklinde karşımıza çıkmıştır.

Bu bağlamda, Türkiye'ye yöneltilen dış politikasını yapan kimliğinin değiştiği, eksen kayması yaşadığı eleştirisi, ulusal kimlik tanımındaki yeni yönelimlerle birlikte özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde daha fazla dile getirilmiş ve tartışılmıştır. Bilhassa dış politikadaki neo-Osmanlı yönelimin, içeride yaşanan toplumsal dönüşüm süreciyle paralellik göstermesi, Türkiye'nin kimliğinin değiştiğine yönelik tezleri pekiştirmiştir. AK Parti döneminde ise geleneksel dış politika yönelimlerinden uzaklaşılması, yeni arayışların başlaması ve bu doğrultuda yeni dış politika ilkeleri geliştirilmesi eleştirilerin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Hatta bu eleştiriler, özellikle AK Parti'nin 2014 sonrası rekabetçi otoriter sisteme geçmesinin yanı sıra yumuşak güçten daha sert güce doğru yönelmesi, güvenlik odaklı özerk dış politika izlemesi ve millî çıkarlarını öncelemeye başlamasıyla daha da artmıştır. Türkiye'nin, neo-Osmanlı yaklaşımının ve ılımlı Avrasyacılık yöneliminin yaygınlık kazanması, bölgede daha

bağımsız hareket etmeye çalışması bu tartışmaların fitilini ateşlemiştir. Örneğin, Türkiye'nin sınır ötesi operasyonlar gerçekleştirmesi, Libya Tezkeresi'ni onaylaması, İkinci Karabağ Savaşı'na açıkça destek vermesi ve gerektiğinde savaşa dâhil olabileceğini göstermesi, Batı'dan uzaklaşma olarak algılanmıştır. Bu gibi nedenlerden ötürü ise AB, ABD ve NATO gibi kurumlarla ilişkiler gergin bir hâl almıştır.

Aslına bakılırsa AK Parti döneminin 2002-2010 arası dış politikası, AB'yle ilişkilerin geliştirilmeye, dış politikada Batı referansı ile hareket edilmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde Davutoğlu öncülüğünde geliştirilen dış politika ilkeleriyle hareket eden Türkiye, Arap Baharı sonrası değişen bölgesel dinamikler nedeniyle bu ilkeleri sürdürmez ve proaktif dış politika izleyemez hâle gelmiştir. Bu dönem yumuşak gücün kullanıldığı medeniyetçi realizm geride bırakılmış ve yerine sert güce dayalı ahlaki realizm anlayışı geliştirilmiştir.

Eksen kayması olarak değerlendirilen bu yönelimlerin, bir eksen kayması olmadığını belirten Türkiye, yeni bir eksen tanımlı geliştirmiş ve adına da “Türkiye Ekseni” demiştir. Bu ekseni ise Batı'ya sırtını dönmeyen; adalet, istikrar, çok taraflılık, kapsayıcılık ve uluslararası hukukun üstünlüğüne dayalı daha stratejik ve pragmatik bir yaklaşım olarak tanımlanmak mümkündür. Batı karşısında kendine olan güvenini yitiren Türkiye'nin, bu güveni yeniden sağlayarak görece özerk ve ulusal çıkarların öncelendiği eşit ve dengeli ilişkiler yürütmeyi hedefleyen yeni bir anlayış geliştirdiği rahatlıkla söylenebilir.

Bu anlayışı gözleyebilmek için seçilen Kafkasya bölgesi, Türkiye'nin kimlik temelli dış politika söylemini sınavabileceğimiz özel bir alan sunmakta ve Türkiye'nin hem tarihsel hem kültürel ‘ben’ inşasında önemli bir rol oynamaktadır. Kafkasya, Türkiye'nin dış politika kimliğinin en görünür ve tartışmalı biçimde dışa vurduğu bir alandır. AK Parti döneminde artan stratejik ilgi, bu bölgeyi Türk dış politikası kimliğinin sınıandığı bir zemine dönüştürmüştür.

Türkiye, Batılı kimliğinin sınıandığı Kafkasya'da dengeli ve pragmatik hareket etmeye çalışmıştır. Bilhassa, uluslararası sistemin değişimine uyum sağlamak ve konjonktürel değişimlere göre pozisyon almak durumunda kalan Türkiye, bölgede barış ve istikrar ortamının sağlanması gayreti içerisinde olmuştur. Bölge ülkeleri ile ilişkiler ise bu doğrultuda kurulmaya çalışılmıştır.

Bu ülkelerle ilişkiler, dönemsel olarak farklılık gösterse de temelde Batılı kimliğin korunduğu, ancak o kimliğin tamamlayıcısı olarak karşımıza çıkan yeni yönelimler çerçevesinde şekillenmiştir. Bu bağlamda, 90'lı yıllarda Gürcistan ile ilişkiler, genel itibarıyla Batı referansı ile hareket edildiği bir dönem olmuş ve bu durum, AK Parti iktidarı dönemiyle de geliştirilen yeni ilkeler çerçevesinde devam ettirilmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda yaşanan sorunlar nedeniyle kimliğini yeniden yorumlayan Türkiye, güvenlik odaklı, özerk ve pragmatik bir dış politika çizgisinde ilerlemek durumunda kalmıştır. Tarihî ve kültürel yakınlıklarına vurgu artmış, karşılıklı olarak egemenlik ve bağımsızlıklarına saygı gösterilmiş, dost ve kardeş ülke söylemleri kullanılmış, bölgedeki tüm alanlarda iş birlikleri geliştirilmiş ve Gürcistan'ın Batı yönelimli politikalarına destek verilmiştir.

Ermenistan'la ilişkiler ise Osmanlı'ya dair tarihsel sorunlar ve Karabağ konusu nedeniyle istenilen şekilde ilerletilememiştir. Bağımsızlıklarını ilan eden diğer bölge ülkelerinde olduğu gibi Ermenistan'ın bağımsızlığını da hemen tanıyan Türkiye, Ermenistan'la diplomatik ilişki kurmak istemişse de ülkelerin kolektif hafızalarında yer alan algılamaları, bu ilişkilerin kurulmasındaki önemli engellerden biri olmuştur. Özellikle Ermenistan'ın, Türkiye'yi kimliğinin ötekisi olarak belirlemesi bu ilişkilerin en baştan ilerlemeyeceğini göstermiştir. Ancak AK Parti dönemi, ABD ve AB'nin telkinleri ve yeni dış politika ilkeleri çerçevesinde ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Kolektif hafızalarda yer alan algılamaların ve bu doğrultuda inşa edilmiş kimliklerin kolay kolay değişmeyeceği göz önüne alındığında ise bu gibi konuların aşılardan ilişkilerin geliştirilemeyeceği rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Ancak Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde normalleşmenin ön koşulu olan Karabağ meselesi, 2020 yılında gerçekleşen İkinci Karabağ Savaşı sonrası Azerbaycan-Ermenistan arasında başlatılan barış görüşmeleri ile yeni bir aşamaya taşınmış ve bu durum Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşme sürecini başlatmıştır.

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ise tarihî ve kültürel bağlar üzerinden kurulmuştur. Türkiye modeli üzerinden kimliğini inşa etmeye çalışan Azerbaycan, Türkiye'yi Batı'yla kurmak istediği ilişkilerde önemli görmüştür. Türkiye'nin Batılı kimliğinin göstergesi olan bu durum, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin derinleşmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Kimlik bulanımı yaşadığı dönemde Türkiye'ye rahat bir nefes alıracak bu

ilişkiler, “tek millet iki devlet” söylemiyle geliştirilmiş ve dost ve kardeş ülke tanımlamasıyla desteklenmiştir.

Azerbaycan’ın Ermenistan’la yaşadığı Dağlık Karabağ sorunu ise Türkiye-Azerbaycan yakınlaşmasını hızlandıran konulardan biri olmuştur. Bu sorun karşısında Azerbaycan’ın yanında yer alan Türkiye, bölgedeki dengeleri göz önünde bulundurarak hem Rusya hem de Batı’yla dengeli bir tutum sergilemiş ve Azerbaycan’ın taleplerine rağmen savaşa doğrudan bir askerî destek sağlamamıştır. Ancak diğer alanlarda bu sorunun çözümü için çabalayan Türkiye, arabuluculuk faaliyetleri yürütmüş, soruna dikkat çekmek ve çözmek amacıyla konuyu uluslararası platformlara taşımıştır. AK Parti döneminde de devam ettirilen bu süreç, yeni dış politika ilkeleriyle desteklenmiştir. Bu bağlamda bölgesel liderliğe soyunan AK Parti’nin komşularla sıfır sorun prensibiyle Ermenistan’la ilişkiler kurmaya çalışması Azerbaycan’la ilişkilerde sorun yaşanmasına neden olmuştur. Ancak, Ermenistan’la olan tarihsel algılamalar ve Azerbaycan’ın duyduğu rahatsızlık bu sürecin ilerletilmesini mümkün kılmamış ve kısa zamanda Azerbaycan-Türkiye arasındaki bu sorun atlatılmıştır.

Bu süreç sonrasında ise Azerbaycan-Türkiye ilişkileri derinleşen ve gelişen bir seyir izlemiştir. İlişkilerdeki bu derinleşme ve gelişme Azerbaycan’ın 2020 yılında gerçekleştirilen İkinci Karabağ Savaşı’nda zafer kazanmasını sağlamıştır. Türkiye’nin Azerbaycan’a sağladığı askerî ve teknolojik alandaki destekleri, Azerbaycan ordusunun NATO standartlarına ulaşmasını sağlamıştır. Türkiye’nin bu gibi destekleri ise onun barış görüşmeleri için masada yer almasına, arabulucu ve bölgesel güç kimliğiyle kendini meşru bir aktör olarak bölgede konumlandırmasına ve etkinliğini artırmasına neden olmuştur. Birinci Karabağ Savaşı’nda Batı’ya bakan dengeli politikalar izleyen Türkiye, İkinci Karabağ Savaşı’nda Batı’nın tüm eleştirisi ve rahatsızlıklarını göz ardı etmiş ve Azerbaycan’a açık destek vermiş, hatta her an savaşa dâhil olabileceğini göstermiştir. Türkiye’nin yaşadığı bu dönüşümün temel nedeni ise Arap Baharı sonrası kimliğine tanımlamış olduğu yeni unsurlardır. Türkiye’nin Batı’ya bağımlı dış politika yönelimleri yavaş yavaş terk edilmiş ve daha bağımsız, çok boyutlu ve aktif dış politika yönelimleri belirlenmiştir.

Türkiye’nin, bölgede Batı’dan daha bağımsız, güvenlik odaklı aktif politika izlemesi Batı’dan uzaklaşma olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar Türkiye, Batı’dan

uzaklaşmış, millî çıkarları doğrultusunda daha bağımsız ve pragmatik hareket ediyor gözüktü de bu görüntü, Batılı devlet kimliğinden bir kopuş olarak algılanmamalıdır. Türkiye'nin dış politika pratikleri, yer aldığı coğrafyanın ve sahip olduğu tarihi ve kültürel mirasın derinliği çerçevesinde bölgede avantaj elde etmeye yönelik olmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye'nin mevcut Batılı kimliğinde yer alan Batılı kurum, norm ve değerlere bağlı kalınması, AB ile gevşekte olsa ilişkilerin devam ettirilmesi ve hâlâ NATO müttefiki olarak kalması, çalışmanın temel aldığı hipotezi doğrulayarak bir kimlik değişiminin yaşandığını söylemeyi zorlaştırmaktadır.

Türkiye'nin yeni dış politika yönelimleri Batılı kimliğe alternatif olmaktan ziyade tamamlayıcı olarak görülmüştür. Bu bağlamda, Türkiye'nin bir kimlik değişiminden çok Batı'yı algılayışının değiştiğini söylemek daha olanaklıdır. Batı'yı önceleyen pratiklerden uzaklaşmış, sahip olduğu coğrafi ve tarihi derinliğin farkına varılmış ve bunun getirdiği özgüvenle hareket edilmiştir. Ayrıca Türkiye, Karabağ Savaşı nedeniyle bölgede elde ettiği kazanımlar çerçevesinde bölgede Türkiyesiz hareket edilemeyeceğini göstererek önemini vurgulamıştır. Ayrıca Türkiye'nin bölgede oyun kurucu rol üstlenmesi edenin yapı üzerindeki etkisini de göstermektedir. Neticede, Türkiye'nin maruz kaldığı eksen kayması mı yaşanıyor? Batılı devlet kimliği değişiyor mu? sorularına verilebilecek tek yanıt (hiç değilse şimdilik) belki de 'hayır'dır.

KAYNAKÇA

- AA, Anadolu Ajansı, “Fetö’nün Gürcistan’daki Okulunun Lisansı İptal Edildi”. Erişim 14 Aralık 2024. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fetonun-gurcistandaki-okulunun-lisans-iptal-edildi-/741542>
- AA, Anadolu Ajansı. “AK Parti Hakkında Kapatma Davası”. Erişim 27 Şubat 2025. <https://www.aa.com.tr/tr/arsiv/ak-parti-hakkinda-kapatma-davasi/428262>
- AA, Anadolu Ajansı. “Karabağ Zaferinin Anatomisi”. Erişim 15 Aralık 2024. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/karabag-zaferinin-anatomisi/2073631>
- Acer, Yücel. “Arabuluculuk ve Türkiye’nin Arabuluculuk Faaliyetleri”. *Türk Dış Politikası Yıllığı 2023*. mlf. Burhanettin Duran, Kemal İnâat ve Mustafa Acer. 49-67. İstanbul: SETA Yayınları, 1. Basım, 2024.
- Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti). “Cumhurbaşkanımız Erdoğan, Ermenistan’ın Azerbaycan’a Saldırısına İlişkin Açıklama Yaptı”. Erişim 18 Aralık 2024. <https://www.akparti.org.tr/haberler/cumhurbaskanimiz-erdogan-ermenistanin-azerbaycana-saldirisina-iliskin-aciklama-yapti-27092020-143544/>
- Adalet ve Kalkınma Partisi, *Tüzük*. Ankara: AK Parti, 2023.
- Adler, Emanuel. “Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics”. *European Journal of International Relations* 3/3 (September 1997), 319-363. <http://ereserve.library.utah.edu/Annual/POLS/6850/Steele/seizing.pdf>
- Ahmad, Feroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. çev. Sedat Cem Karadeli. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 7. Basım, 2022.
- Akçura, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 1976.
- Akdemir, Erhan. “2000’li Yıllarda Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”. *Türk Dış Politikası (2000’li Yıllar)*. mlf. Serkan Kekevi ve Ömer Kurtbağ. 1-28. Ankara: Berikan Yayınevi, 2. Basım, 2020.
- Akgün, Yasin Ege. “Kemalist ve Muhafazakâr-Milliyetçi Tarih Anlayışı”. *Daktilo 1984* (25 Eylül 2023). https://daktilo1984.com/yazilar/kemalist-ve-muhafazakar-milliyetci-tarih-anlayisi/?utm_source=chatgpt.com
- Akkaya, Bülent. “Türkiye’nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı”. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* 0/28 (Ocak 2012), 1-20.
- Akşin, Aptülâhat. *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2019.

- Aktay, Yasin. “İslâmcılıktaki Muhafazakâr Bakiye”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakârlık*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. 346-360. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2006.
- Alğur, Betül. *Adalet Partisi Türk Dış Politikası (1965-1971)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Aljazeera Turk. “Davutoğlu’ndan Bakü’de Karabağ Mesajı”. Erişim 2 Mart 2025. <https://www.aljazeera.com.tr/haber/davutoglundan-bakude-karabag-mesaji>
- Aljazeera Turk. “Erdoğan’dan Ermenilere 9 Dilde Taziye”. Erişim 15 Aralık 2024. <https://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogandan-ermenilere-9-dilde-taziye>
- Aljazeera. “World Reacts to Turkey’s Military Operation in Northeast Syria”. Erişim 17 Nisan 2025. <https://www.aljazeera.com/news/2019/10/10/world-reacts-to-turkeys-military-operation-in-northeast-syria>
- Alkan, Mustafa Nail – Mehdizadehyoushanlouei, Mahsa. “Birinci ve İkinci Karabağ Savaşlarında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”. *UPA Strategic Affairs* 4/2 (Temmuz 2023), 204-227. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3375597>
- Alp, Barış. “II. Abdulhamid’in Panislâmist Politikası”. *Genç Kalemler Dergisi* 1/2 (Güz 2015), 54-58.
- Alptekin, Gözde – Özer, Ömer. “Johnson Mektubu Haberlerinin Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman Gazetelerindeki Sunumu Üzerine Bir İnceleme”. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 0/34 (Aralık 31), 283-308. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/985610>
- Anderson, Benendict. *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları, 9. Basım, 2017.
- Anka Haber Ajansı. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: “Türkiye Olarak Yüzümüz Elbette Batı’ya Dönüktür, Ancak Bu Doğu’ya Sırtımızı Döneceğimiz Anlamına Kesinlikle Gelmez””. Erişim 24 Aralık 2024. https://ankahaber.net/haber/detay/cumhurbaskani_erdogan_turkiye_olarak_yuzumuz%C2%A0elbette%C2%A0batiya_donuktur_ancak_bu_doguya_sirtimizi_donecegimiz_anlamina_kesinlikle_gelmez_196862
- Antlaşmalar, “Mondros Ateşkes Antlaşması Maddeleri, Tarihi ve Sonuçları”. Erişim 8 Şubat 2025. <https://antlasmalar.com/mondros-ateskes-antlasmasi/>

- Arai, Masami. “Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. 180-195. İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Basım, 2009.
- Aras, Bülent. “Turkish Foreign Policy After July 15”. *İPM* 0/0 (February 2017), 1-12. <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/Document/turkish-foreign-policy-after-july-15-7fc40f/turkish-foreign-policy-after-july-15-7fc40f.pdf>
- Arı, Önder – Kıran, Abdullah “Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık”. *Ekev Akademi Dergisi* 15/46 (Kış 2011), 49-64. https://www.researchgate.net/publication/265478999_Uluslararası_Iliskilerde_Sosyal_Inzacilik
- Arı, Tayyar. “Uluslararası İlişkilerde Büyük Tartışmalar ve Post-Modern Teoriler”. *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*. mlf. Tayyar Arı. 1-47. Bursa: Dora Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İş Birliği*. Bursa: MKM Yayıncılık, 7. Basım, 2011.
- Arıboğan, Deniz Ülke. “Pandemi Sonrası Dönemde Küresel Güvenlik ve İş Birliği: 19. Yüzyıl Avrupa Ahenginde 21. Yüzyılın Küresel Ahengine”. *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği*. mlf. Muzaffer Şeker, Ali Özer ve Cem Korkut. 347-370. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 1. Basım 2020.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. İstanbul: Kronik Kitap, 24. Basım, 2018.
- Ashizawa, Kuniko. “When Identity Matters: State Identity, Regional Institution-Building, and Japanese Foreign Policy”. *International Studies Review* 10/3 (September 2008), 571-598. https://www.researchgate.net/publication/229921766_When_Identity_Matters_State_Identity_Regional_Institution-Building_and_Japanese_Foreign_Policy1
- Askerzade, Aygün. “NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askerî Siyasi İş Birliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları”. *Karadeniz Araştırmaları* 20/20 (Aralık 2008), 1-17. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/106025>

- Aslanlı, Araz. “Birinci Karabağ Savaşı’nın Nedenleri ve Sonuçları”. *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*. mlf. Muhittin Ataman ve Ferhat Pirinççi. 117-140. İstanbul: SETA, 1. Basım, 2021.
- Ataman, Muhittin. “The ‘Century of Türkiye’: A New Foreign Policy Vision for Building the Türkiye Axis”. *Insight* 25/3 (Temmuz 2023), 73-96. <https://www.insightturkey.com/file/1592/the-century-of-turkiye-a-new-foreign-policy-vision-for-building-the-turkiye-axis>
- Atatürk, Mustafa Kemal. *Medeni Bilgiler: Türk Milletinin El Kitabı*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Ateş, Davut. “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (Haziran 2008), 213-235. <http://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423867226.pdf>
- Ateş, Davut. *Uluslararası Politika: Dünyayı Anlamak ve Anlatmak*. Bursa: Dora Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Ateş, Toktamış. *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: İstanbul bilgi Üniversitesi Yayınları, 6. Basım, 2010.
- Attar, Aygün. *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1. Basım, 2012.
- Austourian, Stephan H.. “From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia”. *Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies Working Paper Series* (Winter 2000-2001), 1-61. <https://escholarship.org/uc/item/0c2794v4>
- Aydın, Mustafa. “Between Euphoria and Real Politik: Turkish Policy toward Central Asia and the Caucasus”. *Turkey’s Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics*. mlf. Tareq Y. Ismael ve Mustafa Aydın. 240-275. New york: Routledge, 2. Basım, 2019.
- Aydın, Mustafa. “Kafkasya İstikrar ve İş Birliği Platformu – KİİP”. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3 (2001-2012)*. mlf. Baskın Oran. 477. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Aydın, Mustafa. “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001)*. mlf. Baskın Oran. 366-439. İstanbul: İletişim Yayınları, 12. Basım, 2010.

- Aydın, Mustafa. “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3 (2001-2012)*. mlf. Baskın Oran. 463-531. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Aydın, Suavi – Taşkın, Yüksel. *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Aydın, Yavuz. “Paşinyan’a Göre Ermenistan’ın Bağımsızlık Bildirgesi’ndeki Unsurlar Barış Getirmeyecek, Aksine Savaş Çıkaracak”. *Anadolu Ajansı* (1 Şubat 2024). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pasinyana-gore-ermenistanin-bagimsizlik-bildirgesindeki-unsurlar-baris-getirmeyecek-aksine-savas-cikaracak/3125451>
- B., Neumann Iver – M. Welsh, Jennifer M.. “The Other in European Self-definition: an Addendum to the Literature on International Society”. *Review of International Studies* 17/4 (October 1991), 327-348. <https://www.cambridge.org/core/journals/review-of-international-studies/article/abs/other-in-european-selfdefinition-an-addendum-to-the-literature-on-international-society/43A60CEC8749031799E00CC9985C83EB>
- Bal, İdris. “Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim”. *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*. mlf. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil. 37-61. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 1. Basım, 2010.
- Balcı, Ali. *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Balçık, M. Berk. “Milliyetçilik ve Dış Politikaları”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. 777-787. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2008.
- Bar, Allon. “Turkish Foreign Policy Survey: Directions and Dilemmas in 2007”. *Perceptions* 11/3 (Ekim 2006), 37-57. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/816557>
- Başlamışlı, Macide. “ABD’nin Türkiye’ye Yönelik Ambargo Kararına İlişkin Haşhaş Sorunu Yerine 1974 Kıbrıs Krizini Ön Plana Çıkarma Girişimi”. *Asia Minor Studies* 9/1 (Aralık 2020), 695-712. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1403105>

- Baykal, Sanem – Arat, Tuğrul. “AB’yle İlişkiler”. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3 (2001-2012)*. mlf. Baskın Oran. 337-400. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Bayraktar, Bora. “Türkiye’nin Karabağ Politikası”. *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*. mlf. Muhittin Ataman ve Ferhat Pirinççi. 325-348. İstanbul: SETA, 1. Basım, 2021.
- BBC News Türkçe, “S-400 ve F-35: ABD ile Türkiye Arasındaki Kriz Hakkında Bilinmesi Gerekenler”. Erişim 17 Nisan 2025. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47809807>
- BBC News Türkçe. “AB: Doğu Akdeniz Sondaj Çalışmaları Nedeniyle Türkiye’ye Yaptırımların Çerçevesi Belirlendi”. Erişim 17 Nisan 2025. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50378376>
- Benli Altunışık, Meliha. “The New Turn in Turkey’s Foreign Policy in the Middle East: Regional and Domestic Insecurities”, *IAI Papers* 17/20 (July 2020), 1-22. <https://www.iai.it/sites/default/files/iaip2017.pdf>
- Beşikçi, İsmail. *Türk Tarih Tezi “Güneş Dil Teorisi” ve Kürt Sorunu: Bilim Yöntemi Türkiye’deki Uygulama-II*. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Bhaskar, Roy. *A Realist Theory of Science*. Newyork: Routledge, 1. Basım, 2008.
- Bianet. “Alkole Zam Yapalım, Temin Etmeyi Zorlaştıralım”. Erişim 28 Şubat 2025. <https://bianet.org/haber/alkole-zam-yapalim-temin-etmeyi-zorlastiralim-146194>
- Bianet. “Erdoğan’dan: Kürtaj Cinayettir”. Erişim 31 Mart 2025. <https://bianet.org/haber/erdogan-dan-kurtaj-cinayettir-138640>
- Bilge-Criss, Nur. “Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 9/34 (Haziran 2012), 1-28. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/540203>
- Bilgin, Nuri. *Kimlik İnşası*. İzmir: Aşina Kitaplar, 1. Basım, 2007.
- Birand, Mehmet Ali. *Türkiye’nin Avrupa Macerası 1959-1999*. İstanbul: Doğan Kitap, 10. Basım, 2000.
- Birbudak, Togay Seçkin. “1853-1856 Kırım Harbi’nde Osmanlı-Avusturya İlişkileri”. *Belleten* 82/293 (Nisan 2018), 241-264. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/965037>

- Bloom, William. *Personal Identity, National Identity and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 1. Basım, 1990.
- Bolukbasi, Suha. “Ankara’s Baku-Centered Transcaucasia Policy: Has It Failed?”. *The Middle East Journal* 51/1 (Winter 1997), 80-94. <https://www.jstor.org/stable/4329024>
- Bora, Tanıl. “Cumhuriyetin İlk Döneminde Millî Kimlik”. *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*. mlf. Nuri Bilgin. 53-62. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1. Basım, 1997.
- Bora, Tanıl. “Türkiye’de Siyasal İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi: Amerika: “En” Batı ve “Başka” Batı”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. 147-169. İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Basım, 2007.
- Bozdağlıoğlu, Yücel. “Konstrüktivizm ve Rol Teorisi: Kimlik, Rol ve Dış Politika Analizi”. *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1: Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika*. mlf. Tayyar Arı. 127-150. Bursa: MKM Yayıncılık, 1. Basım, 2012.
- Bozdağlıoğlu, Yücel. “Modernity, Identity and Turkey’s Foreign Policy”. *Insight Turkey* 10/1 (Winter 2008), 55-75. <https://www.jstor.org/stable/26328782?seq=1>
- Bozdağlıoğlu, Yücel. *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*. Newyork: Routledge, 1. Basım, 2003.
- Bozkurt, Abdurrahman. “Boğazlar Komisyonu’nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936)”. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni* 37/1 (Haziran 2017), 1-28. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/411242>
- Brzezinski, Zbigniew. *Büyük Satranç Tahtası: Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklikleri*. çev. Yelda Türedi. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1. Basım, 2005.
- Buckingham, David. “Introducing Identity”. *Youth, Identity, and Digital Media*. mlf. David Buckingham. 1-22. Cambridge: The MIT Press, 1. Basım, 2008.
- Bull, Hedley. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. New York: Palgrave, 3. Basım, 2002.
- Bulut, Sedef. “27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası”. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2009/19 (Mayıs 2009), 73-90. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/117978>

- Buzan, Barry – Diez, Thomas. “The European Union and Turkey”. *Survival* 41/1 (Spring 1999), 41-57.
https://www.researchgate.net/publication/261639730_The_European_Union_and_Turkey
- Calhoun, Craig. “The Virtues of Inconsistency: Identity and Plurality in the Conceptualization of Europe”. *Constructing Europe’s Identity: The External Dimension*. mlf. Lars-Erik Cederman. 35-56. Boulder Co: Lynne Rienner Publishers, 1. Basım, 2001.
- Campbell, David. *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1. Basım, 1992.
- Chapman, Tim. *The Congress of Vienna: Origins, Processes and Results*. London: Routledge, 1. Basım, 1998.
- CNN Türk. “Azerbaycan ile Bayrak Krizi Sona Erdi”. Erişim 2 Mart 2025.
<https://www.cnnturk.com/dunya/azerbaycan-ile-bayrak-krizi-sona-erdi-347726>
- CNN Türk. “Bülent Arınç: “Kadın Herkesin İçinde Kahkaha Atmayacak””. Erişim 31 Mart 2025. <https://www.cnnturk.com/turkiye/bulent-arinc-kadin-herkesin-icinde-kahkaha-atmayacak-419563>
- CNN Türk. “Eksen Kayması: Bir Yorum da Davutoğlu’ndan”. Erişim 5 Aralık 2024.
<https://www.cnnturk.com/dunya/eksen-kaymasi-bir-yorum-da-davutoglundan-344668>
- CNN Türk. “Erdoğan Bakü’den Ermenistan’a Mesaj Verdi: ‘Beklemeleri Boşuna’”. Erişim 2 Mart 2025. <https://www.cnnturk.com/turkiye/erdogan-bakuden-ermenistana-mesaj-verdi-beklemeleri-bosuna-864679>
- Connolly, William E.. *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*. çev. Ferma Lekesizalın. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Copeland, Dale C.. “The Constructivist Challenge to Structural Realism: A Review Essay”. *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics*. mlf. Stefano Guzzini ve Anna Leander. 1-20. Newyork: Routledge, 1. Basım, 2006.
- Coşar, Simten. – Özman, Aylin. “Centre-right Politics in Turkey After the November 2002 General Election: neo-Liberalism With A Muslim Face”. *Contemporary Politics*

- 10/1 (March 2004), 57-74.
https://www.researchgate.net/publication/240524929_Centre-Right_Politics_in_Turkey_after_the_November_2002_General_Election_Neo-Liberalism_with_a_Muslim_Face
- Cox, Michael. "September 11th and U.S. Hegemony-Or Will the 21st Century Be American Too?". *International Studies Perspectives* 3/1 (February 2002), 53-70.
<https://www.jstor.org/stable/44218823>
- Cumhuriyet Gazetesi. "Adriyatik'ten Çin'e Türkiye". (24 Şubat 1992), 19.
<https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1992-02-24/1>
- Çağaptay, Soner. "Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. 245-274. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2008.
- Çakır, Ruşen. "Millî Görüş Hareketi". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslâmcılık*, mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. 544-603. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Çalış, Şaban – Özlük Erdem. "Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm-Realizm Tartışması". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0/18 (Ağustos 2007), 225-243.
https://www.academia.edu/1589172/Uluslararası_İlişkiler_Tarihinin_Yapısökümü_ü_İdealizm_Realizm_Tartışması
- Çalış, Şaban H.. *Hayaletbilimi ve Hayali Kimlikler: Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*. Konya: Çizgi Kitabevi, 5. Basım, 2015.
- Çalış, Şaban H.. *Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı Politik Aktörler ve Değişim*. Ankara: Nobel Yayınları, 4. Basım, 2008.
- Çandar, Cengiz. "'Orta Doğu Statükosu" Bozulunca: Komşularla Sıfır Sorundan Sorunsuz Sıfır Komşuya". *Hürriyet* (7 Eylül 2012).
<https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/cengiz-candar/ortadogu-statukosu-bozulunca-komsularla-sifir-sorundan-sorunsuz-sifir-komsuya-21399709>
- Çandar, Cengiz. "Türk Dış Politikasında "Eksen" Tartışmaları: Çok Kutuplu Dünya İçin Yeni Bir Vizyon". *SETA Analiz* 0/16 (Ocak 2010), 1-12.
<https://file.setav.org/Files/Pdf/cok-kutuplu-dunya-icin-yeni-bir-vizyon.pdf>

- Çavuş, Tuba. *Dış Politikada Yumuşak Güç Kullanımı Türk Dış Politikası*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Çayhan, Esra. *Dünden Bugüne: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı*. İstanbul: Boyut Kitapları Yayınları, 1. Basım, 1997.
- Çelebi, Mevlüt. “Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 31/91 (Mayıs 2015), 93-130.
- Çelebi, Vedat. “Gündelik Dil Felsefesi ve Austin’in Söz Edimleri Kuramı”. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 4/1 (June 2014), 73-89.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/40517>
- Çelik, Ahmet Hüsrev. “Türk Dış Politikasının Niteliği Üzerine Kavramsal Bir Tartışma: Değerli Yalnızlık Mı, Şuurlu Dinamizm Mi?”. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (Temmuz 2016), 67-89.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/210217>
- Çelik, Mehmet Mazlum. “Türk Demokrasisinde Kara Bir Gün: 27 Nisan e-Muhtırası”. *Independent Türkçe* (27 Nisan 2020).
<https://www.indyturk.com/node/169886/siyaset/turk-demokrasisinde-kara-bir-gun-27-nisan-e-muhtirasi>
- Çelik, Nur Betül. “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. 75-91. İstanbul: İletişim Yayınları, 6. Basım, 2009.
- Çelikipala, Mitat. “Rusya Federasyonu’yla İlişkiler”. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3 (2001-2012)*. mlf. Baskın Oran. 532-559. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Çelikipala, Mitat. “Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif ve Ritmik Diplomasiye Geçiş”. *Uluslararası İlişkiler* 7/25 (Bahar 2010), 93-126.
<https://www.ir-journal.com/storage/media/3206/01HBS87YWXS0834FBFYJTJPMC6Q.pdf>
- Çetinsaya, Gökhan. “İslami Vatanseverlikten İslam Siyasetine”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. 265-276. İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Basım, 2009.

- Çiftçi, Kemal. “Soğuk Savaş Sonrasında ABD: “Rıza”ya Dayalı “Hegemonya”dan “İmparatorluk” Düzenine”. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (Aralık 2009), 203-219. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1145017>
- Çölaşan, Emine. “Masal Bugün Başlamadı!”. *Hürriyet* (8 Ekim 2005). <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/emin-colasan/masal-bugun-baslamadi-3348519>
- Dağı, İhsan D.. “Human Rights, Democratization and the European Community in Turkish Politics: The Özal Years, 1983-87”. *Middle Eastern Studies* 37/1 (January 2001), 17-40. <https://www.jstor.org/stable/4284137>
- Dağı, İhsan D.. “Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and Westernization”. *Turkish Studies* 6/1 (Mart 2005), 21-37. https://www.researchgate.net/publication/334786203_Transformation_of_Islamic_Political_Identity_in_Turkey_Rethinking_the_West_and_Westernization
- Dağı, İhsan D.. “Turkey’s AKP in Power”. *Journal of Democracy* 19/3 (Temmuz 2008), 25-30. https://www.researchgate.net/publication/265724295_Turkey's_AKP_in_power
- Dalbay, R. Saim – Avcı, Nazmi. “Kimlik İnşasına İlişkin Temel Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türkiye’ye Yansımalar”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 23/1 (Ocak 2018), 17-39. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1002698>
- Davison, Roderic H.. “Ottoman Diplomacy and Its Legacy”. *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*. mlf. L. Carl Brown. 174-199. New York: Columbia University Press, 1. Basım, 1996.
- Davutoğlu, Ahmet. *Teoriden Pratiğe: Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*. İstanbul: Küre Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Davutoğlu, Ahmet. “Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring”. *Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development* 0/1 (Autumn 2014), 96-105. <https://www.jstor.org/stable/48573436>
- Davutoğlu, Ahmet. “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”. *Insight Turkey* 10/1 (Kasım 2008), 77-96. <https://file.setav.org/Files/Pdf/ahmet-davutoglu-turkeys-foreign-policy-vision-an-assessment-of-2007.pdf>

- Davutoğlu, Ahmet. “Türkiye’yi Markalaştıran Ritmik Diplomasi” (Görüşmecisi: Hakan Kızılcı). *Çerçeve*. İstanbul: Müsiad, 2004.
- Davutoğlu, Ahmet. *Küresel Bunalım: 11 Eylül Konuşmaları*. İstanbul: Küre Yayınları, 26. Basım, 2011.
- Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları, 115. Basım, 2016.
- Delanty, Gerard. *Avrupa’nın İcadı*, çev. Hüsamettin İnanç. Ankara: Adres Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Demir, Ali Faik. “SSCB Sonrası Dönemde Türkiye-Ermenistan İlişkileri”. *Uluslararası İlişkiler* 2/5 (Bahar 2005), 109-135. <https://www.jstor.org/stable/43925936?seq=1>
- Demir, Ali Faik. “XXI. Yüzyılda Geçmiş ve Gelecek Açmazındaki Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri”. *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*. mlf. Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu ve Özlem Terzi. 745-777. İstanbul: DER Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Demir, Şerif. “Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 0/29 (Aralık 2011), 331-348. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257774>
- Demirağ, Yelda. “Bağımsızlıktan Kadife Devrime Türkiye-Gürcistan İlişkileri”. *Uluslararası İlişkiler* 2/7 (Güz 2005), 125-155. <https://www.jstor.org/stable/43925970>
- Demirtaş Bagdonas, Özlem. “A Shift of Axis in Turkish Foreign Policy or A Marketing Strategy? Turkey’s Uses of Its ‘Uniqueness’ vis-a-vis”. *Turkish Journal of Politics* 3/2 (Winter 2012), 111-132. https://www.academia.edu/3136098/A_shift_of_axis_in_Turkish_foreign_policy_or_a_marketing_strategy_Turkeys_Uses_of_Its_Uniqueness_vis_a_vis_the_West_Europe
- Demirtaş Bagdonas, Özlem. “The Clash of Kemalisms? Reflections on the Past and Present Politics of Kemalism in Turkish Political Discourse”. *Turkish Studies* 9/1 (March 2008), 99-114. https://www.researchgate.net/publication/232947152_The_Clash_of_Kemalisms_Reflections_on_the_Past_and_Present_Politics_of_Kemalism_in_Turkish_Political_Discourse

- Demirtaş, Birgül. “İnşacılık”. *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*. mlf. Şaban Kardaş ve Ali Balcı. 167-185. İstanbul: Küre Yayınları, 14. Basım, 2022.
- Deringil Selim, *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909*. London: I.B Tauris, 1. Basım, 1999.
- Deringil, Selim. “The Invention of Tradition as Public Image in the Late Ottoman Empire, 1808 to 1908”. *Comparative Studies in Society and History* 35/1 (January 1993), 3-29. <https://www.jstor.org/stable/179114?seq=1>
- Deringil, Selim. *Simgeden Millete: II. Abdulhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2007.
- Deveci, Mustafa. “Gürcistan, “Asrın Felaketi”nde Türkiye’nin Yardımına Koşan İlk Ülkelerden Oldu”. *Anadolu Ajansı* (12 Şubat 2023). <https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/gurcistan-asrin-felaketinde-turkiyenin-yardimina-kosan-ilk-ulkelerden-oldu/2816696#:~:text=Janjgava%2C%20depremin%20hemen%20ardından%20Türkiye,biri%20elbette%20ki%20Gürcistan%20oldu.>
- Diker Yılmaz, Didem. “11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Seçin Sürecinde Yaşanan Gelişmeler”. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* 7/2 (Ekim 2021), 244-259. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1775097>
- Doğan, Zehra. “Küresel, Bölgesel ve Ulusal Gelişmeler Bağlamında 2014 sonrası (Erdoğan Dönemi) Türk Dış Politikası”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 24/3 (Ekim 2022), 1155-1182. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2660695>
- Dokuyan, Sabit. “Çok Partili Hayata Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti’nin Kuruluşu”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/2 (Haziran 2014), 151-169. https://asosjournal.com/?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=558222085_131%20SABİT%20DOKUYAN.pdf&key=32806
- Duran, Burhanettin. “Türk Dış Politikası Ortadoğululaşıyor mu?”. *Orta Doğu Yıllığı 2008*. mlf. Kemal İnât, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran. 385-402. İstanbul: Küre Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Durmuş, Mustafa – Yılmaz, Harun. “Son Yirmi Yılda Türkiye’nin Orta Asya’ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki Faaliyetleri”. *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında*

- Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar – Türkiye İle İlişkiler*. mlf. Ayşegül Aydıngün ve Çiğdem Balım. 485-586. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1. Basım, 2012.
- Ecevit, Bülent. “Dönüm Noktası”. *Milliyet Halk Gazetesi* (26 Nisan 1965), 2
<https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=1965.04.26>
- Eisenstadt, S.N.. *Modernization: Protest and Change*. New Jersey: Prentice Hall Inc., 1. Basım, 1966.
- Ekici, Yunus. “Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu”. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Mart 2017), 62-77.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/290091>
- Ekiert, Grzegorz. - Hanson, Stephen E.. “Introduction”. *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe: Assessing the Legacy of Communist Rule*. mlf. Grzegorz Ekiert ve Stephen E. Hanson. 1-11. USA: Cambridge University Press, 1. Basım, 2003.
- Ekşi, Muharrem. “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitığa”. *Avrasya Etüdleri* 36/2 (Aralık 2009), 95-112. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/421935>
- Elevli, Nevsal. “Muhafazakâr Demokratiz”. *Milliyet Gazetesi* (5 Aralık 2004), 23.
<https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=2004.12.05>
- Emeklier, Bilgehan. “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Postpozitivist Kuramlar”. *Bilge Strateji* 3/4 (Bahar 2011), 139-184.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/43508>
- Eralp Atila, “Turkey and the European Community: Forging New Identities along Old Lines”. *International Journal of Sociology* 24/2 (Summer 1994), 131-147.
<https://www.jstor.org/stable/20628416?seq=1>
- Eralp Atila. “Turkey and the EC in the Changing Post-War International System”. *Turkey and Europe*. mlf. Canan Balkır and Allan M. Williams. 24-44. London: Pinter Publishers Ltd, 1. Basım, 1993.
- Eralp, Atila. “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye ve Avrupa Birliği”. *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*. mlf. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı. çev. Hür Güldü. 235-254. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 2002.

- Erarslan Fatih – Özdemir, Fatma Nur. “Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 129/255 (Aralık 2021), 315-334. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2056944>
- Erbakan, Necmettin. *Millî Görüş*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1. Basım, 1975.
- Erdağ, Ramazan. “Türkiye’nin Stratejik Kültürü ve Dış Politikada Yansıması”, *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/1 (Temmuz 2013), 51-76.
- Erdal, İbrahim. *Mübadele: Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan (1923-1925)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Basım, 2012.
- Erdoğan, Mehmet Murat. *Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri 1990-2005*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Erdoğan, Recep Tayyip. “2007’de Nüfus Artış Hızındaki Gerilemeye Dikkat Çekme Adına En Az Üç Çocuk Çağrısı Yapmıştık”. *X* (13 Ocak 2025). <https://x.com/RErdogan/status/1878870881314975843>
- Erdoğan, Recep Tayyip. “Önsöz”. *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu*. 5-17. İstanbul: AK Parti 2004.
- Ereker, Fulya. *Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Erhan, Çağrı – Arat, Tuğrul. “AET’yle İlişkiler”. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*. mlf. Baskın Oran. 808-853. İstanbul: İletişim Yayınları, 15. Basım, 2009.
- Erhan, Çağrı – Arat, Tuğrul. “AT’yle İlişkiler”. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001)*. mlf. Baskın Oran. 83-101. İstanbul: İletişim Yayınları, 12. Basım, 2010.
- Erhan, Çağrı. “ABD ve NATO’yla İlişkiler”. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*. mlf. Baskın Oran. 522-574. İstanbul: İletişim Yayınları, 15. Basım, 2009.
- Erler, Özgün. “Yeni Muhafazakârlık, AKP ve “Muhafazakâr Demokrat” Kimliği”. *Stratejik Öngörü Dergisi* 0/10 (Nisan 2007), 126-132. https://tasam.org/Files/Icerik/File/yeni_muhafazakarlik_akp_ve_muhafazakar_demokrat_kimligi_1cbb6bcd-df57-45be-acc0-acf7d7ac72a8.pdf

- Ersanlı, Büşra. *İktidar ve Tarih: Türkiye’de “Resmî Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2003.
- Erşen, Emre. “Türkiye’nin Rusya ve Güney Kafkasya Politikası 2014”. *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014*. mlf. Burhanettin Duran, Kemal İnât ve Ali Balcı. 355-381. Ankara: SETA, 1. Basım, 2015.
- Ertan, Efeğil – Musaoğlu, Neziha. “Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Uluslararası Sistemin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri”. *Akademik Bakış* 2/4 (Mayıs 2009), 1-24. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73997>
- Esen, Berk – Gümüşçü, Şebnem. “Rising Competitive Authoritarianism in Turkey”. *Third World Quarterly* 37/9 (February 2016), 1-26. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01436597.2015.1135732>
- Esen, Berk, vd. *Türkiye’nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Evren, Kenan. *Kenan Evren’in Anıları 1*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 4. Basım, 1990.
- Evsile, Mehmet. “Millî Mücadele Döneminde Amasya”. *Amasya İl Yıllığı*. mlf. Yavuz Bayram. Amasya: Amasya Valiliği Yayınları, 1. Basım, 2007.
- Fearon, James – Wendt, Alexander. “Rationalism v. Constructivism: A Skeptical View”. *Handbook of International Relations*. mlf. Walter Carlsnaes, Beth Simmons ve Thomas Risse. 52-70. London: SAGE Publications, 1. Basım, 2002.
- Fedayi, Cemal. “Adalet Partisi’nin Birinci Dönemi: 1961-1971”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 16/57 (Aralık 2019), 123-150. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/975908>
- Feroz Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye’nin Oluşumu*. çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Kaynak Yayınları, 18. Basım, 2020.
- Feyzioğlu, Turhan. “Atatürk ve Milliyetçilik”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 1/2 (Mart 1985), 353-411.
- Fırat, Melek – Kürkçüoğlu, Ömer. “Arap Devletleriyle İlişkiler”. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*. mlf. Baskın Oran. 615-635. İstanbul: İletişim Yayınları, 15. Basım, 2009.
- Fırat, Melek – Kürkçüoğlu, Ömer. “Sancak (Hatay) Sorunu”. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*. mlf. Baskın Oran. 279-292. İstanbul: İletişim Yayınları, 15. Basım, 2009. 287-289.

- Fırat, Melek. “Yunanista’la İlişkiler”. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*. mlf. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 15. Basım, 2009.
- Fırat, Melek. “Yunanistan’la İlişkiler”. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*. mlf. Baskın Oran. 716-768. İstanbul: İletişim Yayınları, 15. Basım, 2009.
- Fuller, Graham. “Conclusions: The Growing Role of Turkey in the World”. *Turkey’s New Geopolitics: From the Balkans to Western China*. mlf. Graham Fuller ve Diğerleri. 100-223. New York: Routledge, 1. Basım, 1993.
- Genç, Ernur. “Fuat Köprülü’nün Milliyetçilik Anlayışı ve Onun Türkçülük’e İlişkin Yaklaşımı”. *Folklor/Edebiyat Dergisi* 18/71 (Ekim 2012), 47-82. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/255400>
- Georgeon, François. *Sultan Abdülhamid*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Homer Kitabevi, 1. Basım, 2006.
- Georgeon, François. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*. çev. Alev Er. İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, 1996.
- Giddens, Anthony. *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. Londra: Macmillan, 1. Basım, 1979.
- Gould, Harry D.. “What Is at Stake in the Agent-Structure Debate?”. *International Relations in A Constructed World*. mlf. Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf ve Paul Kowert. 79-98. Newyork: Routledge, 2. Basım, 2015), 84-86.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Gökalp, Ziya. *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Gökçe, Emre Utku – Çaha, Ömer. “Politik Kimlik ve Dış Politika: Kemalist ve Liberal-Muhafazakâr Kimliklerin Türk Dış Politikasındaki Öteki Algısı ve Uluslararası Yapıyla Uyumu”. *İnsan ve Toplum* 9/2 (Haziran 2019), 57-90. https://insanvetoplum.org/content/6-sayilar/20-9-2/3-m0296/gokce_caha.pdf
- Göktürk, Eren Deniz (Tol). “1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. 103-116. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2008.

- Gönlübol, Mehmet – Kürkçüoğlu, Ömer. “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 1/2 (Mart 1985), 451-473.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1147289>
- Gönlübol, Mehmet – Sar, Cem. “1919-1939 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*. mlf. Mehmet Gönlübol ve Diğerleri. 1-136. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2. Basım, 1969.
- Gönlübol, Mehmet – Sar, Cem. *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 3. Basım, 1990.
- Gözen, Ramazan. “Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon”. *Demokrasi Platformu* 1/4 (Güz 2005), 41-58.
<https://www.demokrasiplatformu.com/dergi/article/view/29/29>
- Gözen, Ramazan. “Türkiye’nin İkinci Körfez Savaşı Politikası: Aktif Politika ve Sonuçları”. *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim*. mlf. İhsan D. Dağı. 177-216. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1. Basım, 1998.
- Guzzini, Stefano. “A Reconstruction of Constructivism in International Relations”. *European Journal of International Relations* 6/2 (June 2000), 147-182.
https://www.researchgate.net/publication/238164116_A_Reconstruction_of_Constructivism_in_International_Relations
- Güder, Süleyman – Mercan, Muhammed Hüseyin. “2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası”. *İnsan ve Toplum* 2/3 (Haziran 2012), 57-92. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2441780>
- Güler, Mehmet Çağatay. “Türkiye’nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2020”. *Türk Dış Politikası 2020*. mlf. Burhanettin Duran, Kemal İnâat ve Mustafa Caner. 533-565. İstanbul: SETA, 1. Basım, 2021.
- Gümüş, Abdurrahman. “Increasing Realism in Turkish Foreign Policy during Post-Davutoğlu Era”. *Insight Turkey* 24/4 (September 2022), 167-185.
<https://www.insightturkey.com/file/1528/increasing-realism-in-turkish-foreign-policy-in-the-post-davutoglu-era>
- Günay, Cengiz. “Turkey’s Changing Role After the Cold War: From Ideational to Civilizational Geopolitics”. *Exiting the Cold War Entering a New World*. mlf.

- Daniel S. Hamilton ve Kristina Spohr. 461-479. Washington DC: Johns Hopkins University SAIS, 1. Basım, 2019.
- Günay, Halil. “Birinci ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı Karşılaştırmalı Analiz: Türkiye’nin Rolü ve Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Akademi Dergisi* 3/1 (Nisan 2024), 1-13. <https://www.akademi.org.tr/uploads/akademi.org.tr/files/halil-gunay.pdf>
- Günay, Ünver. “Göç, Din ve Değişme: Batı Avrupa’daki Türk İşçilerin Örneği”. *Bilimname: Düşünce Platformu* 1/3 (Mart 2003), 35-64. https://andcenter.org/wp-content/uploads/2019/11/2003_3_Ünver-günay-göç-din-değişme.pdf
- Güntay, Vahit. *Türk Dış Politikasında Güncel Yaklaşımlar ve Eksen Kayması*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Gürel, Şükrü Sina. “Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 47/1 (Ocak 1992), 181-185. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36595>
- Gürevin, Evşen. *2000’li Yıllarda Türkiye ve Proaktif Dış Politika*. Ankara: Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Güvenç, Bozkurt. *Türk Kimliği*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 3. Basım, 1995.
- Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası I (1923-1930)”. Erişim 11 Ağustos 2024. <https://ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/II7.pdf>
- Hale, William. *Türk Dış Politikası 1774-2000*. çev. Petek Demir. İstanbul: Mozaik Yayınları, 1. Basım, 2003.
- Halliday, Fred. *Rethinking International Relations*. London: Macmillan Press, 1. Basım, 1994.
- Hanioğlu, M. Şükrü. “Batılılaşma”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ed. Mustafa Rahm, Balaban ve Morali Beşir Ağa 5/148-152. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hanioğlu, M. Şükrü. “İttihat ve Terakkî Cemiyeti”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ed. Tufan Buzpınar. 23/476-484. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Hanioğlu, M. Şükrü. *The Young Turks in Opposition*. New York: Oxford University Press, 1. Basım, 1995.

- Hanioğlu, Şükrü. *Bir Siyasi Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 1985.
- HE, History Extra. “Peaceful War: Was the 19th Century a Time of Relative Peace?”. Erişim 22 Şubat 2025. <https://www.historyextra.com/period/victorian/peaceful-war-was-the-19th-century-a-time-of-relative-peace/>
- Hermann, Richard K – Lebow Richard Ned. “What Was the Cold War? When and Why Did it End?”. *Ending the Cold War: Interpretations, Causation, and the Study of International Relations*. mlf. Richard K. Herrman and Richard Ned Lebow. 1-27. New York: Palgrave Macmillan, 1. Basım, 2004.
- Honneland, Geir. “Identity Formation in the Barents Euro-Arctic Region”. *Cooperation and Conflict* 33/3 (September 1998), 277-297. <https://www.jstor.org/stable/45083928>
- Hopf, Ted. “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”. *International Security* 23/1 (Summer 1998), 171-200. <https://www.jstor.org/stable/2539267>
- Hudson, Valerie M. – Vore, Christopher S.. “Dış Politika Analizinin Dünyası, Bugünü ve Yarını”. *Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi*, mlf. Erol Göka ve Işık Kuşçu. 1-52. Ankara: ASAM, 1. Basım 2002.
- Huntington, “Medeniyetler Çatışması Mı?”. *Medeniyetler Çatışması*. mlf. Murat Yılmaz. 23-51. İstanbul: Vadi Yayınları, 11. Basım, 2014.
- Huntington, Samuel P.. *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. çev. Elif Berktas. Ankara: Panama Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Hürriyet, “Son Dakika Haberi: Erdoğan, Putin İle Yaptığı Azerbaycan Görüşmesini Anlattı: Kırmızı Çizgimiz Aşılırsa...”. Erişim 2 Mart 2025. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-haberi-erdogan-putin-ile-yaptigi-azerbaycan-gorusmesini-anlattı-kirmizi-cizgimiz-asılırsa-41648174>
- Hürriyet. “Azerbaycan Lideri Aliyev’den CNN Türk’e özel açıklamalar”. Erişim 15 Aralık 2024. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-haberler-azerbaycan-lideri-alıyevden-cnn-turke-ozel-aciklamalar-41630325>
- Hürriyet. “Türkiye’siz Gaz Rotası Arıyor”. Erişim 15 Aralık 2024. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-siz-gaz-rotasi-arıyor-12720858>

- İlicak, Nazlı. “Değerli Yalnızlık”. *Sabah* (22 Ağustos 2013).
<https://www.sabah.com.tr/yazarlar/ilicak/2013/08/22/degerli-yalnizlik>
- İletişim Başkanlığı. “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kanada Başbakanı Trudeau İle Telefonla Görüştü”. Erişim 2 Mart 2025.
<https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-kanada-basbakani-trudeau-ile-telefonda-gorustul610>
- İletişim Başkanlığı. “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Millî İstihbarat Teşkilatının 97. Kuruluş Yıl Dönümü Etkinliklerine Katılarak, Konuşma Yaptı”. Erişim 17 Aralık 2024.
https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/cumhurbaskani-erdogan-milli-istihbarat-teskilatinin-97-kurulus-yil-donumu-etkinliklerine-katilarak-konusma-yapti
- İletişim Başkanlığı. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: “Türk Milleti Her Zaman Olduğu Gibi Bugün de Tüm İmkânlarıyla Azerbaycanlı Kardeşlerinin Yanındadır””. Erişim 2 Mart 2025. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-turk-milleti-her-zaman-oldugu-gibi-bugun-de-tum-imkanlariyla-azerbaycanli-kardeslerinin-yanindadir>
- İlkin, Selim. “A History of Turkey’s Association with the European Community”. *Turkey and the European Community*. mlf. Ahmet Evin ve Geoffrey Denton. 35-49. (Opladen: Leske Verlag, 1. Basım, 1990).
- İnalcık, Halil. “Tanzimat Nedir?”. *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. mlf. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu. 13-35. Ankara: Phoenix Yayınevi, 1. Basım, 2006.
- İnan, Abdülkadir. *Güneş-Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1. Basım, 1936.
- İnat, Kemal – Duran, Burhanettin. “AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama”. *Demokrasi Platformu* 1/4 (Güz 2005), 1-39.
<https://demokrasiplatformu.com/dergi/article/view/28/28>
- İnönü Vakfı. ““Altı Ok” Anayasa Hükmü Hâline Geldi”. Erişim 3 Ağustos 2024.
<https://www.ismetinonu.org.tr/tarihte-bugun-5-subat/>
- İşyar, Ömer Göksel. “Azerbaycan ve Dış Politikası”. *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İş Birliğine*. mlf. Tayyar Arı. 67-104. Bursa: MKM Yayıncılık, 1. Basım, 2010.

- İşyar, Ömer Göksel. “Karabağ’ın Tarihsel Arka Planı”. *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*. mlf. Muhittin Ataman ve Ferhat Pirinççi. 77-97. İstanbul: SETA, 1. Basım, 2021.
- Jenkins, Gareth. “Muslim Democrats in Turkey?”. *Survival* 45/1 (Spring 2003), 45-66.
<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1093/survival/45.1.45>
- Jepperson, Ronald L., Wendt, Alexander, ve Katzenstein, Peter J.. “Norms, Identity, and Culture in National Security”. *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. mlf. Peter J. Katzenstein. 33-75. New York: Columbia University Press, 1. Basım, 1996.
- Jervis, Robert. “From Balance to Concert: A Study of International Security Cooperation”. *World Politics* 38/1 (October 1985), 58-79.
<https://www.jstor.org/stable/2010351?seq=1>
- Kadıoğlu, Ahmet Selim. “Türk İslâm Sentezi’nin Oluşumu ve Gelişim Süreci”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 16/27 (Temmuz 2020), 813-834.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/994412>
- Kalemlî, Hüseyin. “Türk Milliyetçiliği Bağlamında Milliyetçi Hareket Partisi”. *Düşünce Dünyasında Türkiz* 10/50 (Şubat 2019), 119-138.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3174164>
- Kalın, İbrahim. ““Türkiye’nin Orta Doğu’da Yalnız Kaldı” İddiası”. *X* (1 Ağustos 2013).
<https://x.com/ikalın1/status/362746057513385984>
- Kalın, İbrahim. “Açılış Konuşması”. *Türk Dış Politikasının Yüzyılı Konferansı*. ed. Murat Yeşiltaş. 7-19. Ankara: SETA, 1. Basım, 2023.
- Kalın, İbrahim. “Soft Power and Public Diplomacy in Turkey”. *Perceptions: Journal of International Affairs* 16/3 (Autumn 2011), 5-23.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/816442>
- Kaliber, Alper. “Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekin. 107-124. İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Basım, 2007.
- Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 7. Basım, 2022.

- Kantarcı, Şenol. “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı “Koalisyonlar Dönemi Mi?””. *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 8/16 (Haziran 2012), 47-84. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84497>
- Karabulut, Umut. “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Başlangıcı: Türkiye’nin Avrupa Ekonomik Topluluğu’na (AET) Üyelik Başvurusu”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 8/16 (Güz 2012), 19-32. https://ctad.hacettepe.edu.tr/8_16/2.pdf
- Karakaş, Kübra. “Sosyal İnşacılık Perspektifinden Post Sovyet Dönemi Rus Dış Politikasının İncelenmesi: Sırbistan ve Ermenistan Örneği”. *Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi* 2/1 (Haziran 2022), 1-18. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2807401>
- Karakoç, Jülide. “Konstrüktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 28/2 (Haziran 2013), 131-160. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/210908>
- Karakoç, Şükrü Mutlu. “Ulus Devlete Doğru: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e “Millet-i Hâkime”, Türkleşme ve Ulusal Kimlik”. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 8/2, (Aralık 2023), 21-37. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3426511>
- Karakuş, Abdullah. “Millî Görüş’ü Terk Ettiler”. *Milliyet Gazetesi* (17 Mayıs 2003), 16. <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=2003.05.17>
- Karal, Enver Ziya. “The Principles of Kemalism”. *Atatürk Founder of a Modern State*. Mlf. Ali Kazancıgil and Ergun Özbudun. 11-35. London: C. Hurst & Company, 1. Basım, 1981.
- Karaömerlioğlu, M. Asım. “Tek Parti Döneminde Halkçılık”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil. 272-283. İstanbul: İletişim Yayınları, 6. Basım, 2009.
- Kardaş, Şaban. “Türk Dış Politikasında Eksen Kayması Mı?”. *Akademik Orta Doğu* 5/2 (2011), 19-42. https://www.researchgate.net/publication/387377084_TURK_DIS_POLITIKASINDA_EKSEN_KAYMASI_MI
- Karpat, Kemal H.. “Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak”. *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*. mlf. Kemal

- H. Karpaz. çev. Sönmez Taner. 19-50. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Karpaz, Kemal H.. “The Ottoman Rule in Europe From the Perspective of 1994”. *Turkey Between East and West: New challenges for a Rising Regional Power*. mlf. Vojtech Mastny ve R. Craig Nation. 21-113. New York: Routledge, 1. Basım, 1996.
- Karpaz, Kemal H.. *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. çev. Dilek Özdemir. Ankara: İmge Kitabevi, 1. Basım, 2006.
- Karpaz, Kemal H.. *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Karpaz, Kemal H.. *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Kasım, Kamer. *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*. Ankara: USAK Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Kaya, Emirhan. “Dış Politika Değişimi: AKP Dönemi Türk Dış Politikası”. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 7/12 (Ağustos 2015), 72-92.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/149931>
- Kelman, Herbert. “Nationalism, Patriotism and National Identity: Social-Psychological Dimensions”. *Patriotism in the Lives of Individuals and Nations*. mlf. Daniel Bartal ve Ervin Staub. 165-189. Chicago: Nelson-Hall Publishers, 1. Basım, 1997.
- Keyder, Çağlar. *Memâlik-i Osmaniye’den Avrupa Birliğine*. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2005.
- Keyman, E. Fuat – Gümüşçü, Şebnem. *Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey: Hegemony through Transformation*. London: Palgrave Macmillan, 1. Basım, 2014.
- Keyman, E. Fuat – Öniş, Ziya. *Turkish Politics in a Changing World: Global Dynamics and Domestic Transformations*. İstanbul: İstanbul Bilgi University Press, 1. Basım, 2007.
- Keyman, E. Fuat “A New Turkish Foreign Policy: Towards Proactive “Moral Realism””. *Insight Turkey* 19/1 (Winter 2017), 55-69.
<https://www.insightturkey.com/file/21/a-new-turkish-foreign-policy-towards-proactive-moral-realism-winter-2017-vol-19-no-1>

- Kılıç, Mehmet. “Millî Mücadele Döneminin Siyasi ve Stratejik Açidan Değerlendirilmesi”. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/1 (Mart 2019), 47-69. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/665923>
- Kılıç, Sezen. “Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 21/61 (Mart 2005), 259-280. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1002633>
- Kılıçbay, Mehmet Ali. “Atatürkçülük ya da Türk Aydınlanması”. *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*. mlf. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay. 155-161. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 2000.
- Kılıçoğlu, Gökmen. “2000’li Yıllarda Türkiye’nin Kafkasya Politikası”. *Türk Dış Politikası (2000’li Yıllar)*. mlf. Serkan Kekevi ve Ömer Kurtbağ. 345-411. Ankara: Berikan Yayınevi, 2. Basım, 2020.
- Kısıklı, Emine. “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 6/24 (Nisan 1999), 487-526. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20656>
- Kiraz, Sami. “Uluslararası Arabuluculuğa Dair Değişen Yaklaşımlar ve Türkiye’nin Arabuluculuğun Dönüşümündeki Rolünün İncelenmesi”, *Akdeniz İİBF Dergisi* 20/2 (Kasım 2020), 227-238. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1402652>
- Kissenger, Henry. *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*. New York: Penguin Press, 1. Basım, 2014.
- Kocaoğlu, Mehmet. “Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841)”. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 6/6 (Temmuz 1995), 195-200. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114321>
- Koçak, Cemil. “Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. 37-52. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2008.
- Koçak, Cemil. “Osmanlı/Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi: Yeni Osmanlılar ve I. Meşrutiyet”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. 72-87. İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Basım, 2009.

- Kolasi, Klevis. “Uluslararası İlişkiler Teorisinde Bilimsel Realizm ve Yapı Kavramı”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 73/4 (Eylül 2018), 931-958. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/580330>
- Kongar, Emre. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 4. Basım, 2004.
- Koray, Enver. “Yeni Osmanlılar”. *Belleten* 47/186 (Nisan 1983), 563-582. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2104772>
- Kowert, Paul – Legro, Jeffrey. “Norms, Identity and Their Limits: A Theoretical Reprise”. *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. mlf. Peter J. Katzenstein. 451-497. New York: Columbia University Press, 1. Basım, 1996.
- Köker, Levent. *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Basım, 1995.
- Kösebalaban, Hasan. “Turkey and the New Middle East: Between Liberalism and Realism”. *Perceptions: Journal of International Affairs* 16/3 (Autumun 2011), 93-114. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/816449>
- Kratochwil, Friedrich V. *Rules, Norms, and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs*. New York: Cambridge University Press, 1. Basım, 1989.
- Kubalkova, Vendulka. “A Constructivist Primer”. *Foreign Policy In A Constructed World*. mlf. Vendulka Kubalkova. 56-76. New York: Routledge, 2. Basım, 2015.
- Kuneralp, Selim. “Yol Ayrımı Mı Kan Uyuşmazlığı Mı?”. *Serbestiyet* (25 Eylül 2023). <https://serbestiyet.com/gunun-yazilari/yol-ayrimi-mi-kan-uyusmazligi-mi-143463/>
- Kurtoğlu, Zerrin. “Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Siyaset: Pozitivist Yönetim İdeolojisinin İslâm’ın Siyasallaşmasına Katkısı”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslâmcılık*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. 201-216. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Kut, Şule. “Türkiye’nin Balkanlar Politikası”. *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*. mlf. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı. çev. Hür Güldü. 101-124. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 2002.
- Küçük, Mustafa. “Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık”. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, mlf. Ramazan Gözen. 325-376. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

- Kürkçüoğlu, Ömer. “Türkiye’nin Arap Orta Doğu’suna Karşı Politikası”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 27/2 (Şubat 1972), 249-251.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36915>
- Laleoğlu, Baki. “Türkiye Siyasetinde Popülizm ve Popülerlik”. *Kriter* (1 Şubat 2023).
<https://kriterdergi.com/siyaset/turk-siyasetinde-populizm-ve-populerlik>
- Lapid, Yosef. “Culture’s Ship: Returns and Departures in International Relations Theory”. *The Return of Culture and Identity in IR Theory*. mlf. Yosef Lapid and Friedrich Kratochwil. 3-20. Boulder Co: Lynne Rienner Publishers, 1. Basım, 1996.
- Larrabee F. Stephen – Lesser, Ian O.. *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*. California: RAND Corporation, 1. Basım, 2003.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. çev. Boğaç Babür Turna. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 6. Basım, 2013.
- Mardin, Şerif. “Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. Ed. Murat Belge. 6/1698-1701. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları, 15. Basım, 2008.
- Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları, 28. Basım, 2021.
- Mardin, Şerif. *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*. çev. Elçin Gen ve Murat Bozluolcay. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2011.
- McSweeney, Bill. *Security, Identity, and Interest: A Sociology of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 1. Basım, 1999.
- Mert, Nuray. “Cumhuriyet Türkiye’sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları, 6. Basım, 2009.
- Millas, Herkül. “Millî Türk Kimliği ve ‘Öteki’ (Yunan)”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. 193-201. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2008.
- Milliyet Gazetesi. “Hükûmetten Geri Adım Yok”. (29 Nisan 2007), 22.
<https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=2007.04.29>
- Milliyet Halk Gazetesi. “Ortak Pazar Antlaşması İmzalandı.” (13 Eylül 1963), 7.
<https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=1963.09.13>

- Milliyet Halk Gazetesi. “Türk-Amerikan Münasebetlerinde Dönüm Noktası”, (10 Haziran 1964), 1. <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=1964.06.10>
- Milliyet. “Bayramınız Kutlu Olsun.” (19 Aralık 2004), 21. <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=2004.12.19>
- Milliyet. “Bir Maç, Çok Umut Verdi”. Erişim 15 Aralık 2024. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/bir-mac-cok-umut-verdi-987804>
- Milliyet. “Darbe Girişimine Dünyadan Tepkiler Yağdı”. Erişim 14 Aralık 2024. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/darbe-girisimine-dunyadan-tepkiler-yagdi-2278836>
- Milliyet. “Son Dakika: Putin’den Karabağ ve Türkiye Açıklaması!”. Erişim 2 Mart 2025. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/son-dakika-putinden-karabag-ve-turkiye-aciklamasi-6342223>
- Millman, Brock. “Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-42”. *Middle Eastern Studies* 31/3 (July 1995), 483-508. <https://www.jstor.org/stable/4283738>
- Mutlu, Sefa. “Cumhurbaşkanı Erdoğan İle İngiltere Başbakanı Johnson Görüştü”. *Anadolu Ajansı* (28 Eylül 2020). <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-ile-ingiltere-basbakani-johnson-gorustu/1988758>
- Müftüler-Bac, Meltem. *Europe in Change: Turkey’s Relations with a Changing Europe*. Manchester and Newyork: Manchester University Press, 1. Basım, 1997.
- Naeem Inayatullah Naeem – Blaney, David L.. “Knowing Encounters: Beyond Parochialism in Interntaitonal Relations Theory”. *The Return of Culture and Identity in International Relations Theory*. mlf. Yosef Lapid ve Friedrich Kratochwill. 65-84. Boulder Co: Lynne Rienner Publishers, 1. Basım, 1996.
- NATO, North Atlantic Treaty Organization. “Türkiye and NATO”. Erişim 24 Şubat 2025. https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_191048.htm
- Neziroğlu, İrfan – Yılmaz, Tuncer (ed.). *Türkiye Büyük Millet Meclisi: Koalisyon Hükûmetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükûmet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*. Cilt 3. Ankara: TBMM Basımevi, 1. Basım, 2015.
- Neziroğlu, İrfan – Yılmaz, Tuncer (ed.). *Türkiye Büyük Millet Meclisi: Hükûmetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (11 Ocak 1999 -)*. Cilt 10. Ankara: TBMM Basımevi, 1. Basım, 2013.

- Oğuzlu, Tarık. "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?". *Turkish Studies* 9/1 (Mart 2008), 3-20. https://www.researchgate.net/publication/233149240_Middle_Easternization_of_Turkey's_Foreign_Policy_Does_Turkey_Dissociate_from_the_West
- Onuf, Nicholas Greenwood. *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. London: Routledge, 2. Basım, 2013.
- Onuf, Nicholas. "Constructivism: A User's Manual". *International Relations in A Constructed World*. mlf. Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf ve Paul Kowert. 58-78. Newyork: Routledge, 2. Basım, 2015.
- Onuf, Nicholas. "Rules in Moral Development". *Human Development* 30/5 (October 1987), 256-267. <https://www.jstor.org/stable/26764539#>
- Onuf, Nicholas. "The Constitution of International Society". *European Journal of International Law* 5/1 (February 1994), 1-19. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.ejil.a035857>
- Onuf, Nicholas. "Worlds of Our Making: The Strange Career of Constructivism in International Relations". *Visions of International Relations*. mlf. Donald J. Puchala. 119-141. Columbia: University of South Carolina Press, 1. Basım, 2002.
- Oran, Baskın. "Dönemin Bilançosu". *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*. mlf. Baskın Oran. 241-257. İstanbul: İletişim Yayınları, 15 Basım, 2009.
- Oran, Baskın. "Dönemin Bilançosu". *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*. mlf. Baskın Oran. 479-498. İstanbul: İletişim Yayınları, 15 Basım, 2009.
- Oran, Baskın. "Dönemin Bilançosu". *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001)*. mlf. Baskın Oran. 203-242. İstanbul: İletişim Yayınları, 12. Basım, 2010.
- Oran, Baskın. "İç Ortam ve Dinamikler (Siyaset)". *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3 (2001-2012)*. mlf. Baskın Oran. 70-231. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Oran, Baskın. "TDP'nin Kuramsal Çerçevesi". *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*. mlf. Baskın Oran. 20-29. İstanbul: İletişim Yayınları, 15. Basım, 2009.

- Oran, Baskın. “TDP’nin Temel İlkeleri”. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*. 46-53. mlf. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 15. Basım, 2009.
- Ortaylı, İlber. “Bir Aydın Grubu: Yeni Osmanlılar”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. Ed. Murat Belge. 6/1702-1703. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yılı*. İstanbul: Kronik Kitap, 49. Basım, 2018.
- Öcal, Mehmet. “Soğuk Savaş’tan Bir Kesit: Yapısal Değişiklikler ve Bloklar Arası İlişkiler (1960-1991)”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Ocak 2017), 165-184.
- Öğün, Süleyman Seyfi. “Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü”. *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*. mlf. Nuri Bilgin. 207-230. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1. Basım, 1997.
- Öğün, Süleyman Seyfi. “Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakârlık*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. 539-589. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2006.
- Öğün, Süleyman Seyit. *Politik Kültür Yazıları: Süreçler, Kişiler*. Bursa: Asa Kitabevi, 1. Basım, 1997.
- Öner, Selcen. “Avrupa Birliği’nin Ekonomik Krizi ve Kimlik Krizi”. *Social Sciences Research Journal* 3/3 (September 2014), 5-16.
<https://www.acarindex.com/pdfs/1116356>
- Öniş Ziya – Yılmaz, Şuhbaz. “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era”. *Turkish Studies* 10/1 (March 2009), 7-24.
https://www.researchgate.net/publication/248953895_Between_Europeanization_and_Euro-Asianism_Foreign_Policy_Activism_in_Turkey_during_the_AKP_Era
- Öniş, Ziya. “Multiple Faces of the “New” Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique”. *Insight Turkey* 13/1 (Winter 2011), 47-65.
<https://www.insightturkey.com/file/688/multiple-faces-of-the-new-turkish-foreign-policy-underlying-dynamics-and-a-critique-winter-2011-vol13-no1>

- Öniş, Ziya. "Turkey and the Arap Spring: Between Etnics and Self-Interest". *Insight Turkey* 14/3 (July 2012), 45-63. <https://www.insightturkey.com/file/524/turkey-and-the-arab-spring-between-ethics-and-self-interest-summer-2012-vol14-no3>
- Özay, Didem Arzu. "Söz Edimi Kavramı Çevresinde Searl'ün Austin Eleştirisi". *Kualia* (5 Ağustos 2021). <https://kualiafelsefedergisi.com/2021/08/soz-edimi-kavrami-cevresinde-searlun-austin-elestirisi-didem-arzu-ozay/>
- Özbaran, Salih. *Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmi Aidiyet ve İmgeleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 1. Basım, 2004.
- Özbudun, Ergun. "From Political Islam to Conservative Democracy: The Case of the Justice and Development Party in Turkey". *Party Change in Southern Europe*. mlf. Anna Bosco and Leonardo Morlino. 206-220. Newyork and London: Routledge, 1. Basım, 2007.
- Özcan, Mesut. "Turkish Foreign Policy under the AK Party". *Insight Turkey* 19/2 (İlkbahar 2017), 9-19. <https://www.insightturkey.com/file/12/turkish-foreign-policy-under-the-ak-party-vol19-no2>
- Özcan, Selim. "Amasya Genelgesi'nin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/1 (Aralık 2013), 69-82. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/19651>
- Özdemir, Hakan. "28 Şubat Süreci Arifesinde ve Ertesinde İki Millî Görüş Partisi: Refah Partisi (RP)-Fazilet Partisi (FP) (Karşılaştırmalı Bir Analiz)". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 20/2 (Haziran 2015), 165-193. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/194139>
- Özipek, Bekir Berat. "Muhafazakârlık, Devrim ve Türkiye". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakârlık*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. 66-84. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2006.
- Özsoy, Bahar. "1918'den 2023'e Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askerî Boyutu". *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 19/46 (Aralık 2023), 585-605. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3381990>
- Öztürk, Bilgehan. "Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2018". *Türk Dış Politikası 2018*. mlf. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner. 233-259. İstanbul: SETA, 1. Basım, 2019.

- Öztürk, Bilgehan. "Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2019". *Türk Dış Politikası 2019*. mlf. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner. 269-295. İstanbul: SETA, 1. Basım, 2020.
- Özyılmaz Kiraz, Betül. *Dış Politika Yapımında Geniş Grup Kimliğinin ve Sosyal Kimliğin Etkisi: Türk Dış Politikası Örneği*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Palan, Ronen. "A World of Their Making: An Evaluation of the Constructivist Critique in International Relations". *Review of International Studies* 26/4 (October 2000), 575-598.
https://www.researchgate.net/publication/231919529_A_world_of_their_making_An_evaluation_of_the_constructivist_critique_in_International_Relations
- Pamuk, Akif. *Kimlik ve Tarih: Kimliğin İnşasında Tarihin Kullanımı*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 1. Basım, 2014.
- Parla, Taha. *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 1992.
- Parla, Taha. *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım, 1993.
- Perlman, Mişel. "Özal'ın Kafkasya Planı". *Milliyet Gazetesi* (13 Mayıs 1990), 16.
<https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=1990.05.13>
- RAND Corporation. *The Concert of Europe and Great-Power Governance Today*. USA: RAND Corporation, 2017.
- Renan, Ernest. *Ulus Nedir?*. çev. Gökçe Yavaş. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 1. Basım, 2016.
- Rendall, Matthew. "Russia, the Concert of Europe, and Greece, 1821-29: A Test of Hypotheses About Vienna System". *Security Studies* 9/4 (June 2000), 52-90.
https://www.researchgate.net/publication/233052675_Russia_the_concert_of_Europe_and_Greece_1821-29_A_test_of_hypotheses_about_the_Vienna_system
- Reus-Smit, Christian. "Konstrüktivizm". *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, mlf. Scot Burchill vd.. çev. Muhammed Ağcan ve Ali Aslan. 285-314. İstanbul: Küre Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Richard, Price – Reus-Smith, Christian. "Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism". *European Journal of International Relations* 4/3

- (September 1998), 259-294.
https://www.researchgate.net/publication/249690691_Dangerous_Liaisons
- Rosecrance, Richard N.. *Action and Reaction in World Politics: International Systems in Perspective*. Boston, Toronto: Little, Brown and Company, 1. Basım, 1963.
- Ruggie, John Gerard. “What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge”. *International Organization* 52/4 (Autumun 1998), 855-885. <https://www.jstor.org/stable/2601360>
- Sadıgov, Ramin. “II. Karabağ Savaşı ve Bölgesel Güçlerin Tutumu”. *Soğuk Savaş Sonrası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler Bağlamında Güney Kafkasya*. mlf. Vefa Kurban, Seçil Öraz Beşikçi ve Recep Efe Çoban. 423-480. İzmir: İKSAD, 1. Basım. 2021.
- Sander Oral. *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: İmge Kitabevi, 7. Basım, 2007.
- Sander, Oral. *Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi, 2. Basım, 2000.
- Sarınay, Yusuf. “Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 16/48 (Kasım 2000), 857-886. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1159529>
- Sarup, Madan. *Identity, Culture and the Postmodern World*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 3. Basım, 2011.
- Satanakis, Sofia Maria – Katrin Süss, Katrin. “The Shift in Turkey's Foreign Policy”. *AIES Fokus* 3/0 (2021), <https://www.aies.at/download/2021/AIES-Fokus-2021-03.pdf>
- Sayarı, Sabri. “Turkish Foreign Policy in the post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism”. *Journal of International Affairs* 54/1 (Fall 2000), 169-182. <https://www.jstor.org/stable/24357694>
- Schlesinger, Philip. *Media, State and Nation: Political Violence and Collective Identities*. London: Sage Publications, 1. Basım, 1991.
- Schroeder, Paul W.. “The 19th-Century International System: Changes in the Structure”. *World Politics* 39/1 (October 1986), 1-26. <https://www.jstor.org/stable/2010296>
- Schulz, Matthias. “Cultures of Peace and Security from the Vienna Congress to the Twenty-First Century: Characteristics and Dilemmas”. *Securing Europe after Napoleon: 1815 and the New European Security Culture*. mlf. Beatrice de Graaf,

- Ido de Haan and Brian Vick. 21-39. London: Cambridge University Press, 1. Basım, 2019.
- Sezer Bazoğlu, Duygu. “Türk-Rus İlişkileri: Düşmanlıktan ‘Fiili Yakınlaşma’ya”. *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*. mlf. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı. çev. Hür Güldü. 125-156. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 2002.
- Shantadze, Badri. *Gürcistan’ın Komşularıyla İlişkileri ve Jeopolitik Etkinin İncelenmesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Silindir, Murat. “Stratejik Bir İnşa Planı Olarak Medeniyetler Çatışması”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 6/1 (Nisan 2016), 54-83. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/313311>
- Smith, Anthony. *Millî Kimlik*. çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 1994.
- Smith, Steve. “Foreign Policy Is What States Make of It: Social Construction and International Relations Theory”. *Foreign Policy in A Constructed World*. mlf. Vendulka Kubalkova. 38-55. Newyork: Routledge, 2. Basım, 2015.
- Son Dakika. “Erdoğan: Azerbaycan’ı (Haklı Davasında) Yalnız Bırakmayacağız”. Erişim 15 Aralık 2024. <https://www.sondakika.com/guncel/haber-erdogan-azerbaycan-i-hakli-davasinda-yalniz/>
- Soysal, İsmail. *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (19200-1945)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Basım, 2000.
- Sönmezoğlu, Faruk. “Günümüzde Uluslararası Sistem: Yapı ve Belirleyiciler”. *Küresel Çalışmalar* (28 Şubat 2018). <https://kureselcalismalar.com/gunumuzde-uluslararasi-sistem-yapi-ve-belirleyiciler/>
- Sönmezoğlu, Faruk. *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Sönmezoğlu, Faruk. *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*. İstanbul: Der Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Spara, Matti. “From Rivarly to Friendship: The European State Systems and the Cultures”. *E-International Relations* (13 September 2020). <https://www.e-ir.info/pdf/87595>

- Suganami, Hidemi. “Wendt, IR, and Philosophy: A Critique”. *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics*. mlf. Stefano Guzzini ve Anna Leander. 57-72. Newyork: Routledge, 1. Basım, 2006.
- Sunar, Burcu. “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Dış Politika Söyleminde Temalar: Türkiye Bülteni Üzerine Bir İnceleme”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18/3 (Eylül 2013), 431-454. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/194298>
- Şahin, Yakup. “Dış Politika, Kimlik ve İç Politika İlişkisi: 2002-2016 Türkiye Örneği”. *İdealkent Dergisi* 13/37 (Kasım 2022), 2248-2283. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2469420>
- Şarkul Avasat. “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Merkel İle Görüştü”. Erişim 18 Eylül 2024. <https://turkish.aawsat.com/home/article/2549386/cumhurbaşkanı-erdogan-merkel-ile-gorustu>
- Şen, Y. Furkan. *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik ve Ulus-Devletin Konumu*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Şener, Bülent. ““Arap Baharı” Sürecinde Türk Dış Politikasında Proaktiflik Yitimi”. *21. Yüzyıl Enstitüsü* (30 Temmuz 2013). <https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/arap-bahari-surecinde-turk-dis-politikasinda-proaktiflik-yitimi>
- Şöhret, Mesut. “The First Centruy of Turkish Foreign Policy”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 22/Cumhuriyet’in 100. Yılı (Ekim 2023), 602-641. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3409652>
- Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 24. Basım, 2014.
- Tarcan, Burçin Hafize. Akgüller, Hilal. ve Işık, Kübra. “Ahmet Davutoğlu Dönemi Türk Dış Politikası”, *Econder International Academic Journal* 2/2 (Aralık 2018), 250-271. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/613744>
- Taş Kemaleddin – Göksuçukur, Betül. “Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslâmcılık, Türkçülük Fikir Akımları ve Din”. *Dini Araştırmalar* 22/56 (Aralık 2019), 463-488. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/877918>

- Taşkın, Hüseyin. *Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girişi ve Türk Basınındaki Yansımaları (1930-1932)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- TBMM Tutanak Dergisi. "Söylevler: Turgut Özal'ın Açılış Konuşması". 18. Dönem. 5. Yasama Yılı. 63. Cilt. 1. Birleşim. Tarih: 01.09.1991. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c063/tbmm18063001.pdf>
- TBMM. Hükûmetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (11 Ocak 1999-) Cilt 10 . Ankara: TBMM Basımevi, 1. Basım, 2013.
- Telatar, Gökhan. "AK Parti'nin Düzen Kurucu Dış Politika Söylemi ve Ortadoğu". *Alternatif Politika* 7/3 (Ekim 2015), 490-523. https://alternatifpolitika.com/site/dosyalar/arsiv/21-Ekim-2015/5.telatar_akp.pdf
- Tellal, Erel. "SSCB'yle İlişkiler Cilt 2". *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001)*. mlf. Baskın Oran. 158-166. İstanbul: İletişim Yayınları, 12. Basım, 2010.
- Tellal, Erel. "SSCB'yle İlişkiler". *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*. mlf. Baskın Oran. 314-324. İstanbul: İletişim Yayınları, 15. Basım, 2009.
- Tellal, Erel. "SSCB'yle İlişkiler". *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*. mlf.. Baskın Oran. 499-520. İstanbul: İletişim Yayınları, 15. Basım, 2009.
- Temiz, Süleyman. "Necmettin Erbakan'ın Güneydoğu Asya Ziyareti ve Etkileri". *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 20/2 (Nisan 2021), 763-776. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1511110>
- Thiebaut, Carlos. "The Logic of Autonomy and the Logic of Authenticity: A Two-Tiered Conception of Moral Subjectivity". *Philosophy and Social Criticism* 23/3 (May 1997), 93-108. https://www.researchgate.net/publication/249625402_The_logic_of_autonomy_and_the_logic_of_authenticity_A_two-tiered_conception_of_moral_subjectivity
- TTK, Türk Tarih Kurumu. "Atatürk İlkeleri". Erişim 15 Şubat 2025. <https://ttk.gov.tr/ataturk->

[ilkeleri/#:~:text=Konuřmamı%20řu%20cümlelerle%20bitirmek%20istiyorum,olarak%20belirlenen%20temel%20ilkelere%20sahiptir.](#)

Turan, Mustafa. *Millî Mücadele’de Siyasi Çözüm Arayışları (30 Ekim-20 Ekim 1921)*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Basımevi, 1. Basım, 1999.

Tureng. “Agent”. Erişim 18 şubat 2024. <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/agent>

Tureng. “Constructivism”. Erişim 18 Ocak 2024. <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/constructivism>

Turunc, Hasan. “İslâmicist or Democratic? The AKP’s Search for Identity in Turkish Politics”. *Journal of Contemporary European Studies* 15/1 (April 2007), 79-91. https://www.researchgate.net/publication/248929223_Islamicist_or_Democratic_The_AKP's_Search_for_Identity_in_Turkish_Politics

Tüfekçi, Özgür. “Türkiye’nin Rusya ve Kafkasya Politikası”. *Türk Dış Politikası 2017*. mlf. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner. 335-354. İstanbul: SETA, 1. Basım, 2018.

Türk Tarih Kurumu. Misâk-ı Millî ve Misâk-ı Millî Haritası. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 1-9.

Türkan, Coşkun. “Millî Mücadele Dönemi Söyleminde Millet ve Milliyetçilik (1919-1923)”, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi* 0/8 (Ocak 2021), 159-194. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1539192>

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Tutanaklar, 17. Dönem, 1. Cilt, 10. Birleşim, Tarih: 19.12.1983. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c001/b010/tbmm170010100053.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Tutanaklar, 2. Dönem, 1. Cilt, 5. Birleşim, Tarih: 3.11.1965. [https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_mecelis=4&v_donem=2&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslík=&v_altbaslık=&v_mv=S%DCLEYMAN%20DEM%DDREL%20\(S%DCL EYMAN%20SAM%DD%20DEM%DDREL\)&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=](https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_mecelis=4&v_donem=2&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslík=&v_altbaslık=&v_mv=S%DCLEYMAN%20DEM%DDREL%20(S%DCL EYMAN%20SAM%DD%20DEM%DDREL)&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=)

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Tutanaklar, 2. Dönem, 1. Cilt, 8. Birleşim, Tarih: 8.11.1965.

[https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_mecelis=4&v_donem=2&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabasluk=&v_altbaslik=&v_mv=S%DCLEYMAN%20DEM%DDREL%20\(S%DCL EYMAN%20SAM%DD%20DEM%DDREL\)&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=](https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_mecelis=4&v_donem=2&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabasluk=&v_altbaslik=&v_mv=S%DCLEYMAN%20DEM%DDREL%20(S%DCL EYMAN%20SAM%DD%20DEM%DDREL)&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=)

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Tutanaklar, 3. Dönem, 12. Cilt, 80. Birleşim, Tarih: 02.04.1971.

https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=393&sayfa_no_son=401&sayfa_no=400&v_mecelis=4&v_donem=3&v_yasama_yili=&v_cilt=12&v_birlesim=080

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. “Medeniyetler İttifakı Girişimi”. Erişim 12 Aralık 2024. <https://www.mfa.gov.tr/medeniyetler-ittifaki-girisimi.tr.mfa>

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. “Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz”. Erişim 11 Aralık 2024. <https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?23a3fc26-4f3b-47dd-943e-d8934cdad97e>

Türkiye Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri”. Erişim 15 Aralık 2024. <https://www.mfa.gov.tr/ermenistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>

Tüysüz, Ünal. “Güney Kafkasya İle İlişkilerde İmkân ve Sınırlar”. *Kuruluşundan Bugüne AK Parti*. mlf. Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran. 403-425. İstanbul: SETA Kitapları, 3. Basım, 2018.

Tüysüz, Ünal. “Türkiye’nin Rusya ve Güney Kafkasya Politikaları 2023”. *Türk Dış Politikası Yıllığı 2023*. mlf. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner. 259-280. İstanbul: SETA, 1. Basım, 2024.

U.S. Department of State. “1993 UN Security Council Resolutions on Ngorno-Karabakh.” 2 Mart 2025 tarihinde erişildi, <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm>

Uğur Çınar, Meral. “Rousseau ve Kant İle Avrupa’da Kalıcı Barışa ve Avrupa Birliği’ne Dair”. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 16/1 (Mayıs 2017), 61-80. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/847175>

Uzgel, İlhan – Kürkçüoğlu, Ömer. “İngiltere’yle İlişkiler”. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*. mlf. Baskın Oran. 258-277. İstanbul: İletişim Yayınları, 15. Basım, 2009.

- Uzgel, İlhan. “ABD ve NATO’yla İlişkiler”. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001)*. mlf. Baskın Oran. 243-325. İstanbul: İletişim Yayınları, 12. Basım, 2010.
- Uzgel, İlhan. “Batı Avrupa’yla İlişkiler”. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*. mlf. Baskın Oran. 258-313. İstanbul: İletişim Yayınları, 15. Basım, 2009.
- Ülman, A. Halûk – Sander, Oral. “Türk Dış Politikasına Yöne veren Etkenler (1923-1968) II”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 27/1 (Ocak 1972), 1-24.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36917>
- Ülman, A. Halûk. “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) I”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 23/3 (Mart 1968), 241-273.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/38426>
- Ünal, Muharrem Selçuk. “Türk Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet Yakınlaşması ve Moskova Antlaşması”, *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2023), 1-42.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2726542>
- Ünüvar, Kerem. “İttihatçılıktan Kemalizme: İhya’dan İnşaya”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. 129-142. İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Basım, 2009.
- Váli, Ferenc A.. *Bridge Across the Bosphorus: The Foreign Policy of Turkey*. Baltimore and London: The Johns Hopkins Press, 1. Basım, 1971.
- Wagner, Peter. *A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline*. London: Routledge, 1. Basım, 1994.
- Waltz, Kenneth N.. *Theory of International Politics*. United States of America: Addison-Wesley, 1. Basım, 1979.
- Watson, Adam. *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis*. Londra & New York: Routledge, 1. Basım, 1992.
- Weldes, Jutta. “Constructing National Interest”. *European Journal of International Relations* 2/3 (September 1996), 275-318.
https://www.researchgate.net/publication/224862181_Constructing_National_Interest

- Wendt, Alexander E.. "The Agent-Structure Problem in International Relations Theory". *International Organization* 41/3 (Summer 1987), 335-370. https://www.jstor.org/stable/2706749?read-now=1#page_scan_tab_contents
- Wendt, Alexander. "Collective Identity Formation and the International State", *American Political Science Review* 88/2 (June 1994), 384-396. <https://www.jstor.org/stable/2944711>
- Wendt, Alexander. "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics". *International Organization* 46/2 (Spring 1992), 391-425. <https://www.jstor.org/stable/2706858>
- Wendt, Alexander. "Constructing International Politics". *International Security* 20/1 (Summer 1995), 71-81. <https://www.jstor.org/stable/2539217>
- Wendt, Alexander. "Identity and Structural Change in International Politics". *The Return of Culture and Identity in IR Theory*. mlf. Yosef Lapid ve Friedrich Kratochwil. 47-64. Boulder Co: Lynne Rienner Publishers, 1. Basım, 1996.
- Wendt, Alexander. "On the Via Media: A Response to the Critics", *Review of International Studies* 26/2 (Ocak 2000), 165-180. <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/7890307.pdf>
- Wendt, Alexander. *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge Press, 2. Basım, 2003.
- Wendt, Alexander. *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*. çev. Helin Sarı Ertem ve Suna Gülfer İhlamur Öner. İstanbul: Küre Yayınları, 3. Basım, 2021.
- Winrow, Gareth M.. "Orta Asya ve Trans-Kafkasya Politikası". *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*. mlf. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı. çev. Hür Güldü. 157-177. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 2002.
- Yanardağ, Merdan. "MHP'nin Kimlik Bunalımı ve Olasılıklar". *Bianet* (14 Kasım 2002). <https://bianet.org/haber/mhpnin-kimlik-bunalimi-ve-olasiliklar-14599>
- Yavuz, M. Hakan – Özcan, Nihat Ali. "Crisis in Turkey: The Conflict of Political Languages". *Middle East Policy* 14/3 (Fall 2007), 118-135. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1475-4967.2007.00317.x>
- Yavuz, M. Hakan. "Cleansing Islam from the Public Sphere", *Journal of International Affairs* 54/1 (Fall 2000), 21-42. <https://www.jstor.org/stable/24357687>

- Yavuz, M. Hakan. "Millî Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek". *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslâmcılık*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. 591-603. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Yavuz, M. Hakan. *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press, 1. Basım, 2009.
- Yazalan, Ateş. "Johnson Mektubunu Hürriyet Ortaya Çıkarmıştı". *Hürriyet Gazetesi* (5 Haziran 2022). <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ates-yalazan-arsiv-balikcisi/johnson-mektubunu-hurriyet-ortaya-cikarmisti-42077585>
- Yeğen, Mesut. "Kemalizm ve Hegemonya?". *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*. mlf. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. 56-74. İstanbul: İletişim Yayınları, 6. Basım, 2009.
- Yeni Azerbaijan Partiyası. "İlham Heyder Oğlu Aliyev". Erişim 16 Aralık 2024. <https://yap.org.az/az/view/pages/1/#>
- Yeni Şafak. "Rusya Geri Adım Attı: Türkiye de Karabağ Sorununun Çözümü İçin Görüşmelere Katılsın". Erişim 2 Mart 2025.
- Yesevi, Çağla Gül. "Uluslararası İlişkiler Bilim Dalında Sosyal İnşacılık Yaklaşımının İncelenmesi". *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi* 12/1 (Ocak 2021), 52-74. https://www.researchgate.net/publication/348900105_Uluslararası_Iliskiler_Bilim_Dalında_Sosyal_Insacilik_Yaklasiminin_Incelenmesi
- Yeşilbursa, Behçet Kemal. "Türkiye-Ortadoğu İlişkileri: 100 Yılım Muhasebesi (1923-2023)", *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi* 0/Cumhuriyet’in 100. Yılında Türkiye (Ekim 2023), 1-23. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2951297>
- Yeşiltaş, Murat – Balcı, Ali. "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/2 (Aralık 2011), 9-34. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/29133/311616>
- Yetkin, Çetin – Özen, Uğur. "Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Amerika: Müdahalecilerin Ortak Özellikleri". *Milliyet Halk Gazetesi* (18 Ocak 1991), 13. <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=1991.01.18>
- Yıldız, Ahmet. *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2001.

- Yılmaz, Eylem – Bilgin, Pınar. “Constructing Turkey’s “Western” Identity during the Cold War: Discourses of the Intellectuals of Statecraft”. *International Journal* 61/1 (November 2005), 39-59. https://www.jstor.org/stable/40204128?read-now=1#page_scan_tab_contents
- Yılmaz, Hakan. “Turkish Identity on the road to the EU: Basic Elements of French and German Oppositional Discourses”. *Turkey’s Road to European Union Membership: National Identity and Political Change*. mlf. Susannah Verney ve Kostas Ifantis. 130-151. Londra: Routledge, 1. Basım, 2009.
- Yukarı Karabağ’da 44 Günde Gelen Zafer: Türkiye-Azerbaycan Kardeşliğinin Nişanesi. İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Yurdusev, A. Nuri. “Avrupa’yı Kurmak, Türkiye’yi İdare Etmek ve Tarihin İpoteğinden Kurtulmak”. *Liberal Düşünce Dergisi* 5/17 (Kış 2000), 5-18. <https://www.libertedownload.com.tr/LD/arsiv/17/02-a.nuri-yurdusev-avrupa'yi-kurmak-turkiye'yi-idare-etmek.pdf>
- Zafer Gazetesi. “Bayar’ın Kastamonu’daki Nutku.” (1 Mayıs 1950), 2. <https://www.gastearsivi.com/gazete/zafer/1950-05-01/2>
- Zehfuss, Maja. “Constructivism and Identity: A Dangerous Liaison”. *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics*. mlf. Stefano Guzzini ve Anna Leander. 92-116. Newyork: Routledge, 1. Basım, 2006.
- Zehfuss, Maja. *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 2. Basım, 2009.
- Zelvi, İsmail. “Ritmik Diplomasi Kazandı”. *Yeni Şafak* (18 Haziran 2004). <https://www.yenisafak.com/gundem/ritmik-diplomasi-kazandirdi-2711146>
- Zırh, Nilüfer. “Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum’daki Son Günleri ve Sivas Yolculuğu”. *Atatürk Dergisi* 2/1 (Şubat 2010), 123-133. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/26028>
- Zürcher, Erik J.. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. çev. Yasemin Saner Gönen. İstanbul: İletişim Yayınları, 7. Basım, 2000.
- Zürcher, Erik Jan. “Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938”. *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*. mlf. Kemal H. Karpat. çev. Sönmez Taner. 261-292. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2005.

ÖZ GEÇMİŞ

